

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา

The Development of Architecture Landscape of Wat
Concerning Cosmology

โดย

พระครูสิทธิรัตนานูวัตร, รศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

พ.ศ. 2562

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610762014

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา

โดย

พระครูสิริรัตนานวัตร, รศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

พ.ศ. 2562

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610762014

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

The Development of Architecture Landscape of Wat Concerning Cosmology

By

**Assoc.Prof. Dr. Phrakrū Siriratanānuwat
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Buddhachinarāj Buddhist College
B.E. 2562**

**Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University
MCU RS 610762014**

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา
ผู้วิจัย: พระครูสิริรัตนานวัตร, รศ.ดร.
ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
ปีงบประมาณ: 2562
ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

รายงานการวิจัย เรื่อง การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยานี้ มีวัตถุประสงค์ศึกษาวิจัย คือ (1) เพื่อศึกษาแนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมในไตรภูมิ (2) เพื่อสำรวจโครงสร้างลักษณะภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาและ (3) เพื่อศึกษาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลภาคเอกสาร ชั้นปฐมภูมิ ทดียบภูมิ รายงานการวิจัย และภาคสนามโดยการสัมภาษณ์มีโครงสร้างกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจงและการสนทนากลุ่มย่อย คัดเลือกพื้นที่ตัวอย่างที่มีภูมิสถาปัตยกรรมไตรภูมิที่สมบูรณ์คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลกและอินทราวาส (วัดต้นแก้ว) จังหวัดเชียงใหม่ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย พบว่า

แนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมตามหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ มีค่านิยมและจุดมุ่งหมายว่า การศึกษาเอกภพหรือโลกที่เป็นองค์รวมบรรดามีทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ดิน น้ำ อากาศ มีลักษณะหมุนไปวนรอบ ตามแนวคิดพระพุทธรศาสนาคือจักรวาลทางจริยธรรมในฐานะที่รองรับผลการกระทำของมนุษย์ มี 3 ส่วนใหญ่ ๆ และ 31 องค์ประกอบย่อย ซึ่งจำลองภาพออกมาด้วยภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมทางไตรภูมิ โดยภูมิ คือ พื้นที่หรือทิศทางภูมิศาสตร์และทิศทางธรรม เกี่ยวข้องกับการวางแผนผัง การกำหนดทิศคือตามคติและความเชื่อกับสถาปัตยกรรมในไตรภูมิที่เป็นเจดีย์ อาคารวิหาร อุโบสถที่ถือเป็นแกนกลางของวัดตามคติเขาพระสุเมรุที่ถือเป็นแกนกลางของจักรวาล ตามคติของพราหมณ์ถือว่า พระอิศวรเจ้ามีประสงค์จะประดิษฐานภูเขาใหญ่ให้เป็นหลักของโลก จึงเอาพระจุฬามณี (ปิ่นปักผม) ปักลงที่กลางพื้นพิภพ บันดาลให้เป็นเขาพระสุเมรุที่ประกอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ แม่น้ำสี่พันดร ทวีป เพื่อเป็นที่สถิตของเทพทั้งหลายโดยเทพอิศวรสถิตอยู่ ณ ยอดเขานี้ ไตรภูมิสัมพันธ์กับการปฏิบัติธรรมของมนุษย์ ในส่วนกามภูมิ เป็นภูมิของมนุษย์ เทวดา นรก มีลักษณะหนาที่บดบังถึงมนุษย์ที่มีกิเลสยังหนา ยังข้ามพ้นวิภวสงสารไม่ได้ ส่วนรูปภูมิ เป็นส่วนที่มีรูปวัตถุแต่เบาบาง สื่อถึงผู้ปฏิบัติในฌานสมาธิมีกิเลสเบาบางประหนึ่งแสงจันทร์ ส่วนอรุณภูมิ เป็นส่วนไม่มีรูปวัตถุ สื่อผู้ปฏิบัติในฌานสมาธิจนได้กายละเอียด มีลักษณะโปร่งแสง หมายถึงปัญญา ที่เปรียบด้วยแสงสว่าง ซึ่งสัมพันธ์กับภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมที่มีมุมมืดและมุมสว่าง

การสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมตามหลักจักรวาลวิทยาในวัด พื้นที่ตัวอย่าง 2 แห่งคือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก และวัดอินทราวาส เชียงใหม่ ด้านภูมิทัศน์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ตั้งอยู่พื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน เมืองโอชะบุรีโบราณ ทั้งนี้สอดคล้องกับพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้โดยหันพระพักตร์ไปทิศตะวันออกและแม่น้ำเนรัญชรา เป็นที่นิยมสร้างโปกขรณ์ในวัด หรือหน้าโบสถ์

พราหมณ์ วัดนี้มีพระวิหารหลวง มีพระเจดีย์ปรางค์เป็นแกนกลางของวัด จำลองด้วยฐานแห่งกุศล หรืออกุลศ มีอนุทวีปทั้ง 4 มีซุ้มจารณาตามคติสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช โดยจำลองสวรรค์ และโลกุตตรธรรม 9 พระวิหารเป็นประธานของวัด เป็นสถาปัตยกรรมรูปพีกหน้าพรหมหรือ จัวภควัน มีวิหารคดที่ล้อมรอบพระวิหารและถือเป็นที่ประทับของอรหันตสาวก บริวารของพระพุทธเจ้า มีพระอุโบสถและวิหารอัฐารสหรือวิหารเก้าห้องหันไปทางทิศตะวันออกตามคติทางพระพุทธศาสนา แบ่งเขตแดนเป็นพุททาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส พื้นที่บริการสังคม และพื้นที่จิตวิญญาณ และอีกวัดตัวอย่างหนึ่งคือ วัดอินทราวาส (ต้นแก้ว) พระวิหารหลวงเป็นประธานของวัด มีลักษณะเรือสำเภาที่สื่อถึงการนำสรรพสัตว์ข้ามพ้นทุกข์ ส่วนแกนกลางของวัดถือเอาศาลาจัตุรมุข ที่สื่อถึงสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช วัดนี้มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เป็นที่พักสงฆ์พระบรมสารีริกธาตุแล้วที่แห่ยตราจากพระธาตุศรีจอมทองเข้าสู่เมืองเชียงใหม่ มีกำแพงโบราณเช่นเดียวกับกำแพงจักรวาลในไตรภูมิ มีเขตพุททาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส พื้นที่บริการสังคม และพื้นที่จิตวิญญาณ

แนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดโดยให้สอดคล้องกับจักรวาลในไตรภูมิ ในส่วนภูมิทัศน์ให้คำนึงถึงความร่มรื่น ร่มเย็น สงบ ด้วยต้นไม้ บ่อน้ำ อากาศบริสุทธิ์ เป็นที่วิเวก ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม เป็นที่สัปปายะด้านอาหาร การคมนาคม มีสภาพแวดล้อมดี เหมาะสมใช้เป็นที่ศึกษาพระธรรมวินัยตามอุดมคติของพระสงฆ์ ส่วนสถาปัตยกรรมนั้นให้คำนึงถึงความสวยงาม สอดคล้องกับจักรวาลในไตรภูมิที่ประกอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ นทีสี่พันดร ทวีปทั้ง 4 กำแพงจักรวาล ปลาอานนท์ เป็นที่รองรับผลการกระทำของมนุษย์ เทวดา และนรก วัดสร้างใหม่กำหนดเขตการสร้างสถาปัตยกรรมให้มีเขตพุททาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส ที่บริการสังคม และพื้นที่จิตวิญญาณ มีอาคารแหล่งเรียนรู้ที่มีส่วนที่บ ส่วนโปร่งแสง รับแสงตามคติกามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ สำหรับบรรจุข้อมูลเอกสาร สื่อวีดิทัศน์ ห้องสัมมนา ห้องอบรม สร้างวิทยากรเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรม ส่วนแนวการอนุรักษ์นั้น ใช้แนวคิดนวัตกรรมที่สร้างใหม่ อนุญาตให้สร้าง หรือบูรณะปฏิสังขรณ์โดยเฉพาะการบูรณะซึ่งคำนึงถึงศิลปะดั้งเดิม มีโครงสร้างและลักษณะของสถาปัตยกรรมที่แสดงจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ มีแผน และนโยบายการอนุรักษ์และนวัตกรรมจากภาครัฐ นำสู่กระบวนการสร้างองค์ความรู้ในไตรภูมิ 3 ระดับ คือ ระดับประสาทสัมผัส (ข้อมูล) ระดับความรู้ มีเหตุผล และระดับปัญญาที่เป็นปัจจัยให้ดำรงชีวิตอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา ถึงการพ้นทุกข์ในที่สุด

Research Title: The Development of Architecture Landscape of Wat Concerning Cosmology
Researchers: Assoc. Prof. Dr. Phrakrū Siriratanānuwat
Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
 Buddhachinarāj Buddhist College
Fiscal Year: 2562 / 2019
Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The research entitled “The Development of Architecture Landscape of Wat Concerning Cosmology” consisted of three objectives, namely:- (1) to study of concept about architecture landscape of wat concerning cosmology in three spheres, (2) to survey of structure and character about architecture landscape of wat concerning cosmology and (3) to study of architecture landscape conforming cosmology in three spheres. It is qualitative research studied from the first primary data and the secondary, research report and from field in particularly structural interview and from focus group. The sample area is selected the completion of architectures and landscape in three the worlds (earth, heaven and hell), namely i.e. *Wat Phrasrī*, Phitsanulok and *Wat Indravāsa* (Tonkuaen) Chiangmai. Its analysis is narrative.

From the study, it was found that the concept of landscape and architecture in cosmology of three spheres. Its definition and goal are the study of cosmology or the world as integration in living and non-living, earth, water, air. Its character moves around. In Buddhism, the three spheres communicates to morality being area for action of people divided into main 3 parts and 31 sub-components of them communicated by landscape and architecture. The sphere is land or direction of geography with *Dhamma*. About planning, it is regarded as ways and belief of architecture in the three spheres being pagoda, *Dhamma* building, Buddha Hall as regarded central core of temple same as *Sumeru* as regarded the center of cosmology. According to the way of Brahma, it is regarded as *Isavara* needs to place a big mountain for a core of the world. So, he sticks hairpin in a middle earth to be *Sumeru* regarded as the resident of *Isavara* consisted of seven Boribhan mountains, *Sidandon* River, moral 4 continents. In Buddhism, the three spheres are related to the action of people divided to good or bad action, namely;- the Sense Sphere is the area of human, gods, hell which are hard, dark directing to human to be full defilements, not able to pass rebirth. The Form-Sphere is body directing to one who get absorption with aggregates, light defilement just like moonlight and the Formless Sphere is one who gets deep absorption in the form of bright body meaning intellectual excellence just like lightness. They are related with landscape and architecture which are the cores of darkness and lightness.

The survey of landscape and architecture residing in two sample areas i.e. *Wat Phrasrī*. In the East of Nan River, Ancient Ogapurī which is related to the Buddha who enlightens in making His turn-face to the East and *Neranjara*. In this way, the pool is constructed in Wat or in front of Brahma Temple. It is background of construction of temple giving its face to the East. *Wat phrasi*. as royal temple, the Prang pagoda is placed this temple and regarded as the center of that temple. The base

of this pagoda is used by simulated from wholesome and un-wholesome. In the pagoda, 4 continents, 4 *Jāranam* arbors are in the forms of *heaven called Jātummahārāja* simulated by heaven and 9 transcendences. The Buddha Hall (Vihāra) as the president of Wat in the form of Brahma-face named, '*Juabhagavan*'. The Buddha Hall is surrounded by the big *vihāra* being regarded as the resident of *Arahantasāvaka* as the Buddha's followers. The Buddha Hall and *Aṭṭhārasa* turn their faces to the East in the ways of Buddhism. This wat is divided as *Buddhāvāsa*, *Saṅghāvāsa*, *Dhammāvāsa*, social service area and conscious area. Another sample temple is *Wat Indrāvāsa* (Tonguaen), its royal *vihara* is the president of wat directing to the central core of *Sumeru* and turning its face in the East. The *vihāra* is like bark directing to freedom of suffering. The 4 faces of pavilion direct to heaven named *Jātummahārāj*. There is historical importance being base of resting for pouring of water for the Buddha's relic traveling from *Dhātu-Srījomtong* to Chiangmai city. There is ancient wall same as cosmological wall in the three spheres and consisted of the area of *Buddhāvāsa*, *Saṅghāvāsa*, *Dhammāvāsa*, social service area and conscious area of this temple.

The ways of development and conservation for landscape and architecture of wat in three spheres. In the part of landscape is focused on sylvan, peace, silent with trees, pool and pure air, the area of *viveka* and the promotion of Dhamma treatment. The area is *sappāya* in food, communication, good environment being suitable for education in ways of Saṅgha discipline. In the case of architecture is focused on beauty relating to Buddhist cosmology together with seven *Boribhan* mountains, 4 continents, cosmological wall, Anond fish being base for action of human, gods and hell. The new wat is designed by architectures in *saṅgha* area; - constructed *Buddhava*, *Saṅghavasa*, *Dhmmavasa*, an area for social service and an area for consciousness. There is learning building in the part of darkness, shadow or lightness in ways of three spheres;- the sense sphere, the Form-sphere and the Formless Sphere. This building focuses on the putting documents, media, seminar room, training room, trainer room for architecture landscape. In the parts of conservation, it is used in concept of innovation in a new thing constructed or allowed for new construction or reconstruction directing to artistic. The structure and form of architecture are related to cosmology in Buddhism with planning and policy of government. There is the making process of knowledge body on the three spheres in 3 levels;- (1) sensual knowledge or information, (2) rational knowledge and (3) intellectual knowledge being promotion of livelihood in *Sīla*, *Samādhi* and *Paññā* and finally into freedom from suffering.

กิตติกรรมประกาศ

ในการศึกษาวิจัย เรื่อง การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา ปีงบประมาณ 2562 สำเร็จลงได้ด้วยดีตามแผนดำเนินการของการวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงต่อพระเดชพระคุณพระธรรมเสนานุนวัตร เจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ประธานที่ปรึกษาวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช และขอขอบคุณผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช พร้อมด้วยผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่วิทยาลัยสงฆ์ฯ ที่มีส่วนส่งเสริมการทำวิจัยนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอขอบคุณสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่สนับสนุนงบประมาณการวิจัย ขอขอบคุณคณาจารย์ นักศึกษา เจ้าหน้าที่รวมถึงศิษย์เก่าที่มีส่วนช่วยให้ข้อมูลและผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้คำแนะนำอันมีค่า ตลอดถึงมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ที่มีส่วนร่วมกับงานวิจัยด้านอื่น ๆ ที่มีได้เอ่ยนามเป็นการเฉพาะนี้ หากคุณความดีใดที่จะเกิดจากการวิจัยนี้ ขอมอบให้เป็นปฏิการะคุณแก่ทุกท่านและสถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการ องค์กร คณะบุคคลต่าง ๆ ขอให้ทุกท่าน องค์กร หน่วยงาน ประสบในสิ่งที่พึงหวังทุกประการ

พระครูสิริรัตนานุนวัตร, รศ.ดร.

20 กันยายน 2562

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ช
สารบัญแผนผัง.....	ฌ
สารบัญตาราง.....	ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรย่อชื่อคัมภีร์.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย.....	1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย.....	8
1.3 ขอบเขตการวิจัย.....	8
1.4 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	9
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	10
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	12
2.1 ทฤษฎีภูมิสถาปัตยกรรม.....	12
2.2 แนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ.....	26
2.3 แนวคิดจักรวาลวิทยาทางวิทยาศาสตร์.....	41
2.4 แนวคิดภูมิสถาปัตยกรรม ของวัด.....	47
2.5 รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	77
2.6 กรอบแนวคิดการวิจัย.....	85
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	87
3.1 รูปแบบการศึกษาวิจัย.....	87
3.2 พื้นที่วิจัย/ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	87
3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย.....	89
3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	90
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	91
3.6 กระบวนการวิจัย.....	92

บทที่ 4	ผลการวิจัย.....	94
4.1	แนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ.....	94
4.2	สำรวจภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาในภตรภูมิ.....	105
4.3	ศึกษาแนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ.....	131
4.4	องค์ความรู้จักรวาลวิทยาในไตรภูมิ.....	147
บทที่ 5	สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	159
5.1	สรุปผลการวิจัย.....	159
5.2	อภิปรายผลการวิจัย.....	168
5.3	ข้อเสนอแนะการวิจัย.....	172
บรรณานุกรม	.....	177
ภาคผนวก		
ก	บทความวิจัย.....	180
ข	กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	190
ค	ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ มาและผลที่ได้รับของโครงการ.....	192
ง	เครื่องมือวิจัย.....	193
จ	รายชื่อผู้ให้ข้อมูล รวมภาคีร่วมไม่เจาะจง.....	195
ฉ	ภาพประกอบการวิจัย.....	196
ช	บทสรุปโครงการวิจัย.....	197
ประวัติผู้วิจัย.....		201
สารบัญภาพ		
1.1	แสดงบันไดพญานาควัดมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (โบสถ์กลางน้ำ) หรือวัดหลวงปัญญานันทะในฐานะผู้อุปถัมภ์สร้างถวายมหาวิทยาลัย.....	1
1.2	แสดงสถาปัตยกรรมจักรวาลไตรภูมิ (ชื่อยอดบนหลังคา) วัดวิษณุรัต หลวงพระบาง สปป.ลาว.....	4
2.1	แดงสถาปัตยกรรมเรือนไทยภาคเหนือ “ทรงกาแล”.....	15
2.2	แสดงสถาปัตยกรรมเรือนไทยภาคกลาง “ทรงจอมแห”.....	16
2.3	บ้านทรงไทยในสถาปัตยกรรมตามภูมิทัศน์ภาคใต้ “ทรงแฝด”	17
2.4	สถาปัตยกรรมบ้านเรือนภาคอีสาน “เรือนชาน”	17
2.5	แสดงพระอุโบสถหลังเก่าวัดศรีสุพรรณ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ (หลังคา 4 ชั้น).....	18
2.6	: พระอุโบสถวัดพระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ (ภูมิทัศน์อากาศหนาว).....	18
2.7	แสดงพระวิหารวัดวิษณุรัต (พระธาตุมหากโม) หลวงพระบาง สปป.ลาว.....	20
2.8	แสดงพระเมรุมาศ (ภูเขาพระสุเมรุจำลอง ท้องสนามหลวง).....	36

2.9 แสดงภูมิทัศน์โดยรวม วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.เมือง จ.พิษณุโลก.....	54
2.10 แสดงสิ่งทีศิลาคู่และเสายอดดอกบัว ส่วนประกอบหน้าพระวิหารพระ พุทธชินราช.....	56
2.11 แสดงโถงน้ำมนต์ ส่วนประกอบหน้าพระวิหารพระพุทธชินราช.....	57
2.12 แสดงเทพชุมนุม ส่วนประกอบฝาผนังภายในพระวิหารพุทธชินราช.....	57
2.13 พระเวสสันดร ฝาผนังในพระวิหารพระพุทธชินราช.....	58
2.14 พุทธประวัติตอนทรงม้ากัณฐกะออกบวช.....	58
2.15 พระพุทธรูปในพระวิหารคดในฐานะบริวารตามเสด็จพระเจ้า.....	59
2.16 สถาปัตยกรรม/พระวิหารอัฐารส วัดพระศรีฯ.....	60
2.17 แสดงองค์พระปรารค์ส่วนบนที่สื่อถึงสวรรค์-โลกุตตรภูมิ วัดพระศรี.....	61
2.18 พระปรารค์ที่สื่อไตรภูมิ.....	62
2.19 พระอุโบสถหลวงพ่อดโต วัดพระศรี ฯ พิษณุโลก.....	63
2.20 พระพุทธชินราชเอกลักษณ์ข้มเรือนแก้ว (รัตนฆรเจดีย์)	64
2.21 ศาลาจัตุรมุข ทรงมณฑปที่พักกระบวนแห่พระธาตุศรีจอมทองรอบเมือง เชียงใหม่.....	67
2.22 วิหารวัดอินทราวาสประดิษฐานพระศรีชัยมงคล (ต้นแก้ว).....	68
2.23 เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองของญาณ 12 ในอริยสัจ 4 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก.....	69
2.24 พระพุทธรูปเมียนมาร์นิยมติดฉัพพรรณรังสี.....	73
2.25 เสาคอหักสี่เหลี่ยมและสิ่งหน้าพระวิหารที่สื่อถึงธรรม.....	74
4.1 แสดงสระน้ำหน้าองค์พระหรือพระวิหารของพุทธฯ / พราหมณ์.....	109
4.2. แสดงพระวิหารทรงล้านนาโบราณ วัดต้นแก้ว.....	117
4.3 แสดงภาพภูมิสถาปัตยกรรม พระวิหาร (ขวา) และ ศาลาจัตุรมุข (ซ้าย) วัดต้นแก้ว.....	119
4.4 แสดงอาภรณ์/เทพสวรรค์/บริวารท้าวเวสสุวรรณ/มีอาวุธคือฝ้ายันต์โพก ศิระษะ.....	123
4.5 แสดงท้าวเวสสุวรรณ/เทพสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช/มีอาวุธคือไม้ตะบองและเทพ โปรยดอกไม้.....	123
4.6 แสดงคติจักรวาลวิทยาในเมรุมาศ/นามว่าเขาพระสุเมรุแห่งไตรภูมิ.....	124
4.7 พระธาตุแก่นนคร วัดหนองแวง ขอนแก่น.....	149
4.8 แสดงถ่ายภาพมุมสูงวัดพระศรีฯ.....	148
4.9 แสดงวัดโครงสร้างและแผนผังวัดต้นแก้ว.....	149
4.10 แสดงภาพสิ่งแวดล้อมสถาน 4 ตำบลที่ในฐานะตำบลแห่งภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรม.....	159
4.11แสดงภาพภูมิทัศน์จากต้นตาลหน้าวัดต้นแก้ว ที่ปลูกไว้เพื่อความร่มรื่น ตามอุดม	

คติของวัด.....	153
4.12 แสดงตัวอย่างภาพเสาศิวสโศก ที่มีสัตว์ 4 ชนิดอยู่ที่ฐานสิงห์ 4 เศียร ที่สื่อความหมาย.....	153
5.1 แสดงภูมิ/สถาปัตยกรรมพระสุเมรุ ณ พุ่พระเมรุ (สนามหลวง).....	167
5.2 แสดงไตรภูมิด้านสว่างด้วยปัญญา ด้านมืดด้วยอวิชา.....	168
5.3 สัญลักษณ์เต่า หยิน-หยาง สมดุลแห่งจักรวาล.....	169
5.4 แสดงเปรียบเทียบสถาปัตยกรรมพระสุเมรุด้วยโบสถ์พราหมณ์ที่มีระเบียงรับ ลม-แสง (กาม/รูป-อรุปภูมิ).....	169
5.5 แสดงเปรียบเทียบเทพปญจสิงขรเป็นสื่อประโคนดนตรีผ่านนักพรต นักบวช.....	170
5.6 แสดงเปรียบเทียบการวางแผนผังอาณาจักรเจดีย์ชเวดากอง กรุงยงกึ่งเมียนมาร์.....	171
5.7 แสดงเปรียบเทียบพระอุโบสถทรงไทยจัตุรมุข วัดเบญจมบพิตร กรุงยงกึ่ง.....	175

สารบัญแผนผัง

1.2 แสดงทิศทั้งสี่กับท้าวจตุโลกบาท/สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช.....	3
2.1 แสดงจักรวาลในไตรภูมิในฐานะภูมิเชิงจริยธรรม.....	31
2.2 ตำแหน่งเขาพระสุเมรุเชิงภูมิศาสตร์กับสุริยจักรวาล.....	34
2.3 แสดงไตรภูมิแสดงยอดเขาพระสุเมรุเชิงภูมิศาสตร์.....	35
2.4 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย.....	86
4.1 แสดงแผนผังการสร้างเมืองมีภูเขาเป็นแกนกลางฝั่งตะวันตก กับ ฝั่งตะวันออก..	108
4.2 แสดงแผนไตรภูมิ/จักรวาล กับ พระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ผู้ครองเมืองพิษณุโลก 25 ปี.....	122
4.3 แสดงสัดส่วนของอาคารแหล่งเรียนรู้ที่สอดคล้องกับไตรภูมิ.....	141
4.4 แสดงกระบวนการพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมตามจักรวิทยาในไตรภูมิ.....	147
4.5 แสดงกระบวนการสร้างองค์ความรู้ด้านภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรม.....	150
4.6 แสดงส่วนประกอบของจักรวาลในไตรภูมิ.....	152
4.7 แสดงปริศนาธรรมด้านสว่าง / ด้านมืด > ปัญญา/อวิชา.....	157
4.8 แสดงแผนภูมิกระบวนการองค์ความรู้ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดฯ ตามหลักจักรวาลวิทยา.....	158
5.1 แสดงการบริหารจัดการเพื่อการพัฒนาภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรม.....	165

สารบัญตาราง

2.1 แสดงการสำรวจสถาปัตยกรรมวัดพื้นที่ตัวอย่าง.....	53
4.1 แสดงตารางเปรียบเทียบไตรภูมิกับผลการกระทำของมนุษย์และสัตว์.....	102
4.2 แสดงการเปรียบเทียบแบ่งเขตวัดพระศรีฯ กับ ต้นเกว่นที่สอดคล้องกับจักรวาลใน ไตรภูมิ.....	130
4.3 แสดงความการวางแผนผังการพัฒนา/สร้างวัดตามหลักการแห่งไตรภูมิ.....	139
4.4 แสดงส่วนประกอบภูมิสถาปัตยกรรมของวัดกับจักรวาลในไตรภูมิ.....	145
4.5 สรุปแนวทางการพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาใน ไตรภูมิ.....	146

คำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรย่อชื่อคัมภีร์

รายงานการวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบเอกสาร โดยใช้พระไตรปิฎกเป็นข้อมูลปฐมภูมิ มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการศึกษา เครือข่าย การเสริมสร้างเครือข่าย เป็นพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำหนดรหัสเป็นอักษรย่อคัมภีร์ (ไทย) เล่ม/ข้อ/หน้า โดยมีคำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรย่อคัมภีร์ ดังนี้

ขุ. ป. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
อง.สตตก. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต
อง.ติก.	=	อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ฉบับ มมร.)
อง.ทุก.(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต
สํ.ม. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย มหาวรรค
ขุ.สุ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย สุตนิบาต
ขุ.ธ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบท
ขุ.ขุ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ
ที.ม. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย มหาวรรค
ม.มู. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
อง.จตุกก.(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต
อง.ติก. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต
อง.ปณจก.(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย ปณจกนิบาต
ขุ.วิ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วัด กัษ วัง เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม เป็นเรื่องที่จะต้องแสวงหาคำตอบให้ชัดเจน เท็จจริงอย่างไร จากรายงานการวิจัยที่ว่า “โครงสร้างและลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยในอดีตและปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากแนวคิดหลัก 3 ประการ ได้แก่ (1) จักรวาลวิทยาและไตรภูมิ (2) หลักสัปปายะและ(3) ผสมผสานระหว่างแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาและไตรภูมิกับหลักสัปปายะ ปัจจุบันพื้นที่ของวัดไทยได้ถูกปรับแต่งให้เป็นประโยชน์เพื่อการใช้สอยมากขึ้นดังจะเห็นได้จากโครงการต่าง ๆ อาทิ วัดบันดาลใจและวัดสร้างสุข”¹ การสร้างวัดสมัยพุทธกาลกับปัจจุบันมีอิทธิพลมาอย่างไร ทำไมจึงถือว่า วัดในพระพุทธศาสนาเป็นต้นแบบแห่งสถาปัตยกรรมในฐานะสถาปัตยกรรมเชิงพุทธตามหลักไตรภูมิที่มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง มีภูมิทัศน์รองรับสถาปัตยกรรมเหล่านั้น สื่อแสดงสถาปัตยกรรมไตรภูมิคือ พระวิหารหรือพระอุโบสถ ไม่ว่าจะเจดีย์องค์ปรางค์ย่อมสร้างตามหลักไตรภูมิที่เกี่ยวกับทิศทั้ง 4 ซึ่งทิศทั้ง 4 นี้จะเกี่ยวข้องกับสวรรค์ทั้ง 6 ชั้น หนึ่งในนั้นชั้นจาตุมหาราชที่มีท้าวมหาราชทั้ง 4 คุ่มครองทิศทั้ง 4 ทิศหนึ่งที่เป็นรูปธรรม คือทิศตะวันตกของภูเขาสิเนรุ มีท้าววิรูปักษ์เป็นหัวหน้า ทำหน้าที่ปกครองภาคเทวดาทั้งหลาย จึงเป็นที่มาของบันไดนาคสถิตทางเข้าพระอุโบสถทิศตะวันตก จึงถือว่า

ภาพ : 1.1 แสดงบันไดพญานาควัดมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (โบสถ์กลางน้ำ) หรือวัดหลวงปัญญานันทะ ผู้อุปถัมภ์สร้างถวายมหาวิทยาลัย
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (2 พ.ศ.62)

การสร้างวัดสถาปนิกออกแบบ วางแผนผังภูมิทัศน์ตามหลักการจักรวาลวิทยา

¹ วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการส่งเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและสำนักสนับสนุนสุขภาวะองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), 2560, หน้า บทคัดย่อ.

สถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา คุณสุชาติ เกาทอง กล่าวว่า สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อความงามและการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ว่าง”² และกล่าวอีกว่า “การทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิ สถาปัตยกรรม ต้องเริ่มต้นจากความหมายของคำสำคัญก่อนคือ สถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นศิลปะแขนงวิจิตรศิลป์ (Fine Arts) มีจุดประสงค์ให้ประชาชนเกิดความชื่นชมในความงามและเป็นศิลปะที่มีวัตถุประสงค์ให้เกิดความงามด้วยการเห็นหรือทัศนศิลป์”³ เจดีย์ปราสาท ถือเป็นแหล่งรวมศิลปกรรมทางศาสนาเกือบทุกชนิด ในด้านศิลปะประเภทสถาปัตยกรรมที่สื่อธรรมตั้งแต่ฐานรากสุดถึงพระนิพพาน และเกี่ยวข้องกับจักรวาลในไตรภูมิ และเจดีย์นี้สร้างขึ้นในวัดใดวัดนั้นแสดงถึงพระอารามหลวงที่รังสรรค์หรือบูรณะโดยพระเจ้าแผ่นดิน สถาปัตยกรรมต่าง ๆ ในพระอารามถือว่าเป็นมรดกทางปัญญาของบรรพบุรุษที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในสมัยโบราณบนพื้นฐานความเชื่อในคติต่าง ๆ ภูมิทัศน์พื้นฐานการตั้งเมืองของบรรพบุรุษมาจากหลายปัจจัย โดยปัจจัยร่วมพื้นฐานปัจจัยทางเกษตรกรรม ปัจจัยทางที่อยู่อาศัย ปัจจัยทางคมนาคม ปัจจัยทางการป้องกันการคุกคามเป็นต้น ส่วนปัจจัยเฉพาะอย่างนั้น คือคติความเชื่อต่อเทพเจ้า ต่อจักรวาล ต่อภพภูมิต่าง ๆ ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น คือ อำนาจเหนือธรรมชาติอันศักดิ์สิทธิ์ที่จะยึดถือเป็นที่พึ่งสรวง ยิ่งเป็นชนเผ่าด้วยแล้วยิ่งถือมาก เช่น คนจีนจะมุ่งเน้นกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ มักถือผีเป็นจริยธรรมที่ต้องไหวตีพลีลูก แมคนไทยดั้งเดิมสมัยนั้นก็ตาม ก็ยอมถือเช่นนี้ จะเห็นได้ สมัยกรุงสุโขทัยจากหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

ด้วยอิทธิพลทางความเชื่อต่อภูตผีหรือต่อภพภูมินี้ ก็ถือว่าเป็นปัจจัยหนึ่งในที่ทำให้เกิดมีภูมิและสถาปัตยกรรมขึ้น และภูมิทัศน์ใด ๆ นั้น ต้องให้ถูกต้องตามจักรวาลวิทยาหรือภพภูมิต่าง ๆ ด้วย จะเห็นว่า การสร้างพระวิหารนั้น ถ้ามีแม่น้ำไหลผ่านจะกั้นหน้าไปทางแม่น้ำ เช่น พระวิหารพระพุทธชินราชหันหน้าไปทางแม่น้ำน่าน พระอุโบสถหลวงพ่อดุสิต หันหน้าไปทางทิศตะวันออก อันนี้เป็นคติความเชื่อเช่นเดียวกันทั่วไปที่พระอุโบสถนั้นจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก แล้วก็จะมีท้าวจตุโลกบาลคุ้มครองรักษาประจำทิศ แม้ท้าวธรรมหาราชที่ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองบรรดาคณธรรพ์ก็ประจำอยู่ที่ทิศนี้ กระทั่งทุกวันนี้จึงมีภาพเทพบุตรปัญจสิงขรถือพิณบรรเลงอยู่ ซึ่งมักจะปรากฏให้เห็นผนังด้านหลังที่ประทับของพระพุทธรูปตามโบสถ์วิหารหรือศาลาการเปรียญใหญ่ ๆ เสมอ เรื่องนี้มีสถาปัตยกรรมชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของไตรภูมิอย่างดี ดังปรากฏในคัมภีร์ที่ขนิภาย พระไตรปิฎกว่า

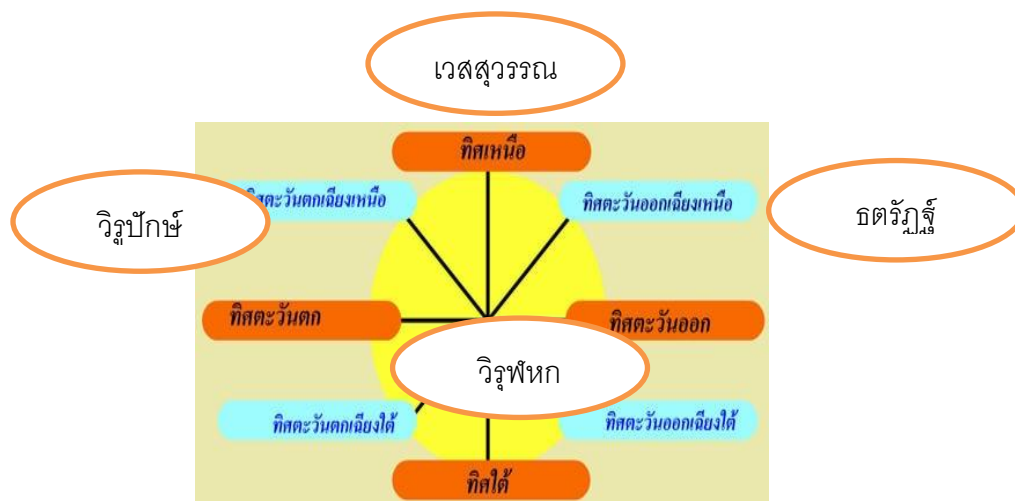
1. ท้าวธรรฐ สติตทิศตะวันออกของภูเขาสีเนรุ เป็นหัวหน้าปกครองเหล่าคณธรรพ์เทวดา ในฐานะดุริยเทพแห่งดนตรีสาย
2. ท้าววิรุฬหก สติตทิศใต้ของภูเขาสีเนรุ เป็นหัวหน้าปกครองเหล่ากุมภัณฑ์เทวดา
3. ท้าววิรูปักษ์ สติตทิศตะวันตกของภูเขาสีเนรุ เป็นหัวหน้าปกครองนาคเทวดา
4. ท้าวกุเวร หรือ ท้าวเวสสุวรรณ สติตทิศเหนือของภูเขาสีเนรุ เป็นหัวหน้าปกครองยักษ์เทวดา⁴ ดังภาพนี้

² สุชาติ เกาทอง, ศิลปะกับมนุษย์, (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์โอเอส พรินต์ติ้ง เฮ้าส์, 2532), หน้า 50.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

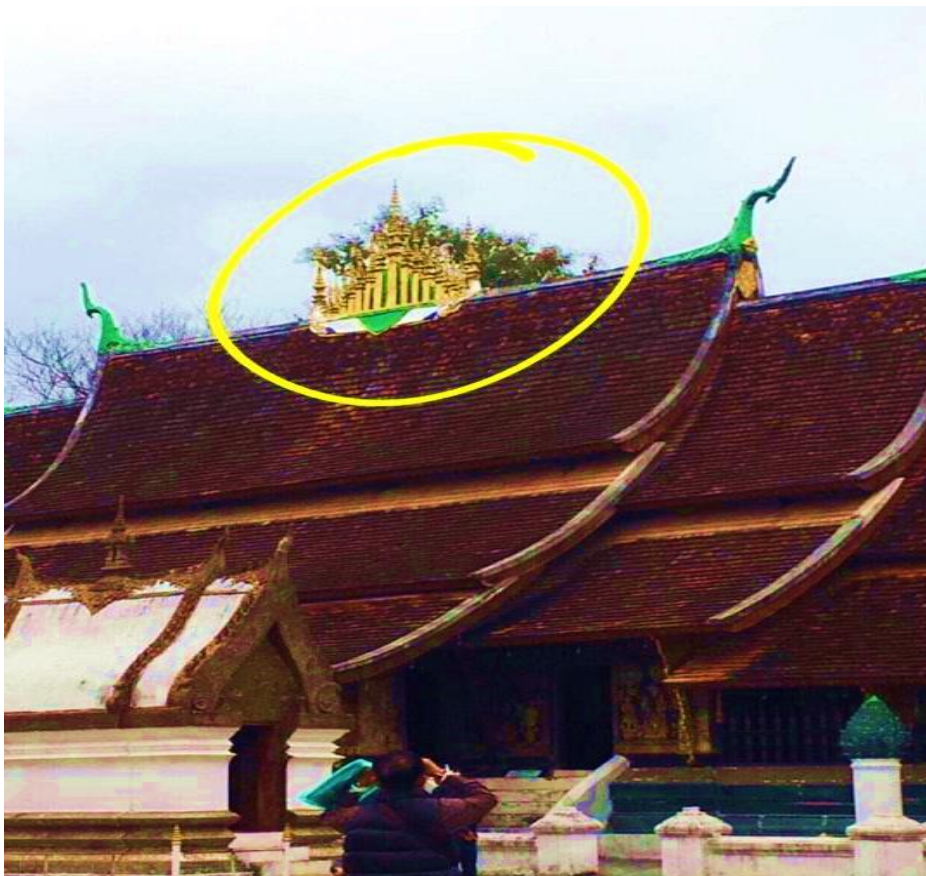
⁴ ที.ม. (ไทย) 10/282/212.

แผนผัง: 1.1 แสดงทิศทั้งสี่กับท้าวจตุโลกบาท/สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช
ที่มา: พระครูสิริรัตนานุวัตร, (7 พ.ค.62)

สถาปัตยกรรมที่แสดงจักรวาลในพระพุทธศาสนา ถือเป็นเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาล เพราะองค์รวมทางสถาปัตยกรรมรวมอยู่ตรงนี้ เมื่อพูดถึงจักรวาลในพระพุทธศาสนา ก็จะหมายถึงจักรวาลในไตรภูมิ มีกามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ โดยกามภูมิแยกเป็นสุคติ ได้แก่กลุ่ม มนุษย์ เทวดา ทูคติ ได้แก่กลุ่ม สัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย วินิบาต นรก ก็อยู่ในขอบข่ายของกามภูมินี้ ส่วนรูปภูมิและอรุพพรหมนั้น อยู่ในระดับพรหมที่ดำรงอยู่ด้วยฌาน 8 ประการ สถาปัตยกรรมจักรวาลา เขาพระสุเมรุนั้น ประกอบด้วยทวีปทั้ง 4 เขาสัตตบริภัณฑ์ 7 ลูก แม่น้ำในทิสันดร ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ สวรรค์ 6 ชั้น ยอดสูงสุดคือ เขาพระสุเมรุ แม็ก้าแพง กลายเป็นศิลปกรรมล้านช้างทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในหลังคาพระวิหาร ดังภาพนี้

ภาพ :1.2 แสดงสถาปัตยกรรมจักรวาลไตรภูมิ (ช้อยอดบนหลังคา) วัดวิชุนราต หลวงพระบาง สปป.ลาว
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (15 ม.ค.62)

พระพุทธศาสนา กล่าวว่า จักรวาลรูปธรรมนั้นทำงานเป็นวงกลม (ดั่งล้อ) คัมภีร์โลกที่ปกสารหรือโลกกัปสารทิปนี้ เป็นคัมภีร์ที่พระสังฆราชเมธังกรของพม่าผู้เป็นอาจารย์ของพระมหาธรรมราชาลิไทได้รจนาขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19 โดยวัตถุประสงค์ในการรจนาคัมภีร์นี้ก็เพื่ออธิบายขยายความเกี่ยวกับการทำงานของโลก 3 คือ สังขารโลก สัตวโลก และโอกาสโลก เกี่ยวกับโครงสร้างของโลกธาตุหรือจักรวาล, การก่อตัวและพินาศของจักรวาล เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใสประกอบคุณงามความดีและเกิดความสังเวชใจจนละเว้นจากความชั่วตามที่ได้บ่งชี้ไว้ในตอนท้ายของทุกปริเฉท⁵

จากการศึกษาวิจัยของชาวพร ศักดิ์ศรี พบว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนเกิดขึ้นจากการผสมผสานกันระหว่างวิถีชีวิต วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของชุมชน ดังนั้น การปรับตัวในบริบทใหม่ดังกล่าว จึงส่งผลต่อเนื่องสู่การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ชุมชนด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่างที่เห็นได้ชัดจากการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ รูปแบบและบทบาทการใช้งานของป่าแฮ่วหรือพื้นที่ประกอบพิธีศพ เนื่องจากมีพิธีศพเป็นพิธีกรรมสำคัญของชาวลาวโซ่งที่จัดขึ้นเพื่อส่งวิญญาณ

⁵พระมหาชัยพงศ์ กตบุญโญ, บทความเรื่อง อิทธิพลและความสำคัญของคัมภีร์โลกกัปที่ปกสารที่มีต่อคัมภีร์โลกศาสตร์บาลีในยุคหลัง: ศึกษาในกรณีของคัมภีร์จักกาวทที่ปนีและคัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี, ธรรมธารา ; วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา, (ม.ป.ป.). หน้า 268.

ผู้ตายกลับไปสู่เมืองแกลงหรือดินแดนของบรรพบุรุษในสิบสองจุไท ดังนั้น ป่าแคว้จึงเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีอันเป็นรากฐานของวัฒนธรรมลาวโซ่งทั้งหมด บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของป่าแคว้ และปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ดังกล่าว⁶

การที่วัดสร้างอาคารที่มีสถาปัตยกรรมนั้น วุฒินันท์ กันทะเตียนกล่าวว่า “ธรรมชาติของการมีวัดขึ้นในชุมชน จึงกลายเป็นอิทธิพลการสร้างวัดหลายคติเรียกว่าอิทธิพลตามลักษณะการเกิดวัด เช่น วัดแบบพุทธเจดีย์ วัดแบบอนุสาวรีย์ ต่อมามีการรับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ การสร้างวัดจึงวางแผนผังวัดยึดเจดีย์ พระอุโบสถเป็นแนวแกนกลางหรือแกนกลางเหมือนเป็นการจำลองจักรวาลไว้ในโลกมนุษย์ให้เจดีย์หรืออุโบสถสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีการถือคติเป็นสองอย่างผสมกัน ได้แก่ การกำหนดความหมายเลยยอดเขาพระสุเมรุ หากถือว่าส่วนสุดของเขาสุมเมรุเป็นที่สถิตของกบิลพรหม จัดเข้าในคติพราหมณ์ แต่หากถือว่าส่วนสุดของเขาสุมเมรุเป็นวิมาน เป็นชั้นสถิตของเหล่าเทวดา จัดเข้าตามคติแบบพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากถือคติแบบพระพุทธศาสนาจึงมีเรื่อง “ไตรภูมิ” เข้ามาเกี่ยวข้องกับความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาด้วย ในขณะที่จักรวาลวิทยากล่าวถึงโครงสร้างที่อยู่ ไตรภูมิจะเต็มเต็มว่าภพภูมิที่อยู่ของสัตว์นั้นจัดได้เป็นชั้น ๆ ไป โดยมีอยู่ 3 ภูมิ คือสามภพ ได้แก่ (1) กามภูมิ (2) รูปภูมิ (3) อรูปภูมิ การสร้างวัดไทยจึงมีความเกี่ยวข้องกับคติดังกล่าว”⁷

การสร้างวัดคำนึงถึงคุณสมบัติของภูมิทัศน์ที่จะเป็นรมณีสถาน 4 อย่าง คือ (1) ฉายทุกสมบัติ พรอ้อมด้วยร่มไม้และสายน้ำ ร่มไม้ก็คือต้นไม้ หมู่มไม้ ไพรสมณต์ สายน้ำก็คือ แม่น้ำ คลอง สระ บึง ทะเลสาบ (2) ภูมิภาคสมบัติ คือพื้นดิน พื้นถนน บริเวณเรียบร้อย สะอาด อย่างที่พระมีประเพณีกวาดลานวัด เป็นพื้นถิ่นที่น้ำชื่นชม ชวนเดิน ชวนดู น่าทัศนา (3) คมนาคมสมบัติ เหมาะแก่การไปมา การคมนาคมไปใกล้ไปไกลเกินไป เดินทางสะดวก ปลอดภัย (4) บุคคลสมบัติ มีความพร้อมด้านบุคคล อย่างน้อยไม่มีที่เป็นภัยเป็นอันตราย แต่มีบุคคลที่สบายใจ ที่เกื้อกูลหนุนกัน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือ ชื่นชูจิตใจ เอื้อธรรมเอื้อปัญญา⁸

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า ในตัวพระไตรปิฎกแท้ ๆ พระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ ออกจากสำนักของอุททกดาบสแล้ว เสด็จดำเนินไปหาถิ่นสถานอันเหมาะที่จะทรงบำเพ็ญเพียรในวิถีทางของพระองค์เอง จนไปถึงอรุณเวลาเสนาบดีจึงทรงพบที่เหมาะสม ที่ตรงนี้พระองค์ตรัสเองว่า “รมณียะ วต ภูมิภาโค” ภูมิภาคพื้นถิ่นนี้ เป็นที่รมณียะหนอ แล้วพระองค์ก็ทรงบรรยายว่า ที่นั้นมีไพรสมณต์ที่ชื่อบานใจ มีแม่น้ำไหลใสเย็นมีพื้นถิ่นทำน้าราบเรียบสะอาด มีโคจรคาม

⁶ ขวาท ศักดิ์ศรี, บทความ เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนของชาวลาวโซ่งในบริบทใหม่: กรณีศึกษา ป่าแคว้, วารสาร Journal of Architectural/Planning Research and Studies (JARS) is initiated by Faculty of Architecture and Planning, Thammasat University as a publication with JARS 9(1). 2012, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, หน้า 45.

⁷ วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการส่งเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ, หน้า 99.

⁸ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ตอเบื่อง พ.ร.บ. คณะสงฆ์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, 2561), หน้า 31.

อยู่รอบ ๆ ที่แหละเป็นที่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร แล้วพระองค์ก็ตรัสว่า เราลงนั่งที่นั่น ตกลงว่าเอา
 ละ ที่นี้เหมาะที่จะบำเพ็ญเพียร แล้วก็ประทับบำเพ็ญเพียรที่นั่น 6 ปี จนได้ตรัสรู้ที่ร่มต้นมหาโพธิ์ ริมฝั่ง
 แม่น้ำเนรุชา ในถิ่นรมณีย์แห่งอรุเวลานัน

ต้นแบบของวัด คือ รมณีสถานแห่งต้นศรีมหาโพธิ์ ท่านกล่าวว่า ถิ่นรมณีย์แห่งอรุเวลา
 ที่ตั้งของต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้ ท่านชี้ไว้ให้แล้ว ควรเป็นรมณีย์ต้นแบบของวัดทั้งหลาย ซึ่งเป็นที่บำเพ็ญ
 เพียรของพระทั้งหลาย ต่อมา จะเห็นว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปและพระสงฆ์จาริกไปตามถิ่นที่ต่าง ๆ
 ก็จะไปถึงสภาพรมณีย์ พระพุทธเจ้าแม้เมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพานก่อนทรงปลงพระชนมายุสังขาร
 ก็ตรัสกับพระอานนท์โดยทรงเอ่ยถึงแต่ถิ่นที่รมณีย์ทั้งนั้นว่า อานนท์ ที่นั่นเป็นรมณีย์ที่นี้เป็นรมณีย์

ภูมิทัศน์ของวัดที่มีส่วนประกอบด้วยสถาปัตยกรรม ถือเอาวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
 วรมหาวิหาร เรียกตามภาษาชาวเมืองพิษณุโลกว่า วัดใหญ่ มีภูมิทัศน์ที่เต็มไปด้วยสถาปัตยกรรมที่ครบถ้วน
 สมบูรณ์ทั้งทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ตั้งแต่ยุคสุโขทัยตลอดมาถึงปัจจุบัน วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ริมฝั่ง
 แม่น้ำน่านฝั่งทางทิศตะวันออก ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรง
 กล่าวถึงว่าเป็นวัดใหญ่และสำคัญกว่าวัดอื่น ๆ ในเมืองพิษณุโลก มีพระมหาธาตุ (พระปรางค์) อยู่
 กลาง เห็นจะสร้างตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี หากแต่ซ่อมแซมมาหลายครั้งหลายสมัย สันนิษฐาน
 ว่าสร้างขึ้นสมัยสุโขทัยตอนต้น แต่ในพงศาวดารเหนือกล่าวไว้ว่า ในราวพุทธศักราช 1900 พระเจ้าศรี
 ธรรมไตรปิฎก หรือสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ได้สร้างวัดพระศรีฯ ณ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน
 มีพระปรางค์อยู่กลาง มีวิหาร 4 ทิศ มีระเบียง 2 ชั้น ทรงรับสั่งให้ปั้นหุ่นหล่อพระพุทธรูปขึ้น 3 องค์
 เพื่อประดิษฐานเป็นพระประธานในวิหาร นอกจากนี้ วัดพระศรีฯ ยังมีโบราณสถานและโบราณวัตถุ
 ล้ำค่าอีกมากมาย อาทิ ธรรมมาสน์ ธรรมมาสน์สวด เรือนแก้วหรือสิ่งทิ้งปวงเหล่านี้ล้วนเป็นของดี
 อย่างเอก ไม่เคยพบไม่เคยเห็น อาณาบริเวณของวัดมีพระปรางค์เป็นองค์ประธานของวัด รอบองค์พระ
 ปรางค์มีระเบียงคดและวิหารทิศ ตะวันออก เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐารสเรียกกันว่าวิหารเก้าห้อง
 มณฑป หอกลองอินทเรศ หอระฆัง เป็นต้น

ความสำคัญของภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรม พระราชกิจจานุเบกษา เรื่องภาระงานทำนุบำรุง
 ศิลปวัฒนธรรมของอาจารย์และผู้ดำรงตำแหน่งทางวิชาการออกกำหนดสำนักนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่
 20 สิงหาคม 2558 ได้เผยแพร่ประกาศคณะกรรมการข้าราชการพลเรือนในสถาบันอุดมศึกษา
 (ก.พ.อ.) หน้า 65 เล่ม 132 ตอนที่ 82 ง เรื่อง มาตรฐานภาระงานทางวิชาการของผู้ดำรงตำแหน่ง
 อาจารย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ พ.ศ. 2558 ว่า อาจารย์และผู้ดำรง
 ตำแหน่งทางวิชาการต้องมีภาระงานหรือกิจกรรมเพื่อทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม อันเป็นการดำรงไว้ซึ่ง
 คุณค่า อัตลักษณ์ของท้องถิ่น เอกลักษณ์ของชาติ รวมทั้งปลูกฝังความเป็นชาติในลักษณะต่างๆ

ศิลปวัฒนธรรม เป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงภูมิปัญญาของมนุษย์ บ่งชี้ถึงความ
 เจริญรุ่งเรืองทางสติปัญญา ความคิดของบรรพบุรุษ ส่วนคุณลักษณะศิลปะจะเป็นอย่างไรนั้นจะบอก
 ถึงอุปนิสัยหรือจิตของคนแห่งนั้นได้เป็นอย่างดี แม้จะเป็นวัฒนธรรมรับช่วงก็ดี เมื่อรับเข้ามาแล้วเห็น
 ว่าดี มีคุณค่าก็ใช้สติปัญญาเลือกเฟ้นเป็นวิถีชีวิตต่อคนรุ่นต่อมาก็ตาม แต่ก็ศิลปวัฒนธรรมที่จะ
 มุ่งเน้นศึกษาศิลปวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมประเภทสถาปัตยกรรมประติมากรรม จิตรกรรม และที่เป็น
 นามธรรม เช่น ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ ที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของไทยโดยแท้

ศิลปวัฒนธรรม/ประเพณีไทยก็ลักษณะเดียวกัน เป็นผลผลิตจากชีวิตที่ดี มีคุณภาพ ถือว่าเป็นอารยธรรมของชีวิต อารยธรรมที่เป็นธรรมคำสอนที่ดี เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุที่ดี ที่เป็นเทศกาลประเพณีที่ดีนี้ มีขึ้นเพื่อให้พลเมืองปฏิบัติตาม เช่น ความสามัคคีปองตองของคนในชาติ ซึ่งรัฐบาลสมัยของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คสช.) โดย ฯพณฯ พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรีกำหนดขึ้น นอกจากนี้ยังมีมาตรการสร้างจิตสำนึกและค่านิยม 12 ประการดังกล่าวแล้ว ซึ่งเน้นลงไปยังเยาวชนทั้งหลายทั้งปวงนี้ถือว่าเป็นกระบวนการสร้างคุณภาพชีวิตของคนในชาติได้อย่างดี ทำให้เกิดสันติภาพตามนัยพระพุทธศาสนาที่เน้นสันติภาพทางใจและสันติภาพทางกาย และยังรวมถึงความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาต่าง ๆ ด้วย เพราะคำว่าสันติภาพ เป็นชื่อของความสุข ตามพุทธพจน์ที่ว่า “นตฺถิ สนฺติ ปรี สุขํ แปลว่า สุขอื่น ยิ่งกว่าความสงบไม่มี”⁹

คุณภาพชีวิต คือชีวิตที่ดีมีความสุข การมีชีวิตที่ดีมีความสุข มุ่งเน้นการมีกินมีใช้ หรือความอึดปากอึดท้องเป็นความสุขในชีวิตของแต่ละคน และจะมีผลไปถึงทุกชีวิตในสังคมด้วย และแหล่งความสุขอีกอย่างหนึ่งคือสันติสุข เป็นความสุขที่เกิดจากความสงบเรียบร้อยในถิ่นฐานบ้านเกิดของตน ปัจจุบันประเทศไทยเรา ไม่มีความสันติในสามจังหวัดชายแดนใต้ คือยะลา ปัตตานี และนราธิวาส ทำให้ผู้คนในสามจังหวัดนี้อยู่ได้อย่างไม่เป็นสุข กินไม่ได้ นอนไม่หลับ เพราะต้องคอยหลบหลีกอันตรายตลอดเวลา หลายคนต้องอพยพย้ายถิ่นฐานบ้านเกิดไปอยู่ที่สงบ เหตุการณ์นี้ อย่าถามว่าคุณมีความสุขดีไหม คำตอบที่ต้องได้คือ ไม่มี เมื่อถิ่นฐานบ้านเกิดไม่มีความสุขแล้ว จะมีผลต่อการผลิตความคิด เกิดสติปัญญาที่ละเอียดอ่อน เพราะนักคิดนักปรัชญาจะเลือกเกิดสงบเย็น มีภูมิประเทศหรือภูมิอากาศที่เหมาะสมและที่ทำหากินเป็นปฏิรูปเทศ ที่ทำเกษตรกรรมก็ต้องสัปปายะด้วย ตัวอย่างพระพุทธเจ้าเลือกเกิดในกาลทวีป ประเทศ ตระกูล และพุทธมารดาที่เหมาะสม ภูมิปัญญาของนักปรัชญาชาวกรีก เช่น โสกราตีส เพลโตอริสโตเติล ก็ถือกำเนิดลุ่มน้ำไนน์ จนเรียกขานกันว่า อารยธรรมลุ่มน้ำไนน์

คุณค่าของชีวิต แท้จริงมีหลายด้าน แต่ด้านที่คิดว่าสำคัญที่สุด คือ ด้านความรู้ เพราะคนนั้นเป็นกุญแจเบื้องต้นเข้าสู่การพัฒนาระดับประเทศได้ จากคำกล่าวที่ว่า

จะพัฒนาประเทศให้พัฒนาที่คน

จะพัฒนาคนให้พัฒนาที่การศึกษา

จะพัฒนาอะไรให้พัฒนาที่ตนก่อน

นั่นคือว่า การศึกษาคือกระบวนการให้ความรู้แก่ประชากรตามระบบที่สอดคล้องกับอายุ สถานะที่ ภูมิประเทศ ศิลปวัฒนธรรม ถ้ามองว่า การศึกษาเรื่องนี้จะมุ่งเน้นพัฒนาความรู้ในด้านใด ต้องบอกว่า ความรู้ด้านจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรม เพราะจักรวาลหรือโลกศาสตร์ เป็นมาตรฐานวัดคุณค่าของชีวิตได้อย่างดี ซึ่งเป็นทั้งแนวจริยธรรมที่ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ได้ดีที่สุดโดยเฉพาะเรื่อง สวรรค์ นรก สรุปคำว่า จักรวาล คือ สรรพสิ่งบรรดามีที่มีการเคลื่อนไปตามธรรมชาติหรือวัฏจักร มีคำไวพจน์คือ เอกภพ หรือโลก ในเชิงภูมิศาสตร์ หมายถึงแผ่นดิน ป่า ภูเขา น้ำ ลำธาร ในเชิงเป็นที่อยู่อาศัย คือ เป็นพื้นที่มนุษย์และสัตว์อาศัยอยู่ นอกจากนี้ในทางพระพุทธศาสนา ยังหมายถึงไปโลกของเทวดาและพรหมโลกด้วย สอดคล้องค่านิยมว่า โลก 3 โลก ได้แก่ สัตว์โลก คือ

⁹ ข.ธ. (ไทย) 25/202/95.

หมู่มืด สวรรค์โลก คือสรรพสิ่งที่ปรุงแต่งและเคลื่อนย้ายสลายไป และโอกาสโลก คือ ภูมิประเทศไทย ธรรมชาติ นี่เอง ซึ่งโอกาสโลกนี้ตรงกับส่วนทฤษฎีเกี่ยวกับดาราศาสตร์ รวมถึงบิกแบงที่หมายถึงการขยายตัวของเอกภพ และภาวะร้อนยิ่งยวดของดวงอาทิตย์ การก่อตัวของฮีเลียม ดังนั้น คัมภีร์ที่กล่าวถึงโลกมีทั้งพระไตรปิฎกโดยตรง และยังมีคัมภีร์จักรวาลที่บันทึกกับโลกปสารที่บันทึก มีคำที่ใช้ตรงกับคำว่าจักรวาลวิทยา คือ โลกศาสตร์

ความสำคัญและปัญหาของเรื่องนี้ ขึ้นชื่อว่า ศิลปวัฒนธรรมนั้น ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม ปฐมกรรม จิตกรรม เทศกาล ประเพณีนั้น ล้วนเป็นภูมิปัญญาแสดงถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่มีความเป็นอยู่ มีชีวิตที่สงบสุขจากการมีกินมีใช้ที่ปกติ จากเหตุเภทภัยหรือสงครามต่าง ๆ จึงทำให้คนมีความคิดสร้างสรรค์ มีจินตนาการถึงตามจริง โดยภาพรวมที่ออกในแนวขำขัน (comedy) และแนวคิดเศร้าใจ (tragedy) ตรงกันข้ามกันนี้ ถ้ามนุษย์มีความหวาดหวุ่นจากการดำรงชีวิต มีภัยคุกคาม มีสงครามไม่สงบสุข จะทำให้มนุษย์ไม่มีโอกาสเรื่องสุนทรียภาพแบบนี้ เป็นเหตุให้วัฒนธรรมที่สื่อออกไปเป็นรูปธรรมก็ไม่เกิดหรือเกิดแต่ก็ไม่แพร่หลาย แต่จะมีจิตกรรมการสู้รบ หรืออนุสาวรีย์ผู้ต่อสู้ พรรณนาถึงความโหดร้ายแทนที่ ก็แสดงว่าการสร้างวัฒนธรรมที่สื่อออกไปจากความเชื่อตามหลักคำสอนที่สื่อแทนด้วยไตรภูมิด้วย

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา ประเด็นจักรวาลวิทยาในไตรภูมิที่สื่อแทนด้วยภูมิทัศน์การวางแผนผังเขตแดน พื้นที่ที่ทับหรือโล่ง การสร้างสถาปัตยกรรมในรูปของอาคาร ๆ ซึ่งต่างจากจักรวาลทางสุริยจักรวาล จึงสมควรนำมาศึกษาหาองค์ความรู้ จัดสร้าง และอนุรักษ์สิ่งที่อยู่แล้วให้อยู่ในสภาพปกติต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาแนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ
- 2) เพื่อสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ
- 3) เพื่อสร้างแนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาใน

ไตรภูมิ

1.3 ขอบเขตการวิจัย

1) ขอบเขตด้านเนื้อหา

(1) เนื้อหาจักรวาลวิทยาเชิงภูมิศาสตร์ เป็นพื้นที่ มนุษย์และสัตว์อาศัยอยู่นอกจากนี้ในทางพระพุทธศาสนายังหมายถึงโลกของเทวดาและพรหมโลกด้วย สอดคล้องคำนิยามว่า โลก 3 โลก ได้แก่ สัตว์โลก คือหมู่มืด สวรรค์โลก คือสรรพสิ่งที่ปรุงแต่งและเคลื่อนย้ายสลายไป และโอกาสโลก คือ ภูมิประเทศไทย ธรรมชาติ ซึ่งโอกาสโลกนี้ตรงกับส่วนทฤษฎีเกี่ยวกับดาราศาสตร์ รวมถึงบิกแบงที่หมายถึงการขยายตัวของเอกภพ และภาวะร้อนยิ่งยวดของดวงอาทิตย์ การก่อตัวของฮีเลียม ดังนั้น คัมภีร์ที่กล่าวถึงโลกมีทั้งพระไตรปิฎกโดยตรง และยังมีคัมภีร์จักรวาลที่บันทึกกับโลกปสารที่บันทึก มีคำที่ใช้ตรงกับคำว่าจักรวาลวิทยา คือ โลกศาสตร์

(2) เนื้อหาด้านสถาปัตยกรรมบนภูมิทัศน์ของวัดทางพระพุทธศาสนาประเภทอาคาร ได้แก่ โครงสร้าง ลักษณะสถาปัตยกรรมของวัดพระวิหารพระพุทธชินราช พระอุโบสถ พระปราสาท พระอัฐฐารส รวมถึง ประติมากรรม พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา และความสำคัญเกี่ยวกับตำนานวัดต้นเกว๋น อ.หางดง จ.เชียงใหม่ ด้านสถาปัตยกรรมพระวิหาร ศาลาจัตุรมุขที่พักพระบรมสารีริกธาตุจากกระบวนแห่งจากศรีจอมทองไปยังพระธาตุศรีจอมทอง

(3) เนื้อหาภูมิทัศน์บนสถาปัตยกรรม ได้แก่ พื้นที่ ทิศทาง ต้นไม้ แม่น้ำ ตำแหน่งที่สร้างพระวิหาร ที่หันหน้าไปทางแม่น้ำ ทิศตะวันตก กับพระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก และภูมิทัศน์ของวัดต้นเกว๋น

(4) เนื้อหาจักรวาลวิทยาทั้งเชิงจริยธรรม เน้นศึกษาจักรวาลวิทยาใน ไตรภูมิ ประกอบด้วยด้วยภูมิย่อย 31 ภูมิ ในฐานะจริยธรรมที่แสดงผลโดย กามภูมิ 11 รูปภูมิ 16 และอรุภูมิ 4

(5) เนื้อหาภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมภาพที่ให้เกิดคุณภาพชีวิตจากคุณค่าด้านพุทธิศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา

(6) แนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับหลักจักรวาลฯ แยกเป็น (1) แนวทางพัฒนา (2) แนวทางอนุรักษ์ฯ การรักษาคุณค่าความสำคัญ องค์กรและกฎหมายข้อบังคับ การจัดทำแผนบูรณาการ

1.4 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

รายงานการวิจัย เป็นเรื่องการพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา ผู้วิจัยได้กำหนดคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับรายงานการวิจัยนี้ ดังนี้

จักรวาลวิทยา หมายถึง จักรวาลในไตรภูมิ ที่อธิบายโลกศาสตร์ ดาราศาสตร์และประเด็นที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คัมภีร์จักรวาลที่ป็นหรือโลกปสารที่ป็นที่สื่อผ่านภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และวัดอินทราวาส (ต้นเกว๋น) ด้วยหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ ประกอบด้วย 3 ภูมิใหญ่ (กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ) มี 31 ภูมิย่อย มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางจักรวาล

ไตรภูมิ หมายถึง ภาพ ภูมิที่อยู่ของสัตว์เป็นชั้น ๆ ทางจริยธรรมจะทำหน้าที่รองรับผลการกระทำของมนุษย์และสัตว์ในชั้นกามภูมิ ส่วนสุคติภูมิรองรับมนุษย์ เทวดา ส่วนทุคติภูมิรองรับอบายภูมิ ชั้นรูปภูมิรองรับพรหม 16 ชั้น และอรุภูมิรองรับอรุพรหม 4 ชั้น มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางจักรวาล มีคุณค่าและอิทธิพลต่อจิตสำนึกต่อศาสนาในสังคมไทย

ภูมิทัศน์ หมายถึง พื้นที่ทางกายภาพด้านภูมิศาสตร์ ประกอบด้วยเขตพุทธาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส พื้นที่ทางจิตวิญญาณ พื้นที่ทางสังคม ด้านสถาปัตยกรรม ประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร พระปราสาท ที่สวยงามและร่มรื่นด้วย รุกขภูมิ ตินภูมิ ศิริภูมิ ชลภูมิ (ต้นไม้ หญ้า ภูเขา แม่น้ำ) บางจุด เป็นพื้นที่ที่บดด้วยร่มไม้ สิ่งปลูกสร้างทางสถาปัตยกรรม บางจุดโล่ง หรือสว่าง มีการบริหารจัดการวางระบบระเบียบพื้นที่ที่เหมาะสมกับอาคารสถานที่ทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานสิ่งเคารพบูชาบนความร่มรื่น

การพัฒนา หมายถึง การออกแบบ วางแผนผัง กำหนดโครงสร้าง และลักษณะ สถาปัตยกรรมบนด้วยหลัก 5 ร. คือ ร่มรื่น ร่มเย็น ร่วมสร้างสุขภาพ ร่วมจิตวิญญาณ ร่วมพัฒนาแบบ มีส่วนร่วม และคำนึงถึงหลักสัปปายะ 7 คือ อาวาส (ที่อยู่) โคจร (ที่บิณฑบาตหรือแหล่งอาหาร) ภัตตาคาร (เรื่องพูดคุยที่เสริมการปฏิบัติธรรม) บุคคล (ผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยแล้วช่วยให้จิตผ่องใสสงบมั่นคง) โภชนะ (อาหาร) อุตุ (สภาพแวดล้อมและอุณหภูมิ อิริยาบถ (ที่ยืน เดิน นั่ง นอนเล่น)

สถาปัตยกรรม หมายถึง สิ่งก่อสร้างประเภทอาคารทางพระพุทธศาสนาและส่วนประกอบ ได้แก่ พระวิหาร พระอุโบสถ พระวิหาร พระปราสาท มณฑป หอระฆังที่จัดวางบนภูมิทัศน์ที่เหมาะสม ที่สอดคล้องกับไตรภูมิ และสื่อธรรมที่เกี่ยวข้องกับไตรภูมิ

ภูมิสถาปัตยกรรม หมายถึง พื้นที่ที่ปรับแต่ง วางแผนผังแผ่นดินอย่างระบบ จัดวาง โครงสร้างเพื่อรองรับสถาปัตยกรรมประกอบด้วย พระอุโบสถ พระวิหาร เจดีย์ เป็นต้น โดยยึด หลักการพิทักษ์ผืนแผ่นดิน การออกแบบพื้นที่และที่ว่างภายนอกอาคาร การอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมที่มีประโยชน์ในการใช้สอยที่ดีกว่าพร้อมทั้งให้ ความ ผาสุก ปลอดภัยและมีความรื่นรมย์

แผนผังสถาปัตยกรรม หมายถึง เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตธรรมาวาส พื้นที่บริการ สังคม พื้นที่จิตวิญญาณ

องค์ความรู้ หมายถึง องค์ความรู้จักรวาลในไตรภูมิทั้งเชิงภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรม 3 ระดับ คือ (1) ความรู้จักรวาลระดับประสาทสัมผัสด้วยอายตนะทั้ง 5 มีตา หู จมูก ลิ้น กาย (information) (2) ความรู้ระดับความรู้ที่มีความเข้าใจถึงเหตุผล สื่อสัญลักษณ์จากนามธรรมสู่รูปธรรม มีผลต่อสัมมาทิฐิ (knowledge) และ (3) ความรู้ระดับปัญญา ที่นำไปสู่การต่อยอดสร้างจิตวิญญาณ สร้างเป็นแนวคิด ทฤษฎีได้ และเปรียบเทียบกับแสง หรือสว่าง และทึบ เทา ตามไตรภูมิ

ค่าทางจริยธรรม หมายถึง คุณภาพที่เกิดจากความรู้ และปัญญาในเรื่องภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรม ในจักรวาลในพระพุทธศาสนา สื่อแทนการกระทำทางจริยธรรมของมนุษย์ที่รองรับ การกระทำของตนด้านดี ด้านชั่ว คุณค่าของชีวิตจากการได้ศึกษาเรียนรู้เรื่องจักรวาลวิทยาด้าน วิทยาศาสตร์รูปแบบดาราศาสตร์ กาแล็กซี่ การศึกษาเรียนรู้จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาตาม ไตรภูมิเน้นภูมิ 2 มุม เรียกว่า สวรรค์ กับนรก ด้านภูมิศาสตร์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับโลก 3 โลก ได้แก่ สัตว์ โลก คือหมู่สัตว์ สังขารโลก คือสรรพสิ่งที่ปรุงแต่งและเคลื่อนย้ายสลายไป และโอกาสโลก คือ ภูมิ ประเทศไทย ธรรมชาติ รวมถึงบิกแบงที่หมายถึงการขยายตัวของเอกภพ และภาวะร้อนยิ่งยวดของ ดวงอาทิตย์ การก่อตัวของฮีเลียม และได้ศึกษาเรียนรู้คัมภีร์ที่กล่าวถึงโลกมีทั้งพระไตรปิฎกโดยตรง คัมภีร์จักรวาลทีปนี คัมภีร์โลกปสารทีปนี คำที่ใช้ตรงกับคำว่าจักรวาลวิทยา คือ โลกศาสตร์ ที่สื่อผ่าน ภูมิสถาปัตยกรรมในขอบข่ายพุทธศึกษา จริยศึกษา และหัตถศึกษา

1.5 ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดประโยชน์ที่จะได้รับเรื่องการพัฒนาภูมิทัศน์สถาปัตยกรรมของวัดตามหลัก จักรวาลวิทยาที่เน้นไตรภูมิซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแสดงการรองรับผลการกระทำดีหรือไม่ดีของมนุษย์ ไว้ ดังนี้

- 1) ได้ชุดความรู้การศึกษาภูมิทัศน์ประกอบกับสถาปัตยกรรมตามหลักจักรวาลวิทยาของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก และวัดอินทราวาส (ต้นแก้ว) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2) ได้การศึกษาวเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัยของไทยด้านภูมิทัศน์สถาปัตยกรรมในรูปแบบของไตรภูมิ เขาพระสุเมรุ แกนกลางของโลกที่ประกอบด้วยทิวเขา แม่น้ำ ป่าหิมพานต์ การหมุนแกนของจักรวาลด้วยปลาอานนท์
- 3) ได้การพัฒนารูปแบบ กิจกรรม และกระบวนการจัดการกิจการศึกษาพัฒนาจิตใจ และปัญญาของบุคคลและการพัฒนาชุมชน/สังคม
- 4) ได้การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย รวมของรัฐและเอกชน มีแนวทางในส่งเสริมการเรียนรู้ และการสื่อสารคุณค่าจากการศึกษาภูมิสถาปัตยกรรมเพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม รวมทั้งการส่งเสริมการเรียนรู้ทางการศึกษาร่วมกัน
- 5) นักวิชาการและผู้สนใจ ได้รับความรู้ ความเข้าใจการศึกษาสถาปัตยกรรมตามหลักจักรวาลวิทยาของวัดในประเทศไทย

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทนี้ เป็นการศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรม เกี่ยวกับจักรวาลวิทยาเน้นที่ไตรภูมิในพระพุทธศาสนา โดยใช้วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร วัดอินทราวาส (วัดต้นแก้ว) เป็นพื้นที่ตัวอย่าง ดังนี้

- 2.1 ทฤษฎีภูมิสถาปัตยกรรม
- 2.2 แนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ
- 2.3 แนวคิดจักรวาลวิทยาทางวิทยาศาสตร์
- 2.4 แนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมของวัด
- 2.5 รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.6 กรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 ทฤษฎีภูมิสถาปัตยกรรม

1) ที่มาของสถาปัตยกรรม

ประเทศไทย ในฐานะเป็นหนึ่งในประเทศอาเซียน โดยปริมาณประชากรไทยจำนวน 95% เป็นชาวพุทธ¹ มีพระสงฆ์สามแสนรูปโดยประมาณ มีวัดวาอารามสามหมื่นแห่งโดยประมาณ นี่เป็นสถิติที่ได้พบและได้ยินบ่อย พระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในเชิงปริมาณ ว่าโดยเชิงคุณภาพแล้ว สังคมไทยหรือชาวไทยเคารพนับถือพระพุทธศาสนา โดยซึมซับในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าการศึกษาร่องรอยรูปธรรมที่เป็นภูมิ สถาปัตยกรรม หรือจากพระสงฆ์ที่นำมาเผยแพร่ จากการศึกษาเล่าเรียนในสถานศึกษา จากการศึกษาปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีที่มากับพระพุทธศาสนา

สุชาติ เถาทอง กล่าวว่า “การทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรมต้องเริ่มต้นจากความหมายของคำสำคัญก่อนคือ สถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมเป็นศิลปะ แขนงวิจิตรศิลป์ (Fine Arts) ซึ่งเป็นที่ชื่นชมหรือความงามและเป็นศิลปะที่มีวัตถุประสงค์ให้เกิดความงามด้วยการเห็นหรือทัศนศิลป์”² ในเรื่องนี้โมเดลสถาปัตยกรรมประเภทพระปราสาท (Prang Stupa) ถือว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมชั้นเลิศ มีเครื่องหมายที่แสดงถึงภูมิปัญญาของมนุษย์ บ่งชี้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองทาง

¹ ศูนย์อาเซียนศึกษา มจร, อินโฟกราฟิกพุทธอาเซียน, (นนทบุรี : หจก. เซน ปรี้นตัง, 2561), หน้า 82.

² สุชาติ เถาทอง, ศิลปะกับมนุษย์, หน้า 50.

สติปัญญา ความคิดของบรรพบุรุษ ส่วนคุณลักษณะศิลปะจะเป็นอย่างไรนั้นจะบอกถึงอุปนิสัยหรือจริตของคนแห่งนั้นได้เป็นอย่างดี แม้จะเป็นวัฒนธรรมรับช่วงก็ดี เมื่อรับเข้ามาแล้วเห็นว่าดี มีคุณค่าก็ใช้สติปัญญาเลือกเฟ้นเป็นวิถีชีวิตต่อคนรุ่นต่อมาก็ตาม แต่ก็ เป็นศิลปวัฒนธรรมที่จะมุ่งเน้นศึกษาศิลปวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม เจดีย์ ประปรางค์ วิหาร หอไตร มณฑป ที่เป็นนามธรรม เช่น ประเพณี สงกรานต์ ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ ที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของไทยโดยแท้ โดยเฉพาะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.เมือง จ.พิษณุโลก เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราช เป็นวัดที่มีพระพระปรางค์ที่สวยงาม ทำการบูรณะสม่าเสมอ โดยทุกวันจะมีชาวไทยและชาวต่างชาติเข้าสักการะและเข้าชมจำนวนมาก

ประเทศไทยมีวัฒนธรรมในพระพระมหากษัตริย์ ถือว่าวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่มาคู่กัน ตั้งแต่สมัยโบราณถึงปัจจุบัน พระองค์ก็อยู่ในฐานะองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ในด้านการปกครอง การเมือง การศึกษานั้น ถ้าพระมหากษัตริย์มีพระราโชบายอย่างไร ประชาชนก็อนุวัติตาม ดังความว่า “สมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐ มีพระราชประสงค์จะทรงเลื่อนวันเข้าพรรษาออกไป จึงทรงส่งทูตไปเฝ้าสำนักภิกษุทั้งหลายว่า “ถ้ากระไร ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายพึงเข้าจำพรรษาในอุณหภิกษุที่จะมาถึง” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้คล้อยตามพระราชา”³

พุทธพจน์ข้างต้นนี้ อรรถกถาวินัยอธิบายว่า “ให้คล้อยตามบ้านเมือง แม้ในเรื่องอื่นที่ขอบธรรม ก็พึงคล้อยตาม แต่ไม่พึงคล้อยตามใคร ๆ ในเรื่องที่ไม่ขอบธรรม”⁴ ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (AEC) ก็เช่นเดียวกัน ที่เกิดขึ้นโดยกำหนดให้มีเสาหลัก 3 เสา คือ เสาเศรษฐกิจ เสาการเมือง ความมั่นคง และสังคมวัฒนธรรม เมื่อเสาใดเสาหนึ่งเปลี่ยนไป อีกสองเสาก็ย่อมเปลี่ยนตาม

ประเทศเมียนมาร์ ในฐานะเป็นประเทศที่มีชาวพุทธมากกว่าศาสนาอื่นใด มีสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่เด่นชัด คือ มหาเจดีย์ชเวดากอง (Chawedagong) ซึ่งถือเป็นสถาปัตยกรรมที่สำคัญทางศาสนาซึ่งมีองค์เจดีย์ประดับประดาด้วยอัญมณีนานาภันท์ที่ศักดิ์สิทธิ์และสำคัญคือบรรจุพระเกศาธาตุ เป็นสถาปัตยกรรมที่ชาวพุทธและไม่ใช่ชาวพุทธทั่วโลกเข้าสักการะบูชาหรือปรารภณาที่จะเข้าชม วันละหลายพันคน เป็นเจดีย์ที่เปิดให้เข้าสักการะหรือเข้าชมได้ถึงเที่ยงคืน นับว่าเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญ ยิ่งไปกว่านั้น ประเทศเมียนมาร์ยังมีเมืองแห่งทะเลเจดีย์โดยเฉพาะ ชื่อ เมืองมณฑลทะเล เป็นเมืองสำคัญทางพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นความรุ่งเรืองทางภูมิปัญญาของบรรพบุรุษมาหลายพันปี

ที่มาสถาปัตยกรรมทั่วไปหรือที่ไม่ใช่ศาสนา นี้คืออาคาร บ้านเรือนของชาวบ้าน โดยธรรมดาการสร้างที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะวัดหรือสำนักสงฆ์หรือสำนักปฏิบัติธรรมนั้น เชื่อแน่ว่าประการแรกจะมองในมุมกว้าง ๆ คือ จะตั้งอยู่ใกล้ภูมิทัศน์ประเทศที่มีแหล่งน้ำ ใกล้ท่าน้ำ ลำคลอง อ่าวและทะเล เพื่อสะดวกในการสัญจรและการทำมาหากิน มีภูมิทัศน์สะดวกแก่การใช้สอย ได้แก่ ปกิริูปเทศที่ใกล้ตลาดร้านค้า การคมนาคม มีความสงบ สงัด ห่างไกลจากหมู่บ้านบ้างเพื่อให้เกิดวิเวกในการปฏิบัติธรรม สอดคล้องกับคำว่า บุคคลผู้จะเป็นสมณะ ต้องสงบ สบาย ระวังความไม่ตีต่าง ๆ

³ วิ.ม. (ไทย) 4/186/295.

⁴ วิ.อ. (บาลี) 3/185-6/146.

แตกต่างจากคนที่หว่าน มีความหวาดระแวงต่อการทุจริตของตนเอง สื่อธรรมอย่างนี้ จะเห็นได้จากการที่เจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อครั้งประกาศสัจธรรมแล้วเห็นนิมิต 4 โดยนิมิตแรกคือ คนแก่ เมื่อเห็นคนแก่แล้วน่าสลดใจ มีสภาพอมทุกข์ นิมิตที่ 2 คนเจ็บ เมื่อเห็นแล้วน่าสงสาร เกิดความทุกข์ทรมาน นิมิตที่ 3 คนตาย น่าสลดใจว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ และน้อยนักที่จะทนทำความดี ซึ่งสามนิมิตนี้ เจ้าชายเห็นแล้วน่าสังเวชใจ ไม่น่าสบายพระทัยเลย คล้ายดังว่า โลกนี้มีแต่เรื่องทุกข์ ความเศร้าสลดใจ ทำไฉนเราจะพ้นจากทุกข์เหล่านี้ไปได้ จากนั้นเจ้าชายเห็นนิมิตที่ 4 คือ สมณะ ซึ่งอาการสงบ น่าศรัทธา เลื่อมใสยิ่งนัก มีความรู้สึกที่คล้ายแสงสว่างที่ปลายอุโมงค์ ทำให้มองเห็นทางที่จะพ้นจากทุกข์ แก่ เจ็บ ตายเหล่านี้ นี่คือนิเวศน์การสร้างสรรค์หรือสำนักสงฆ์นั้น จะคำนึงถึงสัพปายะ รวมถึงที่สงบ สงัด ดังที่ ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน ว่า “แนวคิดสัพปายะในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่มีสัมพันธ์กับการพัฒนาจิตวิญญาณหรือปัญญาโดยเฉพาะ กล่าวคือเพื่อประโยชน์ใช้สอยในอันที่จะเกื้อกูล สนับสนุน ส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัติธรรมสำหรับหลักเรือน และหาความสงบสงัดหรือเพื่อปฏิบัติสมาธิภาวนาเป็นสำคัญ ส่วนประโยชน์ใช้สอยในด้านอื่น เป็นแนวคิดที่เพิ่มเติมในภายหลัง คือเพื่อประโยชน์ในทางสังคมหรืออื่น ๆ ที่ส่งเสริมสุขภาพทางกาย จิต และสังคม ซึ่งนำไปสู่สุขภาวะทางจิตวิญญาณ”⁵

ชาวพร ศักดิ์ศรี ได้ศึกษาวิจัย พบว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนเกิดขึ้นจากการผสมผสานกันระหว่างวิถีชีวิต วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของชุมชน ดังนั้น การปรับตัวในบริบทใหม่ดังกล่าว จึงส่งผลต่อเนื่องสู่การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ชุมชนด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่างรูปแบบและบทบาทการใช้งานของป่าแหวหรือพื้นที่ประกอบพิธีศพ พิธีกรรมสำคัญของชาวลาวโซ่งที่จัดขึ้นเพื่อส่งวิญญาณผู้ตายกลับไปสู่เมืองแกหรือดินแดนของบรรพบุรุษในสิบสองจุไทย ป่าแหวจึงเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีอันเป็นรากฐานของวัฒนธรรมลาวโซ่งทั้งหมด บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของป่าแหว และปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ดังกล่าว⁶

ภูมิทัศน์กับสถาปัตยกรรม ต้องมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ภูมิทัศน์บางอย่างเป็นลักษณะธรรมชาติที่เป็นภูมิประเทศเป็นป่า เขา หิน ดิน ฟ้า ถ้ำต่าง ๆ ยิ่งไปกว่านั้น สถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับท้องถิ่นภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคกลางของไทย นั่นคือ หากจะมีสถาปัตยกรรมใด ๆ เกิดขึ้นในภูมิทัศน์แห่งนี้หรือวัดนั้น ๆ ดังกล่าวนี้นี้ ต้องกำหนดสถาปัตยกรรมให้กลมกลืนกับภูมิภาครวมประเทศด้วยดังสถาปัตยกรรมในภูมิทัศน์ของภาคต่าง ๆ ของไทย ดังนี้

⁵ อ่างแล้ว, วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการส่งเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ, หน้า 11.

⁶ ชาวพร ศักดิ์ศรี, บทความ เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนของชาวลาวโซ่งในบริบทใหม่: กรณีศึกษา ป่าแหว, หน้า 45.

สถาปัตยกรรมตามภูมิทัศน์ภาคเหนือ

เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมภาคเหนือ คือ “กาแล” เป็นรูปทรงที่มีความโดดเด่น เป็นแบบศิลปะล้านนา จะเห็นได้ชัดจากอาคารบ้านเรือนไม้ของคหบดีผู้มีอันจะกินทางภาคเหนือ นิยมใช้สัญลักษณ์ “กาแล” ซึ่งเป็นไม้ป่านลมสลักลายอย่างงดงามไขว้กันติดที่ปลายยอดหลังคา ได้ถุนของตัวเรือนค่อนข้างต่ำ เพราะอยู่บนดอยหรือทิวเขา น้ำท่วมไม่ถึง หลังคาส่วนใหญ่จะเป็นทรงหน้าจั่วคล้ายเรือนไทยภาคกลางแต่จะถ่างมากกว่า ที่ยอดของป่านลมมักติดกาแล และด้วยสภาพภูมิอากาศที่หนาวเย็นกว่า เรือนภาคเหนือจึงมีหน้าต่างบานเล็กและแคบ มักจะวางโถงน้ำพร้อมกระบวย หรือ มีเรือนน้ำให้ผู้สัญจรไปมาได้ดื่มกิน ถือเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของเรือนล้านนา ครั้วมักสร้างแยกจากเรือนนอน มีระเบียงหลังบ้านติดกับเรือนครัว การแบ่งอาณาเขตของบ้านจะใช้วิธีล้อมรั้วด้วยไม้ไผ่ขัดกันเป็นตาโปร่ง

ภาคเหนือของประเทศไทย มีสถาปัตยกรรมพื้นเมืองที่เด่น ๆ หลายอย่าง แต่มักจะมีชื่อเรียกอยู่ว่า ศิลปกรรมแบบล้านนา หรือ แบบทรงกาแล สองคำนี้ ถ้าเราบอกว่า ศิลปกรรมแบบล้านนา อาจจะเหมาไปว่า ศิลปกรรมใด ๆ เกิดขึ้นในพื้นที่เมืองภาคเหนือทั้งหมดก็ได้ ซึ่งก็ไม่ถูกต้องนัก แต่ถ้าใช้คำว่า ทรงกาแล ก็เป็นที่รู้กันว่า ศิลปกรรมแบบล้านนา ที่บอกชี้ลักษณะว่า กาสองตัวนั่งหันหลังมองกัน ดังภาพนี้

ภาพ : 2.1 แสดงสถาปัตยกรรมเรือนไทยภาคเหนือ “ทรงกาแล”
ที่มา : พระวิฑูริย์ ปภัสสร, (19 พ.ย.61)

สถาปัตยกรรมตามภูมิทัศน์ภาคกลาง

สถาปัตยกรรม “ทรงจอมแห” เรื่องนี้จากการศึกษาวิจัยของคุณจักรพร สุวรรณนคร ว่า “เรือนไทยเครื่องสับเป็นที่อยู่อาศัยของคนในแถบที่ราบลุ่ม ภาคกลางของประเทศ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีน้ำท่วมถึง มีฝนตกชุก ในฤดูฝนมีน้ำหลาก มีแม่น้ำลำคลองอยู่เป็นจำนวนมาก ผู้คนจึงมักตั้งบ้านเรือนอยู่

ใกล้แหล่งน้ำเพื่อสะดวกในการใช้อุปโภคบริโภค และใช้เป็นทางสัญจร จากสภาพที่ตั้ง และสภาพภูมิอากาศจึงทำให้เกิดรูปแบบของเรือนไทยซึ่งมีลักษณะเฉพาะ ตัวเรือนเป็นเครื่องไม้ยกพื้นใต้ถุนสูง พื้นและผนังทำด้วยไม้ หลังคาทรงสูงยอดแหลมเส้นหลังคาทอดอ่อนเหมือนทรงจอมแห มีการทึงชายคากันสาดยาวโดยรอบ นอกจากนี้ ยังทิ้งหลังคาด้านยาวของตัวเรือนด้านหนึ่งคลุมระเบียงไว้เรียกส่วนนี้ว่า “พาไล” เพื่อการกันแดดกันฝน และประโยชน์ในการระบายน้ำฝน”⁷

ภาพ : 2.2 แสดงสถาปัตยกรรมเรือนไทยภาคกลาง “ทรงจอมแห”
ที่มา : วัฒนธรรมท้องถิ่น 4 ภาค (2 พ.ย.61)

สถาปัตยกรรมตามภูมิทัศน์ภาคใต้

สถาปัตยกรรม “เรือนทรงแฝด” โดยที่ภูมิประเทศภาคใต้ของไทย มีลักษณะเป็นแหลมหรือคาบสมุทรยื่นออกไปจนจรดประเทศมาเลเซีย ล้อมรอบด้วยฝั่งทะเล โดยมีอ่าวไทยอยู่ทางฝั่งทะเลตะวันออก และทะเลอันดามันอยู่ทางฝั่งทะเลตะวันตก ด้านสภาพภูมิอากาศของภาคใต้เป็นอาณานิคมที่มีอากาศร้อนฝนตกชุก ความชื้นสูงมี 2 ฤดู ได้แก่ ฤดูร้อนและฤดูฝน ดังนั้น การสร้างบ้านต้องมีสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศ ดินฟ้าอากาศ ตลอดจนจารีตประเพณีทางสังคม และรูปแบบการดำเนินชีวิต สำหรับเรือนไทยมุสลิม นอกจากจะสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ดังกล่าวแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของศาสนาอิสลามที่มีต่อการสร้างบ้านเรือนอย่างแท้จริง ทั้งในรูปแบบการใช้พื้นที่ การอยู่อาศัย การประกอบกิจกรรมในการดำรงชีวิต และการประดับตกแต่งตัวเรือนให้งดงาม โดยทั่วไปเรือนมุสลิมมักเป็นเรือนแฝด และสามารถต่อขยายไปได้ตามลักษณะของครอบครัวขยาย โดยมี خان เชื่อมต่อกัน นิยมต่อเสาเป็นต่อม่อเพื่อย้ายได้ ดังภาพนี้

⁷ จักรพร สุวรรณนคร, บทความเรื่อง การปรุงเรือนไทยเครื่องสักภาคกลาง : กรณีศึกษาเรือนไทยศูนย์ศิลปวัฒนธรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเรือนไทย คุณอาริตา นุกาญจนกุล จ.ชลบุรี และเรือนไทยคุณชินทร์ธารพานิช จ.สุพรรณบุรี สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (ม.ป.ป.), หน้า 3.

ภาพ :2.3 บ้านทรงไทยในสถาปัตยกรรมตามภูมิทัศน์ภาคใต้ “ทรงแฝด”
ที่มา : วัฒนธรรมท้องถิ่น 4 ภาค (1 พ.ย.61)

สถาปัตยกรรมตามภูมิทัศน์ภาคอีสาน

ภาพของบ้านเรือนมีลักษณะเป็นไปตามผลผลิตด้านทางด้านภูมิศาสตร์ และเศรษฐกิจ โดยตรง รวมทั้งคติความเชื่อต่างๆ ที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ภาคอีสานมีเอกลักษณ์เกี่ยวกับเรือนไทยเด่น ๆ อยู่ 3 ลักษณะ คือ

1. ไม่นิยมทำหน้าต่างทางด้านหลังตัวเรือน ถ้าจะทำจะเจาะเป็นช่องเล็กๆ พอให้ยื่นศีรษะออกไปได้เท่านั้น
2. ไม่นิยมต่อยอดบ้านลมให้สูงขึ้นไป เหมือนเรือนของชาวไทยล้านนาที่เรียกว่า 'กาแล'
3. ไม่นิยมตั้งเสาเรือนบนตอม่อ เหมือนเรือนของชาวไทยมุสลิมทางภาคใต้ ด้วยเหตุที่ชาวไทยภาค อีสานปลูกเรือนด้วยการฝังเสา จึงไม่มีการตั้งบนตอม่อ ดังภาพนี้

ภาพ : 2.4 สถาปัตยกรรมบ้านเรือนภาคอีสาน “เรือนชาน”
ที่มา : วัฒนธรรมท้องถิ่น 4 ภาค

สถาปัตยกรรมตามภูมิทัศน์ด้านศาสนา

สถาปัตยกรรมไทยในถิ่นไทยเหนือจะสอดคล้องกับภูมิทัศน์ ภาคเหนือมีภูมิประเทศเป็นป่าเขา มีอากาศหนาวเย็น ดังนั้น อาคารจะทรงต่ำ ไม่นิยมสร้างสูงหนีน้ำดังภาคกลาง ตัวอย่างพระอุโบสถหลังนี้ ซึ่งเป็นอุโบสถหลังเก่า รูปแบบอุโบสถจะคล้ายๆ กับวัดเก่า วัดอื่น ๆ ในภาคเหนือ

ภาพ :2.5 แสดงพระอุโบสถหลังเก่าวัดศรีสุพรรณ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ (หลังคา 4 ชั้น)
ที่มา : ศิลปกรรม 4 ภาค

ภาพ 2.6 : พระอุโบสถวัดพระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ (ภูมิทัศน์อากาศหนาว)
ที่มา : ศิลปกรรม 4 ภาค

สรุปว่า ภูมิสถาปัตยกรรมนั้นมีที่มาจากวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยวัฒนธรรมแบบศาสนาที่มีพื้นฐานมาจากแนวคิดภูมิสถาปัตยกรรม ท้องถิ่น จะเห็นได้ชัดจากพระอุโบสถ พระวิหาร หอไตร หอกลองต่าง ๆ จะเป็นทรงแบบนั้นแบบนี้ เช่น แบบล้านนา ล้านช้าง เป็นต้น ขณะเดียวกันสิ่งปลูกสร้าง อาคาร บ้านเรือนของชาวก็เช่นเดียวกันก็อยู่ใต้อิทธิพลของแนวคิดภูมิสถาปัตยกรรม ๆ ท้องถิ่น เช่น บ้านทาง

ภาคเหนือ เป็นทรงกาแล ภาคใต้เป็นทรงอาคารชุด ภาคอีสานเป็นแบบชั้นเดียว เสาดิ่งดิน ไม่นิยมมี
ต่อม่อ

2) ความหมายภูมิสถาปัตยกรรม

ภูมิสถาปัตยกรรม^๘ ความหมายตามภาษา คือ การตกแต่งพื้นที่ที่มีสถาปัตยกรรมให้ดูดี มี
ระเบียบ สวยงาม ครอบคลุมระบบการให้แสงสว่าง ระบบให้น้ำต้นไม้ ระบบระบายน้ำและระบบ
ป้องกันน้ำท่วม ระบบอำนวยความสะดวก เช่น ม้านั่ง ถังขยะ ป้าย ตลอดจนสิ่งประเทืองใจ เช่น น้ำพุ
น้ำตก หรือประติมากรรม สวนหย่อม สวนสาธารณะ การสร้างศิลปวัตถุที่สอดคล้องกับภูมิทัศน์นั้น ซึ่ง
คำสองคำมารวมกัน แต่ให้มีความหมายเข้ากันได้ คำว่า ภูมิทัศน์ ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า
Landscape ตรงกับคำว่า "ทิวทัศน์" (View) คำว่าสถาปัตยกรรม (อังกฤษ: architecture) หมายถึง
“ผลงานศิลปะที่แสดงออกสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสิ่งปลูก
สร้างนั้น ที่มาจากการออกแบบของมนุษย์ ด้วยศาสตร์ทางด้านศิลปะ การจัดวางที่ว่าง ทัศนศิลป์ และ
วิศวกรรมก่อสร้าง เพื่อประโยชน์ใช้สอย สถาปัตยกรรมยังเป็นสื่อความคิด และสัญลักษณ์ทาง
วัฒนธรรมของสังคมในยุคนั้นๆด้วย”^๘

โดยภาพรวมแล้ว ภูมิทัศน์ว่าด้วยการออกแบบวางแผน การอนุรักษ์และจัดการพื้นที่ใช้
สอยภายนอกอาคาร รวมทั้งพื้นที่บางส่วนภายในหรือบนดาดฟ้าอาคารภายนอกอาคารที่มีการ
ปรับแต่งพื้นที่ให้มีประโยชน์ใช้สอย มีความร่มรื่นสวยงามและมีเอกลักษณ์ เพื่อสวัสดิภาพและความ
ผาสุกของชีวิต สอดคล้องกับที่สมจิต โยธะคง นิยามยา การจัดภูมิทัศน์ หมายถึง การจัดสวนที่เป็น
งานศิลปะอย่างหนึ่ง ในการนำพันธุ์ไม้และวัสดุต่าง ๆ มาจัดตกแต่งบริเวณสถานที่ต่าง ๆ ภายใน
มหาวิทยาลัยให้เกิดความร่มรื่นและสวยงาม และมีรูปแบบในการจัด ของพื้นที่ สถาพแวดล้อม เพื่อ
การใช้ประโยชน์ของพื้นที่ได้อย่างทั่วถึง การออกแบบและการจัดภูมิทัศน์ หมายถึง การวางผังบริเวณ
พื้นที่ทั้งหมดมหาวิทยาลัย โดยกำหนดบริเวณต่าง ๆ ที่จำเป็นตามความต้องการในการใช้ประโยชน์
และการวางผังกำหนด พืชพรรณทั้งหมดของแต่ละส่วนให้เกิดความเหมาะสมในแต่ละพื้นที่

3) หลักการสำคัญ

หลักการสำคัญของภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรม คือ ความสวยงาม ความกลมกลืน ร่มรื่น
เกิดจากการจัดการเข้ากับสภาพแวดล้อมภายนอกอาคารและภายในอาคารในโครงการเกี่ยวกับการ
พัฒนาพื้นที่ดิน สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ มีความสำคัญในการช่วยปรับปรุงแต่งภูมิทัศน์ชนิดต่าง ๆ ให้ดูมีคุณค่า
ต่ออารมณ์และจิตใจ

การจัดการงานภูมิทัศน์ต้องเป็นไปตามแบบที่มีคุณภาพมีความคงทนถาวรตามแนวทางการ
รองศาสตราจารย์ สมจิต โยธะคง 3 แนวทาง คือ

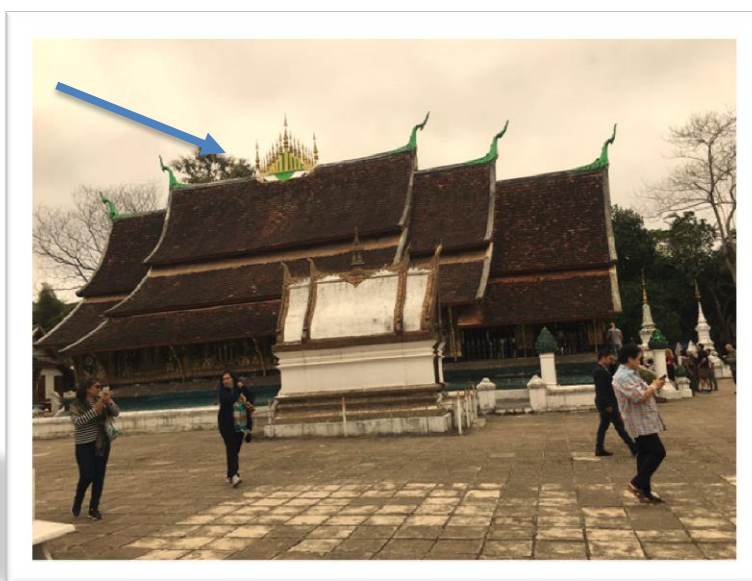
1. ในการออกแบบภูมิทัศน์ที่ดีจะต้องให้เกิดความสวยงามประทับใจ (attractive) ทั้ง
ผู้ออกแบบ ผู้อาศัย ผู้พบเห็นและมีความคงทนอยู่ไว้นาน (livable)

---

^๘ สถาปัตยกรรม [แหล่งข้อมูล] ที่มา <https://th.wikipedia.org/wiki/%> (4 ม.ค.62)

2. การจัดสร้างงานภูมิทัศน์ที่ดี ต้องคำนึงถึงคุณภาพของวัสดุที่ใช้เป็นองค์ประกอบ วิธีการจัดสร้าง ความแข็งแรง คงทน ประณีต⁹

ด้านสถาปัตยกรรมทั้งรูปทรง รูปแบบของอาคาร สถานที่ต้องให้สอดคล้องกลมกลืนกับภูมิทัศน์ด้วย ยิ่งไปกว่านั้น ภูมิประเทศ วัสดุก่อสร้างต่าง ๆ รวมถึงความคงทน ถาวรด้วย ในส่วนสถาปัตยกรรมของพระพุทธศาสนาด้วยแล้วการก่อสร้างระวิงยิ่งนัก หลักการสำคัญคือ การสื่อความหมายถึงธรรมในลักษณะต่าง ๆ ดังสถาปัตยกรรมพระวิหารนี้

ภาพ :2.7 แสดงพระวิหารวัดวิษณุราช (พระธาตุหมากโม) หลวงพระบาง สปป.ลาว

จำลองเขาพระสุเมรุบนหลังคาพระวิหาร และข้อฟ้า 5 ข้อ คือศีล 5)

ที่มา: พระครูสิริรัตนาวุธ, (9 ม.ค.62)

ศิลปกรรมทรงล้านช้าง วัดในพระหลวงพระบาง บนยอดหลังคานั้น เป็นรูปปั้นจำลองเขาพระสุเมรุประกอบด้วยทวีปทั้ง 4 ภูเขา 7 ลูก แม่น้ำที่สี่พันดอนล้อมรอบภูเขานั้น มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์อยู่ 2 ข้าง หมุนไปโดยปลาอานนท์พร้อมด้วยปลาใหญ่ 6 ตัว ส่วนหงส์ 5 ตัวขึ้นไปในทิศทางนั้น หมายถึง ศีล 5

4) ประเภทภูมิสถาปัตยกรรม

(1) ประเภทภูมิทัศน์

ประเทศภูมิทัศน์ตามที่กล่าวข้างต้น มีความหลากหลายในรูปแบบของสถานที่ คือการตกแต่งสถานที่อย่างมีมณฑนศิลป์ สามารถตกแต่งได้โดยวัตถุหลายอย่าง กล่าวคือ

⁹ โครงการนี้ จัดทำขึ้นเพื่อรายวิชาการจัดการและการดูแลรักษางานภูมิทัศน์ โดยนักศึกษาคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 2540, หน้า 51-52.

ประเภทรกรกกรรม ว่าด้วยการปลูกและจัดการเกี่ยวกับต้นไม้ใหญ่ (trees) ในงานภูมิทัศน์ ซึ่งรวมถึงการศึกษาการเจริญเติบโตและการตอบสนองต่อการปฏิบัติเชิงวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมและการประยุกต์เทคนิคเชิงวัฒนธรรมอันได้แก่การคัดเลือก การปลูก การดูแล การทำศัลยกรรมและการตัดโค่น จุดเน้นของงานรกรกกรรมได้แก่ ต้นไม้ ที่ให้ความประเทืองใจ (amenity trees) ซึ่งต้นไม้เหล่านี้จะได้รับการดูแลเพื่องานภูมิทัศน์สำหรับมนุษย์เป็นหลัก ปกติต้นไม้ประเทืองใจต่างๆ ดังกล่าวจะอยู่ตามอุทยาน สวน สวนสาธารณะ หรือในบริเวณชุมชน งานรกรกกรรมเกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพของต้นไม้ การควบคุมโรคและแมลง การจัดการเกี่ยวกับอันตรายและการพิจารณาในด้านสุนทรียภาพ ต้นไม้เอื้อประโยชน์ให้มนุษย์ทั้งทางด้านมรดกทางวัฒนธรรมและมรดกทางธรรมชาติ

ประเภททรัพยากรธรรมชาติ เป็นการปรับหรือวางแผนภูมิทัศน์ หรือการวางแผนเชิงพื้นที่โดยใช้ธรรมชาติหรือนิเวศวิทยาเป็นตัวนำ เช่น ปรับพื้นที่ริมแม่น้ำ ลำคลอง ลำเขื่อน พื้นที่อาคาร โรงเรียน วัด ศาสนสถานต่าง ๆ แม้ป่าช้าก็สามารถจัดแต่งพื้นที่ให้ดูดีได้

ประเภทผังเมือง ผังชุมชน และเคหะการ แหล่งโบราณคดี เป็นการปรับแต่งสิ่งปลูกสร้างเก่าแก่ หรือแม้แต่บ้านเรือนชุมชนต่าง ๆ ให้สวยงาม ต้อนรับแขกระดับประเทศได้ เรื่องนี้ ภูมิสถาปนิกได้ทำงานร่วมกับนักวางแผนภาคหรือนักผังเมือง กำหนดพื้นที่ เพื่อขยายเมือง ในพื้นที่ดินที่ไม่อุดมสมบูรณ์ แต่ปลอดจากภัยธรรมชาติ และกำหนดพื้นที่สีเขียว เป็นระบบตามลักษณะธรรมชาติของพื้นที่ รวมทั้ง ออกแบบปลูกต้นไม้ริมถนนในเมืองให้ร่มรื่นน่าอยู่

ประเภทถนน หนทาง สะพาน เป็นการจัดการปรับภูมิทัศน์รอบ ๆ ถนน หนทาง รวมถึงสะพานให้เรามองเห็นภูมิประเทศได้หลากหลายที่สุดจากการเคลื่อนที่ไปตามเส้นทาง ได้เห็นกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ในถิ่นนั้น ๆ เช่น การทำนาเกลือ การทำนา การทำสวนยางพารา โดยเห็นธรรมชาติและทิวทัศน์ที่สวยงาม การวางแผนภูมิทัศน์ทางหลวง และถนนในเมืองจึงมีความสำคัญ หลากๆ ประเทศมีการควบคุมการพัฒนาตามแนวเส้นทางหลวงไม่ให้สร้างสิ่งจุจาดสายตา เช่น ป้ายโฆษณา สายไฟฟ้า สิ่งปลูกสร้างที่ไม่น่ามองและบังทิวทัศน์ที่สำคัญ

(2) ประเภทสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม (Architecture)¹⁰ การออกแบบก่อสร้างสิ่งต่างๆ ทั้งสิ่งก่อสร้างที่คนทั่วไปอยู่อาศัยได้เช่น ตึก อาคาร บ้าน เป็นต้น และสิ่งก่อสร้างที่คนเข้าไปอยู่อาศัยไม่ได้ เช่น สถูป เจดีย์ อนุสาวรีย์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงการกำหนดผังบริเวณต่างๆ เพื่อให้เกิดความสวยงามและเป็นประโยชน์แก่การใช้สอยตามต้องการ งานสถาปัตยกรรมเป็นแหล่งรวมของงานศิลปะทางกายภาพเกือบทุกชนิด และมักมีรูปแบบแสดงเอกลักษณ์ของสังคมนั้นๆ ในช่วงเวลานั้นๆ เราแบ่งลักษณะงานของสถาปัตยกรรมออกได้เป็น 3 แขนง คือ

1. สถาปัตยกรรมออกแบบสิ่งก่อสร้าง เช่น การออกแบบสร้างตึก อาคาร บ้านเรือน เป็นต้น
2. ภูมิสถาปัตย์ฯ เช่น การออกแบบวางผังจัดบริเวณวางผังปลูกต้นไม้ จัดสวน เป็นต้น

¹⁰ อัยการู้ถามทรูปลูกปัญญา [แหล่งข้อมูล] แหล่งข้อมูล <http://www.trueplookpanya.com>

3. สถาปัตยกรรมผังเมือง ได้แก่ การออกแบบบริเวณเมืองให้เป็นระเบียบ มีความสะอาด มีความรวดเร็ว ในการติดต่อ และถูกหลักสุขาภิบาล เราเรียกผู้สร้างงานสถาปัตยกรรมว่า สถาปนิก

อนึ่ง สถาปัตยกรรม แยกเป็นสถาปัตยกรรมประเภทอาคาร เช่น พระวิหาร พระอุโบสถ หอระฆัง ที่มีการแกะสลักย่อมุมไม้สิบสองข้าง บนปูนปั้น การฉีกทอ วาดภาพ การตกแต่ง ประเพณี ที่แสดงผ่านออกทางกายภาพ และอีกแบบคือ ศิลปกรรมแบบสถานที่ ซึ่งได้แก่สถาปัตยกรรมในภูมิทัศน์ที่มีการออกแบบภูมิทัศน์ในลักษณะต่าง ๆ

ประเภทศิลปกรรม แยกเป็นศิลปกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและมิใช่ศาสนา ที่เกี่ยวกับศาสนา เห็นได้ชัด คือ พระอุโบสถที่มีศิลปกรรมช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาค ยักษ์ มีในลักษณะดังกล่าวในรูปแบบงานแกะสลักปูนปั้น งานฉีกทอ งานจิตรกรรม รวมถึงงานศิลปะที่เป็นวัฒนธรรมประเพณีที่แสดงออกผ่านกายภาพ มีจุดประสงค์เพื่อการสืบค้นและการตีความพฤติกรรมของมนุษย์และสถาบันต่างๆเป็นไปโดยมีเจตนาซึ่งเป็นการตีความเชิงอุปมา (Analogous meaning) ที่เป็นบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน ตัวอย่าง วัดอินทราวาส (ต้นแก้ว) กล่าวกันว่า “มีสถาปัตยกรรมที่เป็นลัทธินาโบริถน มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยสร้างศาลาจัตุรมุขเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่พำนักจากวัดพระธาตุศรีจอมทองไปยังวัดพระธาตุดอยสุเทพเพื่อให้ชาวพุทธได้สักการบูชาและสร้งน้ำ นอกจากนี้ยังสื่อถึงธรรมด้วยว่า ศาลาจัตุรมุขหรือศาลา 4 ทิศ แสดงถึงท้าวจตุโลกบาลหรือการคุ้มครองดูแลของเทพสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช”¹¹ แสดงให้เห็นถึงว่าศิลปกรรมด้านสถาปัตย์นั้นเกิดขึ้นจากอิทธิพลพระพุทธศาสนาโดยแท้

ประเภทสถาปัตยกรรม มีสถาปัตยกรรมเปิด (Open Architecture) เป็นสิ่งก่อสร้างที่ประชาชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น อาคารบ้านเรือน โรงแรม โบสถ์ ฯลฯ จึงต้องจัดสภาพต่าง ๆ ให้เอื้ออำนวยต่อการอยู่อาศัยของมนุษย์ เช่น แสงสว่าง และการระบายอากาศ สถาปัตยกรรมปิด (Closing Architecture) เป็นสิ่งก่อสร้างอันเนื่องมาจากความเชื่อถือต่าง ๆ จึงไม่ต้องการให้คนเข้าไปอาศัยอยู่ เช่น สุสาน อนุสาวรีย์ เจดีย์ต่าง ๆ สิ่งก่อสร้างแบบนี้จะประดับประดาให้มีความงามมากน้อยตามความศรัทธาเชื่อถือ สถาปัตยกรรมเป็นงานทัศนศิลป์ที่คงสภาพอยู่ได้นานที่สุด

คัมภีร์ทางพระพุทธขึ้นอรธกถาชื่ออรธกถามังคลัตถที่ปณีได้แบ่งศิลปะออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. ประเภท อนุคาริยศิลปะ ได้แก่ ศิลปะของบรรพชิต
2. ประเภท อาคาริยศิลปะ ได้แก่ ศิลปะของคฤหัสถ์¹²

ศิลปะประเภทที่ 1 เรียกว่า อนุคาริยศิลปะได้แก่ศิลปะของบรรพชิต เกี่ยวกับการตกแต่งสมณะบริวาร การสร้างกุฏิ วิหาร เป็นต้น และยังครอบคลุมถึงการทำงานที่จะพึงช่วยกันทำในการสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุหรือศาสนสถานอันแสดงถึงความสามัคคีธรรมนำสุขมาให้มีค่า

¹¹ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, วัดต้นแก้ว (อินทราวาส) : ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และการสืบสานประเพณีวิถีล้านนา, (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2562), หน้า 13.

¹² มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถที่ปณี แปล เล่ม 2, (กรุงเทพฯ ฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 22.

สมัยใหม่เรียกว่านวัตกรรม (innovation) คือการก่อสร้าง เรื่องนี้ตามนัยทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นถึงงานจัดการสาธารณูปการ มีงานไฟฟ้า น้ำประปา งานจัดการเรื่องเสนาสนะ งานก่อสร้างถาวรวัตถุ งานบูรณปฏิสังขรณ์ ดังตัวอย่างที่พระพุทธองค์ตั้งพระโมคคัลลานเถระได้รับตำแหน่งวิศวกรก่อสร้างว่า “นวกัมมาธิฐฐายี” (innovator) ท่านเป็นผู้อำนวยการสร้างวัดบุพพารามที่นางวิสาขาบริจาคเครื่องประดับของตนสร้างถวายในพระพุทธศาสนา ณ เมืองสาวัตถี ประเทศอินเดีย ยังมีอีกคำหนึ่ง คือคำว่า นวกัมมิเก หรือ นวกรรม¹³ หมายถึงผู้ดูแลการก่อสร้างนอกจากภิกษุผู้ได้รับสมมติแต่งตั้งจากสงฆ์ให้ทำหน้าที่ดูแลการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ในอารามแล้วยังมีหน้าที่บำรุงสวนดอกไม้ทำให้อารามร่มรื่นอีกด้วยข้อสำคัญในการสร้างดังกล่าวนี้ ต้องมีศิลปะเข้ามาเกี่ยวข้องให้สวยงาม และความสวยงามนี้ต้องเป็นศิลปะที่แสดงถึงพุทธธรรมด้วย ซึ่งศิลปะที่แสดงถึงพุทธธรรมนี้เป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมทางสังคมไทย

ศิลปะประเภทที่ 2 เรียกว่า อาคารียศิลปะได้แก่ ศิลปะสำหรับผู้อยู่ครองเรือนหรือคฤหัสถ์ได้แก่ศิลปกรรมของใช้สอยสำหรับคฤหัสถ์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่ศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นบุคคล สถานที่ วัตถุสิ่งของทั่วไป เช่น รูปปั้น รูปหล่อคฤหัสถ์ การประดิษฐ์กรรมมีเครื่องทิว วิทยุ เครื่องมือ รถยนต์ เป็นต้น

ศิลปกรรมเป็นการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาด้วยฝีมือของมนุษย์ ศิลปกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรมทั้งในลักษณะที่เป็นวิจิตรศิลป์และประยุกต์ศิลป์ก็ล้วนเป็นศิลปะที่แสดงออกทางวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ทางศาสนาด้วยเพราะสังคมไทยเป็นสังคมพุทธ เพราะคำว่าชาวไทยหมายถึงผู้นับถือพระพุทธศาสนาแม้จะอยู่ต่างประเทศก็ตามและคำว่าคนไทยคำนี้ ในความรู้สึกแล้วก็คือผู้รู้และเข้าใจในพุทธศิลปะด้วย ดังนั้น ในบริบทคำว่าชาวพุทธหรือคนไทยนี่จะเป็นชาวพุทธหรือคนไทยโดยไม่มีพุทธศิลปะไม่ได้ เพราะศิลปะทางพระพุทธศาสนาจะมีอิทธิพลและซึมซับเข้าไปในจิตใต้สำนึกของตน จึงไม่แปลกอะไรที่ประเทศไทยสมบูรณ์ไปด้วยวัดวาอาราม อุทิศสมบูรณ์ไปด้วยศิลปกรรมที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติคือพระพุทธศาสนา มีชาวต่างชาติเล่าสู่ผู้วิจัยฟังว่า พื้นที่ของวัดก็ดีเอกลักษณ์ของวัดก็ดีเด่นชัดมาก เมื่อเราอยู่บนเครื่องบินมองลงมาเห็นว่าเป็นวัดหรือวัง หลังจากลงเครื่องบินแล้วเข้าไปศึกษาตามวัดและวังต่าง ๆ ทำให้รู้รายละเอียด เห็นศิลปกรรมประเภทต่าง ๆ มองเห็นลวดลายศิลปกรรมที่เกี่ยวกับเทพ พรหม ชาตกอันอ่อนช้อย สดสวยงดงาม ประดับประดาด้วยข้อฟ้าใบระกาหางหงส์บนหลังคาพระอุโบสถ หลังคาศาลาการเปรียญที่บอกถึงความอ่อนช้อยของคนไทยด้วย

คัมภีร์มหาวิภังค์ ภาค 2 ได้ระบุศิลปวิทยาไว้ 2 กลุ่ม ได้แก่ “กลุ่มที่ 1 ประเภทวิชาช่างจักสานวิชาช่างหม้อวิชาช่างหูกวิชาช่างหนังวิชาช่างกลบกลุ่มที่ 2 ประเภทวิชานับวิชาคำนวณวิชาเขียน”¹⁴ พระพุทธองค์กล่าวว่กลุ่มช่างต่าง ๆ นี้ว่าเป็นผู้มีศิลปะทั้งนั้น ในสาहितถกขาคว่าด้วยศิลปะในการติดก้อนกรวด เป็นการกล่าวชื่นชมบุคคลผู้มีศิลปะว่า “ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้อย่างใดอย่าง

¹³ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 116.

¹⁴ วิ.มหา. (ไทย) 2/15/203.

หนึ่งย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จโดยแท้ ขอเชิญพระองค์ทรงทอดพระเนตรบุรุษเปลี่ยได้บ้านสวยทั้ง 4 ทิศก็เพราะศิลปะในการตีตุ้มแพะ”¹⁵

5) กระบวนการและวิธีการ

กระบวนการหรือวิธีการต่อศิลปะนี้ เน้นไปที่กระบวนการเลือกวิธีการศึกษาเพื่อให้ทราบทราบแน่ชัดว่า เป็นสิ่งประดิษฐ์ที่เกิดจากความคิด การปฏิบัติหรือเป็นการพัฒนา หรือดัดแปลงมาจากของที่มีอยู่แล้วให้ทันสมัยและใช้ได้ผลดียิ่งขึ้น สถาปัตยกรรมนี้เป็นสิ่งที่ผ่านกระบวนการคิด การทดลองและได้รับการพัฒนามาเป็นขั้นๆ แยกเป็น 2 วิธีการ คือ

- (1) การออกแบบ
- (2) การศึกษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม

การออกแบบ เป็นการกระทำเพื่อสรุปความคิด ข้อเสนอแนะ และข้อเสนอแนะ ในรูปแบบแปลนและรายละเอียด หรือแบบจำลองเป็นการล่วงหน้า ก่อนที่จะมีการดำเนินการต่อไปให้ปรากฏเป็นผลงานที่แล้วเสร็จ คือ อาคารทางสถาปัตยกรรมหรืองานศิลปะอื่นๆ กระบวนการออกแบบเริ่มต้นโดยการเสนอข้อกำหนด ที่แสดงความต้องการต่างๆ และผลที่จะตอบสนองความต้องการเหล่านั้นในรูปผลิตภัณฑ์ที่ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจน ในอดีตความต้องการ หรือปัญหาการออกแบบ ง่ายไม่ยุ่งยาก และซับซ้อนมากนัก การนำรูปแบบเดิมที่เคยแก้ปัญหา หรือตอบสนองความต้องการที่คล้ายคลึงกัน ก็สามารถกระทำโดยการลอกเลียน หรือดัดแปลงเล็กน้อยได้ กระบวนการออกแบบนี้เรียกว่า “unself-conscious” หรือ การออกแบบไร้สำนึก แต่สถานการณ์ในปัจจุบันเปลี่ยนไป ปัญหาที่มีความยุ่งยากมากขึ้น และมีระยะเวลาของการแก้ปัญหาจำกัดมากกว่าเดิม การออกแบบปัจจุบัน จึงจำเป็นต้องเป็นกระบวนการที่เรียกว่า “self-conscious” หรือการออกแบบมีสำนึก ซึ่งสถาปนิกมีบทบาทสำคัญในกระบวนการออกแบบลักษณะนี้

การศึกษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ตามที่เคยกล่าวไว้ว่า สถาปัตยกรรมนั้นออกแบบตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม เช่น ภาคเหนือจะมีศิลปกรรมสร้างพระอุโบสถ พระวิหารทรงล้านนา ล้านช้าง ภาคใต้ก็จะประยุกต์ไปตามสภาพแวดล้อม เพราะบางอย่างให้ทนต่อดินฟ้า อากาศด้วย ภาคใ้อากาศชื้น วัสดุและศิลปะนั้นที่ใช้ต้องทนต่อความชื้นได้

6) การประยุกต์ใช้จักรวาลในไตรภูมิ

การประยุกต์ใช้ภูมิสถาปัตยกรรมนี้ สามารถประยุกต์ใช้ได้กับงานทุกสาขาอาชีพ แม้แต่อาชีพทำสวน ทำนา จะเห็นได้จากการสร้างเถียงนา ในประเทศไทยจะสร้างเถียงนาคลายกันทุกภาค คือเป็นอาคารแบบโล่ง ๆ เปิดฝา 4 ด้าน เพื่อให้เห็นพืชไร่ นารอบด้าน อาชีพเย็บปักถักร้อย ก็ต้องอาศัยด้วยเช่นกัน ที่สำคัญ การประยุกต์ใช้ภูมิสถาปัตยกรรม แบบผิดคือ กับวัฒนธรรม ที่เป็นแนวคิด ความเชื่อ การทำต้นดอกผึ้งเห็นในเทศกาลสงกรานต์ งานประจำปีของวัดต่าง ๆ การประยุกต์ใช้กับประเพณีผีตาโขน

¹⁵ช.ชา. (ไทย) 27/107/44.

ผู้เขียนได้กำหนดเอาประเพณีในฐานะนามธรรม ถูกแสดงออกทางเป็นรูปธรรมในรูปแบบ การละเล่น การแสดงแบบต่าง ๆ ที่มีนัยสำคัญทางพระพุทธศาสนา สามารถตีความเข้าใจในธรรมได้ หลายนัย แม้ไม่สามารถตีความเข้าใจกับหัวข้อธรรมได้โดยตรง แต่ก็ป็นข้ออุปมาอุปไมยและเป็นสื่อถึงพระ ธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าได้จากผีตาโชน ดังนี้

คำว่า ผีตาโชน นี้ น่าจะเพี้ยนมาจากคำว่าผีตาคน คือคนที่แต่งตัวน่ากลัวเพื่อให้มองว่า เหมือนผีมากที่สุด เรื่องนี้มีอยู่ว่า เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ ชาวบ้านทางภาคอีสานหรือจังหวัด พิษณุโลกบางพื้นที่จะมีการละเล่น โดยตอนกลางวัน หนุ่มสาวจะนำน้ำอบน้ำหอมมาสรองพระพุทธรูป ในวัดและสรองน้ำพระสงฆ์ เมื่อถึงเวลากลางคืนหนุ่มสาวก็ประดิษฐ์ประสาตดอกไม้ขนาดใหญ่ หามแห่ ไปรอบ ๆ วิหารในวัด ผู้คนที่ทั้งหลายก็แห่แหกันด้วยความสนุกสนาน มีเต้น ฟ้อน รำ พราเพลงกันยก ใหญ่ ว่าแล้วก็ธรรมดามีความสุข ความทุกข์ก็มาคู่กัน ขณะที่คนกำลังสนุกอยู่นั้น จะมีคนแต่งกายให้ เหมือนผีในจินตนาการของตน แต่นิยมทำหน้ากาตกแต่งตัวให้น่าเกลียดน่ากลัวชนิดที่ว่าใคร ๆ เห็น แล้วตกใจกลัว วิ่งหนีไป ผีตาโชนนี้ก็จะมีปรากฏตัว ทำเอาคนที่กำลังสนุกสนานนั้นตกใจกลัววิ่งหนีโดย สัตยชาติญาณ ดังนั้น คนโบราณจึงต้องเตือนลูกหลานเสมอว่า อย่าสนุกจนลืมตัว ต้องผีตาโชนจะมา หรอกคนที่สนุกจนลืมตัวด้วยความประมาท ต้องมีสติหาทางหนีที่ไล่ไว้ด้วย

การตีความพุทธธรรมในเรื่องนี้ เป็นสื่อธรรมให้เข้าใจได้ว่า การที่ผีตาโชนปรากฏตัวหลอก คนในยามเล่นสนุกสนานเช่นนี้ หมายถึงตัว “สติ” เพราะสติจะคอยเตือนไม่ให้คนเล่นสนุกสนานจนจน ลืมอันตราย ต้องระวัง ระไวหาทางหนีทางไล่ เช่นเดียวกับที่ให้มีสติก่อนสตาร์ทนั่นเอง ด้วยการที่ต้อง ระวังระไวนี้เอง ก็เป็นการตั้งอยู่ในธรรมคือความไม่ประมาท เรื่องสตินี้พระพุทธเจ้าตรัสเป็นปัจฉิม โองาทสั่งลาก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานกะภิกษุทั้งหลาย ว่า “ดูภิกษุทั้งหลาย เราขอเตือนเธอ ทั้งหมดว่า สังขารทั้งหลายมีอันเสื่อมไปธรรมดา เธอทั้งหลายจงถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด”¹⁶

การรดน้ำดำหัวเทศกาลสงกรานต์

วัฒนธรรมการรดน้ำดำหัวนี้ เป็นกิจกรรมหนึ่งที่เป็นผลิตผลจากเทศกาลสงกรานต์ เป็น กิจกรรมที่แสดงออกของผู้มีต่อผู้ใหญ่ คือเมื่อถึงเทศกาลนี้ ผู้มีน้อยมีลูก หลาน เหลน เป็นต้น จะ เข้าหาปู่ย่าตาทวด หรือผู้ใหญ่เพื่อรดน้ำดำหัว ขอพรจากท่าน นอกจากนี้ยังมีไปถึงการรดน้ำศพ ซึ่ง เป็นพิธีทำขึ้นก่อนบรรจุศพลงโลง เพื่ออาบน้ำศพให้สะอาดทั้งกายใจ มีกายใจที่บริสุทธิ์อันเป็น คุณสมบัติของชีวิตบนสวรรค์ ก็ถือว่าการรดน้ำเช่นเดียวกัน แต่ใช้อารมณ์ต่างกัน คือการรดน้ำดำ หัว ใช้คนที่ยังมีชีวิตและเป็นผู้ใหญ่ในบ้าน ส่วนรดน้ำเฉย ๆ จะใช้กับคนที่ตายแล้ว โดยจะรดที่มีมือ ถ้า เป็นชนบทก็จะรดน้ำศพด้วยน้ำมะพร้าวก่อนเผาที่เชิงตะกอนนั้น

การรดน้ำดำหัวนี้จะเกี่ยวโยงถึงจริยธรรมทางศาสนา จนนำไปสู่สันติสุขได้อย่างไร กรณี นี้ถ้าถามถึงที่มาแล้ว ก็บอกได้ว่า มาจากเทศกาลสงกรานต์นี้เองในคติที่ว่า ท้าวกบิลพรหม (บ้างก็ว่า ท้าวมหาพรหม) กับธรรมบาลกุมาร ทายปัญหา 3 ราศีกัน โดยใช้ศีรษะเป็นเดิมพันว่า ใครตอบไม่ได้ ผู้ นั้นต้องตัดเศียรบูชาความรู้อัน ผลปรากฏว่า ธรรมบาลกุมารตอบได้ ทำให้ท้าวกบิลพรหมต้องยอม ตัดเศียรของตนบูชาความรู้ของธรรมบาลกุมารตามสัญญา ปัญหาว่าพระเศียรนั้นเมื่อ ถูกตัดแล้วจะ

¹⁶ ส.ม. (ไทย) 10/12/15.

นำไปทิ้งที่ไหนไม่ได้ คือถ้าทิ้งในน้ำ จะทำให้น้ำแห้ง ทิ้งไปในอากาศ ฝนจะแล้ง ทิ้งบนดิน ไฟจะไหม้ จึงต้องนำไปบรรจุไว้ ณ ที่สูง คือที่ถ้ำคันธุลีในภูเขาไกรลาส เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ ก็เป็นหน้าที่ของธิดาของท้าวกบิลพรหม ซึ่งมีธิดา 7 คนด้วยกัน ซึ่งธิดาทิ้ง 7 คนนี้ก็จะผลัดกันนำพระเศียรของผู้เป็นบิดาที่บรรจุอยู่ในถ้ำคันธุลีที่ภูเขาไกรลาสออกมาสรงน้ำ เมื่อเสร็จแล้วก็ทำพิธีเวียนรอบเขาพระสุเมรุแล้วเก็บรักษาไว้ในถ้ำนั้นตามเดิม และธิดาทิ้ง 7 นี้เรียกว่านางสงกรานต์ประจำปีตามวันทั้ง 7 วันเป็นที่มาของนางสงกรานต์ประจำปี

การประยุกต์สถาปัตยกรรมกับการออกแบบ

การประยุกต์สถาปัตยกรรมนี้ สามารถนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนี้มาใช้กับงานสถาปัตยกรรม คือ 1.การคำนึงถึงวัฒนธรรมท้องถิ่นว่ามีความสมดุลหรือไม่ 2. จัดพื้นที่ก่อสร้างที่เหมาะสมกับงบประมาณ รวมไปถึงการกำหนดกรอบประโยชน์ใช้สอยที่อาจเกิดขึ้นในโครงการ 3. ออกแบบให้สถาปัตยกรรมนั้นๆ เข้ากับบริบท แนวทางที่จะทำให้อาคารนั้น ๆ เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม 4. ออกแบบงานโครงสร้าง งานระบบสนับสนุนอาคาร ควรมีการพิจารณาเลือกใช้อย่างสมเหตุสมผลและเหมาะสมกับการใช้งานงบประมาณที่มี

2.2 แนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

1) ที่มาแนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

โลกนี้/โลกหน้า/เทวโลก/มารโลก/พรหมโลก โลก/จักรวาลในพระพุทธศาสนา มีทั้งโลกของเทวดาและพรหม ซึ่งเทวดาและพรหมนี้เป็นนามชั้นที่ไม่มีรูปชั้น เป็นสภาวะจิตที่เป็นกุศล เพราะเทวดาดำรงด้วยธรรม พรหมดำรงอยู่ตามสมาบัติ ส่วนมนุษย์ และสัตว์นั้นมีชั้น 5 ครบโดยเฉพาะรูปชั้น มนุษย์และสัตว์จัดอยู่ในชั้นกามภูมิ ซึ่งมนุษย์เป็นกามภูมิชนิดสุคติ แต่สัตว์อยู่ในชั้นกามภูมิเช่นกัน แต่เป็นทุคติ การที่เป็นเช่นนี้ จะสัมพันธ์อยู่กับโลกนี้และโลกหน้า ที่ขึ้นอยู่กับการกระทำของมนุษย์ที่ตัดสินใจด้วยจริยธรรมตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “บุคคลใดอบรมอินทรีย์ทั้งหลายได้แล้วในโลกทั้งปวง ทั้งภายในและภายนอก รู้ชัดทั้งโลกนี้และโลกหน้า รอคอยอยู่แต่เวลาเท่านั้น บุคคลนั้นผู้อบรมตนแล้วเช่นนี้ บัณฑิตเรียกว่า ผู้ฝึกตนแล้ว”¹⁷ อีกคำหนึ่งโลกในเชิงจริยธรรม คือ “(บุคคล) พึ่งประพฤติสุจริตธรรม ไม่พึ่งประพฤติทุจริตธรรม ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”¹⁸ สรุปคือ โลกนี้หรือโลกหน้าจะมีสภาพอย่างไร เป็นสุขหรือทุกข์ ขึ้นอยู่กับจริยธรรมของมนุษย์ แต่ที่สำคัญคือ ความมีอยู่ของโลกหน้า คำบาลีว่า “อิธะ นันนทะติ เปจจะ นันนทะติ กะตะปุณฺณโณ อุกะยัตถะ นันนทะติ ปุณฺณัง เม กะตันติ นันนทะติ กิโย นันนทะติ สุคะตัง คะโต”¹⁹

¹⁷ ขุ. ส. (ไทย) 25/522/621.

¹⁸ ขุ. ธ. (ไทย) 25/169/85.

¹⁹ ขุ.ข. (บาลี) 25/11/17.

มหาปทานสูตร กล่าวถึงเรื่องกฏธรรมดาของพระโพธิสัตว์ที่มีลักษณะของเทพ พรหม ยม ยักษ์ มาร ว่า “เวลาที่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จ ลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิดหรือที่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากส่องแสงไปไม่ถึง ก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้น ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ เพราะแสงสว่างนั้น เหล่าสัตว์ที่เกิดในที่นั้น ๆ จึงรู้จักกันและกันว่า ‘ยังมีสัตว์อื่นเกิดในที่นี้เหมือนกัน’ และ 10 สหัสโลกธาตุ นี้สิ้นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ก็ปรากฏขึ้นในโลก ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ ข้อนี้เป็นกฏธรรมดาในเรื่องนี้”²⁰

2) ความหมายจักรวาลวิทยา

คำว่า จักรวาลวิทยา (cosmology) แปลตามภาษา คือ ความรู้เกี่ยวกับการเคลื่อนไหว พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน นิยามคำว่า จักรวาล (Universe) ว่า “ปริมาตร ประชุม หมู่ เทือกเขาในนิยาย เป็นกำแพงล้อมรอบโลกและเป็นเขตกันแสงสว่างกับความมืด บริเวณโดยรอบของโลกทั่วโลก บริเวณโดยรอบของโลก”²¹ คำว่า “จักรวาล” มาจากคำสองคำ จักกะ + วาพ แปลว่า การหมุนไปเหมือนวงล้อ หรือวงกลมดั่งล้อรถ คำว่าหมุนไป เคลื่อนไป เป็นการทำงานของล้อที่มีลักษณะกลม ๆ คำว่า โลก ความหมายทางภูมิศาสตร์ คือ แผ่นดินอันกว้างใหญ่ซึ่งเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ พื้นดิน ฟ้า และอากาศทั้งหมดซึ่งสัตว์ทั้งปวงอยู่ สัตว์ทั่วไป มนุษยชาติ คน เมื่อมีคำต่อท้ายว่า วิทยา คือการศึกษาเกี่ยวกับโลกและบริเวณโดยรอบหรือความรู้เกี่ยวกับโลกและสรรพสิ่ง จักรวาลวิทยา นักปรัชญา พินทาโกรัส ใช้คำว่า จักรวาล (cosmos) คือ เอกภพซึ่งอยู่ในรูปแบบที่ซับซ้อนและเป็นระเบียบ การศึกษาเกี่ยวกับจักรวาลในความหมายต่าง ๆ ตามบริบท จักรวาลวิทยาทั้งหมดมีเป้าหมายเดียวกัน คือการพยายามทำความเข้าใจ ระเบียบอันเป็นนัยในการเป็นอยู่ทั้งหมด ศาสนาและระบบปรัชญาส่วนใหญ่มีจักรวาลวิทยาในรูปแบบนี้

ความหมายทางพระพุทธศาสนา พระไตรปิฎก จุฬนิกายสูตร กล่าวว่า คำว่า “โลก ก็ดี โลกธาตุ ก็ดี ในที่นี้ ท่านหมายความว่าอันเดียวกันกับคำว่า จักรวาล”²² คือเป็นคำเดียวกันหรือเป็นไวยากรณ์ของคำว่าจักรวาล จะใช้คำว่า โลก หรือจักรวาล เอกภพ ก็มีเป็นคำเดียวกัน กล่าวคือ แผ่นดินเป็นที่อยู่อาศัย หมู่สัตว์ผู้อาศัย มีทั้งลักษณะที่เป็นที่อยู่ ภูมิประเทศ หมู่สัตว์ คำว่า โลกแยกย่อยออกไปมี 3 โลก คือ “สังขารโลก สัตว์โลก โอภาสโลก”²³ สังขารโลก โลกคือสังขาร อันได้แก่สิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ก็ได้แก่ทุกๆ สิ่งทุกๆ อย่าง ตลอดจนถึงหมู่สัตว์ ซึ่งประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งหลาย จากพื้นพิภพนี้ มาเป็นสิ่งนั้นมาเป็นสิ่งนี้ เช่นมาเป็นต้นไม้เป็นภูเขา เป็นแม่น้ำลำคลอง มาเป็นหมู่สัตว์

²⁰ ที.ม. (ไทย) 10/18/11.

²¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, 2542), หน้า 297.

²² อจ.ต.ก. (มมร.) 34/520/432.

²³ ส.ม. (ไทย) 19/479/288.

ทั้งมนุษย์และเดรัจฉาน ซึ่งต่างดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้สังขารโลก โลกคือสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งปวง พร้อมทั้งเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งให้บังเกิดเป็นสังขารต่างๆ ขึ้น สัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์หรือสิ่งมีชีวิตทั้งหลายบรรดามี และโอกาสโลก คือ แผ่นดิน หรือพื้นพิภพหรือภูมิประเทศทั้งหมด อีกนัยหนึ่ง โลก 3 คือ มนุษย์โลก โลกของมนุษย์ เทวโลก โลกของเทวดา และพรหมโลก โลกของพรหม อีกคำที่นิยมใช้ คือ โลกธาตุ คือแผ่นดิน จักรวาลหนึ่งในพระพุทธศาสนาเรียกว่า โลกธาตุ คือ จักรวาลทั้งหมด สรรพสิ่งต่างๆ ล้วนเป็นธาตุ จึงเรียกว่า โลกธาตุ อีกนัยหนึ่ง คำว่า โลก แยกตามประเภทมี 3 คือ สวรรค์ แผ่นดิน และที่ซึ่งอยู่ระหว่างกลาง บ้างก็ถือว่ามี 7 ชั้น มีพรหมโลกเป็นชั้นสูงสุด โดยสรุปตรงคำว่า โลก 3 มีทั้งโลกที่เป็นวัตถุธาตุสามารถมองเห็นได้ และโลกเหนือประสาทสัมผัส เช่นเทวโลก หรือโลกหน้า

เรื่องขอบเขตจักรวาล นายกิตติพงษ์ บุญเกิด กล่าวในการศึกษาคติภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษาสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร ว่า “โลกธาตุที่งดงามด้วยภูเขาสิเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ มหาทวี 4 ทวีปเล็ก 2,000 ทวีป และมหาสมุทร 4 แห่ง แวดล้อมด้วยภูเขาจักรวาลประดับประดาด้วยเทวโลกอันเป็นกามาจร 6 ชั้น เบื้องบนพรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้นและอรุปาวจร 4 ชั้น ท่านเรียกว่า จักรวาลหนึ่ง” เรื่องเขาพระสุเมรุ จะมีสี่ฐานกลม ตั้งอยู่บนท่อนเสาสามฐาน ด้านตะวันออกเป็นสี่เงิน ด้านทิศใต้เป็นสี่แก้วอันทนิล ด้านทิศตะวันตกเป็นสี่แก้วเหล็ก ด้านทิศเหนือเป็นสี่ทอง” เรื่องราวทวีปทั้ง 4 ส่วนกว้างประมาณ 10,000 โยชน์ บัณฑิตควรถือตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาแห่งอนาคตวงศ์ ชมพูทวีปนี้มีสี่ฐานตั้งเรือนเกวียน ทวีปบุพพิเทหะกลมสี่สี่ฐานเหมือนนระจก โดยส่วนยาวและกว้างประมาณ 7,000 โยชน์ ทวีปอุตตรกุ่มสี่สี่ฐานเหมือนสี่เหลี่ยมโดยส่วนยาวและกว้างประมาณ 8,000 โยชน์ ทวีปอมรโคยาน มีสี่ฐานตั้งดวงจันทร์กึ่งดวง โดยส่วนยาวและกว้างประมาณ 7,000 โยชน์ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าหน้าของผู้ที่อยู่ในทวีปนั้น มีสี่ฐานเหมือนทิวนี้ ๑ อนึ่ง ในบรรดาทวีปเหล่านั้น มหาทวีปหนึ่ง ๆ มีทวีปเล็ก 500 ทวีปเป็นบริวาร”²⁴

3) หลักการสำคัญของจักรวาลวิทยา

จักรวาล คือหลักการตามหน้าที่ มีหน้าที่เป็นสถานที่อยู่อาศัยของสรรพสัตว์ทั้งมวล ตั้งแต่สัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ เทวดา และพระพรหม ความรู้เรื่องจักรวาลนี้อาจจะเกินความรู้ความสามารถของมนุษย์ทั่วไปสักหน่อย เพราะมนุษย์ส่วนใหญ่มีตาเนือมมองเห็นเฉพาะวัตถุหยาบ ๆ และมองเห็นได้ไม่ไกลนัก จึงมองเห็นแค่คน สัตว์ สิ่งของ ดิน หิน ภูเขา ท้องฟ้า และต้นไม้ใบหญ้า ส่วนที่ละเอียด เป็นทิพย์ เช่น เทวดา หรือสวรรค์วิมานเบื้องบน มนุษย์ทั่วไปไม่อาจจะมองเห็นได้เลย ทำให้เกิดการถกเถียงกันระหว่างคนตาทิพย์กับคนตาถั่วอยู่บ่อย ๆ พระพุทธองค์จึงตรัสว่าเรื่อง

²⁴ กิตติพงษ์ บุญเกิด, การศึกษาคติภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษาสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร, รายงานการวิจัย, คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), หน้า 9.

ของจักรวาลเป็นอจินไตย ไม่ควรคิด เพราะจะทำให้เป็นบ้าไปเสียเปล่าๆ แต่แม้จะเป็นเรื่องอจินไตย พระพุทธองค์ก็ยังตรัสถึงเรื่องของจักรวาลไว้มากพอสมควรทีเดียว

การศึกษาจักรวาล ก็คือ ศึกษาโลก เอกภพ รวมแล้วก็เป็นเรื่องสำหรับรองรับสรรพสิ่ง ทั้งมีชีวิต ไม่มีชีวิต หรือสิ่งที่เกิดเองโดยธรรมชาติและการที่มนุษย์ดำเนินการที่สอดคล้องกับธรรมชาติ เช่น องค์ประกอบแห่งการเกิดในครรภ์ หรือกำเนิดชีวิตคน ซึ่งต้องอาศัยธรรมชาติที่ปกติโดย พ่อแม่ อยู่ร่วมกัน (เสพสังวาสกัน) แม่มีฤดู (ไข่ตก) และมีวิญญานมีปฏิสนธิ ซึ่งเป็นกระบวนการธรรมชาติ และอีกอย่างคำว่า วิญญานปฏิสนธิ แท้จริงแล้วคือ การเกาะเกี่ยวซึ่งกันและกันทั้งอุณภูมิ อาหาร น้ำ ระบบการหายใจที่มีความสมดุลนี้เอง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “เมื่อใด มารดาบิดาอยู่ ร่วมกัน มารดามีระดู และคันธัพพะก็ปรากฏ (ปฏิสนธิวิญญาน) เมื่อนั้นเพราะปัจจัย 3 ประการ ประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้”²⁵

ขอบเขตจักรวาลในพระพุทธศาสนา

จักรวาลมีมากมายนับไม่ถ้วน เรียกว่า อนันตจักรวาล แต่ละจักรวาลมีขอบเขตแน่นอน ล้อมรอบด้วยภูเขาจักรวาล หลายๆ จักรวาลที่มาอยู่ประชิดติดกันเรียกว่าโลกธาตุ โลกธาตุขนาดเล็ก คือกลุ่มจักรวาลพันจักรวาล โลกธาตุขนาดกลางคือกลุ่มจักรวาลล้านจักรวาล และโลกธาตุขนาดใหญ่ คือกลุ่มจักรวาลแสนโกฏิจักรวาล ด้วยพระญาณของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงแทงตลอดในแสนโกฏิ จักรวาล แต่สำหรับมนุษย์ทั่วไปแค่เศษเสี้ยวของจักรวาลก็ยังเห็นไม่ชัด

จักรวาลที่เป็นอนันต์นี้ กว้างใหญ่ หาที่สุดมิได้ แม้ทั้งชีวิตก็นับไม่ถ้วน ไร้ขอบเขตเพียงไร (อนนทานิ จกฺกวาฬานิ) สอดคล้องตามที่ปรากฏในโรหิตัสสูตที่ 1 ว่า “ฤษีชื่อโรหิตัสสะ นาย ขมังธูผู้ยิ่งใหญ่แห่งยามา ศึกษามาดีแล้ว ผู้เชี่ยวชาญ ฝึกซ้อมมาดี พึงยิงลูกศรเบาให้ผ่านเงา ตาลด้านขวาไปได้โดยไม่ยาก ฉะนั้น การย่างเท้าแต่ละก้าวของข้าพระองค์เปรียบได้กับระยะทาง จากทะเลด้านตะวันออกถึงทะเลด้านตะวันตก ฉะนั้น ความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘เราจักถึงที่สุด แห่งโลกด้วยการไป’ เกิดแก่ข้าพระองค์นั้นผู้เปรียบพร้อมด้วยความเร็วและการย่างเท้าอย่างนี้ ข้า แต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นั้นแลเว้นจากการกิน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่าย อุจจาระ ปัสสาวะ การหลับ และการบรรเทาความเหน็ดเหนื่อย มีอายุ 100 ปี ดำรงชีพ อยู่ได้ตั้ง 100ปี ดำเนินไปได้ตั้ง 100 ปี ยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกก็ตายเสียก่อนในระหว่าง ทาง”²⁶

ความยาวไกลของจักรวาลนี้มากมายเพียงใด ทั้งพระพุทธศาสนาและนักดาราศาสตร์ก็ กล่าวตรงกันว่า จักรวาลนี้หาที่สุดมิได้ ไร้ขอบเขต ซึ่งเป็นการวัดขนาดโดยรอบแนวตั้งหรือแนวนอน เป็นปริมาณมิได้ แม้แต่ความที่ปรากฏในสัทตสุริยสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย ขุนเขาสิเนรุ ยาว 84,000 โยชน์ กว้าง 84,000 โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร 84,000 โยชน์ สูงจาก มหาสมุทรขึ้นไป 84,000 โยชน์ มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางครั้ง ฝนไม่ตก หลายปี หลายร้อยปีหลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูตคาม และดิณ

²⁵ ม.ม. (ไทย) 21/408/444.

²⁶ อ.จ.ต.ก. (ไทย) 21/46/75/76.

ชาติที่ใช้เข้ายาป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉา เหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้ ฉันทิสังขารทั้งหลายก็ฉันทินั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นข้อกำหนดควรเตือนภัย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง”²⁷

4) ประเภทจักรวาลวิทยา

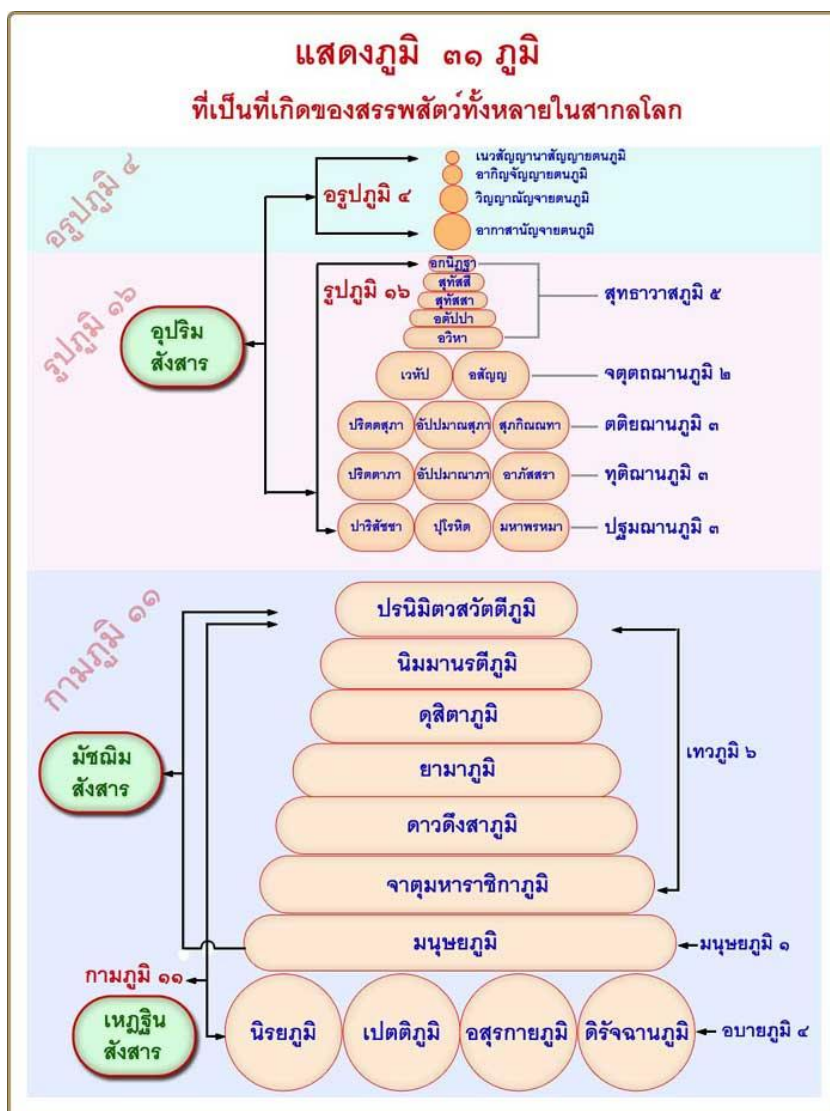
จักรวาล เมื่อแบ่งศึกษาเป็นประเภทใหญ่ ๆ ตามหลักวิทยาศาสตร์กับศาสนศาสตร์ ก็รู้ จุดมุ่งหมายได้ สตรีจักรวาลนั้น ว่าตามดาราศาสตร์ ส่วนศาสนศาสตร์นั้นว่าตามไตรภูมิ ดังนี้

ว่าตามความอยากรู้อยากเห็นแล้ว วรรณคดีพุทธศาสนาเถรวาทจะใช้คำภาษาบาลีว่า จักกवाल (Cakkavāla) ซึ่งเป็นหนึ่งของคำพ้องกันกับระบบโลก (World System) ยิ่งไปกว่านั้น อีก ความหมายหนึ่งใช้คำว่า วงล้อ (wheel) เป็นชื่อเสนอของคำว่า ขดเป็นวงของฮับเบิล (Hubble) อีก อย่างหนึ่ง มีอีกรูปร่างหนึ่ง ไม่ได้กล่าวไว้ในที่นี้ การเปรียบเทียบกับกาแล็กซี่ที่ขดเป็นวงกับวงล้อเป็น คำที่เหมาะสมที่สุดตามที่เรารู้ปัจจุบันนี้ว่า แก่นแท้ทางจักรวาลมากมายเหล่านี้ไม่มีเพียงรูปร่างลักษณะดัง วงล้อเท่านั้น แต่ทว่ายังหมุนไปในลักษณะเหมือนวงล้ออีกด้วย ในเรื่องทางช้างเผือก ตัวอย่าง การ หมุนเช่นนั้นจะนำพาดวงอาทิตย์และระบบดวงอาทิตย์ของดาวนพเคราะห์รอบ ๆ กาแล็กซี่ทั้งหมดทุก 250 ล้านปี เป็นรอบหนึ่ง อย่างไรก็ตาม วรรณคดีสายบาลีของพุทธศาสนาเถรวาท ไม่ใช่เพียงเป็น แหล่งแนวความคิดทางจักรวาลของพุทธศาสนาและข้อมูลในเรื่องโครงสร้างเหมือนวงล้อเท่านั้น เรายังจะหันไปให้ความสนใจแก่คัมภีร์มหายานซึ่งแม้จะใช้ลักษณะนิยมทางบทกวี แต่ก็จะเผยแพร่คำ บรรยายที่เป็นจริงมากมาย

จักรวาลในพระพุทธานุศาสน์ คือ ไตรภูมิเชิงจริยธรรม มีชื่อภาษาบาลีว่า “เตภูมิกถา” คือ เรื่องราวของ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ พระราชินิพนธ์โดยพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก หรือพระมหาธรรมราชาลิไท ประมาณ พ.ศ. 1890-1927 การที่มีคำว่า พระร่วง เข้าก็เพื่อเป็นสะท้อนให้เห็นว่า วรรณกรรมนี้แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลของพระองค์นั่นเอง ไตรภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วงนี้ เป็นบท สะท้อนเข้าหาพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก โดยเหตุที่พระองค์ทรงรู้และแตกฉานในพระไตรปิฎกเป็นอย่างดี นักปราชญ์บัณฑิตจึงได้รับการถวายพระสมัญญานามว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก โดยเหตุที่พระองค์ มีความรู้ภาษาบาลีแตกฉานในพระไตรปิฎกประกอบกับมีความรู้ธรรมะ โดยเฉพาะเรื่องภพภูมิทั้ง 3 เป็นอย่างดี นักปราชญ์บัณฑิตจึงได้รับการถวายพระสมัญญานามว่า พระมหาธรรมราชาลิไท

ไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณกรรมชิ้นสำคัญ ในด้านจริยศาสตร์ มีอิทธิพลในการหล่อหลอม ความคิดความเชื่อของคนไทยในเรื่อง นรก สวรรค์ มนุษย์ เป็นอย่างดี แก่นเนื้อหาสำคัญของไตรภูมิ พระร่วง คือ การเสนอโครงสร้างของจักรวาลวิทยา (cosmology) ที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง โดย แก่นของภูเขายาวจะหยั่งลงไปทะเลสี่พันธร บริเวณล้อมรอบภูเขาจะประกอบด้วยภูมิใหญ่ 3 ภูมิ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิ ภูมิต่าง ๆ เหล่านี้มีตำแหน่งรายล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ลดหลั่นกันไปตามลำดับ (hierarchy) โดยบนยอดภูเขา จะเป็นสวรรค์ของพระอินทร์ในฐานะ ผู้ปกครองจักรวาล ดังภาพและแผนภูมินี้

²⁷ อ.ส.ต.ต. (ไทย) 23/66/132.

แผนผัง : 2.1 แสดงจักรวาลในไตรภูมิในฐานะภูมิเชิงจริยธรรม
ที่มา : เอกสารแสดงไตรภูมิ (19 พ.ย.61)

แผนภาพดังกล่าวข้างต้นนี้ มีชื่อภพภูมิที่มนุษย์และสัตว์กำลังแสวงหาหรือประสบอยู่ จึงได้กล่าวว่าจักรวาลในไตรภูมิที่มีเนื้อหาจริยธรรม วรรณกรรมที่บรรยายเกี่ยวกับภพภูมิ นรก สวรรค์และการเวียนว่ายตายเกิด คนไทยส่วนใหญ่ก็มักจะนึกถึงวรรณกรรมไทยที่ชื่อ “ไตรภูมิพระร่วง” หรือ “ไตรภูมิอภินิหาร” เพราะเป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์ของไทยในสมัยสุโขทัย (ครองราชย์ พ.ศ. 1897 - พ.ศ. 1919) ที่ประพันธ์ด้วยภาษาไทยและมีอิทธิพลปลูกฝังความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมให้กับคนไทยมาช้านาน ซึ่งในปัจจุบันก็เป็นที่ยุติกันอย่างแพร่หลายไม่เพียงเฉพาะในหมู่คนไทยแต่รวมถึงนักวิชาการชาวต่างชาติอีกด้วย ซึ่งเป็นที่ทราบกันในบรรดาผู้ศึกษาว่า ไตรภูมิอภินิหารนั้นเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ผู้รจนาได้รวบรวมและเรียบเรียงวรรณกรรมฉบับนี้โดยอาศัย

แหล่งข้อมูลอ้างอิงจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา อันได้แก่พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสต่าง ๆ นั้นเอง

อนึ่ง ไตรภูมิข้างต้นนี้ เมื่อถอดบทเรียนจากแผนภาพแล้ว จะทราบโดยละเอียดว่า แยกเป็นหมวด 3 หมวด คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ โดยแยกย่อย กามภูมิ จำนวน 11 ภูมิ รูปภูมิ จำนวน 16 ภูมิ อรุภูมิ 4 ภูมิ รวมเป็น 31 ภูมิ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. กามภูมิ เป็นที่เกิดของชีวิตทั้งหลายที่ยังลุ่มหลงอยู่ในกามเป็นแดนสุขสบายและแดนที่เป็นทุกข์ปะปนกัน ผู้ที่เกิดในภูมิต่าง ๆ ผู้ที่เกิดในภูมิต่าง ๆ

1.1 นรกภูมิ เป็นแดนของสัตว์นรก

1.2 ดิรัจฉานภูมิ เป็นแดนของสัตว์ที่เจริญตามขวาง

1.3 เปตภูมิ เป็นแดนของเปรตที่เคยเป็นมนุษย์และทำความชั่ว เกิดเป็นเปรต

1.4 อสุรกายภูมิ เป็นแดนของยักษ์มารหรือผีที่หลอกมนุษย์ให้ตกใจกลัว

1.5 มนุสสภูมิ เป็นแดนของมนุษย์

1.6 ฌกามาพจร เป็นแดนของเทวดาที่ยังเกี่ยวข้องในกาม มี 6 ชั้น คือ จาตุมาหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามะ ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตตี

2. รูปภูมิหรือรูปาวจรภูมิ เป็นที่อยู่ของพรหมมีรูป เรียกว่า รูปพรหม ไม่มีเพศ มีรูปงาม บริสุทธิ์ มีแสงสว่างรุ่งเรืองยิ่งกว่าเทวดาทั้งปวง มีเสียงไพเราะ และมีอายุยืนหลายพันปีพิภพ มีทั้งหมด 16 ชั้น (โสฬสพรหม) จำแนกออกตามชั้นของฌานที่บุคคลได้บรรลุ เรียงลำดับ ดังนี้ ปริสัชชา ปโรหิตตา มหาพรหมา ปรีตตาภา อัปมานาภา อาภัสสรา ปรีตตาสุภา อัปมาณาสุภา สุภิกิณาหา เวหัพปลา อสัณญีสัตตาวเวหา ตปปา สุทสสา สุทสสี อกนิฐฐา รูปภูมิที่เรียกว่า มหาสุทธาวาส คือ รูปภูมิ 5 ชั้นสุดท้าย (ชั้นที่ 11-16) เป็นภูมิที่ไม่ถูกทำลายด้วยไฟบรรลัยกัลป์

3. อรุภูมิ หรืออรุปาวจรภูมิ เป็นแดนของพรหมไม่มีรูป มีแต่จิตเท่านั้น แบ่งออกเป็น 4 ชั้น ได้แก่ (1) อากาสาณัญจายตนภูมิ (2) วิญญาณัญจายตนภูมิ (3) อากิญจัญญายตนภูมิ (4) เนวสัณญานาสนัญจายตนภูมิ หนังสือเล่มนี้กล่าวเริ่มต้นตั้งแต่การกำเนิดของชีวิตต่าง ๆ ว่ามีที่เกิดอย่างไร แล้วพรรณนาถิ่นที่เกิด คือ ภูมิต่าง ๆ ทั้ง 31 ภูมิ อย่างละเอียดตอนที่ว่าด้วยมนุสสภูมิและโลกสันฐานคือภูมิศาสตร์ของโลก ได้เล่าอย่างละเอียดว่า ลักษณะของโลกเป็นอย่างไร ทวีปต่าง ๆ ภูเขา แม่น้ำ คน และสัตว์เป็นอย่างไร หนังสือเล่มนี้จบลงด้วยการเน้นทางไปถึงการดับทุกข์ คือ พระนิพพาน ว่า เป็นจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของชีวิต

ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ภูมินานัตตญาณนิตเทศ แสดงภูมินานัตตญาณ กล่าวถึงภูมิทั้ง 3 นี้ ว่า “กามาจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม รูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป อรุปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรุ ซึ่งกามาจรภูมิ หมายถึง คือ ชั้นธ ชาติ आयตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ นับเนื่องในภูมินี้ ในระหว่างนี้ คือ เบื้องล่างกำหนดเอาเวจันรคเป็นที่สุด ส่วนรูปาวจรภูมิ คือ ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ผู้เกิดในรูปภูมิ หรือพระอรหันต์ผู้ยังเป็นสุขในปัจจุบันที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ นับเนื่องในภูมินี้ ในระหว่างนี้ คือ เบื้องล่างกำหนดเอาพรหมโลกเป็นที่สุด ชั้นพรหมปริสัชชา เบื้องบนกำหนดเอาพรหมชั้นอกนิฐฐภาพเป็นที่สุด และอีกส่วน อรุปาวจรภูมิ คือ ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ผู้เกิดในอรุภูมิ หรือพระอรหันต์ผู้ยังเป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้

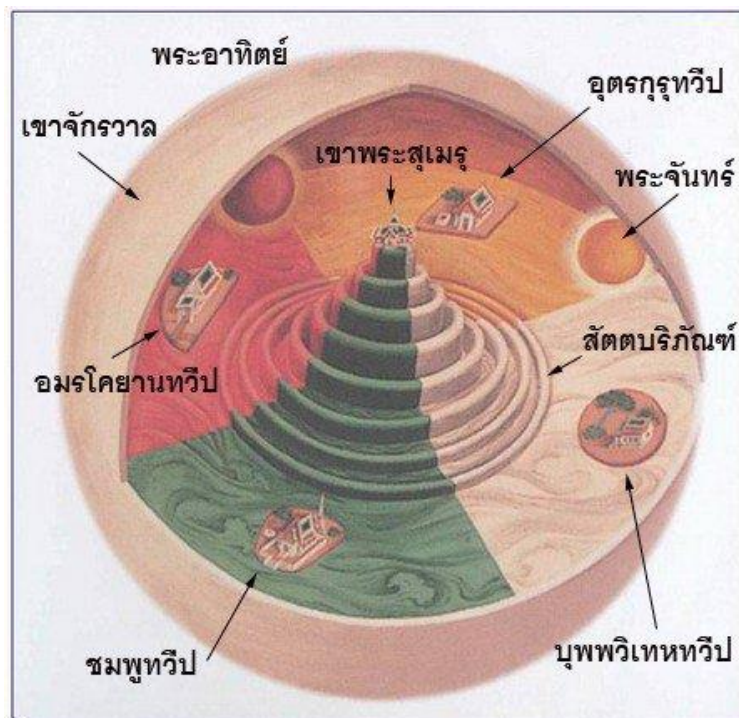
นับเนื่องในภุมินี ในระหว่างนี้ คือเบื้องล่างกำหนดเอาพรหมผู้เข้าถึงอากาศอันญายตนภพเป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าพรหมผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพเป็นที่สุด”²⁸

สังเกตว่า ไตรภุมินีไม่รวมถึงพระนิพพาน ถ้ารวมพระนิพพานด้วย จะชื่อ อปริยาปนภุมินี คือ มรรค ผล ธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (นิพพาน) เป็น อปริยาปนนะ

ในสังคมไทย ถ้าขาดความเชื่อเรื่องบุญ-บาป นรก-สวรรค์ เสียแล้ว จะควบคุมพฤติกรรม หรือปกครองยากแน่นอน เพราะไม่กลัวบาปในชาตินี้และการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ที่ แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง ความไม่แน่นอนทั้งมนุษย์และสัตว์รวมทั้งสิ่งไม่มีชีวิต เช่น ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ที่ขึ้นอยู่กับการณ์ปฏิบัติของมนุษย์ ความเชื่อว่า จะได้เกิด ในโลกยุคพระศรีอารีย์ หรือตกอยู่ในสภาพทุกข์ เมื่อขาดปฏิบัติตามเตฏมิกถาหรือไตรภุมินีเสียแล้ว ต้อง บอกว่า ไร้ศีลธรรม ป่าเถื่อน เป็นมิฉฉาทิฎฐิ ชนิดถือว่าทานไม่มีผล บุญคุณไม่มีจริง บิดา มารดาไม่มี คุณจริง ทำอนันตริยกรรมได้สะดวกทีเดียว แต่ด้วยอิทธิพลของความในเรื่องไตรภุมินี ทำให้คนเกรง กลัวต่อบาปไปได้ที่สุด นอกจากนี้ ยังสามารถใช้อธิบายสถานะอันไม่เท่าเทียมกันของคนในสังคมได้ ด้วย นั่นคือ เมื่อเกิดคำถามว่าทำไมคนเกิดมาไม่เท่าเทียม ทำไมบางคนร่ำรวย ในขณะที่บางคนยากจน ปัญหานี้สามารถตอบได้โดยยกให้เป็นปัญหาของการสั่งสมบุญบารมีมาไม่เท่าเทียมกันของแต่ละบุคคล กษัตริย์เป็นผู้ที่สั่งสมบารมีมากที่สุด จึงเป็นผู้ที่มีสถานะทางสังคมสูงที่สุด กล่าวคือเมื่อสถานะทาง สังคมถูกอธิบายด้วยเรื่องบุญบารมีส่วนบุคคล การที่จะตั้งคำถามต่อความยุติธรรมของนักปกครอง และระบบการปกครองจึงมีขึ้นไม่ได้

²⁸ ขุ. ป. (ไทย) 31/72/121.

จักรวาลในไตรภูมิกับสุริยจักรวาล

แผนผัง 2.2: ตำแหน่งเขาพระสุเมรุเชิงภูมิศาสตร์กับสุริยจักรวาล
ที่มา : หนังสือไตรภูมิ (19 พ.ย.61)

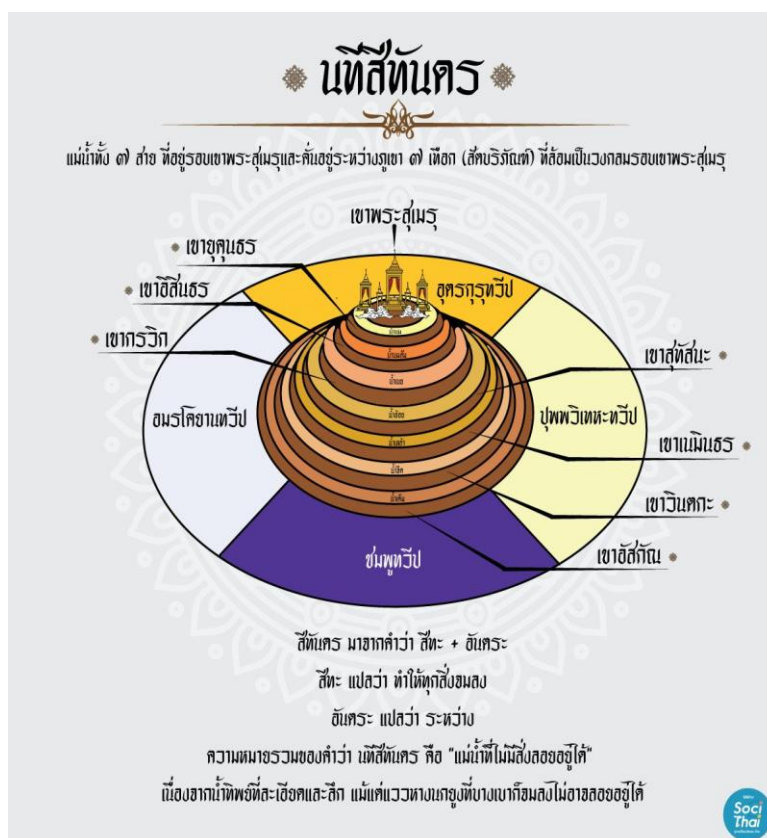
เขาพระสุเมรุในตำนาน

คำว่า เขาพระสุเมรุ เป็นชื่อยอดเขาที่สูงสุดและเป็นศูนย์กลางจักรวาล เป็นตำนานที่ศึกษาด้านจริยธรรมจากวรรณกรรม จินตภาพในกล่าวไว้ในพุทธชาดกหรือในพระไตรปิฎก อรรถกถา ตำราต่าง ๆ การที่เขาพระสุเมรุ เกี่ยวข้องกับจริยธรรม ก็เพราะเขาพระสุเมรุเป็นที่แสดงจริยธรรมของธิดาของกบิลพรหม 7 คน (นางสงกรานต์) นำพระเศียรของบิดาบรรจุไว้ในถ้ำนี้ ซึ่งพระเศียรของกบิลพรหมที่ตนยอมตัดจากการทนายปัญหา 3 ราศี กับธรรมาบาลกุมาร ว่า เข้า บ่าย คำ ราศีของคนเราอยู่ที่ไหน ซึ่งปัญหานี้เดิมพันกันด้วยศีระชะ คือถ้าธรรมาบาลตอบไม่ได้ต้องยอมตัดศีระชะ แต่ถ้าธรรมาบาลตอบได้ กบิลพรหมต้องตัดศีระชะบูชาความรู้กัน ผลปรากฏว่า ธรรมาบาลตอบได้ว่า เข้า ราศีของคนเราอยู่ที่ไหน หมายถึงล้างหน้ารวมถึงแต่งตัวให้เรียบร้อยออกจากบ้านทำการ บ่าย ราศีของคนเราอยู่ที่ไหน หมายถึงให้ใช้น้ำเย็นลูบอก ไม่ให้อารมณ์เล่าร้อนไปกับอากาศที่ร้อน และคำ ราศีอยู่ที่เท้า หมายถึงให้ล้างเท้าให้สะอาดก่อนเข้านอน เพราะสิ่งสกปรกติดเท้าทำให้ที่นอนสกปรกและติดเชื้อโรคได้ง่าย ซึ่งถือว่า ปัญหา 3 ราศีนี้ เป็นปัญหาจริยธรรม 3 ราศีของเทวดา นี้เอง

ปัญหาว่า กบิลพรหม ทำไมจึงต้องนำพระเศียรของกบิลไปบรรจุไว้ในถ้ำคันธุลีของภูเขาพระสุเมรุ เรื่องนี้ก็มีคติธรรมจากเหตุการณ์ตัดศีระชะของกบิลพรหม ตามที่กล่าวข้างต้นว่า เมื่อกบิลพรหมแพ้ปัญหา 3 ราศีกับธรรมาบาลกุมารแล้ว ต้องยอมตัดศีระชะของตนบูชาความรู้ เมื่อตัดแล้วก็มี

ปัญหาตามมาว่า ศีรษะของกบิลพรหมที่ตัดแล้วจะนำไปทิ้งที่ไหนไม่ได้เลย แล้วจะให้ทำอย่างไร ข้อนี้เป็นปริศนาธรรม ไม่ได้หมายความว่าพระครูสิริรัตนานูวัตรกล่าวว่า “ศีรษะของกบิลพรหมนี้เสียดิจัยอะไรหรือหาก หากแต่ว่า จะต้องไม่ตกอยู่ในลักษณะของคำว่าทิ้งไป แต่ต้องยกไว้ในที่สูง นำขึ้นไว้ในฐานะที่บูชาสักการะ เป็นสื่อสอนว่า ลูก ๆ ต้องเคารพพ่อแม่”²⁹ ตามที่พระพุทธรูปศาสนาถือว่า “พรหมาติ มาตาปิโตร พ่อแม่เป็นพรหมของลูก”³⁰ เมื่อกบิลพรหมตัดศีรษะแล้วก็มอบให้ธิดาคนโตชื่อทุงชะเทวี นำไปบรรจุไว้ ณ มณฑลป่าคันธลี ภูเขาพระสุเมรุ บางคนเรียกว่าเขาไกรลาส (ศูนย์กลางจักรวาล หรือสะดือจักรวาล) ที่มีลักษณะสูงและสำคัญที่เป็นศูนย์กลางจักรวาล หมายถึงความเคารพสูงสุดต่อพ่อแม่ตนเอง เมื่อครบรอบปีใหม่ที่ถือกันว่าเป็นวันสงกรานต์ ธิดาทั้ง 7 คนนี้จะผลัดวาระกันแต่ละปีนำศีรษะของบิดาลงมาสรองน้ำ เวียนรอบเขาพระสุเมรุแล้วนำเข้าเก็บที่เดิม ทำอยู่ในรอบ 7 ปี เมื่อครบ 7 ปีแล้วจึงเริ่มต้นคนแรกใหม่ การที่ธิดาปฏิบัติเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูต่อบิดา เป็นการปฏิบัติธรรมของเทพของพรหมนั่นเอง ในปี พ.ศ. 2555 นี้ วันสงกรานต์ตรงกับวันศุกร์ ก็เป็นหน้าที่ของนาง กิมิทาเทวี รับหน้าที่เป็นนางสงกรานต์นำศีรษะของกบิลพรหมลงมาสรองน้ำ ตามที่เคยกล่าวมาแล้วนั้น ดังแผนภาพแสดงจักรวาลในไตรภูมิ ดังนี้

แผนผัง :2.3 แสดงไตรภูมิแสดงยอดเขาพระสุเมรุเชิงภูมิศาสตร์
ที่มา : หนังสือไตรภูมิ (20 พ.ย.61)

²⁹ พระครูสิริรัตนานูวัตร, สงกรานต์: ภูมิปัญญาตะวันออก, (พิษณุโลก: โปกัสปริ้นต์, 2559), หน้า 33.

³⁰ อัง.ต.ก. (ไทย) 21/63/107.

(3) ศูนย์กลางจักรวาล/เขาพระสุเมรุจำลอง

ภาพ :2.8 แสดงพระเมรุมาศ (ภูเขาพระสุเมรุจำลอง ท้องสนามหลวง)

ที่มา : หนังสือสงกรานต์ : ภูมิปัญญาตะวันออก (8 พ.ย.61)

พระเมรุมาศ/พระสุเมรุ (ภูเขาพระสุเมรุ) เป็นอาคารทรงปราสาทจำลองจากเขาพระสุเมรุ ในตำนานที่กล่าวมาข้างต้น ใช้สำหรับถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าแผ่นดิน ณ ท้องพระเมรุหรือท้องสนามหลวง ถือเป็นต้นตอประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินหรือพระบรมศานุวงศ์สวรรคตลงก็จะทำพิธีถวายพระเพลิงโดยสร้างพระเมรุมาศจำลองขึ้นมา และใช้เฉพาะที่สนามหลวงนี้เท่านั้น

พระเมรุมาศ ตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มียอดเป็นที่ตั้งเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งพระอินทร์สถิตอยู่ เตาเผาศพนี้ เดิมผูกหุ่นทำเป็นภูเขาตั้งที่เผาขึ้นบนนั้น ถ้าเป็นพิธีหลวงทำเป็นเรือนโถง เครื่องยอดหรือมณฑปครอบที่เผา เรียกว่า พระเมรุต่อมาเรียกที่เผาศพทั่วไปทั้งมียอดและไม่มียอดว่าเมรุ

คำว่า เมรุ เป็นชื่อภูเขาพระสุเมรุหรือภูเขาไกรลาส มีอีกชื่อว่า เมรุมาศ หมายถึงภูเขาพระสุเมรุ ตั้งตระหง่าน ณ ศูนย์กลางจักรวาลซึ่งเมรุนี้เป็นลักษณะหนึ่งในสี่ของปราสาท ชื่อปราสาททรงศิขร แปลว่า ภูเขา กล่าวคือ ปราสาททรงศิขร มีลักษณะรูปทรง “จำลองภูเขา” และ “สวรรค์ชั้นฟ้า” บนภาพความคิดของเขาพระสุเมรุ มีรูปทรงที่เน้นมวลอาคารให้ดูหนักแน่นมั่นคงเสมือนขุนเขา และให้รายละเอียดในเรื่องของลำดับชั้นของสวรรค์อันเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาประจำตามลำดับชั้นทิศ และฐานานาคก็อย่างชัดเจนที่สุด เช่น ปราสาททรงศิขรปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์

คำว่า เมรุ ใช้กับประชาชนทั่วไป ซึ่งเมรุนี้ตั้งอยู่ตามวัดต่าง ๆ อาจจะตั้งนอกวัดบ้าง แต่ก็ เป็นของวัดใดวัดหนึ่งเสมอ เป็นเตาสำหรับเผาศพที่มีลักษณะอาคารเปิดแบบเดี่ยวประกอบด้วยเตาไฟ ปล่องไฟ มีชานที่ตั้งศพรอเข้าเตาเผา ที่สำคัญคือมีลวดลายเป็นอาคารหลังหนึ่งเอกเทศจากการอาคารอื่น ๆ อาคารนี้ ก่อนเผานั้นจะมีพิธีสังข์สวดมาติกาหน้าไฟ และมีพิธีทอดผ้าบังสุกุล จากนั้นพิธีสุดท้ายคือการวางดอกไม้จันทน์ของญาติพี่น้องร่วมกันเผาศพนั้น

ตามนัยพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับคำว่าจักรวาลที่ทำงานเป็นวงกลม (ดังล้อ) คัมภีร์โลกที่ปกสารหรือโลกกัปสารที่ปณี “เป็นคัมภีร์ที่พระสังฆราชเมธีกรของพม่าผู้เป็นอาจารย์ของพระมหาธรรมราชาลิไทได้รจนาขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19 โดยวัตถุประสงค์ในการรจนาคัมภีร์นี้ก็เพื่ออธิบายขยายความเกี่ยวกับการทำงานของโลก 3 คือ สังขารโลก สัตวโลก และโอกาสโลก (เกี่ยวกับโครงสร้างของโลกธาตุหรือจักรวาล, การก่อตัวและพินาศของจักรวาล) เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใสประกอบคุณงามความดีและเกิดความสังเวชใจจนละเว้นจากความชั่วตามที่ได้บ่งชี้ไว้ในตอนท้ายของทุกปริเฉท”³¹

คัมภีร์นี้กล่าวถึงลักษณะจักรวาลว่า เป็นที่อันภูเขา สิเนรุ ภูเขาสัตบริภันท์ ทวีปใหญ่ สี่ทวีป ทวีปน้อย สองพันทวีป และมหาสมุทรทั้งหลาย ประดับประดาแล้วโดยมีภูเขาจักรวาลล้อมรอบไว้โดยรอบ สถานที่ซึ่งเรียกกันว่า จักรวาล เพราะวิเคราะห์ตามศัพท์ว่า ย่อมผันไปราวกะจักร อธิบายว่าเคลื่อนไป คือ หมุนไป จึงสรุปว่า คำว่าจักรวาล เป็นการเรียกตามลักษณะภูเขาวงกตที่วิ่งล้อมอยู่โดยรอบและมีลักษณะเคลื่อนไป หมุนไปตามลักษณะชื่อว่า จักร (ล้อที่หมุนไป) นั่นเอง เป็นลักษณะจักรวาลในไตรภูมิ

คัมภีร์อังคตตรนิกาย จูฬนิกาสูตร กล่าวว่า คำว่า โลก / โลกธาตุ / จักรวาล ภาษาบาลีตรงกับคำบาลีว่า สหสสีโลกธาตุ แปลว่าหมื่นโลกธาตุ กล่าวคือ เรียกจักรวาลว่า “หมื่นโลกธาตุ ซึ่งมีดวงจันทร์ 1,000 ดวง มีดวงอาทิตย์ 1,000 ดวง มีขุนเขาสิเนรุ 1,000 ลูก มีชมพูทวีป 1,000 มีอปรโคยานทวีป 1,000 มีอุตตรกรูทวีป 1,000 มีปุพพิเททวีป 1,000 มีมหาสมุทร 4,000 มีท้าวมหาราช 4,000 มีเทวโลกชั้นจาตุมหาราช 1,000 มีเทวโลกชั้นดาวดึงส์ 1,000 มีเทวโลกชั้นยามา 1,000 มีเทวโลกชั้นดุสิต 1,000 มีเทวโลกชั้นนิมมานรดี 1,000 มีเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตดี 1,000 มีพรหมโลก 1,000 นี้เรียกว่า สหสสีโลกธาตุขนาดเล็ก ในส่วนโลก 1,000 คุณด้วยโลกธาตุขนาดเล็กนั้น นี้เรียกว่า สหสสีโลกธาตุขนาดกลาง และอีกส่วนโลก 1,000 คุณด้วยสหสสีโลกธาตุขนาดกลางนั้น นี้เรียกว่า สหสสีโลกธาตุขนาดใหญ่”³² พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ ว่า “จักรวาลหนึ่งมีกำหนดเท่ากับโอกาสที่พระจันทร์พระอาทิตย์โคจร ทั่วทิศสว่างไสวรุ่งโรจน์....”³³ ความหมายคือ หนึ่งจักรวาลในที่นี้เท่ากับขอบเขตที่พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจร นับเฉพาะส่วนนี้เป็นหนึ่งจักรวาลตามนัยของประโยค หรือหนึ่งระบบสุริยะจักรวาล ตามนัยวิทยาศาสตร์ อนุมานว่าเหตุที่ตรัสเพียงพระจันทร์และพระอาทิตย์ ก็เพื่อให้คนโบราณในยุคนั้นที่ยังไม่ทราบว่ามีดาวอื่น ๆ เช่นดาวพุธ ดาวเสาร์ เป็นต้น จักรวาล/โลก ตามความหมายทางปรัชญา คือ การแสดงหาความจริงเกี่ยวกับโลกหรือสรรพสิ่ง ซึ่งคำว่า สรรพสิ่ง คือทั้งหมดทั้งสิ้นในโลกจักรวาลนี้

³¹ พระมหาชัยพงษ์ กตปุณโญ, บทความเรื่อง อิทธิพลและความสำคัญของคัมภีร์โลกกัปที่ปกสารที่มีต่อคัมภีร์โลกศาสตร์บาลีในยุคหลัง: ศึกษาในกรณีของคัมภีร์จักกวาฬที่ปณีและคัมภีร์โลกสันฐานโชตรตนคัมภีร์, ธรรมธารา ; หน้า 268.

³² อัง. ทุก. (ไทย) 20/81/306-307)

³³ อัง.ทุก. (ไทย) 20/81/307.

คัมภีร์จักรวาลที่ป็นหรือจักรวาลที่ป็นี รัตนมาเมื่อ 2063 โดยพระสิริมังคลาจารย์ จุฬามงหมาย ที่รจนาคัมภีร์นี้ ก็เพื่ออธิบายเรื่องราวทั้งหมดเกี่ยวกับจักรวาลตามที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสสต่าง ๆ³⁴ ท่านนิยามจักรวาลว่า “โลกธาตุ” ใน ส่วนอรรถกถาทั้งหลายกล่าวว่า จักรวาลหนึ่ง แม้ทั้งหมดนั้น คือ โลกธาตุหนึ่ง ใสส่วนคัมภีร์ชั้นฎีกาของ อรรถกถาทั้งหลายเหล่านั้น กล่าวว่า โลกธาตุ คือ จักรวาล เหตุที่โลกธาตุนั้นท่านเรียกว่า จักรวาล เพราะถูกภูเขาจักรวาล ซึ่งคล้ายกับวงรอบของกงรถแควดล้อมไว้โดยรอบ มีลักษณะจักรวาลเชิง ภูมิศาสตร์

5) กระบวนการ/วิธีการศึกษาจักรวาลวิทยา

กระบวนการ/วิธีการข้อนี้ เน้นศึกษาถึงการแยกส่วนประกอบและชนิดจักรวาลพร้อมกับการทำงานจักรวาลวิทยาอย่างสัมพันธ์กัน คือแต่ละส่วนของจักรวาลจะมีกระบวนการทำงานของตนเองอัตโนมัติ ในเชิงวิทยาศาสตร์ จักรวาลมีกระบวนการทำงาน 5 ขั้นตอน ตามที่ ศ.ดร.สาโรช บัวศรี เปรียบเทียบกระบวนการวินิจฉัยทุกข์ของอริยสัง 4 กับกระบวนการทดลองทางวิทยาศาสตร์ 5³⁵ ตามตาราง ดังนี้

กระบวนการของอริยสัง 4	กระบวนการทางวิทยาศาสตร์
1. กำหนดประเด็นปัญหาการวิจัย	1. สังเกตปัญหา
2. แสวงหาแนวทางแก้ปัญหาและตั้งสมมติฐาน	2. ตั้งสมมติฐาน
3. วางแผนทดลองแก้ปัญหาและเก็บรวบรวมข้อมูล โดย -การออกแบบ -การกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง และ -สร้างเครื่องมือการวิจัย	3. เก็บรวบรวมข้อมูล
4. วิเคราะห์ข้อมูลการวิจัย	4. วิเคราะห์ข้อมูล
5. สรุปผล	5. สรุปผล

6) ประยุกต์ใช้จักรวาลนามแนวพระพุทธศาสนา

พระเมรุมาศนี้/เมรุกับจริยธรรม มีวิธีนำมาประยุกต์ใช้ด้วยความเข้าใจเขาพระสุเมรุ ว่าเป็นตำนานจากเหตุการณ์ตัดศีรษะของกบิลพรหมตามที่กล่าวไว้ในวัตรธรรมประเภทปริศนาธรรม เกี่ยวกับปัญหา 3 ราศี คือสืบเนื่องมาจากปัญหา 3 ราศี ที่กบิลพรหมนำไปทายเป็นปัญหาจริยธรรม กับธรรมบาลกุมาร โดยเดิมพันด้วยศีรษะคือถ้าธรรมบาลกุมารตอบไม่ได้ ต้องตัดศีรษะ ของตนบูชา ความรู้เรา แต่ปรากฏว่าธรรมบาลกุมารตอบปัญหานั้นได้ ทำให้กบิลพรหมต้องยอมตัดศีรษะของตน

³⁴ อ่างแล้ว, พระมหาชฎาพงศ์ กตปุญโญ, บทความเรื่อง อิทธิพลและความสำคัญของคัมภีร์โลกกับ ปทีปกสารที่มีต่อคัมภีร์โลกศาสตร์บาลีในยุคหลัง: ศึกษาในกรณีของคัมภีร์จักรวาลที่ป็นีและคัมภีร์โลกสันฐาน โขตรตนคัมภีร์, ธรรมธारा ; หน้า 270.

³⁵ สาโรช บัวศรี, อ้างจากพระครูสิริรัตนานวัตร, รูปแบบการเรียนการสอนรายวิชาการเปรียบเทียบวิธีวิจัย ตามหลักอริยสัง 4, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558, หน้า 82.

บุชาความรู้ธรรมบาลกุมาร เมื่อตัดแล้วก็มีปัญหาตามมาว่า ศีรษะของกบิลพรหมจะนำไปทิ้งที่ไหนไม่ได้เลย ถ้าทิ้งในน้ำ จะทำให้น้ำแห้ง ถ้าทิ้งบนบก จะทำให้ไฟไหม้ ถ้าทิ้งในอากาศ จะทำให้ฝนแห้งแล้วจะให้ทำอย่างไร ข้อนี้เป็นปริศนาธรรม ไม่ได้หมายความว่า ศีรษะของกบิลพรหมนี้เสียดจัญไรอะไรหรอก หากแต่ว่า หมายถึง จะต้องไม่ตกอยู่ในลักษณะของคำว่าทิ้งไป แต่ต้องยกไว้ในที่สูง นำขึ้นไปไว้ในฐานะที่บูชาสักการะ เป็นสื่อสอนว่า ลูก ๆ ต้องเคารพพ่อแม่ในพระพุทธศาสนาถือว่า “พรหมามาตาบิดา มารดาบิดาท่านกล่าวว่าเป็นพรหม”³⁶ เมื่อกบิลพรหมถูกตัดศีรษะแล้วก็มอบให้ธิดาคนโตชื่อทุงชะเทวี นำไปบรรจุไว้ ณ มณฑปหรือเรือนเมรุในถ้ำคันธุลี ภูเขาพระสุเมรุ บางคนเรียกว่าเขาไกรลาส (ศูนย์กลางจักรวาล หรือสะดือจักรวาล) อันแสดงถึงเคารพสูงสุด เมื่อครบรอบปีใหม่ที่ถือกันว่าเป็นวันสงกรานต์ ธิดาทั้ง 7 คนนี้จะผลัดวาระกันแต่ละปีนำศีรษะของบิดาลงมาสร่งน้ำ เวียนรอบเขาพระสุเมรุแล้วนำเข้าเก็บที่เดิม ทำอยู่ในรอบ 7 ปี เมื่อครบ 7 ปีแล้วจึงเริ่มต้นคนแรกใหม่ การที่ธิดาปฏิบัติเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูต่อบิดา เป็นการปฏิบัติธรรมของเทพของพรหมนั่นเอง ในปี พ.ศ. 2557 นี้ วันสงกรานต์ตรงกับวันอาทิตย์ ก็เป็นหน้าที่ของนางทุงชะเทวี รับหน้าที่เป็นนางสงกรานต์นำศีรษะของบิดามาสร่งน้ำ ตามที่เคยกล่าวมาแล้วนั้น

อีกประการหนึ่ง ทำให้ได้คติธรรมจากพระพรหม คือว่าโดยบุคลาธิษฐานจากกบิลพรหมกับธรรมบาลกุมาร ถือกันว่าทั้ง 2 องค์นี้เป็นพรหมได้แก่พรหมวิหารธรรม 4 ประการมีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา นัยแห่งปรมาตมธรรมซึ่งเป็นการมองที่ลึกซึ้งว่ากบิลพรหมหมายถึง “อตต” ได้แก่วรรณธรรมที่มีตัวตนจริงๆ ที่ได้ถามปัญหากับธรรมบาลกุมารซึ่งธรรมบาลกุมารหมายถึง “สติปัญญา” ส่วนต้นตาลที่นกอินทรีสองตัวเมียไปหลบซ่อนนั้นได้แก่จิตที่เป็นสมาธิเป็นธรรมชาติของต้นตาล ที่มีลำต้นเดี่ยวยอดเดี่ยวไม่มีกิ่งก้านสาขาเป็นลักษณะของสมาธิที่เป็นเอกัคคตาจิต (จิตที่ตั้งเป็นอารมณ์เดียว) ซึ่งเป็นองค์สุดท้ายของฌานที่ 4 แล้ว เมื่อจิตตั้งตรงเป็นหนึ่ง เกิดความสว่างทางปัญญาเข้าใจปัญหาได้อย่างถูกต้อง นกอินทรีคู่ตัวเมียได้แก่อายตนะ 12 ที่เป็นอายตนะภายใน 6 และภายนอก 6 หมายถึง บ่อเกิดการรับรู้

นอกจากได้คติธรรมคำว่า เมรุ ในฐานะที่ถือเป็นของสูง และคำว่าพระพรหมที่หมายถึงพรหมวิหาร 4 แล้ว ยังได้คติธรรมจากการนำศพเวียนรอบเมรุอีกด้วย ข้อนี้จะตอบปัญหาที่หลายคนถามว่า ทำไมก่อนจะนำศพขึ้นเชิงตะกอนที่เมรุเผาศพจึงต้องเวียนซ้ายก่อน ก็ตอบแบบสันนิษฐานว่า เพื่อให้ญาติพี่น้องที่มาร่วมพิธีเผาศพนั้นได้เกิด “มรณัสสติ” ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย มรณัสสติที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มากหยั่งลงสู่อมตะมีอมตะเป็นที่สุด”³⁷ คือให้นึกเสียว่า ชีวิตนั้นสั้นนัก จะตายเมื่อไรไม่รู้ กระนั้นเลย ต้องรีบทำความดี เรื่องนี้หากว่ากันตามนัยกรรมฐานก็คือให้นึกถึงความตาย นึกถึงความไม่เที่ยง ดังนั้น เราต้องไม่ประมาทรีบเร่งปฏิบัติธรรม และศพที่เวียนซ้ายรอบเมรุนั้น หมายถึงการจำลองเวียนรอบเขาพระสุเมรุ คือจำลองจากการที่ธิดาทั้ง 7 คนของกบิลพรหมนำศีรษะของบิดาเวียนรอบเขาพระสุเมรุในวันสงกรานต์นั่นเอง ดังนั้น คำว่า เมรุนั้น มาจากชื่อเขาพระสุเมรุ และคำว่าเมรุ จึงเป็นการจำลองเขาพระสุเมรุให้เราได้เห็นทุกวันนี้ และภาพนี้ เป็นเมรุที่ตั้งอยู่ตามวัดทั่วไป

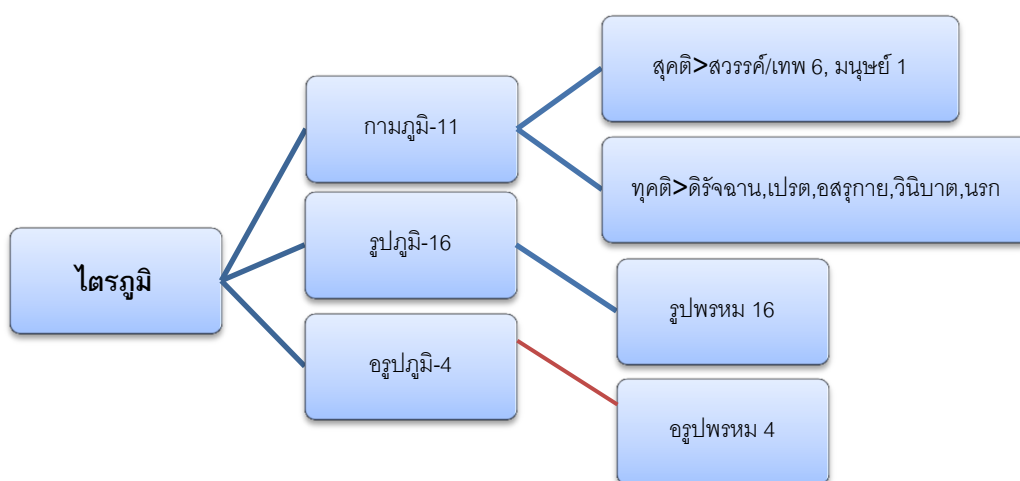
³⁶ อ.จ.ต.ก. (ไทย) 21/63/107.

³⁷ อ.จ.ป.ญ.จ. (ไทย) 22/19/444.

จักรวาลที่ปณี/ จักรวาลที่ปสาร ทั้งสองคัมภีร์แสดงเรื่องจักรวาลวิทยาไว้ชัดเจนทั้งแนว
 ภูมิศาสตร์ทั้งแนวไตรภูมิ ดังความว่า จักรวาลที่ปณีมุ่งอธิบายภูมิศาสตร์ของจักรวาลและโลก โดยแสดง
 หาภาพของภูเขาของจักรวาล เขาพระสุเมรุอันเป็นแกนของโลกและอธิบายป่าหิมพานต์ ต่อมาก็
 อธิบายแหล่งน้ำจากมหาสมุทรใหญ่ที่สุดในจักรวาลแล้วอธิบายย่อยลงมาเป็นสระและแม่น้ำ ต่อจากนั้น
 จึงอธิบายทวีปต่าง ๆ ที่มีมนุษย์อาศัย ตลอดจนจันทรและชนบทต่าง ๆ ในชมพูทวีปละเอียด เนื่องจาก
 เป็นทวีปที่อาศัยในปัจจุบัน จากนั้นจึงอธิบายภูมิต่าง ๆ ตามคติโลกศาสตร์พระพุทธศาสนา อันได้แก่
 อบายภูมิและเทวภูมิ แล้วจบลงด้วยการอธิบายเรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ จึงกล่าวได้ว่า จักรที่ปณี ได้วิธีการ
 ลำดับเนื้อหาเพื่อมุ่งเน้นการอธิบายลักษณะภูมิศาสตร์ของโลกหรือจักรวาล ทำให้สันนิษฐานได้ว่า
 คัมภีร์เรื่องนี้ต้องการนำเสนอเนื้อหาที่อธิบายกายภาพของโลกหรือจักรวาลตามคติพระพุทธศาสนา

ส่วนเนื้อหาในคัมภีร์โลกปสารนั้น จะลำดับเนื้อหาโดยแบ่งหมวดหมู่หรือตอนในลักษณะ
 การอธิบายภูมิต่าง ๆ เป็นลำดับไปตามลำดับชั้นของภูมิจากภูมิต่ำไปสู่ภูมิสูงที่สุด ได้แก่ นรก เปรต
 ติรัจฉาน มนุษย์ เทวดา ตลอดจนพรหมชั้นต่าง ๆ ตามลำดับคุณธรรมเป็นเกณฑ์ โดยมุ่งเน้นการอธิบาย
 เกี่ยวกับภพภูมิของสัตว์โลกมากกว่าลักษณะภูมิศาสตร์ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์เรื่องนี้ต้องการ
 นำเสนอเนื้อหาที่สอดคล้องกับคุณธรรมของสิ่งมีชีวิตในโลก

สรุปจักรวาลในพระพุทธศาสนาเน้นไปที่ไตรภูมิ ซึ่งเป็นทั้งแนวจริยธรรมตามภูมิศาสตร์ที่
 ศูนย์จักรวาลคือเขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบด้วยทวีปทั้ง 4 มีชมพูทวีปในโลกปัจจุบันของเราเป็นต้น
 นอกนั้นเป็นภูมิที่แสดงพฤติกรรมของสัตว์ที่มีจริยธรรมที่เป็นกุศลกับอกุศล ภูมิของสัตว์ที่มีจริยธรรม
 เป็นกุศลได้แก่มนุษย์ เทวดา พรหม ส่วนภูมิของสัตว์ที่มีจริยธรรมเป็นอกุศลได้แก่สัตว์ดิรัจฉาน นรก
 เปรต อสุรกาย วินิบาต ถ้าดูตามแผนผังภูมิแล้วจะเห็นชัด ตามแผนผังนี้

แผนผัง :2.4 แสดงแผนจักรวาลในไตรภูมิของพระพุทธศาสนา

ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร (17 พ.ย.61)

2.3 แนวคิดจักรวาลวิทยาทางวิทยาศาสตร์

1) ที่มา

จักรวาลทางวิทยาศาสตร์ เป็นจักรวาลวิทยาระบบสรีระที่กล่าวถึงรูปทรง ลักษณะ ขนาด เรียกว่าทฤษฎี “บิกแบง (Big Bang Theory)”³⁸ หมายถึง การระเบิดครั้งใหญ่ ทฤษฎีนี้เชื่อว่า จักรวาลมีจุดกำเนิดมาจากสภาพที่มีความหนาแน่นสูงและร้อน และจักรวาลมีการขยายตัวอยู่ตลอดเวลา ใช้เป็นแบบจำลองของการกำเนิดและวิวัฒนาการของเอกภพในจักรวาลวิทยาซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหลักฐานทางวิทยาศาสตร์และจากการสังเกตการณ์ที่แตกต่างกันจำนวนมาก นักวิทยาศาสตร์โดยทั่วไปใช้คำนี้กล่าวถึงแนวคิดการขยายตัวของเอกภพหลังจากสภาวะแรกเริ่มที่ทั้งร้อนและหนาแน่นอย่างมากในช่วงเวลาจำกัดระยะหนึ่งในอดีต และยังคงดำเนินการขยายตัวอยู่จนถึงในปัจจุบัน

แนวคิดหลักของทฤษฎีบิกแบง คือ การขยายตัวของเอกภพ ภาวะร้อนยิ่งยวดในช่วงต้น การก่อตัวของฮีเลียม และการก่อตัวของดาราจักร แนวคิดเหล่านี้พัฒนาขึ้นมาจากผลสังเกตการณ์อิสระมากมาย รวมถึงการพบอนุภาคส่วนเกินของแสงจำนวนมาก การพบไมโครเวฟพื้นหลัง การพบโครงสร้างขนาดใหญ่ของเอกภพ และซูเปอร์โนวาประเภท Ia ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าทฤษฎีนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งและเป็นองค์ประกอบอันแท้จริงของเอกภพของเรา

บิกแบง เป็นทฤษฎีทางดาราศาสตร์ที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจักรวาล ปัจจุบันเป็นทฤษฎีที่เป็นที่เชื่อถือและยอมรับมากที่สุด ทฤษฎีบิกแบงเกิดขึ้นจากการสังเกตของนักดาราศาสตร์ที่ว่า ขณะนี้จักรวาลกำลังขยายตัว ดวงดาวต่าง ๆ บนท้องฟ้ากำลังวิ่งห่างออกจากกันทุกที เมื่อย้อนกลับไปสู่อดีต ดวงดาวต่างๆ จะอยู่ใกล้กันมากกว่านี้ และเมื่อนักดาราศาสตร์คำนวณอัตราความเร็วของการขยายตัวทำให้ทราบถึงอายุของจักรวาลและการคลี่คลายตัวของจักรวาล รวมทั้งสร้างทฤษฎีการกำเนิดจักรวาลขึ้นอีกด้วย นักดาราศาสตร์คำนวณว่าจักรวาลประกอบด้วยกาแล็กซีประมาณ 1 ล้านล้านกาแล็กซี และแต่ละกาแล็กซีมีดาวฤกษ์อย่างเช่นดวงอาทิตย์อยู่ประมาณ 1 ล้านล้านดวง และสุริยจักรวาลของเราอยู่ปลายขอบของกาแล็กซีที่เรียกว่า “ทางช้างเผือก” (Milky Galaxy) และกาแล็กซีทางช้างเผือกก็อยู่ปลายขอบของจักรวาลใหญ่ทั้งหมด เราจึงมิได้เป็นศูนย์กลางของจักรวาลเลย ไม่ว่าจะในความหมายใด

ทฤษฎีบิกแบง นำมากล่าวในเรื่องพระพุทธรูปศาสนากับจักรวาลวิทยา ว่า จักรวาลจะประสบผ่านช่วงแห่งความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญสองประการ คือ การแผ่กว้างและการหดตัว มุมมองนี้จะมีเสียงดังมากคล้ายดั่งแบบสมัยใหม่ของจักรวาลออสซิลเลตติง (Oscillating Universe) ทฤษฎีที่ยอมรับกันโดยนักดาราศาสตร์ขณะที่คนอื่น ๆ คัดค้านแบบนี้เรียกหากการยอมรับทฤษฎีที่คุ้นเคยกันว่า บิกแบง (Big Bang) ซึ่งได้รับการพิจารณาในรายละเอียดที่ใดที่หนึ่ง อย่างไรก็ตาม จะเป็นการเพียงพอที่พูดว่า ในแบบดั้งเดิมของมัน จะมีเสียงประกอบทางทฤษฎีที่แน่ชัด ทฤษฎีนี้จะยืนยันว่า บิกแบง (Big Bang) ที่เกิดขึ้นแต่ก่อน ไม่เคยถูกกล่าวซ้ำ อีกประการหนึ่ง ทฤษฎีที่แกว่งไปมา - เราจะไม่รู้ทฤษฎีความมั่นคงแห่งรัฐ (Steady State Theory) ตามที่ได้พิสูจน์ว่า บังคับไว้ไม่ได้หรือด้านไม่อยู่ -

³⁸ กำเนิดเอกภพ/ทฤษฎีบิกแบง (Big Bang Theory) [แหล่งข้อมูล] แหล่งข้อมูล <https://www.baanjomut.com>. (17 พ.ย.61)

ขณะยอมรับบิกแบง (Big Bang) จะแนะนำซ้ำ ๆ ซากปรักหักพังที่กำลังปลิวว่อนออกจากการลุกไหม้ที่ระเบิดเพื่อที่จะประกอบกาแล็กซี่ให้เป็นรูปร่าง จงกล่าวถึงทฤษฎี บิกแบง (Big Bang) ดั้งเดิมจะบิ่นล่องหนออกไปเรื่อยไป

การพิสูจน์เรื่องนี้ จงกล่าวถึงผู้สนับสนุนของทฤษฎี เราต้องการเพียงจะเข้าใจเท่านั้นว่ากาแล็กซี่กำลังเคลื่อนไปจากกันและกัน ใช่ (yes) จงกล่าวถึงผู้ป้องกันทฤษฎี oscillating กาแล็กซี่จริง ๆ แล้ว กำลังบิ่นล่องหนออกไปจากกัน แต่กระบวนการนี้จะไม่ดำเนินต่อไปอย่างไม่มีกำหนด เพราะว่า ที่สุดแล้ว พลังงานแห่งการระเบิดจะใช้ตนเอง แรงดึงดูดของโลกจะรับช่วงและจักรวาลก็จะปิดตนเองเพื่อที่จะทำให้รูปโลกแห่งสสารอื่น ๆ เป็นรูปร่าง ในเวลานั้น นี้จะระเบิดอีกครั้งที่ทำให้จักรวาลอื่นเป็นรูปร่าง และ ดังนั้น จะเป็นรูปร่างตลอดเวลา เป็นสิ่งที่เหมาะสมว่า มีจักรวาลที่นับไม่ถ้วนในอเนกสงขัยอดีต และจะมีจักรวาลอื่น ๆ ขึ้นมาในอนาคตและอนันต์

ทฤษฎีดังกล่าว มีเหตุผลเท่ากับทฤษฎี Oscillating Universe อาจจะมีเสียงดัง มีความยุ่งยากอยู่ 2 ประการด้วยกันที่จะขัดขวางการยอมรับทางจักรวาลของตน อย่างไรก็ตาม เพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น ต้องการที่จะเป็นข่าวเพื่อจะบอกว่า ทำไมทฤษฎีไม่เป็นที่ยอมรับอย่างไม่มีข้อโต้แย้ง เป้าหมายของสสารในจักรวาลเป็นเรื่องเล็กน้อยที่จะชะงักการขยายภายนอก เพราะฉะนั้น จักรวาลจะขยายไปตลอดกาล จงกล่าวถึงการคัดค้านในเรื่อง Oscillating Universe”³⁹

2) ความหมาย

จักรวาลทางวิทยาศาสตร์ หมายถึง “หมู่ดาว หรือกาแล็กซี่ ตำแหน่งจักรวาลมีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลาง ถือกำเนิดมาจากกลุ่มแก๊สร้อนกลุ่มหนึ่ง ของทางช้างเผือก เมื่อประมาณ 5,000 ล้านปีมาแล้ว จักรวาลนี้เป็นจักรวาลที่มีความไม่ธรรมดาอยู่หลายประการ เช่น มีสิ่งมีชีวิต มีวงโคจรของดาวเคราะห์บริวารของจักรวาลนี้ ที่แทบจะอยู่ในระนาบเดียวกันหมด นอกจากนี้ดาวเคราะห์ส่วนมาก จะหมุนรอบตัวเองในทิศทางเดียวกัน ยกเว้นดาวศุกร์และพลูโต ซึ่งหมุนสวนทิศทางกับดาวดวงอื่นๆ ที่แปลกสุดแปลกคือดาวมฤตยูนั้น จะตะแคงตัวหมุน ครั้นเมื่อนักดาราศาสตร์ เปรียบเทียบความเร็วในการโคจร ของดาวเคราะห์และดวงอาทิตย์แล้ว เขาก็พบว่าดวงอาทิตย์ของเรา หมุนช้าอย่างแทบไม่น่าเชื่อ แค่นี้ยังไม่พอ นักวิทยาศาสตร์ก็ยังไม่รู้แปลก ที่ยังตอบไม่ได้ว่าเหตุใดดวงจันทร์ ของโลกและดวงจันทร์ของดาวพลูโตจึงมีขนาดใหญ่เมื่อเปรียบเทียบกับดาวแม่ ในขณะที่ดวงจันทร์ของดาวเคราะห์อื่นๆ นั้น เล็กนิดเดียว และดวงจันทร์เหล่านั้นมาจากไหน เหตุใดดาวเคราะห์ที่อยู่ใกล้ดวงอาทิตย์จึงประกอบด้วยธาตุหนัก แต่เหล่าดาวที่อยู่ไกลจึงมีองค์ประกอบที่เป็นธาตุเบา เหตุใด เหตุใด และเหตุใดทฤษฎีใดๆ ของสุริยจักรวาลที่ถูกต้อง และสมบูรณ์จะต้องอธิบายและตอบคำถามต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ได้หมด”⁴⁰

³⁹ Buddhadasa P. Kirthisinghe (Editor), **Buddhism and Science, the Article on Buddhism and Cosmology**, Written by F. Mark Davis, Translated by Phrakru Sirirattananuwat, (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, reprint 1993), หน้า 61-62.

⁴⁰ กำเนิดสุริยจักรวาล, [แหล่งข้อมูล] แหล่งข้อมูล <https://th.wikipedia.org/wiki/จักรวาล>

จักรวาลวิทยา จะตรงกับคำว่า โลกศาสตร์ ว่าด้วยของโลกและจักรวาล เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจ ธรรมชาติรอบตัวรวมถึงเห็นความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่ง โลกที่ปกสารและจักรวาลวิทยา สองเล่มนี้มี เนื้อหาเกี่ยวกับโลกตามคติพระพุทธศาสนาโดยแท้

จักรวาลวิทยา ว่าตามหลักวิทยาศาสตร์ “โดยภาพถ่ายจากดาวเทียม WMAP , กล้องโทรทรรศน์อวกาศฮับเบิลและดาวเทียมพลังค์ (Planck Satellite) ที่ทำให้เห็นภาพของเอกภพ (หรือจักรวาลตามความหมายในคัมภีร์) และกระจุกกาแล็กซี่ต่างๆ เมื่อภาพชัดขึ้นก็มีรูปร่างหน้าตา คล้ายงจักร หรือก้นหอย ในการนี้นักดาราศาสตร์ เอ็ดวิน ฮับเบิล (Edwin Hubble) ที่ได้ใช้ กล้องโทรทรรศน์ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 100 นิ้ว บนเขาเมาท์วิลสัน แสดงให้เห็นว่า กาแล็กซี่ เคลื่อนที่ หนีออกจากโลกด้วยความเร็วมหาศาล นั่นคือจักรวาลกำลังขยายตัว จักรวาลนั้นมีได้สถิตยและสภาวะ ขั้วนิรันดร์ ผลงานของฮับเบิล ช่วยยืนยันผลของทฤษฎีสัมพัทธภาพทั่วไปของไอน์สไตน์ (ขยายตัวและ เคลื่อนที่ไป) โครงสร้างของกาลอวกาศ (space-time) มีพลวัต (dynamic) และโค้ง (curved)”⁴¹

จักรวาลว่าตามสุริยจักรวาลแล้ว หมายถึง สรรพสิ่งบรรดามีที่มีการเคลื่อนไปตาม ธรรมชาติหรือวัฏจักร มีคำไวพจน์คือ เอกภพ หรือโลก ในเชิงภูมิศาสตร์ หมายถึงแผ่นดิน ป่า ภูเขา น้ำ ลำธาร ในเชิงเป็นที่อยู่อาศัย คือ เป็นพื้นที่มนุษย์และสัตว์อาศัยอยู่ นอกจากนี้ในทางพระพุทธศาสนา ยังหมายถึงไปโลกของเทวดาและพรหมโลกด้วย สอดคล้องคำนิยามว่า โลก 3 โลก ได้แก่ สัตว์โลก คือ หมู สัตว์ สังขารโลก คือสรรพสิ่งที่ปรุงแต่งและเคลื่อนย้ายสลายไป และโอกาสโลก คือ ภูมิประเทศไทย ธรรมชาติ นี้เอง ซึ่งโอกาสโลกนี้ตรงกับส่วนทฤษฎีเกี่ยวกับดาราศาสตร์ รวมถึงบิกแบงที่หมายถึงการ ขยายตัวของเอกภพ และภาวะร้อนยิ่งยวดของดวงอาทิตย์ การก่อตัวของฮีเลียม ดังนั้น คัมภีร์ที่ กล่าวถึงโลกมีทั้งพระไตรปิฎกโดยตรง และยังมีคัมภีร์จักรวาลที่ปนกับโลกบสารที่ปน มีคำที่ใช้ตรงกับ คำว่าจักรวาลวิทยา คือ โลกศาสตร์

สรุปว่า จักรวาลเชิงวิทยาศาสตร์คือระบบสุริยจักรวาลประกอบด้วยดวงอาทิตย์ ดวง จันทร์ ดวงดาว รวมถึงระบบภูมิศาสตร์ ประกอบด้วยดิน น้ำ อากาศ ป่า ภูเขา ฤดูกาลต่าง ๆ

3) หลักการสำคัญ

อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) นักดาราศาสตร์ชาวเยอรมันที่เชื่อว่า “จักรวาลมี ความกว้างใหญ่ไพศาล หาขอบเขตหรือที่สิ้นสุดมิได้”⁴² สอดคล้องกับ แนวคิดที่ว่า “นักดาราศาสตร์ที่ ได้ศึกษาเกี่ยวกับดวงดาวและอวกาศ หลายคนเชื่อว่าจักรวาลนั้นไม่มีที่สิ้นสุด เนื่องจากจำนวนดาวฤกษ์ และดาวเคราะห์มากมายมหาศาลแค่กาแล็กซี่ทางช้างเผือกของเราก็มีหลายล้านดวงเข้าไปแล้ว นั่นเป็น

⁴¹ New Sciences with Traditional Thai Medicine, [แหล่งข้อมูล] แหล่งที่มา <https://apinyatabkim.wordpress.com> (25 พ.ย.61)

⁴² จักรวาลในพุทธปรัชญาเถรวาท [แหล่งข้อมูล] แหล่งข้อมูล <https://philosophychic.com/> (16 พ.ย.61)

เหตุผลให้วิทยาศาสตร์ เชื่อว่าในจักรวาลอันไพศาลนี้ อาจมีดาวเคราะห์หรือที่เอื้อต่อสิ่งมีชีวิตคล้ายคลึงกับโลกของเราอยู่ ณ มุมใดสักแห่งอันไกลแสนไกลในจักรวาลนี้ก็ไม่ได้”⁴³

จักรวาลไร้ขอบเขต นักวิชาการมีแนวคิดที่ว่า ในห้วงจักรวาลอันกว้างใหญ่ไพศาลที่หาจุดสิ้นสุดไม่ได้แห่งนี้ มีดวงดาวมากมายมหาศาลที่มนุษย์อาจไม่มีวันได้ค้นพบ พอ ๆ กับที่ไม่อาจค้นหาคำตอบว่าจักรวาลนั้นกว้างใหญ่แค่ไหนได้เลย แต่ถึงแม้จะเป็นอย่างนั้น นักดาราศาสตร์ก็ไม่เคยหยุดการเรียนรู้ พวกเขาคิดค้นพัฒนาเทคโนโลยีด้านดาราศาสตร์ออกมาอย่างต่อเนื่องเพื่อศึกษาดวงดาวต่าง ๆ ให้มากที่สุด และยิ่งค้นพบมากเท่าไร คนเราก็ก็นึกว่าโลกของเรานั้นเป็นเพียงฝุ่นละอองเล็ก ๆ ในห้วงอวกาศเท่านั้น แต่พอพูดอย่างนี้แล้วเชื่อว่าหลายคนอาจจะมองไม่ออกว่า โลกของเรานั้นเปรียบเป็นฝุ่นละอองในห้วงจักรวาลอย่างไร วันนี้กระปุกดอทคอมเลยขอนำเรื่องราวเกี่ยวกับดวงดาวที่ใหญ่ที่สุดเท่าที่นักดาราศาสตร์เคยพบมาฝากกัน ไปดูกันเลยดีกว่าว่าดาวดวงใหญ่ที่สุดที่มนุษย์ค้นพบตอนนี้ นั้น มีขนาดใหญ่กว่าโลกกว่าดวงอาทิตย์มากแค่ไหน

4) ประเภท/องค์ประกอบ

ประเภทสุริยะจักรวาลแบ่งตามระบบสุริยะแล้ว มี 2 ประเภท คือ ดาวเคราะห์ชั้น กับดาวเคราะห์ชั้นนอก แต่ละชั้นแยกย่อยเป็น 4 คือ ดาวเคราะห์ชั้น คือดาวเคราะห์ที่อยู่ใกล้โลก มี 4 ดวง ได้แก่ ดาวพุธ ดาวศุกร์ โลก และดาวอังคาร ส่วนมากจะเป็นหิน หนาแน่นสูง มีดวงจันทร์เป็นบริวาร ไม่มีวงแหวนรอบตัวเอง เป็นแร่ธาตุที่หลอมเหลวสูง ในส่วน ดาวศุกร์ โลก และดาวอังคาร ที่มีชั้นบรรยากาศที่เห็นได้ชัด บริเวณพื้นผิวมีร่องรอยของหลุมบ่อที่เกิดจากการปะทะด้วยชิ้นส่วนจากอวกาศ รวมถึงยังมีความเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยาที่พื้นผิวด้วย อาทิ การแยกตัวของร่องหุบเขาและภูเขาไฟ

ดาวเคราะห์ชั้นนอก เป็นประเภทระบบสุริยะดาวแก๊สยักษ์ มี 4 ดวง ได้แก่ ดาวพฤหัสบดี ดาวเสาร์ ดาวยูเรนัส และดาวเนปจูน ดาวเหล่านี้มีมวลรวมมากถึง 99% หมุนรอบดวงอาทิตย์ ส่วนดาวพฤหัสบดีและดาวเสาร์ มีส่วนประกอบด้วยไฮโดรเจนและฮีเลียม ดาวยูเรนัสและดาวเนปจูน ประกอบด้วยน้ำแข็ง เรียกได้ว่า ดาวน้ำแข็งยักษ์และดาวแก๊สยักษ์ที่มีวงแหวนอยู่รอบตัว

เอ็ดวิน ฮับเบิล (Edwin Hubble) ได้แบ่งกาแล็กซี่ตามรูปร่างจำนวนหรือยกกาแล็กซี่ที่เขาได้ศึกษา ซึ่งได้วางกาแล็กซี่เป็น 4 ประเภท (categories) คือ

1. รูปร่างเป็นรูปไข่ (elliptical)
2. รูปร่างขดเป็นวง (spiral)
3. รูปร่างขดเป็นวงในทรง (barred spiral)
4. รูปร่างไม่แน่นอนหรือหรือประหลาด (irregular)⁴⁴

⁴³ สดุดขบจักรวาล มีอะไร? ทฤษฎีที่น่าจะเป็น ณ ดินแดนลึกลับมีจริงหรือไม่! [แหล่งข้อมูล] แหล่งข้อมูล <http://roostershours.com> (16 พ.ย.61)

⁴⁴ Buddhism and Science, the Article on Buddhism and Cosmology, Written by F. Mark Davis, Translated by Phrakru Sirirattananuwat, หน้า 55-56.

5) วิธีการ/กระบวนการจักรวาล

วิธีการ/กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ (scientific process) เป็นหลักการพื้นฐานของการตรวจสอบและเสาะหาความรู้ใหม่แบบวิทยาศาสตร์ ที่ใช้หลักฐานทางกายภาพ นักวิทยาศาสตร์เสนอความเชื่อใหม่เกี่ยวกับโลกในรูปของทฤษฎีที่ผ่านขั้นตอน 5 ขั้นตอนที่ทดลองข้างต้น ทฤษฎีเหล่านี้จะถูกทดสอบด้วยการทดลอง ถ้าผลการทำนายนั้นถูกต้องหรือสอดคล้องกับการทดลอง ทฤษฎีดังกล่าวจะถูกเก็บไว้ ทฤษฎีที่ความน่าเชื่อถือจะถูกนำไปทดลองซ้ำเพื่อยืนยันความถูกต้องเพิ่มเติม ระเบียบวิธีนี้ถูกจัดให้เป็นตรรกะสำคัญของธรรมเนียมปฏิบัติทางวิทยาศาสตร์ โดยสาระสำคัญนั้น ระเบียบวิธีแบบวิทยาศาสตร์ คือวิธีการที่รอบคอบมาก สำหรับสร้างความเข้าใจ ที่มีหลักฐานและยืนยันได้เกี่ยวกับ

จักรวาล/โลก คือ ดวงดาว จากแนวคิดที่ว่า “โลกอยู่รอบ และโลกอื่น ๆ เป็นสี่เหลี่ยม” บรรทัดที่เป็นปริศนา พูดไว้น้อยมาก อย่างไรก็ตาม เหนือกว่าบรรทัดแปลกหน้านี้ เราจะอ่านสองบรรทัดซึ่งปรากฏว่าเป็นคำพูดซ้ำซาก เนื่องจากว่าเราได้อภิปรายกาแลกซีและดวงดาวที่ระเบิดแล้ว บรรทัดที่ว่านั้น คือ ระบบโลกยังอยู่ เพียงหนึ่งกัลป์ (kalpa)~ ขณะที่โลกอื่น ๆ ยังอยู่ร้อยปีบ้าง พันปีบ้าง หรือ อเนกสงขโยนิรัตนกาล” นอกจากหลายบรรทัด ที่เราอ่าน คือ “โลกหลายโลกเป็นโลกใหม่หรือกำลังสลายไป ขณะที่โลกอื่น ๆ มากมาย ไม่ซ้ำก็จะดับไป”⁴⁵

นัยสำคัญ คือ คำว่า “โลก” ในที่นี้ จะกล่าวถึงดวงดาวมากกว่ากาแลกซี เราจะรู้ว่าดวงดาวเก่าแก่จะมีอยู่ - โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกาแลกซีรูปไข่ (elliptical) ถ้าดวงดาวส่วนใหญ่ในกาแลกซีเช่นนั้นเก่าแก่ เวลานั้น กาแลกซีรูปไข่ในตัวเองต้องเก่าแก่ด้วย ตรงกันข้ามนั้น กาแลกซีที่ประหลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งดูคล้ายว่าจะบรรจุดวงดาวใหม่ ๆ ที่สว่างมาก นอกจากดวงดาวดวงเก่าสองสามดวง นี่ดูคล้ายจะชี้บอกว่า กาแลกซีเช่นนั้น ในตัวเองแล้วเป็นดวงดาวใหม่อย่างสัมพัทธ์ แต่ไม่จริงโดยแน่แท้ ทำไมละ เพราะว่า ในอวกาศท่ามกลางดวงดาวของกาแลกซีทั้งหมด แก๊สและฝุ่นจะมีอยู่ที่มีความหนาแน่นน้อยมาก ๆ โดยความสนใจที่เป็นแรงดึงดูดของโลกและโอกาสปะทะกัน สสารที่เบาบางบริสุทธิ์นี้จะเพิ่มพูนเหนือสงขโยนิรัตนกาลที่นับไม่ถ้วนเข้าสู่แกมมิดที่ใหญ่มาก เนื่องจากว่า แกมมิดเติบโตขึ้น ร่างกายจะเชื่อมกันเข้าสู่ดวงดาวที่เริ่มก่อตัว ในทางข้างเผือก ตัวอย่าง กลุ่มแก๊สในอวกาศที่แน่นอน กลุ่มแก๊สที่ใหญ่มากในหมู่ดาวไกล กล่าวว่าเป็นหนึ่ง เป็นแม่ทางจักรวาลจะปิดเป้า protostars เช่นนั้น ถ้าดังนั้น protostar จะเป็นไฮโดรเจนที่สมบูรณ์หลอมเหลวอย่างไร

6) การประยุกต์ใช้กับสุริยะจักรวาล

การประยุกต์ใช้จักรวาลวิทยานี้มีหลายแนวมากมาย โดยพื้นฐานแล้วเราเข้าสัมพันธ์อยู่กับโลก ดวงดาวเคราะห์ต่าง ๆ ตามวัฏจักรตั้งแต่เกิดจนตายอยู่แล้ว หากถามว่า แดดออก ฝนตก ป่าถูกทำลาย น้ำท่วม แผ่นดินไหว เกิดขึ้นได้อย่างไร ถ้าตอบตามหลักศาสนาก็ตอบว่า “กรรม” ในแง่การ

~ คำว่า kalpa หมายถึง หน่วยนับความยาวนานอายุของโลกด้วยกาลเวลา

⁴⁵ Buddhism and Cosmology, Written by F. Mark Davis, Translated by Phrakru Sirirattananuwat, หน้า 59-60.

ให้ผลจากการกระทำ ถ้าตอบหลักจักรวาลทางวิทยาศาสตร์ ก็คือ อิทธิพลความเปลี่ยนแปลงจากการทำงานของดาวเคราะห์ต่าง ๆ เราจึงจัดการประยุกต์ใช้หลัก ๆ อยู่ว่า

1. การประยุกต์ใช้ความเข้าใจกฎไตรลักษณ์ของพระพุทธศาสนา
2. การประยุกต์ใช้ความเข้าใจการอยู่รอดจากความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ

ประการแรก คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นทั้งศาสนาทั้งปรัชญาและกล่าวกันว่าเป็นวิถีแห่งชีวิต ชีววิทยาเป็นศาสตร์เกี่ยวกับชีวิตทางกายภาพบนโลก เกี่ยวข้องอยู่กับรูปร่าง ลักษณะของสัตว์และต้นไม้ สรีรศาสตร์ กำเนิดและการแพร่พันธุ์ของสัตว์และพืช การศึกษาชีวิตที่อยู่บนหรือในโลกรอื่น ว่าตามอักษรแล้ว หมายถึงชีววิทยาภายนอก เป็นการศึกษารูปแบบของชีวิตภายนอกโลกของเรา นี้คือวิทยาศาสตร์เป็นการศึกษากายภาพที่ประจักษ์ ต่างจากศาสนาที่ศึกษาสภาพการณ์ที่เป็นไปตามความเป็นจริง (as it really is) ประเด็นนี้ ประจักษ์ชัดว่า ไตรลักษณ์ เป็นสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตา

ประการที่สอง พี กิรติสิงเห (Buddhadāsa P. Kirthisinghe) กล่าวว่า ก่อนการวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ซึ่งเริ่มในศตวรรษที่ 17 ศาสนาแบบเอกเทวนิยมและพหุเทวนิยมเชื่อในการสร้างโลก สร้างมนุษย์และปรากฏการณ์อื่น ๆ ที่เหนือมนุษย์พิเศษ การสันนิษฐานอันรหัสยะนี้ถูกแยกเป็นชิ้น ๆ โดยความเจริญขึ้นของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เหมือนดาราศาสตร์ มานุษยวิทยา เคมี กายภาพและโดยทฤษฎีวิวัฒนาการของชาร์ล ดาร์วิน (Charls Darwin) ว่า “ชีวิตบนพื้นโลกนี้จะเกิดขึ้นหรือสูญไปขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม”⁴⁶

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวว่า คนที่เก่งที่สุด ไม่ใช่คนที่ฉลาดที่สุด หากแต่คือคนที่ปรับตัวกับสภาพแวดล้อมได้เก่งต่างหาก สอดคล้องกับทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วินข้างต้น กล่าวคือ มนุษย์ไม่ใช่ นายของธรรมชาติ หากแต่อยู่ภายใต้ธรรมชาติ จะเห็นว่า มนุษย์แต่ละซีกโลกนั้นมีผิวพรรณต่างกันไป ชาวบ้าง ดำบ้าง เหลืองบ้าง คนที่อยู่ซีกโลกเหนือ อากาศหนาวมาก ผิวพรรณจะขาว ถ้าผิวดำถึงดำมาก ก็ แสดงว่าอยู่ซีกโลกที่มีอากาศร้อนจัด มักเรียกว่า ผ่าพรรณนิโกรบ้าง คนที่อยู่ซีกโลกอากาศอุ่น เช่นประเทศไทย ผิวพรรณจะออกเหลืองแดง หรือผิวเนื้อดำแดง นั่นคือ มนุษย์เราจะมีสีผิวอะไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของภูมิอากาศ สภาพแวดล้อมธรรมชาติเสมอ

ข้อสรุปเรื่องนี้ ความรู้ ความเข้าใจเรื่องอิทธิพลของธรรมชาติที่มีต่อสีผิว รูปร่าง หน้าตาของมนุษย์ แม้แต่สัตว์บางชนิด ถ้าอยู่ในสภาพอากาศหนาว จะมีขนยาว เป็นต้น

⁴⁶ Buddhism and Science, Buddhadāsa P. Kirthisinghe, Editor, the Article on **Buddhism, Biology and Exobiology**, Written by F. Mark Davis, แปลโดย พระครูสิริรัตนานุวัตร, หน้า 65.

2.4 แนวคิดภูมิสถาปัตยกรรม

1) ที่มา

ภูมิสถาปัตยกรรม ถือว่าเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง เป็นศิลปะประเภทวัตถุ แสดงถึงทัศนกรรม เป็นฝีมือที่ผลิตจากความคิดอ่านหรือภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิม เป็นความจำเป็นต่อวิถีชีวิต นับว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตก็ว่าได้เมื่อเป็นดังนี้ ชีวิตมนุษย์จะขาดศิลปะไม่ได้ ต้องสัมพันธ์กับศิลปะเสมอเพื่อการพัฒนาชีวิตในทุกด้าน ดังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 6 ที่ว่า “.....เมืองใดไร้ศิลปะโสภณ เมืองนั้นไม่พ้นเสื่อมทราม เมืองใดไม่มีกวีแก้ว เมืองนั้นไม่แคล้วคนหยาม.....”⁴⁷ แสดงให้เห็นว่า ศิลปะนี้ เป็นเครื่องตัดสินความงดงามของเมืองได้ ศิลปะ เป็นเครื่องตัดสินความเสื่อมความเจริญของเมืองได้ และแน่นอน เมื่อมีศิลปะ ก็ต้องมีกวี มีศิลปิน ผู้คิดสร้างสรรค์งานศิลปะทั้งทางสถาปัตยกรรมประติมากรรมวรรณกรรม วิจิตรศิลป์ออกมา และผู้คิดสร้างสรรค์ศิลปะนี้ออกมา ก็จะเป็นมนุษย์เท่านั้น เพราะสัตว์ดิรัจฉานคิดศิลปะและวรรณกรรมไม่ได้

สถาปัตยกรรมปิดของวัดหรือทางศาสนา คือ สิ่งก่อสร้างที่อยู่ในลักษณะพิพิธภัณฑสถานซึ่งแสดงรูปทรง เช่น สถูป เจดีย์หรือปิรามิด (สถาปัตยกรรมประเภทแหล่งท่องเที่ยวหาความรู้เชิงประวัติศาสตร์ เชิงศาสนา) สถาปัตยกรรมเปิด เป็นสถาปัตยกรรมที่เน้นรูปทรงที่สวยงามและมีประโยชน์ใช้สอยประจำวัน สถาปัตยกรรมประเภทที่จะสร้างความงาม และสามารถไปใช้ประโยชน์ได้มากต่อเนื่อง อันได้แก่ อาคาร สิ่งก่อสร้างมี โบสถ์ วิหารต่าง ๆ สถาปัตยกรรมที่จะกล่าวถึงในบทความนี้จึงหมายถึง สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ สร้างขึ้นเพื่อความงามและการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ว่าง”⁴⁸

วัดวาอาราม พระราชวัง แหล่งสถานศึกษา ย่อมมีส่วนที่จะส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนเกิดการประเทืองปัญญา เป็นปัจจัยสร้างศรัทธาความเชื่อให้เข้าหาธรรมได้อย่างหนึ่ง เป็นข้อมูลในเชิงประจักษ์ที่แสดงให้เห็นถึงสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ดังนั้น ถ้ามีการบริหารจัดการสิ่งปลูกสร้าง อาคารสถาปัตยกรรมในพื้นที่นั้น ๆ ให้เป็นระบบระเบียบได้ ก็จะเพิ่มศรัทธาได้มากขึ้น เป็นการส่งเสริมและการเรียนรู้ด้วยการจัดสิ่งแวดล้อม ภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมซึ่งเป็นภูมิปัญญาประกอบกับธรรมได้ดีเพื่อให้แนวทางและสร้างลักษณะนิสัยในการดำรงชีวิตจนเกิดการพัฒนาคูณภาพชีวิตตามวัฒนธรรมในระดับสากล

จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา กำหนดจักรวาลวิทยาไว้เป็น 3 ภูมิ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ ซึ่งมีชื่อเดิมสมัยแรกแห่งกรุงสุโขทัยว่า เตภูมิกถา ซึ่งพระราชนิพนธ์โดย พระยาสิทธิ หรือพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก คำว่าเป็นบริบทของจักรวาลวิทยา คือ คำว่า ภูมิ มี 2 ความหมายตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน คือ 1. ภูมิ หมายถึง สภาพแวดล้อมของพื้นหรือที่ดิน (มีบรรยากาศน่ารื่นรม) 2. ภูมิ หมายถึงความรู้สึกสง่างาม (สิ่งก่อสร้างอาคารบนพื้นที่ที่สร้างขึ้น) เมื่อมีทัศนเข้ามาด้วย ก็จะ

⁴⁷ พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ, **อนุทินธรรมะ: ธรรมะสำหรับ 365 วัน**, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2537), หน้า 122.

⁴⁸ สุชาติ เถาทอง, **ศิลปะกับมนุษย์**, หน้า 50.

หมายถึงการได้ดูได้ชม ได้ยลความสวยงามภูมินั้น ๆ ด้วย รวมความว่า ภูมิทัศน์ คือ สภาพแวดล้อมรอบ ๆ อาคาร สิ่งก่อสร้างทั้งหลาย รวมถึงการจัดสภาพบรรยากาศต่าง ๆ ที่สวยงาม เกิดสุนทรียภาพเป็นที่เจริญตาสำหรับผู้ได้ยล ส่งผลต่อการจัดการศึกษาในฐานะแหล่งเรียนรู้ อันแสดงการเสริมสร้างและถ่ายทอดวัฒนธรรมในองค์กร ตามที่สุชาติ เถาทอง กล่าวไว้ว่า “การทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรม ต้องเริ่มต้นจากความหมายของคำสำคัญก่อนคือ สถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมเป็นศิลปะแขนงวิจิตรศิลป์ (Fine Arts) ซึ่งเป็นที่เพื่อการชื่นชมหรือความงาม และเป็นศิลปะที่มีวัตถุประสงค์ให้เกิดความงามด้วยการเห็นหรือทัศนศิลป์”⁴⁹

เรื่องนี้ ผู้วิจัยตั้งใจจะเสนอนพุทธศิลปกรรมเจดีย์บุโรพุทโธ ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเทียบกับภพ 3 คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิทางพระพุทธศาสนา เทียบกับชั้นของเจดีย์ 3 ชั้น คือ กามธาตุ รูปธาตุ และอรุณธาตุ ตามตารางดังนี้

ภพ/ภูมิ 3	ลักษณะ	ธาตุ3	ลักษณะ
กามภพ	ผู้ติดอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ (ปุถุชน) ทิบ หนา	กามธาตุ	ชั้นที่มนุษย์ยังผูกพันอย่างใกล้ชิดกับความสุขทางโลกีย์ และถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหา (ทิบ-หนา)
รูปภพ	ผู้อยู่ในรูปฌานมีกายและจิต (โปรง-เงา)	รูปธาตุ	ชั้นที่มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลสโลกีย์มาได้บางส่วน (เงา-โปรง)
อรุณภพ	ผู้อยู่ในอรุณฌาน มีแต่จิต ไม่มีรูป (สว่าง-ว่าง)	อรุณธาตุ	ชั้นที่มนุษย์ไม่ผูกพันกิเลสอันเป็นโลกีย์อีกต่อไป (สว่าง-ว่าง)

แสดงให้เห็นว่า การสร้างเจดีย์บุโรพุทโธนั้น สร้างตามคติของภพภูมิ สอดคล้องกับชาดกซึ่งเกี่ยวข้องกับภพ ภูมิ ประกอบด้วยเทพ พรหม ซึ่งในชั้นฐานล่างนั้นเป็นชั้นกามาวจรภูมิ เป็นที่สถิตของหมู่เทพในสวรรค์ชั้นกามาวจรทั้ง 6 เป็นภพที่มีอารมณ์เลิศ โลกที่มีแต่ความสุข แต่ยังคงเกี่ยวข้องกับกามอยู่ ได้แก่ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้นที่ท้าวมหาราชทั้ง 4 ปกครองอยู่ กล่าวคือ ท้าวธตรฐ จอมแห่งหมู่คนธรรพ์ ทำหน้าที่ปกครองทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหก จอมแห่งหมู่กุมภภัณฑ์ ทำหน้าที่ปกครองทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์ จอมแห่งหมู่นาค ทำหน้าที่ปกครองทิศตะวันตก ท้าวกุเวรหรือเวสวัตน์ จอมแห่งหมู่ยักษ์ ทำหน้าที่ปกครองทิศเหนือ⁵⁰

ที่กล่าวมาน่าสนใจอยู่ว่า ท้าววิรูปักษ์ **จอมแห่งหมู่นาค** โดยมีหมู่พญานาคบริวารของเทพจตุโลกบาล ท้าววิรูปักษ์ปกครองหมู่นาคทางทิศตะวันตกประทับนั่งอยู่ทางทิศตะวันตก ซึ่งบันไดพระอุโบสถกลางนี้น้ำจะเห็นว่า ทิศตะวันตกจะมีบันไดนาค 5 ห้ว ส่วนหางพาดจากข้างบนส่วนหัวเลื้อยลงมาถึงเชิงบันได นี่คือนิเวศน์ของท้าววิรูปักษ์ เป็นหนึ่งในส่วนของท้าวจตุโลกบาลทำหน้าที่อารักขาพระพุทธเจ้าในทิศตะวันตก

พระพุทธศาสนา มองได้สองมิติ คือ มิติหนึ่ง พระพุทธศาสนาหมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า อีกมิติหนึ่งหมายถึงศิลปวัฒนธรรมประเพณีที่ถ่ายทอดคำสอนออกมา เช่น พระเศียรเปลวเพลิงของพระพุทธรูป การปฏิบัติตามหลักธรรมจนเป็นนิสัยกลายเป็นศิลปวัฒนธรรมประเพณี

⁴⁹ อ่างแล้ว, สุชาติ เถาทอง, ศิลปะกับมนุษย์, หน้า 50.

⁵⁰ ที.ม. (ไทย) 10/282/212.

ตลอดถึงขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น เป็นกิจกรรมที่แฝงด้วยธรรม เช่น ฝีมือช่างที่นิยมแสดงกันที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ในช่วงเทศกาลสงกรานต์หรือเทศกาลออกพรรษา ซึ่งฝีมือนี้จะออกมาหล่อผู้คนที่กำลังเล่นกันอย่างลืมนับเป็นลืมนตายซึ่งตกอยู่ในความประมาท แต่ถ้าผู้เล่นมีความระมัดระวังรู้ที่หนีที่ไต่ว่าฝีมือช่างเข้ามาอย่างไร ก็หมายถึงว่า ฝีมือช่าง คือตัวสติ สัมผัสปัญญาซึ่งเป็นธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนานั้นเอง

คุณค่าทางศิลปกรรม

คุณค่าพุทธศิลปกรรมทางสภาพแวดล้อมนี้ โดยแยกเป็นสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ทางสังคมและนามธรรม สภาพแวดล้อมทางกายภาพในฐานะพุทธศิลปกรรมนั้น ต้องยอมรับว่า เราในฐานะชาวพุทธถูกแวดล้อมไปด้วยวัดวาอาราม ที่มีสิ่งปลูกสร้างหลัก ๆ คือพระอุโบสถ พระวิหาร พระพุทธรูปองค์ประธาน วัดบางแห่งมีกำแพงอยู่ติดกัน ทั้งนี้เพราะผู้สร้างเป็นเจ้าของสร้างเพื่อส่งเสริมพระบารมีของท่าน เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ที่สร้างโดยพระญาติไท วัดนางพญา ที่สร้างพระวิสุทธิกษัตริย์ วัดราชบูรณะ ที่สร้างต่างยุคต่างสมัยกันตั้งอยู่ติดกัน กำแพงชนกันวัดทั้ง 3 ตั้งอยู่ในเขตตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

สภาพแวดล้อมทางกายภาพอีกลักษณะหนึ่ง คือ กิจกรรมทางศาสนา คือชีวิตเราจะสัมพันธ์อยู่กับพระสงฆ์ มีขนบธรรมเนียมปฏิบัติในชีวิตประจำวันด้วยการทำบุญทำทาน ตักบาตร หรือไม่ก็ทำงานใกล้ชิดกับวัด กับพระสงฆ์ โดยบางคนเป็นไวยาวัจกรประจำวัดนั้น ทำหน้าที่ตั้งพิธีกรรม พิธีกร แม้แต่ทำหน้าที่เป็นเสมียนของวัดนั้น เรียกได้ว่า ตั้งแต่เกิดจนตาย ตั้งแต่หลับตื่นถึงเข้านอนของชีวิตเรา จะถูกแวดล้อมด้วยสภาพแวดล้อมทางกายภาพคือวัดพุทธธรรม ศิลปกรรม

พุทธศิลปกรรม จัดเป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่ใกล้ชิดกับเรามากที่สุดอย่างหนึ่ง เริ่มจากในห้องนอน ห้องทำงาน ตลาดร้านค้า แม้กระทั่งป้ายขนาดใหญ่ ขนาดเล็กตามถนน หนทาง ก็มีพระพุทธรูปประดิษฐาน เป็นที่เจริญตาเจริญใจของผู้พบเห็นแล้ว ยิ่งถ้าเป็นพระพุทธรูปองค์ที่เราคิดจะไปเคารพกราบไหว้อยู่พอดี ก็ยิ่งคิดว่าเป็นบุญวาสนาของตนด้วยซ้ำ นั่นคือว่า เวลาเรามีจิตคิดเรื่องนี้ ก็แสดงว่าเรามีอนุสติในพระรัตนตรัยแล้ว เป็นพุทธานุสติ ธรรมานุสติ สังฆานุสติ มีผลทำให้จิตใจผ่องใส (สะจิตตะปริโยทะปะนัง) ซึ่งการทำใจให้ผ่องใสนี้สำคัญมาก เพราะคนเรานั้น ถ้าทำแต่ดี ละชั่วเท่านั้นยังไม่พอ ต้องทำใจให้ผ่องใสด้วย มิฉะนั้น จะกลายเป็นว่า ทำแต่ดี ละชั่ว แต่จิตใจยังว่าวนครุกกลุ่นไปด้วยโลภ โกรธ หลง โง่งมงาย ก็จะทำให้ทำดี ละชั่วก็ไม่มีประโยชน์อะไร โดยมีพุทธศิลปกรรมทางกายภาพ 3 ประการ หลัก ๆ คือ

- คุณค่าพุทธศิลปกรรมด้านอาคาร
- คุณค่าพุทธศิลปกรรมด้านวัดพุทธธรรม
- คุณค่าพุทธศิลปกรรมด้านปฏิมากรรม

คุณค่าพุทธศิลปกรรมทางทรัพยากร

ประเด็นที่เกี่ยวกับทรัพยากรในที่นี้ เน้นทรัพยากรทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ภูมิสถาปัตยกรรม สร้างและเป็นแหล่งเศรษฐกิจอย่างดิ้นดับต้น ๆ ของไทย ตามที่กล่าวมา ในเรื่องพุทธศิลปกรรม ด้านอาคาร สถานที่ ด้านวัตถุธรรม และด้านประติมากรรม ให้คุณค่าทางกายใจ ส่วนที่จะเป็นคุณค่าต่อเศรษฐกิจนั้น นับว่าเป็นผลพลอยได้จากการแรงศรัทธาแห่งการสร้างสรรค์ เพราะพุทธศิลปกรรมเป็นแหล่งเศรษฐกิจของประเทศที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง นับว่าลงทุนน้อย และลงทุนครั้งเดียว แต่เก็บเกี่ยวประโยชน์ตลอดชีวิตของประเทศนั้น ยกตัวอย่างประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นดินแดนของชาวฮินดู มีโบสถ์ฮินดูเป็นหลัก แต่โดยที่พระพุทธศาสนาถือกำเนิดจากที่นั่นและเสื่อมถอยหมดไป แต่กลับมาเจริญรุ่งเรืองอยู่ที่ประเทศไทย พม่า ลาว เขมร เวียดนามตามสายการเผยแพร่ธรรมของธรรมทูตของพระเจ้าอโศกมหาราช จึงระบุได้ว่า ประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ ได้อาศัยเศรษฐกิจจากมรดกตกทอดทางพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง มีดังนี้

ประเทศอินเดีย ได้รับมรดกทางพระพุทธศาสนา โดยอาศัยสังฆนิยสถาน 4 ตำบล หรือตำบลอื่น ๆ เป็นแหล่งเศรษฐกิจนำเงินเข้าประเทศปีละหลายร้อยล้าน เพราะแต่ละปีนั้น มีนักจาริกแสวงบุญชาวพุทธทั้งจากไทย ศรีลังกา พม่า ลาว เวียดนามเข้าไปกราบนมัสการในฐานะนักท่องเที่ยว แนวศาสนาตามสังฆนิยสถานนี้ปีละหลายแสนคน ทำให้เกิดธุรกิจการท่องเที่ยวชมมรดกทางพระพุทธศาสนาของอินเดีย

ประเทศเมียนมาร์ มีพุทธสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ชเวดากอง ตั้งอยู่ใจกลางเมืองหลวงเมียนมาร์ แต่ละวันและคืนนั้นมีชาวพุทธเมียนมาร์มากกราบนมัสการมิขาดสาย นอกจากนี้ประเทศเมียนมาร์ ยังมีพระธาตุอินแขวน เป็นก้อนหินตั้งอยู่จะงอยผา มีความศักดิ์สิทธิ์ทางจิตวิญญาณ ชาวพุทธได้สร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุบนก้อนหินนั้น และสถานที่นั้นเป็นพุทธาวาส มีเขตสังฆาวาส มีศักดิ์เป็นวัดแห่งหนึ่งของพม่า ทำให้ที่ตรงนั้น มีชาวพุทธพม่าเข้าไปกราบนมัสการองค์พระธาตุนี้ได้ขาดสายตลอดวันและคืนดังภาพนี้

ประเทศลาว มีพระพุทธศาสนาในลักษณะเดียวกับไทย โดยมีวัดวาอารามที่มีศิลปกรรมงดงามเช่นเดียวกับศิลปกรรมไทย แต่ประเทศลาวมีวัฒนธรรมทางประเพณีมีชื่อเสียง เช่นประเพณีใส่บาตรพระสงฆ์ด้วยข้าวเหนียว

ส่วนประเทศไทย มีพุทธศิลปกรรมที่อุดมสมบูรณ์ เรียกว่า องค์ประกอบของคำว่าพระพุทธศาสนาครบถ้วนและสมบูรณ์ดี ต่างกับประเทศอื่น ๆ ที่มีครบ แต่อาจจะไม่สมบูรณ์ เพราะชำรุดเสียหายไม่มีการบูรณปฏิสังขรณ์กลายเป็นซากไป ดังนั้น องค์ประกอบของพระพุทธศาสนาที่ประกอบด้วย ศาสนสถาน ศาสนบุคคล ศาสนวัตถุ ศาสนธรรม ศาสนพิธี ในประเทศไทยกลายเป็นแหล่งศึกษาศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมของชาวโลกไปเลย ตามที่ผู้วิจัยเคยกล่าวว่า ถ้าชาวต่างประเทศมาท่องเที่ยวประเทศไทยโดยหลัก ๆ คือมาเที่ยวชมวัดวาอาราม และวัง นั่นเอง ดังนั้น จึงเรียกว่าพุทธศิลปกรรม เป็นแหล่งเศรษฐกิจอันดับต้น ๆ ของประเทศไทย

พุทธศิลปกรรมที่เป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมจะสร้างคุณค่าทางธรรมให้แก่ชีวิตและจิตใจ มีอิทธิพลต่อความคิดและพฤติกรรมทางกาย ทางวาจาอย่างมาก เพราะ ในแต่ละวันนั้น ชีวิตเราจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระสงฆ์สามเณร แม่ชี ซึ่งจะขับเคลื่อนบทบาทในกิจกรรมทางศาสนา

ประกอบด้วย การศึกษา นวัตกรรมพระวิหาร เจดีย์ พุทธประติมากรรมต่าง ๆ โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำ ดำเนินการ ทั้งนี้มีข้อจำกัดทางจิตวิญญาณอยู่ว่า ถ้าเป็นกิจกรรมทางวัตถุธรรม หรือวัตถุมงคล เช่น บาตร สมณะศักดิ์ ใบเสมา ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ โดยพระพุทธรูปด้วยแล้วจะอิงพระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งเป็นแกนนำ เพราะสามัญสำนึกบวกกับความเชื่อในศีล สมาธิ ปัญญาในพระสงฆ์รูปนั้น ๆ ที่สำคัญประการหนึ่งคือ พระสงฆ์จะสื่อเรียกศรัทธาบริจาคสร้างวัตถุธรรมรวมถึงวัตถุมงคลชนิดต่าง ๆ แม้แต่เป็นประเพณี ก็ถือว่าเป็นสภาพแวดล้อมที่แสดงออกทางกายภาพแต่มีผลต่อสังคมร่วมกันเพราะ เทศกาลหรือประเพณีนั้น มีผลเป็นคุณประโยชน์ที่มีการปฏิบัติของตนหรือของสังคม เช่น การปฏิบัติตามประเพณีสงกรานต์ที่จะแสดงความมีระเบียบวินัย มีความเข้าใจและรักการเอื้ออำนวยต่อสภาพแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติ เห็นคุณค่าของจริยธรรมว่ามีบทบาทหรือมีอิทธิพลสูงในการสะท้อนสังคม หรือส่วนบุคคล มีความสงบสุขในชีวิต มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต มีอะไรที่ดีขึ้น ทำให้มีชื่อเสียง อันเกิดจากการเสียสละ มีโอกาสทำสังคมสงเคราะห์ มีโอกาสได้พบหน้าผู้หลักผู้ใหญ่ ร่วมแรงร่วมใจกันบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ พิษณุโลก : ภูมิสถาปัตยกรรม ผู้วิจัยได้ศึกษาสำรวจสถาปัตยกรรมที่สำคัญของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลกและวัดอินทราวาส (ต้นแก้ว) จังหวัดเชียงใหม่แล้ว พบว่า มีสถาปัตยกรรมประเภทอาคารที่สำคัญทางประวัติศาสตร์มากมาย ดังบัญชีรายการ ดังนี้

ชื่อสถาปัตยกรรม	ความสำคัญทางศาสนา	สัมพันธ์กับจักรวาลในไตรภูมิ
พระปรางค์	ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนพระอุระที่แสดงความเคารพและพุทธานุสสติของศาสนิกแสดงสถานะเป็นพระอารมหลวง	-ศูนย์รวมไตรภูมิ -พระสุเมรุจำลอง เหนือฐานล่างย่อมมุข 3 ชั้นคือฐานสิงห์ 3 ชั้น สื่อถึงอกุศล 3 คือโลภะ โทสะโมหะ ส่วนกลางคือคัพภธาตุ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนนี้รอบนอกมีประตูจุลโลกบาลทวีป 4 ทิศเหนือขึ้นมาเป็นป่าหิมพานและสัตว์ป่าหิมพาน สูงขึ้นไป -กามภูมิ มี 2 ชั้นคือเทภูมิมังสสาร กับ มัชฌิมมังสสาร เทภูมิมังสสารจะรวมอบายภูมิ 5 มนุสภูมิ 1 และเทวภูมิ 6 ส่วนมัชฌิมมังสสารจะรวมมนุสภูมิกับเทวภูมิ -รูปภูมิ ภูมิของผู้ผาน 16 -อรุปภูมิ ภูมิของผู้ได้ผาน 4 รูปภูมิกับอรุปเป็นอุปริมภูมิ -ชั้นกลีบขุนุนมี 6 ชั้นคือสวรรค์ 6 และยอดสุดหมายถึงพระนิพพาน
พระวิหารพระพุทธรชินราช	-หันหน้าไปหาแม่น้ำตามความเชื่อว่ามีภูมิทัศน์ติดแม่น้ำ -หน้าบันทรงจั่วภควัม मुखโงงเป็นแบบรูปฟักหน้าพรหม ชั้นล่างสุด	

	<p>จำหลักไม้เป็นรูปเทพพนมช่วงละองค์ ล้อมรอบด้วยลายดอกไม้ ชั้นสองสลักรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณมีลวดลายดอกไม้ประดับ และชั้นบนสุดตรงหน้าพรหมและสลักเป็นรูปแจ็กดอกไม้ มีเทพยดาขึ้นประนมมืออยู่สองข้าง หน้าบนและลวดลายลงรักปิดทองทั้งหมด ด้านหน้าทางเข้าพระวิหารมีสิงห์ศิลาคู่ เสาดอกบัวคู่ กระจ่างบัวคู่ และโถ่งน้ำมนต์คู่</p> <p>-ประตูไม้แผน 2 แผน บานนอกสลักมุกเวชยันต์ประสาทของพระอินทร์ ถือเป็นองค์ศักดิ์สิทธิ์ในผ้ายันต์พิชญ์โลก</p>	
พระอุโบสถ	<p>-ชื่อพระอุโบสถหลวงต่อโต ภาพจิตรกรรมประวัติศาสตร์การสู้รบของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช</p> <p>-มีภูมิทัศน์หันหน้าไปทิศตะวันออกตามคติความเชื่อโบราณ</p>	
พระมณฑป	<p>-มณฑปทรงกรวยเหลี่ยม เป็นรูปแบบหลังคาที่มีการลาดชันอย่างปิรามิด มีทับหลังคาซ้อนกัน 3-4 ชั้น มีการประดับปลายยอดด้วยปูนปั้นรูปดอกบัวตูม</p> <p>-ที่บรรจุพระพุทธรูปจำลอง</p>	
พระวิหารอัฐารส	<p>-สถาปัตยกรรมประเภทวิหาร 9 ห้อง ประดิษฐานพระอัฐารสประทับยืนสูง 18 ศอก หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ปาง</p> <p>สร้างตามคติความเชื่อแบบลังกา</p>	

วัดอินทราวาส (ต้นแก้ว) เชียงใหม่ : ภูมิสถาปัตยกรรม

ศาลาจัตุรมุข	<p>-ที่พักระเบียงบรมสารีริกธาตุของกระบวนแห่จากพระธาตุศรีจอมทองไปดอยสุเทพ</p> <p>-ต้นแบบสถาปัตยกรรมที่สวยงาม ต้นแบบของศิลปะแบบล้านนา</p>	<p>-จัตุรมุขที่แสดงทวีป 4 รอบเขาพระสุเมรุ คือ 4.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. อุดรภูทิวป์ อยู่ทางทิศเหนือ 2. บุรพวิเททิวป์ อยู่ทางทิศตะวันออก 3. อมรโคยานทิวป์ อยู่ทางทิศตะวันตก 4. ชมพูทิวป์ อยู่ทางทิศใต้ ของภูเขาพระสุเมรุ คือ มนุษย์โลกนี้เอง อายุขัยไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับการทำบุญ
--------------	---	--

		หรือทำกรรม แต่ทวีปนี้ก็พิเศษกว่า 3 ทวีปคือ เป็นที่เกิดของพระพุทธเจ้า พระจักรพรรดิราชา และพระอรหันต์
พระวิหาร	-สถาปัตยกรรมพระวิหารหลังคาหน้าจั่ว 3 ชั้น มีลวดลายดอก ปลายรูปสัตว์และช่อฟ้า ฐานชุกชีเป็นลายรูปปั้นดอกกุศ ฝาผนังด้านหลังพระประธานเป็นซุ้มและมีพระพิมพ์โลหะติดฝาผนัง	-หลัง 3 ชั้นเพื่อรับลมและแสงสว่างเข้าไป แสดงถึงส่วนโปร่งแสงเทียบได้กับภูมิ 3 โดยกามภูมิจะหนาที่ปี รูปภูมิชั้นของพรหมผู้ได้ฌานจะบางหรือกึ่งเลสบาง และอรุณภูมิจะไม่มึรูป มีความโปร่งแสง แสดงถึงจิตที่โปร่งใสไร้กิเลส
-อาสน์	สำหรับตั้งโกฏิพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อให้ประชาชนสรงน้ำ	
-รางริน	สำหรับรองน้ำสรงคนสรงธรรมา คือ น้ำอบ น้ำหอมที่ประชาชนสรงน้ำพระบรมสารีริกธาตุ	
-เสลี่ยง	สำหรับหามบังไฟจุดบูชา สมัยก่อนเรียกว่า “เขนีย์”	
กลองโยนหรือ ก่องปูลา	ใช้สำหรับตีในวันพระซึ่งได้ยินทั่วตำบลหนองควาย	

ตาราง : 2.1 แสดงการสำรวจสถาปัตยกรรมวัดพื้นที่ตัวอย่าง

ที่มา : พระครูสิริรัตนานูวัตร (25 พ.ย.61)

ภูมิสถาปัตยกรรม วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เรียกตามภาษาชาวเมืองพิษณุโลกว่า วัดใหญ่ ซึ่งหมายถึงวัดที่ประดิษฐานหลวงพ่อบุญรอดพระพุทธรูปชินราชที่ชาวเมืองพิษณุโลกเรียกว่า หลวงพ่อใหญ่ เป็นเรียกชื่อวัดตามพระพุทธรูปชินราช วัดแห่งนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ยกขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดวรมหาวิหาร เมื่อ พ.ศ. 2458 เป็นวัดเก่าแก่ที่สำคัญยิ่งทั้งทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ตั้งแต่ยุคสุโขทัยตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

ภูมิทัศน์ วัดนี้ตั้งอยู่ท่ามกลางภูมิทัศน์ที่สวยงาม โดยตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านฝั่งทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นที่จำการบุญได้สร้าง ส่วนตรงข้ามเป็นฝั่งตะวันตก ซึ่งเป็นฝั่งที่จำการก่อสร้าง นอกจากนี้นี่ฝั่งนี้เป็นที่ตั้งพระราชวังจันทน์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เรื่องนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงกล่าวถึงวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหารว่า เป็นวัดใหญ่และสำคัญกว่าวัดอื่น ๆ โดยมีพระมหาธาตุ (พระปราสาท) อยู่กลางวัด เห็นจะสร้างตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี หากแต่ซ่อมแซมมาหลายครั้งหลายสมัย ตำนานการสร้างวัดนี้ ตามที่กล่าวในพงศาวดารเหนือสันนิษฐานว่า สร้างขึ้นสมัยสุโขทัยตอนต้น ในราวพุทธศักราช 1900 ซึ่งเป็นเดียวกับที่สร้างองค์พระพุทธรูปชินราช สมัยรัชกาลของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกหรือสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย พระองค์ได้สร้างวัดนี้ ณ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน มี

สถาปัตยกรรมสำคัญ คือ พระปรางค์อยู่กลางมวิหาร 4 ทิศ มีระเบียง 2 ชั้น ทรงรับสั่งให้ปั้นหุ่นหล่อ พระพุทธรูปขึ้น 3 องค์ คือพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ พระศรีศาสดา

ภาพ : 2.9 แสดงภูมิทัศน์โดยรวม วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.เมือง จ.พิษณุโลก
ที่มา : ออนไลน์ (11 พ.ย.61)

สถาปัตยกรรม วัดแห่งนี้ยังมีโบราณสถานและโบราณวัตถุล้ำค่าอีกมากมาย ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า “นมัสการพระพุทธรชินราชแล้วธรรมมาสน์ ธรรมมาสน์สวด เรือนแก้วหรือสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ล้วนเป็นของดีอย่างเอก ไม่เคยพบไม่เคยเห็น อาณาบริเวณของวัดมีพระปรางค์เป็นองค์ประธานของวัด รอบองค์พระปรางค์มีระเบียงคตและวิหารทิศ ตะวันออก เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐฐารสเรียกกันว่าวิหารเก้าห้อง” ปัจจุบันคงเหลือพระอัฐฐารสยืนบางประธานพรเสาและเนินวิหาร พระวิหารทางด้านทิศตะวันตกเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรชินราช พระวิหารทางด้านทิศเหนือ ประดิษฐานพระพุทธรชินสีห์ พระวิหารทางด้านทิศใต้เป็นที่ประดิษฐานพระศรีศาสดา ซึ่งปัจจุบันพระพุทธรชินสีห์และพระศรีศาสดาได้ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานกรุงเทพมหานคร ทางวัดพระศรี ฯ จึงได้สร้างองค์จำลองขึ้นแทน ดังมีชนิดสถาปัตยกรรมที่สำคัญดังนี้

พระวิหารพระพุทธรชินราช

พระวิหารคต

พระวิหารอัฐฐารส (วิหาร 9 ห้อง)

พระปรางค์เจดีย์

พระอุโบสถสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระวิหารพระพุทธชินราช

พระวิหารนี้ หันหน้าไปทางแม่น้ำน่านทิศตะวันตก ตามความเชื่อของคนโบราณ ถ้าพระวิหารอยู่ติดกับแม่น้ำต้องหันหน้าไปทางแม่น้ำ ถ้าอยู่ไกลต้องหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีหลังคาและส่วนประกอบอื่นเป็นศิลปะสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ มีขนาดกว้างเก๋ห้อง หน้าบันของมุขโถงเป็นแบบรูปฟักหน้าพรหมหรือ “จั่วภควัม” ชั้นล่างสุดจำหลักไม้เป็นรูปเทพพนมช่วงละองค์ ล้อมรอบด้วยลายดอกไม้ ชั้นสองสลักรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณมีลวดลายดอกไม้ประดับ และชั้นบนสุดตรงหน้าพรหมและสลักเป็นรูปแจกดอกไม้ มีเทพดาชั้นประนมมืออยู่สองข้าง หน้าบันและลวดลายลงรักปิดทองทั้งหมด ด้านหน้าทางเข้าพระวิหารมีสิงห์ศิลาคู่ เสาดอกบัวคู่ กระจ่างบัวคู่ และโถงน้ำมนต์คู่

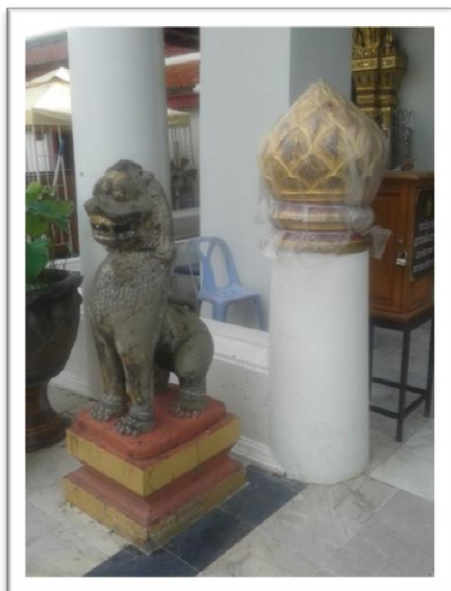
พระวิหาร เป็นศิลปะทรงโรง ประดิษฐานองค์พระประธานได้แก่องค์พระพุทธชินราช ซึ่งเป็นพระพุทธรูปองค์สำคัญสร้างคู่กับพระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา กำหนดให้พระวิหารนี้เป็นที่ประดิษฐานองค์พระประธานในวัดนี้ ตั้งเป็นเอกเทศจากพระอุโบสถ คำว่า วิหาร แต่เดิมใช้ในความหมายว่า วัด เช่นเดียวกับคำว่า อาราม อาวาส เช่น เวฬุวันวิหาร เขตวันมหาวิหาร คำว่า วิหารยังกำหนดใช้เป็นคำลงท้ายสร้อยนามพระอารามหลวงต่างๆ เพื่อแสดงให้รู้ว่าวัดที่มีสร้อยนามอย่างนี้เป็นพระอารามหลวงสำคัญ

พระวิหาร เป็นที่ประดิษฐานองค์พระประธานที่สำคัญของวัด กล่าวคือเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธชินราชในฐานะเป็นองค์หลักของวัด เป็นจุดเริ่มต้นของวัด ซึ่งกรณีนี้ หมายถึง “โอวาทปาติโมกข์”⁵¹ แปลว่าหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นโอวาทที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระสาวกตลอดพระชนมายุพุทธกาล โอวาทปาติโมกข์นี้พระองค์แสดงในวันเพ็ญเดือนมาฆะ (เดือน 3) หลังจากตรัสรู้แล้ว 9 เดือน มีเนื้อหา 3 ตอน ซึ่งครอบคลุมหลักศีล สมาธิ ปัญญา

ด้านหน้าพระวิหารมีวัดถุธรรมโบราณสถิตอยู่ นั่นคือ สิงห์ศิลาคู่ ยืนอยู่ด้านซ้าย-ขวาของพระวิหาร ซึ่งสิ่งที่ว่านี้มีตำนานมาว่า ทหารไทยโบราณนำมาจากประเทศเพื่อนบ้านในคราวออกรบได้ชัยชนะกลับมา และสิ่งนี้เป็นสัตว์ชนิดใน 4 (ช้าง ม้า โค สิงโต) สัตว์จำพวกที่ปรากฏบนหัวเสาอโศก กล่าวกันว่าเป็นสื่อแห่งการประกาศศาสนาด้วยเสียงสุรเสียงที่ดังฟังชัด และเป็นที่มาของสูตรหนึ่งในพระไตรปิฎก ชื่อสีหนาทสูตร ส่วนยอดดอกบัว เป็นดอกไม้ในพระพุทธศาสนาเครื่องสักการบูชา มีนัยสำคัญทางพระพุทธศาสนา สัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งประสูติก็เดินได้ 7 ก้าว แต่ละก้าวก็มีดอกบัวนี้ผุดขึ้นมารองรับพระบาท แม้ตลอดพระชนมายุกาลถึงปัจจุบันนี้ ชาวพุทธก็ยังถือเป็นดอกไม้สำหรับสักการบูชา และเป็นบุคลาธิษฐานสอนธรรมแก่พุทธบริษัทคือดอกบัว 4 เหล่าหรือบัวในน้ำ 4 ระดับหมายถึงระดับสติปัญญาของมนุษย์ คือ 1. อุกมฤตัญญู ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน 2. วิป

⁵¹ ที.ม. (ไทย) 10/90/50.

จิตัญญู ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ 3. เนยยะ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ 4. ปทปรมะ ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัว
บทคือพยัญชนะ⁵²

ภาพ : 2.10 แสดงสิ่งศิลาคู่และเสายอดดอกบัว ส่วนประกอบหน้าพระวิหารพระพุทธชินราช
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร (17 พ.ย.61)

นอกจากนี้ยังมีโองน้ำมนต์ 2 ลูกตั้งอยู่หน้าพระวิหารด้านซ้าย-ขวาของพระวิหาร ซึ่งโองน้ำมนต์นี้ใช้สำหรับพรหมให้แก่ทหารก่อนออกศึกสงครามในสนามรบ คือเมื่อทหารจะออกสู่สนามรบจะเข้ากราบนมัสการขอพรพระพุทธชินราชก่อนเพื่อให้รอดปลอดภัยได้ชัยชนะกลับมา แม้แต่กลับจากสนามรบแล้วก็มากราบนมัสการพระพุทธชินราชอีกครั้ง แต่เห็นว่า โองน้ำมนต์ขนาดใหญ่ เพราะทหารออกศึกสงครามแต่ละครั้งนั้นมีจำนวนมาก ต้องใช้มนต์จำนวนมาก ดังนั้น โองน้ำมนต์จึงมีขนาดใหญ่ ดังภาพนี้

⁵² อด.จตุกก. (ไทย) 21/133/202.

ภาพ :2.11 แสดงโอ่งน้ำมนต์ ส่วนประกอบหน้าพระวิหารพระพุทธชินราช
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร (17 พ.ย.61)

พื้นฝาผนังภายในพระวิหาร ระหว่างช่วงหน้าต่างมีงานจิตรกรรมเทพชุมนุมทุกช่องซึ่งนั่งพับเพียบประนมกร หันหน้าสู่พระพุทธชินราช สีกายและเครื่องทรงของทวยเทพแต่ละองค์เหมือนกัน พื้นหลังเทพดาเป็นลายดอกไม้ที่ไปยลงมา

ภาพ : 2.12 แสดงเทพชุมนุม ส่วนประกอบฝาผนังภายในพระวิหารพุทธชินราช
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร (17 พ.ย.61)

ฝาผนังทางเข้าพระวิหารด้านซ้าย-ขวา มีจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งด้านซ้ายเป็นจิตรกรรมเรื่อง พุทธประวัติ ส่วนด้านขวา เป็นจิตรกรรมพระเวสสันดร ส่วนฝาผนังด้านองค์พระพุทธรูปนั้นเป็น สีสันทาพื้น มีรูปเทพยดาประนมกรและดอกไม้ร่วงสีทองที่กำลังโปรยลงมา

ภาพ :2.13 พระเวสสันดร ฝาผนังในพระวิหารพระพุทธรูป
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร (17 พ.ย.61)

ภาพ :2.14 พุทธประวัติตอนทรงม้ากัณฐกะออกบวช
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร (17 พ.ย.61)

พระวิหารคด

วิหารคด คือพระวิหารที่ล้อมรอบองค์ประธานที่สำคัญ อาจเป็นทรงสี่เหลี่ยมหรือรูปตัวยู (U) ภายในพระวิหารคดจะพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ล้อมจำนวนมาก อย่างพระวิหารพุทธชินราช จะมีจำนวน 326 องค์ ซึ่งพระพุทธรูปที่บรรจุภายในวิหารคดนี้ เป็นองค์ขนาดเกือบเท่า ๆ กัน ส่วนใหญ่เป็นปางสมาธิหรือปางมารวิชัย นับสำคัญ 2 ประการ หลัก คือ รูปทรงของวิหารคด และพระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายใน

การตีความพุทธธรรมในเรื่องนี้ เป็นสื่อธรรมให้เข้าใจได้ว่า นับอันสำคัญ คือ พระวิหารคตรูปทรงอักษรยู (U) ถ้าว่าตามพระปรารภจะมีเจดีย์บริวาร 4 องค์บ้างตั้งอยู่ล้อมรอบส่วนกลางขององค์พระเจดีย์นั้น หมายถึงอนุทวีปรายล้อมทวีปใหญ่คือองค์ปรารภในฐานะถือเป็นศูนย์กลางจักรวาลได้แก่เขาพระสุเมรุ นั่นเอง ในส่วนที่พระวิหารคดที่ล้อมรอบองค์พระปรารภ หมายถึงกำแพงแก้วปราการคุ้มครององค์พระปรารภนั่นเอง

ส่วนพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในวิหารคดนี้จำนวนมาก ๆ นั้น แสดงให้เห็นถึงสาวกบริวารของพระพุทธเจ้า เพราะในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้านั้น ทำให้มองถึงบริวารสมบัติเป็นสาวกที่ติดตามฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ดังนั้น ไม่ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปที่ใด พระองค์จะเสด็จไปพร้อมกับพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ 500 รูป (สะหะ ปัญจะสะเตหิ ภิกขุหิ) ซึ่งพระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ นอกจากเป็นสาวกบริวารแล้วยังเป็นพยานบุคคลได้เป็นอย่างดี

ภาพ : 2.15 พระพุทธรูปในพระวิหารคดในฐานะบริวารตามเสด็จพระพุทธเจ้า
ที่มา : พระครูสิริรัตนาวุธ (17 พ.ย.61)

พระวิหารอัฐารส (วิหาร 9 ห้อง)

พระวิหารนี้ เป็นสถาปัตยกรรมโบราณสมัยสุโขทัย ตามภาพและประวัติกล่าวว่า “ตั้งอยู่ด้านหลังของพระปรารภ ลักษณะเป็นฐานอิฐตั้งบนเนินดินและหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีเสาศิลาแลงขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 เมตร เหลืออยู่ 8-9 ต้น มีเสาร่วมในประธาน 2 แถว ตรงบริเวณฐานชุกชีมีองค์พระอัฐารสสูง 18 ศอก ปางประทานพร ประทับยืนหัตถ์พระพักตร์ไปทางทิศ

ตะวันออก พระหัสถ์ขวายเป็นขึ้นเสมอพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายห้อยลงมาข้างพระกาย เบื้องพระปฤษฎางค์ ก่อผนังปูนหนา ของเดิมทำเป็นบันไดสำหรับขึ้นไปสูงจนถึงพระศอ สร้างตามคติความเชื่อแบบลังกา”⁵³

ภาพ :2.16 สถาปัตยกรรม/พระวิหารอัฐารส วัดพระศรีฯ
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (18 พ.ย.61)

พระปราสาท/พระเจดีย์ทรงปราสาท

องค์พระปราสาทตั้งอยู่ภายในพระวิหารและอยู่ ณ ศูนย์กลางของวัด เป็นพระปราสาทประธานตามคติการสร้างวัดสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา โดยคติทางพุทธศาสนาเชื่อว่ามิใช่พระสุเมรุ (ไกรลาส) เป็นศูนย์กลางจักรวาล ดังนั้นรูปแบบลักษณะและแผนผังของปราสาทปราสาทซึ่งประดิษฐานเทวรูปหรือศิวลึงค์ จึงถูกนำมาใช้ได้กับแนวความคิดในเรื่องของศูนย์กลางแห่งพระพุทธศาสนา ในฐานะหลักประธานของวัดในวัฒนธรรมของไทยได้อย่างกลมกลืน จัดเป็นพระเจดีย์รูปแบบหนึ่งเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปภายใน ทั้งเรียกกันทั่วไปอีกชื่อหนึ่งว่า “พระพุทธรูปปราสาท”

พระปราสาท จัดเป็นเจดีย์อย่างหนึ่ง เป็นหนึ่งในเจดีย์ 4 ชนิด ได้แก่ “ธาตุเจดีย์ สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า บริโภคเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอยธรรมเจดีย์ สำหรับบรรจุพระธรรม และพุทธประวัติมากรรม คือพระพุทธรูป”⁵⁴ องค์พระปราสาท มีรูปลักษณะทรงปราสาทที่มียอดสูงขึ้นไป มีฝักเพกาแยกเป็นกิ่งๆ อยู่ข้างบนส่วนสำคัญของพระปราสาทคืออาคารที่สูง สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือพระธาตุไว้ภายใน เรียกว่าครรภธาตุ หรือ

⁵³ พระมหาปรภรณ์ กิตติโร (คันทวีและเรียบเรียง), วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร, (กรุงเทพฯ: สายธุรกิจโรงพิมพ์, 2560), หน้า 156.

⁵⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 48.

เรือนธาตุนิยมเรียกวัดที่มีพระปรางค์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุนี้ว่า วัดมหาธาตุ วัดศรีมหาธาตุ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งคำนี้ก็หมายถึงวัดที่มีฐานะเป็นวัดหลวงสมัยเก่าจะลงท้ายด้วยคำว่ามหาธาตุ และจะมีพระปรางค์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จะเห็นได้ว่า เกือบทุกจังหวัดในประเทศไทยจะมีวัดหลวงประจำจังหวัด ซึ่งมีชื่อเหมือนกัน คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดสุโขทัย จังหวัดลพบุรี จังหวัดราชบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

คตินิยมทางศาสนาพราหมณ์ตามที่เคยกล่าวมา เมื่อทำวักบิลพรหมยอมตัดเศียรของตนเพื่อบูชาความรู้กับธรรมบาลกุมารที่ตอบปัญหา 3 ราชสีได้ เมื่อตัดเศียรแล้วจะทิ้งที่ไหนไม่ได้เพราะไฟจะไหม้ น้ำจะท่วม ฝนจะแล้ง ธิดาของท่านจึงนำไปสถิตไว้ ณ ถ้าคนธลี เขาพระสุเมรุนี้ จึงถือว่า เขาพระสุเมรุ เป็นจุดสูงสุด หมายถึงความเคารพนับถือด้วยความกตัญญูกตเวทิสสูงสุดต่อพระบิดา

ว่าตามคติการสร้างพระปรางค์ของไทยนั้นนิยมถือกันว่า พระปรางค์คือสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุอันเป็นแกนของจักรวาล อีกนัยหนึ่งคือ การที่พระปรางค์มีลักษณะเป็นยอดแหลมนั้นต้องการที่จะสื่อถึงธรรมอันเป็นยอดสุด คือนิพพานโดยเฉพาะองค์พระปรางค์ในภาพข้างต้นนั้น ก่อนที่เป็นจุดสูงสุดจะมีรูปรัศมีเรียกว่านพศูลมีแกนเป็นรูปดาบตั้งตรง ทางพระพุทธศาสนาหมายถึงนิพพาน⁵⁵ หรือโลกุตตรธรรม โดยมีกิ่งบริวาร 3 ชั้นขึ้นไปตามทวีปทั้ง 4 ดังภาพนี้

ดาบมงกุฎ หมายถึงนิพพาน / การตรัสรู้

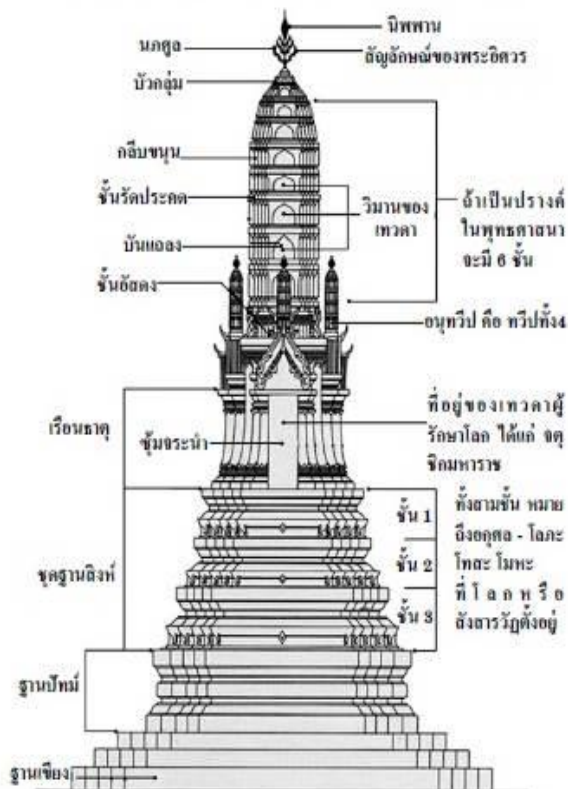
ส่วนลำต้นองค์ปรางค์นับจากเรือนธาตุขึ้นไปจำนวน 6 ชั้น หมายถึงสวรรค์ 6 ชั้น

ส่วนอาณาจักรของเทพจาดุมหาราชผู้รักษาโลก ประกอบด้วยอสูรคอยอารักขาด้วย ร่ายล้อมด้วยสัตว์ป่า หิมพานต์ตามแบบเขาพระสุเมรุ

ภาพ :2.17 แสดงองค์พระปรางค์ส่วนบนที่สื่อถึงสวรรค์-โลกุตตรภูมิ วัดพระศรี
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (18 พ.ย.61)

⁵⁵ พ.วิ. (ไทย) 26/94/337.

เจดีย์ทรงพระปรางค์

ภาพ : 2.18 พระปรางค์ที่ลือไตรภูมิ
ที่มา : หนังสือศิลปกรรม (19 พ.ย.61)

พระอุโบสถสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระอุโบสถมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยสมเด็จพระนเรศวรได้สร้างขึ้นหลังจากที่พระองค์ได้ทรงรับชัยชนะสงครามยุทธหัตถีแล้วโดยได้จำลองพระพักตร์หลวงพ่โตให้มีลักษณะคล้ายกับพระกริ่งเงิน ที่พระองค์ทรงได้รับการถวายจากสมเด็จพระพนรัตน์วัดป่าแก้ว ซึ่ง พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระกริ่งองค์นี้มาก ทรงได้นำติดพระองค์ไปด้วยทุกครั้งเมื่อออกศึกจึงทรงให้ช่างปั้น พระพักตร์หลวงพ่โตให้อุ่มเอิบอิม พระโขงเข็ดขึ้นบนเป็นต้น ผิดจากพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยและอยุธยาทรงสร้างขึ้นหลังจากสร้างพระ อุโบสถเสร็จแล้วหรือพร้อมบูรณะพระอุโบสถยังไม่แน่ชัด เพราะเป็นพระพุทธรูปใหญ่กว่า ประตูพระอุโบสถหลายเท่าว่ากันว่าเป็นต้นแบบของพระกริ่งนเรศวร

พระอุโบสถ นอกจากเป็นอาคารที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์แล้วยังมีความหมายที่เกี่ยวเนื่องกับการปฏิบัติธรรมใน 2 ลักษณะ คือ 1. หมายถึงวันพระ ซึ่งเป็นวันที่พระสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกาประชุมเพื่อปฏิบัติธรรม 2. หมายถึงอาคารที่รักษาอุโบสถศีลหรือศีล 8 ของอุบาสกอุบาสิกาในทุกๆวันพระ จึงสรุปได้ว่า พระอุโบสถเป็นสื่อถึงพระวินัยสงฆ์ในฐานะอาคารที่ชำระศีลให้บริสุทธิ์เป็นอาคารประดิษฐานองค์ประธานของวัดที่เน้นปฏิบัติการ เพราะเหตุว่า ศีลนั้นสำคัญที่ต้องปฏิบัติไม่

เว้นระยะ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ศิลปะเป็นเบื้องต้นเป็นที่ตั้งเป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีทั้งหลายเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวงเพราะฉะนั้นพึงชำระศิลปะให้บริสุทธิ์”⁵⁶ อนึ่ง แม้จะปฏิบัติธรรม สมาธิ ธรรมฐานก็ยังคงรับศิลปะเพื่อปฏิบัติก่อน เพราะสมาธิที่อบรมแล้วด้วยศิลปะ จะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

ภาพ: 2.19 พระอุโบสถหลวงพ่อดโต วัดพระศรีฯ พิชณโลก
ที่มา : พระครูสิริรัตนานูวัตร, (18 พ.ย.61)

ปฏิมากรรม * วัดพระศรีฯ ที่สำคัญ

พระพุทธชินราช

ท้าวมรินทราธิราชเจ้าร่วมเป็นช่างหล่อพระพุทธชินราช โดยตำนานกล่าวว่า การหล่อพระพุทธชินราชนั้นมีการหล่อหลายครั้งเพราะทองแผ่นไม่เต็มองค์ ไม่บริบูรณ์ มีตำนานกล่าวว่า “พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกทรงรู้สึกประหลาดพระทัยยิ่งนัก พระองค์จึงทรงตั้งสัตยาธิษฐานเสี่ยงเอาบุญบารมีของพระองค์เป็นที่ตั้ง อีกทั้งขอให้ทวยเทพดาจงช่วยคลี่คลายให้สร้างพระพุทธรูปสำเร็จตามพระประสงค์เถิด แล้วให้ช่างปั้นหุ่นใหม่อีกครั้ง (ครั้งที่ 4) ในครั้งนี้ปรากฏว่ามีตาประชาชนคนหนึ่งไม่มีผู้ใดทราบว่ามีชื่ออะไร มาจากไหน ได้เข้ามาช่วยปั้นหุ่นและช่วยเทพของหล่อทำการงานอย่างแข็งแรงทั้ง

⁵⁶ พ.ว. (ไทย) 26/612/445.

* คำว่า ปฏิมากรรม มีความประสงค์ใช้คำนี้เพราะเป็นลักษณะทางพระพุทธศาสนา ส่วนคำ ประติมากรรม ใช้ในลักษณะที่ไม่ใช่ทางศาสนา เช่น ประติมากรรมอนุสาวรีย์เพ็ทิสันติภาพ อนุสรณ์บุคคลสำคัญของประเทศ เป็นต้น

กลางวันกลางคืนจนเสร็จโดยไม่พูดจากับใครในวันพฤหัสบดี ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 6 ปีมะเส็ง นพศกจุลศักราช 319 (1500)”⁵⁷

เอกลักษณ์ พระพุทธชินราช มีเอกลักษณ์อย่างหนึ่งที่พระพุทธปฏิมากรรมอื่น ๆ ไม่มี คือ ชุ่มเรือนแก้ว ซึ่งมีภาพลักษณ์มาจากรัตนฆรเจดีย์ สถานที่เสวยวิมุตติสุขของพระพุทธเจ้า สัปดาห์ที่ 4 ทิศพายัพแห่งต้นศรีมหาโพธิ์ ซึ่งเป็นหนึ่งในเจ็ดสัปดาห์ภายหลังตรัสรู้ ณ ที่แห่งนี้พระพุทธองค์ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขด้วยการพิจารณาพระอภิธรรมปิฎก

ภาพ :2.20 พระพุทธชินราชเอกลักษณ์ชุ่มเรือนแก้ว (รัตนฆรเจดีย์)
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, 18 พ.ย.61

วัดอินทราวาส (วัดต้นแก้ว)

วัดอินทราวาส มีชื่อดั้งเดิมว่า วัดต้นแก้ว ตั้งอยู่ที่หมู่ 4 ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย วัดนี้สร้างสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ ช่วงปี 2399- 2412 สิริรวม 13 ปี แห่งการเป็นเจ้าหลวงปกครองนครเชียงใหม่ คำว่า ต้นแก้ว เป็นภาษาพื้นเมืองล้านนา คือชื่อของต้นตะขบป่า ซึ่งต้นตะขบป่านี้ มีผลลักษณะสีแดงเข้มถึงม่วงและกินได้ ภายในวัดมีต้นแก้วอยู่ จึงเป็นมูลเหตุให้ชื่อวัดนี้ว่า วัดต้นแก้ว ก่อนมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดอินทราวาส มาจากชื่อของ เจ้าอาวาสที่สร้างวัดนี้ ชื่อว่า อินทร์ แต่คนเชียงใหม่ก็ยังนิยมเรียกวัดต้นแก้ว

การตั้งชื่อวัดแห่งนี้ มีแนวความคิดการแสดงให้เห็นว่า คนสมัยโบราณตั้งชื่อวัดตามภูมิทัศน์ ซึ่งมีต้นแก้วหรือต้นตะขบอยู่ล้อมรอบวัดหรือวัดนี้มีต้นแก้วอยู่ภายใน เป็นไปได้ว่า ถ้าวัดนี้อยู่กลางทุ่งนา อาจตั้งชื่อว่า วัดทุ่งหนองควาย เพราะตั้งอยู่ตำบลหนองควาย ถ้าวัดนี้ตั้งอยู่กลางบึง อาจจะขึ้นต้นชื่อ

⁵⁷ คณะกรรมการวัด, วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร, 660 ปี (1900-2560) พระพุทธชินราช, (พิษณุโลก: รตาวรรณปริน, 2560), หน้า 35.

ว่า วัดบึง.. ถ้าวัดนี้ตั้งอยู่เชิงเขา อาจจะชื่อวัดว่า วัดเชิงศิรี.... ก็ได้ ซึ่งการที่ตั้งชื่ออำเภอนี้ว่าหางดง เพราะมีภูมิทัศน์ตั้งที่ว่าการอำเภออยู่ท้ายดงนี้เอง

ดังนั้น จึงสอดรับกันว่า ภูมิทัศน์ คือสภาพแวดล้อมให้ตั้งชื่อวัด เช่น วัดเวฬุวัน แปลว่า วัดป่าไผ่ ณ บริเวณนั้นเป็นอุทยานสวนไผ่ ตั้งอยู่เชิงเขาราชคฤห์ 5 ลูก เมืองหลวงของแคว้นมคธสมัยโบราณ ลักษณะเดียวกันกับชื่อวัดต้นแก้ว วัดป่าไผ่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนาอย่างมาก เนื่องจากเป็นวัดแห่งแรกที่พระเจ้าพิมพิสารสร้างถวายพระพุทธเจ้า และเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ในวันเพ็ญเดือนมาฆะแก่พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา 6 ประการ จำนวน 1,250 องค์ กาลต่อมาการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นั้น ได้ถือเป็นหลักการของพระพุทธศาสนา (ขนดี ปริมิตโปตีติกา.....) คุณสมบัติภิกษุสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา (อนุปวาโท อนุปมาโต ....) และหลักธรรมปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพุทธทั่วไป (สพพปาปสส อกรรม..) ⁵⁸ เทียบกับพระอารามหลวงของไทยในปัจจุบัน เพราะพระเจ้าแผ่นดินสร้างถวาย

วัดเชตะวัน หรือเชตะวันมหาวิหาร เป็นชื่อของเจ้าชายเชต และเป็นอุทยานของเจ้าชายเชตแห่งกรุงสาวัตถี เมืองหลวงของแคว้นโกศลซึ่งอนาถปิณฑิกเศรษฐีได้ซื้ออุทยานนี้สร้างเป็นวัดถวายพระพุทธเจ้า วัดแห่งนี้มีความสำคัญทางศาสนา กล่าวคือเป็นวัดที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่นานกว่าที่ใด ๆ ถึง 25 พรรษา มีพระสูตรที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่พระราชา เศรษฐี ภิกษุสงฆ์แม่แก่เทวดามากมาย ซึ่งมงคลสูตร 38 ประการ (อเสวนา จ พาลานํ ปญชิตานญจ เสวนา...) ก็เกิดขึ้นที่เมืองนี้

ดังนั้น แนวคิดการตั้งชื่อวัดสมัยโบราณถึงปัจจุบันนี้ ก็เป็นไปตามแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น ทั้งนี้ กรณีถ้าเป็นวัดราษฎร์หรือวัดประจำหมู่บ้านซึ่งชาวบ้านสามัคคีกันสร้างขึ้น ก็จะตั้งชื่อวัดตามหมู่บ้านนั้น ถ้าหมู่บ้านนั้นมีภูมิทัศน์อย่างไร ก็ตั้งชื่อวัดตามนั้นด้วย เช่นถ้าพื้นที่นั้นมีภูมิทัศน์เป็นป่าต้นแก้ว หรือต้นสัก หรือตะโก หรือต้นจำปา ก็ชื่อตามต้นไม้เหล่านั้น ๆ และสิ่งที่ตามมาของการตั้งชื่อวัดตามภูมิทัศน์นี้จะมีผลทางจิตใจด้วย คือจะทำให้มีความรู้สึกว่าร่มเย็น สงบ สงัด เป็นที่น่าปลื้มใจของหมู่สมณะหรือชาวบ้านทั่วไป สอดคล้องกับการตั้งชื่อวัดจากผลการวิจัยว่า “แนวคิดโครงสร้างและลักษณะของวัดในพุทธกาล จะพบว่า ในแง่ภูมิทัศน์และสิ่งปลูกสร้างหรือถาวรวัตถุต่าง ๆ ภายในบริเวณวัดนั้นไม่มีอะไรซับซ้อนหรือยุ่งยาก เป็นแต่เพียงหลักการใช้สอยประโยชน์ที่เป็นที่ตั้งและอาศัยพื้นที่ซึ่งมีธรรมชาติเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เช่น วัดเวฬุวัน วัดเชวัน วัดนิโครธาราหรือแม้กระทั่งวัดอัมพปาลีวันก็อาศัยความเป็นธรรมชาติช่วยปรับภูมิทัศน์ให้ มีเพียงบางวัดที่ต้องอาศัยหลักทางสถาปัตยกรรมช่วย เช่นวัดบุพพารามที่ปลูกสร้างในรูปแบบปราสาทหรืออาคารเป็นชั้น ๆ แต่ต้องยึดประโยชน์ใช้สอยให้ร่มเงาในเวลาพักผ่อนนอกเหนือจากการพักอยู่ในปราสาทส่วนนี้จึงแสดงถึงลักษณะทางกายภาพหรือพื้นที่ที่จับต้องได้ เห็นได้ด้วยตา แต่ต้องเป็นมิติที่เกี่ยวเนื่องต่อการพัฒนาจิตปัญญา ส่งเสริมสนับสนุนการปฏิบัติ สมာธิวิปัสสนา...” ⁵⁹

⁵⁸ ที.ม. (ไทย) 10/90/50.

⁵⁹ อ่างแล้ว, วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการส่งเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ, หน้า 53.

ความสำคัญทางศาสนา (วัดต้นเกว๋น)

วัดอินทราวาส/วัดต้นเกว๋น เป็นวัดเก่าแก่ที่มีความสำคัญเชิงประวัติศาสตร์ สร้างเพื่อเป็นสถานที่แหวะพักกระบวนแห่จากอำเภอจอมทองไปนครพิงค์เชียงใหม่และให้ประชาชนในละแวกนี้ได้สร่งน้ำสมโภชก่อนที่จะอัญเชิญเข้าเมืองเชียงใหม่เพื่อประดิษฐาน ณ พระธาตุดอยสุเทพ กระบวนแห่ฯ ได้แหวะพักประดิษฐาน ณ ศาลาจัตุรมุข ที่สร้างเป็นแบบสถาปัตยกรรมที่สวยงามต้นแบบของศิลปะแบบล้านนา กิจกรรมแห่พระบรมสารีริกธาตุนี้ถือว่าเป็นโชคและบุญกุศลของชาวบ้านละแวกนั้น ผู้ได้เข้าร่วมกระบวนแห่และแห่พระบรมสารีริกธาตุนับว่ามีบุญสูงยิ่ง เกิดพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติด้วยพิธีแห่และสร่งน้ำครั้งยิ่งใหญ่อย่างนี้ นับว่าเป็นต้นตอประเพณีสืบทอดมาจากประเทศศรีลังกา ซึ่งชาวศรีลังกาจะนิยมแห่พระบรมสารีริกธาตุด้วยขบวนช้างหลายเชือกซึ่งช้างมีการตกแต่งด้วยผ้าเนื้อดี มีคุณค่าที่เดียว และพระบรมสารีริกธาตุนี้ยกขึ้นไว้ในอาคารที่สูงที่สุด ชนิดเจดีย์ทรงปราสาท ซึ่งเจดีย์ทรงปราสาทนั้นส่วนกลางของเจดีย์จะมีถ้ำซอกค้ำพกธาตุ คือที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ รอบนอกจะเป็นประตู 4 ทิศที่ดาวจตุโลกบารักราช เหนือขึ้นไปจากประตู 4 ทิศนี้จะเป็นสัตว์ป่าหิมพาน เช่น ครุฑ กิณนรี คนธรรพ์ นาค ยักษ์ รวมถึงพันธุ์ไม้นานาชนิด และวัดที่มีพระปราสาทถือว่าเป็นวัดนั้นเป็นวัดหลวง

นิมิตใหม่ โดยเกิดมีประเพณีแห่พระบรมสารีริกธาตุ (พระธาตุศรีจอมทอง) ในเชียงใหม่ นับเทศกาลเป็นประจำปี เฉกเช่นวัดต่าง ๆ ทั่วไปที่จัดงานสมโภช เช่น ประเพณีสมโภชพระพุทธชินราช พิธีเช่นนี้ จัดอย่างยิ่งใหญ่ในจิตใจและถือเป็นประเพณีประจำปีที่เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ได้ริเริ่มไว้แล้ว ประชาชนก็ปฏิบัติสืบมา นอกจากนี้ มีการสร่งน้ำพระบรมสารีริกธาตุแล้วยังมีการโปรยดอกไม้ตลอดแนวทางที่แห่กระบวนมาด้วยขบวนช้าง ขบวนม้าให้ประชาชนที่ได้สร่งน้ำพระธาตุศรีจอมทองได้อิ่มบุญ หลังจากนั้นก็อัญเชิญไปที่วัดสวนดอก 3 วัน 7 วัน แล้วก็ขึ้นวัดพระธาตุดอยสุเทพเป็นประจำทุกปี เป็นเรื่องของเจ้านายฝ่ายเหนือในอดีต

ความสำคัญของภูมิสถาปัตยกรรม (วัดต้นเกว๋น)

วัดอินทราวาส (ต้นเกว๋น) กล่าวกันว่า มีสถาปัตยกรรมที่เป็นล้านนาโบราณ มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยสร้างศาลาจัตุรมุขที่แสดงถึงท้าวจตุโลกบาลหรือการคุ้มครองดูแลของเทพสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช พระวิหารที่สร้างในดินแดนล้านนามีความเป็นเอกลักษณ์ทั้งในด้านสถาปัตยกรรมและงานศิลปกรรมประดับตกแต่งที่ล้านแล้วแต่เป็น แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของช่างผู้สร้าง ที่นำคติความเชื่อทางศาสนามาผสมกับรูปแบบงานสถาปัตยกรรมได้อย่างลงตัว การสร้างวิหารของล้านนานั้น ปรากฏมาตั้งแต่การเริ่มรวบรวมดินแดนของพญามังรายและสืบทอดกันอย่างมากมาย ดังจะเห็นได้จากจำนวนของวิหารที่สร้างในดินแดนนี้อย่างต่อเนื่อง ความศรัทธาของชาวล้านนาที่มีต่อการสร้างศาสนสถานเป็นสิ่งที่มีย่างเต็มเปี่ยม ทั้งนี้ด้วยความเชื่อเรื่อง “การสร้างบุญกุศล” ในสมัยโบราณจะมีจารึกกล่าวถึงเจตนารมณ์ในการสร้างวิหารไว้ เพื่อให้เป็นที่ตั้งแห่งพระรัตนตรัยเพื่อสืบทอดพระศาสนาให้ครบ 5,000 วัสสา ปรารภนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต นอกจากนั้น ยังเพื่อเป็นหนทางแห่งการรอดพ้นจากอบายภูมิ ดังเช่น จารึกของพระเจ้าอภัยวราช เมื่อ พ.ศ. 2341 ด้วยความเชื่อว่าการสร้างวิหารเป็นการสร้างมหากุศล จึงทำให้เกิดการสร้างวิหารดินแดน

ล้านนาอย่างมากมาย ดังปรากฏในเอกสารของชาวจีนในสมัยราชวงศ์หมิงและชิง ต่างกล่าวโดยรวมถึงดินแดนที่ผู้คนมีความศรัทธาในศาสนาที่จีนเรียกว่า “ป่าไป่สี่ฟู่” ซึ่งก็คือ “ล้านนา” ดังปรากฏความว่า

...ประเทศป่าไป่ฟู่เป็นประเทศแห่งช้าง
เครื่องหอม...ประชาชนมีจิตศรัทธา
ปสาทะในพระศาสนา วัดและเจดีย์
พบเห็นได้ในทุก ๆ หมู่บ้าน ดั่งนั้น จึงนับ
จำนวนวัดและเจดีย์ได้เป็นหมื่น ๆ แห่ง⁶⁰

ดังกล่าวมา จะเห็นว่าความสำคัญของวัดต้นแก้ววันนี้มีมากมาย กล่าวคือเป็นสถานที่พักกระบวนแห่พระบรมสารีริกธาตุจากวัดพระธาตุจอมทอง เข้ามายังเมืองนครพิงค์เชียงใหม่ ซึ่งถือเป็นประเพณีเก่าแก่ของเจ้าหลวงเชียงใหม่ วัดนี้ อยู่ในเส้นทางสายเดิมที่ขบวนแห่จะต้องหยุดพัก ขบวนแห่พระบรมสารีริกธาตุจะต้องหยุดพักประดิษฐานที่ศาลาจตุรมุขเป็นเวลา 3 วัน 3 คืน เพื่อให้ศรัทธาประชาชนได้สักการะบูชา สรงน้ำสมโภช ก่อนที่จะเดินทางต่อไปยังเมืองเชียงใหม่ แม้ว่าปัจจุบันขบวนแห่พระบรมสารีริกธาตุจะไม่ได้หยุดพักที่วัดนี้แล้วก็ตาม แต่ภายในวัดยังหลงเหลือสิ่งปลูกสร้าง ที่เคยใช้เป็นประดิษฐานของพระบรมสารีริกธาตุอยู่ ทั้งศาลาจตุรมุข รินรอน้ำสรงหรือแม่แต่กลองปู่จำ

วัดต้นแก้ว มีลักษณะสถาปัตยกรรมล้านนาดั้งเดิมที่แสดงออกถึงแบบแผนทางศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมล้านนาที่งดงามและทรงคุณค่ายิ่ง แม้จะได้รับการบูรณะซ่อมแซม แต่ยังคงไว้ซึ่งศิลปะแบบดั้งเดิม สถาปัตยกรรมที่สำคัญของวัดนี้ คือ

ศาลาจตุรมุข คือศาลาลงคา 4 มุข หันไปใน 4 ทิศ ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระธาตุศรีจอมทองที่พักกระบวน เพื่อให้ประชาชนได้สรงน้ำสมโภช เป็นสถาปัตยกรรมซึ่งพบเพียงหลังเดียวในภาคเหนือ นอกจากนี้ ศิลปกรรมล้านนาดั้งเดิมภายในวัดนี้ ยังจัดว่าเป็นต้นแบบที่สมบูรณ์และมีคุณค่ามาก สมาคมสถาปนิกสยามประกาศให้เป็นอาคารอนุรักษ์ดีเด่น เมื่อปี พ.ศ. 2532

ภาพ :2.21 ศาลาจตุรมุข ทรงมณฑปที่พักกระบวนแห่พระธาตุศรีจอมทองรอบเมืองเชียงใหม่
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (24 พ.ศ.62)

⁶⁰ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับโครงการขับเคลื่อนเมืองเชียงใหม่เป็นเครือข่ายเมืองสร้างสรรค์ขององค์กร UNESCO สาขาหัตถกรรมและศิลปะพื้นบ้าน, (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2562), หน้า 4-5.

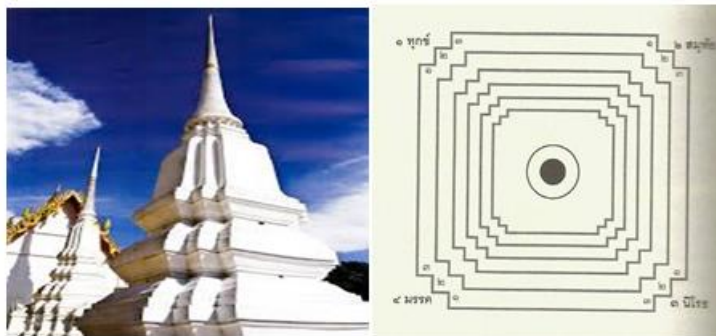
วิหารวัดต้นแก้ว สร้างเมื่อ จ. ศ. 1220 (พ. ศ. 2401) ซึ่งได้บันทึกไว้ที่ได้เพดานด้านเหนือด้วยอักษรไทยยวน (ตัวเมือง) นายช่างผู้สร้างวิหารมีความสามารถและชำนาญการแกะสลัก เช่น ลวดลายดอก ลายรูปสัตว์ที่หน้าจั่ว และช่อฟ้า ฐานชุกชีเป็นลายรูปปั้นดอกกุตุ ผาหนังด้านหลังพระประธานเป็นซุ้มและมีพระพิมพ์โลหะติดฝาผนัง พระพิมพ์แบ่งได้ 2 แบบคือ (1) แบบใบโพธิ์ปางมารวิชัยขนาด 2×4 ซม. (2) แบบนาคปรก ขนาด 3×5 ซม. วิหารวัดต้นแก้วต้นแบบหอคำหลวงที่งานพิชสวนโลก จังหวัดเชียงใหม่ นั่นเอง ดังภาพนี้

ภาพ : 2.22 วิหารวัดอินทราวาสประดิษฐานพระศรีชัยมงคล (ต้นแก้ว)
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร (24 พ.ศ.62)

2) ความหมายของภูมิสถาปัตยกรรม ของวัด

ความหมายตามภาษาเมื่อผนวกตามความหมายที่กล่าวอ้างไว้แต่ต้น คือ การปรับแต่งพื้นที่ภายในวัดหรือรอบ ๆ วัดด้วยสถาปัตยกรรมที่มีศิลปะ หัวข้อนี้ มี 3 คำหลัก ๆ คือ ภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรม และวัด ดังนั้น ภูมิทัศน์ คือการตกแต่งพื้นที่ด้วยสวนหย่อม สวนดอกไม้ ปลูกต้นไม้ให้ร่มรื่น น้ำตก น้ำพุ สามารถทำได้ภายในอาคาร นอกอาคาร กลางสนาม สถาปัตยกรรม คือการทำงานฝีมือที่ก่อสร้างแกะสลัก ฉลุไม้ให้เป็นลวดลายแบบมีศิลปะ สิ่งที่ขาดไม่ได้คือ การสื่อสถาปัตยกรรม นั้นถึงธรรมด้วย เช่น เจดีย์องค์หนึ่ง รูปทรงกรวยตั้ง มี 4 เหลี่ยม ซึ่งแต่ละเหลี่ยมนั้นจะย่อมุมไม้สิบสอง และเจดีย์จะนิยมสร้างไว้ในวัดเท่านั้น นอกจากศาสนสถาน เป้าหมายของการสร้างเจดีย์คือ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือพระธาตุของพระอรหันต์ต่าง ๆ เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองที่สื่อถึงธรรม มีดังนี้

ภาพ :2.23 เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองของญาณ 12 ในอริยสัจ 4 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (22 พ.ค.2)

เจดีย์ย่อมุม เป็นศิลปะสวดลายของรูปทรงองค์เจดีย์อีกแบบหนึ่ง ที่นิยมสร้างกันสมัยโบราณปรากฏอยู่เกือบทุกวัด เป็นลักษณะเรียวยอดแหลม มีเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ส่วนสูงชั้นจะมีกลีบซ้อนกันเป็นชั้น ๆ นับได้ 9 ชั้น ซึ่งจำนวน 9 ชั้น การตีความในพุทธธรรมในเรื่องนี้ เป็นสื่อธรรมให้เข้าใจได้ว่า ประการที่ถือว่า องค์เจดีย์ที่มีส่วนสูงโดยซ้อนกันเป็นชั้น ๆ จำนวน 9 ชั้น มีความหมายว่า โลกุตตรธรรม 9 ประการ คือ มรรค 4 ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตมรรค ส่วนผล 4 ได้แก่ โสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตผล ส่วนนิพพาน 1 ได้แก่ ความหมดกิเลสทั้งปวง การที่แทนสัญลักษณ์ด้วยดอกบัว ก็หมายถึงความบริสุทธิ์ของพระสัทธรรมทั้ง 9 จึงแสดงนัยแห่งเจดีย์รายที่ซ้อนกันของดอกบัวนี้

เจดีย์ที่สร้างตามแบบสถาปัตยกรรมไทย เพื่อสื่อถึงธรรมนั้น การย่อมุมของเจดีย์ไม้สิบสองก็เป็นทรงเจดีย์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาประการหนึ่ง กล่าวคือว่า เจดีย์ไม้สิบสองนี้มีปรากฏในเขตพุทธาวาส วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลกมีลักษณะเจดีย์เป็นฐาน 4 เหลี่ยมจัตุรัส ทรงมุมของสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมออกไปอีก 3 มุม (หยัก) การแยกกุมใหม่ให้เป็นมุมย่อย 3 มุมของ 4 จัตุรัส รวมทั้งด้านของเจดีย์นั้นแล้ว เป็น 12 มุมเจดีย์ไม้สิบสองดังกล่าวนี้ หมายถึงอริยสัจ ที่เป็นกระบวนการพิจารณาธรรมของพระพุทธเจ้า คือ ทุ๊กซ์ ความเป็นทุ๊กซ์ สมุทัย เหตุให้เกิดทุ๊กซ์ นิโรธ การดับทุ๊กซ์ และมรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงการดับทุ๊กซ์ อริยสัจทั้ง 4 นี้ คือเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั้น พระองค์ได้ไตร่ตรองข้อที่ 1 คือ ทุ๊กซ์จนครบ 3 รอบ ด้วยการพิจารณา คือ

รอบที่ 1 พิจารณาสังจญาณ คือหยั่งรู้อริยสัจ 4 ว่าเป็นจริงอย่างไร

รอบที่ 2 พิจารณากิจจญาณ คือรู้กิจที่จะต้องทำ เช่น ทุ๊กซ์ควรกำหนดรู้

รอบที่ 3 พิจารณาภตญาณ คือรู้ว่ากิจนั้นได้กระทำแล้วเช่นรู้ทุ๊กซ์นั้น ได้ทำแล้ว

ส่วนอีก 3 ข้อที่เหลือก็พิจารณาด้วยญาณทั้ง 3 นี้ ข้อละ 3 รอบ เป็นการพิจารณา 12 อากา หรือพิจารณา ทุ๊กซ์ สมุทัย นิโรธ มรรค อย่างละ 3 ครั้ง ซึ่งพระพุทธเจ้ามี “ญาณทัชณะ ตามเห็นอริยสัจที่เป็นจริงครบรอบ 3 มีอากา 12 ประการ”⁶¹ ดังบาลีที่ปรากฏในบทสวดธัมมจัก

⁶¹วิ.ม. (ไทย) 4/16/23.

กับปวัตตบุตรว่า ดิปะริวัฏฐัง ทวะทะสาการัง ยะถาภูตัง ญาณะทัสสะนัง อะโหสิ ด้วยเหตุนี้ จึง แทนคำสอนเรื่องญาณ 3 ในอริยสัจ 4 ด้วยศิลปกรรมเจดีย์ว่า ย่อมมไม้สิบสอง

3) หลักการสำคัญของภูมิสถาปัตยกรรม (สร้างวัด)

ปรัชญาในการสร้างวัด การดูแลรักษาวัดทั้งในอดีตและปัจจุบันจะค้ำอยู่อย่างหนึ่งคือ รมรื่น เพื่อตอบสนองความต้องการของชาวบ้านที่เข้ามาจะได้สงบใจ จากการหว่านในสังคมชาวบ้าน เป็นการหนีร้อนมาพึ่งเย็น ตามหลักการที่ว่า 5 ร. คือ รมรื่น รมเย็น ร่วมสร้าง ร่วมจิตวิญญาณ และร่วมพัฒนา มีคำอธิบาย ดังนี้

ร. 1 หมายถึงรมรื่น อาคารสถานที่ บริเวณลานวัด ลานใจและสภาพแวดล้อมในวัดที่ถูกต้องหลัก สุขภาพอนามัย

ร. 2 หมายถึงรมเย็น วัดจัดให้มีสวนดอกไม้ ปลูกต้นไม้ชนิดต่าง ๆ ให้ร่มเงา มีน้ำนึ่งที่เพียงพอ มีที่นั่งที่เย็นสะอาด

ร. 3 หมายถึงร่วมสร้าง วัดสร้างสุขภาพ ดูแลสุขภาพของพระสงฆ์ สามเณร บุคลากรในวัด และประชาชนด้วยกิจกรรมที่เอื้อต่อการดูแลสุขภาพชุมชน

ร. 4 หมายถึงร่วมจิตวิญญาณ วัดช่วยดำรงรักษา สืบสานศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ร. 5 หมายถึงร่วมพัฒนา วัดบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายฆราวาส ส่งเสริมความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน⁶²

สรุปแล้ว รูปแบบการส่งเสริมสุขภาพมี 2 ประเภท คือ ประเภทส่งเสริมสุขภาพะทางกาย ทางจิต ทางปัญญา สังคม และการส่งเสริมสุขภาพประการอื่น ๆ อีก 2 ด้านคือ ด้านการบริการยาอบสมุนไพรและด้านทำให้เป็นวัด 5 ร. ดังกล่าว

ณ ปัจจุบันนี้ ทุกคนก็ถามหาความร่มรื่นของวัด หรือคิดแต่จะทำไม่วัดจึงไม่เหมือนสมัยก่อนที่รมรื่น ว้างจากไร่จากนา ไม้รู้ว่าจะไปเที่ยวก็ไปวัด แล้วก็ได้รับความสบายใจกลับมา แต่ปัจจุบันนี้ ไม่เป็นอย่างนั้น แต่ก็มีเพียงบางวัดเท่านั้น แม้จะน้อยแต่ก็มี ผู้วิจัยจึงกำหนดวัดที่รมรื่นไว้ว่า ต้องมีคุณสมบัติ 5 ร.

ความร่มรื่นของวัดแห่งนี้ โดยจัดให้มีสวนหย่อมกลางสนาม ปลูกป่าสักมากกว่า 100 ต้น และเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม เรียกว่า สถานปฏิบัติธรรมป่าสัก นอกจากนี้รอบ ๆ วัดยังสวนป่าติดกับแม่น้ำน่าน ในเขตสังฆาวาสได้จัดการปลูกสร้างเสนาสนะเป็นระบบ โดยมีสระน้ำตรงกลาง และมีโรงเรียนพระปริยัติธรรม 2 ชั้น 1 หลังบรรจุตรากาญจนาภิเษกไว้หน้าบรรณ

สัปปายะ เป็นสิ่งที่พึงประสงค์ในการสร้างวัด การดูแลวัด ดังนั้น คำว่าสัปปายะ ไม่ใช่สิ่งอำนวยความสะดวกจากน้ำใช้ ไฟฟ้า การคมนาคมเท่านั้น ยังรวมถึง ความสุขสบายจากสถาปัตยกรรม

⁶² พระครูสิริรัตนานุวัตร และคณะ, ศึกษาแนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะองค์กรตามแนวพุทธจิตวิทยา, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559, หน้า 58.

ที่สวยงาม ภูมิทัศน์ที่สดชื่น มีองค์รวมคือจักรวาล ที่เจริญตาเจริญใจด้วย ตามที่อภินันท์ กันทะเตียน กล่าวไว้ว่า “โดยพุทธประสงค์ เสนาสนะเป็นเพียงสถานที่หรือสภาพแวดล้อมที่อำนวยความสะดวก การปฏิบัติธรรม อีกทั้งตรัสสำคัญอีกว่า การได้อยู่ได้อาศัยได้บริโภคแล้วก็ไม่ควรติดใจในความพอใจ ความปรารถนาจากสิ่งเหล่านั้น ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแหล่ง อาทิ คัมภีร์วิสุทธิมรรค เล่ม 1 สัปบายะ หรือสิ่งที่เหมาะสมกัน เกื้อกูลกัน ช่วยสนับสนุนให้มี 7 อย่าง ได้แก่ (1) อวาสาสัปบายะ ที่อยู่สบาย (2) โคจรสัปบายะ บิณฑบาตแหล่งอาหารสบาย (3) ภัตตะสัปบายะ การพูดคุยที่เสริมการปฏิบัติธรรม (4) บุคคลสัปบายะ ผู้เกี่ยวข้องด้วยช่วยให้จิตใจผ่องใส สงบ มั่นคง (5) โภชนะสัปบายะ อาหารสบาย (6) อุตุสัปบายะ ดิน ฟ้า อากาศ ธรรมชาติแวดล้อมและอุณหภูมิมสบาย (7) อิริยาบถสัปบายะ ยืน เดิน นั่ง นอน สบาย”⁶³

4) ประเภท/องค์ประกอบของภูมิสถาปัตยกรรม (จริยธรรม)

ข้อนี้ มุ่งเน้นองค์ประกอบการสร้างภูมิสถาปัตยกรรม นั่นคือ องค์ประกอบเชิงจริยธรรม กล่าวคืออาคารต่าง ๆ ของวัดเป็นอาคารที่มีสถาปัตยกรรมเชิงพุทธอยู่ในภูมิทัศน์ความเชื่อ เช่น พระอุโบสถต้องหันหน้าไปทิศตะวันออก ถ้าอยู่ติดกับแม่น้ำหันหน้าไปหาแม่น้ำ สถาปัตยกรรมนั้นต้องสื่อถึงธรรมและแสดงเอกลักษณ์ของไทย ๆ ในฐานะเมืองพระพุทธศาสนา มีพระอุโบสถ วิหาร เจดีย์ และสถูป เเมรุ แม้แต่สัตว์ต่าง ๆ ที่ประกอบกับอาคาร เช่นสิงโตที่อยู่ด้านหน้าพระวิหาร ก็สื่อถึงธรรม มีคุณค่า 3 ด้าน คือ พุทธศึกษา จริยธรรม และคุณค่าทางหัตถกรรม ดังนี้

พระวิหาร ว่าโดยคุณค่าทางพุทธศึกษาแล้ว ทำให้ทราบว่า เป็นอาคารที่ประดิษฐานองค์พระประธานสำคัญในอารามนั้น เช่น พระวิหารพระพุทธชินราช ภายนอกและภายในนั้นจารึกพุทธประวัติ ชาดก ตำนานเทพ พรหม ยมยักษ์ทั้งหลาย ตรงประตูบานใหญ่นั้น กระจุมประตูมีเอกลา ภายนอกนั้นมีเวชยันตปราสาท ที่สถิตของพระอินทร์ ทำหน้าที่หล่อพระพุทธชินราชแต่ต้นและอารักขาตลอดเวลา ข้างซ้ายและขวาองค์พระพุทธชินราชมีเทพกัมมาร เทพชื่อท้าวสุวรรณ มารคืออาฬวกยักษ์ ทำหน้าที่อารักขา ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษา คือการแสดงความเคารพต่อสถานที่สำคัญ มีการไม่สวมรองเท้าเข้าไป ไม่กั้นร่ม ไม่ใส่เสื้อผ้าสั้น หรือไม่นั่งเสมอองค์เคารพในพระวิหารนั้น ว่าโดยคุณค่าทางหัตถศึกษา คือการสร้างอาคารที่อิงธรรมโดยวิหารคดที่ล้อมรอบหมายถึงสาวกบริวาร 500 รูปนั่นเอง

วิหารคด เป็นส่วนประกอบสำคัญของวิหารหลัก คือพระวิหารพระพุทธชินราช มีพระวิหารที่ล้อมรอบเป็นซุ้มคอก ตรงมุมเป็นรูปทรงภาษาอังกฤษอักษรตัวยู (U) โดยพระวิหารพระพุทธชินราชที่หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตกซึ่งมีแม่น้ำน่านไหลผ่านเมืองพิษณุโลกไปรวมกับแม่น้ำอีก 3 สาย คือ แม่น้ำปิง แม่น้ำยม และแม่น้ำวัง นับสำคัญคำว่า วิหารคดนี้จะตีความในรูปทรงของอาคารที่ล้อมรอบพระวิหารหลัก รวมถึงพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในวิหารนี้จำนวน 326 องค์ ซึ่งพระพุทธรูปที่บรรจุภายในวิหารคดนี้ เป็นพุทธรูปปูนปั้นองค์ขนาดเกือบเท่า ๆ กัน ส่วนใหญ่เป็นปาง

⁶³ อ่างแล้ว, วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการส่งเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ, หน้า 10.

สมาธิหรือปางมารวิชัย ดังนั้น นัยสำคัญ 2 ประการ หลัก คือ รูปทรงของวิหารคด และพระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายใน

พระวิหารคด มีนัยที่สื่อถึงธรรม คือ พระวิหารคดรูปทรงภาษาอังกฤษอักษรยู (U) พระวิหารบริวาร ถ้าว่าตามพระปรารภจะมีเจดีย์บริวาร 4 องค์บ้างตั้งอยู่ล้อมรอบส่วนกลางขององค์พระเจดีย์นั้น หมายถึงอนุทวีปรายล้อมทวีปใหญ่คือองค์ปรารภในฐานะถือเป็นศูนย์กลางจักรวาล ได้แก่เขาพระสุเมรุ นั่นเอง ในส่วนที่พระวิหารคดที่ล้อมรอบองค์พระปรารภ หมายถึงกำแพงแก้ว ปราการคุ้มครององค์พระปรารภนั่นเอง

วิหารคด ว่าโดยคุณค่าทางพุทธศึกษา ทำให้ทราบว่าเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองรายล้อมพระพุทธรูปองค์ใหญ่ หมายถึงพระพุทธเจ้าที่ถูกแวดล้อมด้วยสาวกบริวาร จำนวน 500 รูป (สละหะ ปัญจะสะเตหิ ภิกขุหิ) ประเด็นนี้ มีผลทางจิตวิทยาต่อนักบวชนอกศาสนาหรือลัทธิขี้ผึ้งเหยียดหยาม ช่มเหง ยกัลลธิของตนว่าเด่นกว่า เลิศกว่า ดังนั้น สาวกบริวารจำนวนมากนี้ หมายถึงบริวาร เปรียบดังแม่ทัพนายกองที่มีกองกำลังสู้รบกำจัดอริราชศัตรูไปเร็วพลัน นั่นเอง ว่าโดยคุณค่าทางจริยศึกษา คือวิหารคดนี้สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพุทธสาวกบริวาร 500 ว่าโดยคุณค่าทางทัศนศึกษา คือ ศิลปะการสร้างอาคาร แสดงที่ตั้งอันเหมาะสม โดยพระสงฆ์สาวกจะนั่งล้อมข้าง ๆ และข้างหลัง ดังรูปแบบแสดงโอวาทปาติโมกข์ หรือรูปแบบสังคายนาทั้ง 3 ครั้ง

5) กระบวนการ/วิธีการ

ข้อนี้ ผู้วิจัยกำหนดกระบวนการหรือวิธีการสร้างภูมิสถาปัตยกรรม ได้โดยสะดวก เมื่อได้ศึกษาข้อมูลมาแต่ต้น ประเด็นข้อนี้คือ กระบวนการสร้างภูมิสถาปัตยกรรม ของวัดโดยทั่วไป คือ

ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น

ศึกษาหลักความเชื่อของท้องถิ่นแต่ละภาค

ศึกษาภูมิประเทศ อากาศ

ศึกษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น –ท้องถิ่นมีอิทธิพลต่อศิลปกรรม ถ้าท้องถิ่นนั้นมีการดำรงชีพอย่างไร ก็นิยมมีศิลปกรรมแบบนั้น ถ้าท้องถิ่นนั้นดำรงชีพด้วยการล่าสัตว์ป่า สิ่งที่เป็นฉากประกอบภาพ ลายมือภาพวาด ก็มักเป็นป่าไม้ ป่า ภูเขา ลำธาร เช่น พระพุทธรูปปางเลไลยก์ จะมีลึงถือรวงผึ้ง มีช้างถือกระบองน้ำนั้งข้างหน้าพระพุทธรูปนั้น ทำนองประสงค์จะถวายรวงผึ้ง พระพุทธรูปปางปฐมเทศนา จะมีกวางหมอบอยู่หน้าพระพุทธรูปนั้น ที่เป็นกวางนั้น เพราะสถานที่พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนานั้นเป็นป่าสารนาถ (ที่ฟังของหมู่กวาง) เป็นสวนกลาง

ศึกษาหลักความเชื่อของท้องถิ่นแต่ละภาค –สิ่งที่แน่นอนคือ ชุมชนในท้องถิ่นหนึ่งจะมีความเชื่อประจำถิ่นเสมอ ด้วยอิทธิพลของศาสนาย่อมตำนานทางศาสนา เช่น ผีตาโขน ในพระเวสสันดรชาดกตอนที่พระเวสสันดรพร้อมด้วยกษัตริย์ 6 พระองค์ (ฉกษัตริย์) เสด็จกลับพระนคร (กัณฑ์นครกัณฑ์) จากความเชื่อว่ามีเทพยดา เจ้าป่าเจ้าของปลอมตัวเรื่องผีตาโขนตามส่งเสด็จด้วย มีเอกลักษณ์เป็นประเพณีเด่น ๆ ที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย จะมีงานประจำปีกิจกรรมหลัก ๆ คือแห่ผีตาโขน

ปัจจุบันผีตาโขนกลายเป็นจุดสำคัญที่ช่วยดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ จึงนิยามวาดภาพ จิตรกรรมฝาผนัง ทำปฏิมากรรมประดับตกแต่งภูมิทัศน์ที่ศาลาอย่างสวยงาม

ศึกษาภูมิประเทศ อากาศ -การศึกษาภูมิประเทศหมายถึงภูมิอากาศว่าร้อน เย็น ขึ้น ขึ้นเพียงไร เพราะศิลปกรรมที่คงทนถาวรนั้นเกิดจากการเอื้ออำนวยของอากาศ ถ้าอากาศร้อนชื้น ควรวัสดุสร้างภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมอย่างไร ภูมิทัศน์ประเภทสวนสาธารณะ สวนหย่อม น้ำพุ น้ำตก นั้นมุ่งจะสื่อถึงเอกลักษณ์ของภูมิประเทศนั้นอย่างไร เช่นภาคใต้ของไทยมีศิลปะยุคสมัยใด ภาคเหนือนิยมศิลปะแบบใด สมัยใด (เมืองหลวงพระบางนิยมศิลปะแบบล้านช้าง เช่นพระราชวังสว่างวงศ์ วัฒนา)

ศึกษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม -ประเทศไทยมี 4 ภาค ทุกภาคมีศิลปะโดดเด่นต่างกันไป มาคู่กับวัฒนธรรมประจำภาคนั้น ตัวอย่างภาคเหนือติดชายขอบประเทศเมียนมาร์ มีพระพุทธรูปเอกลักษณ์ของเมียนมาร์ นั่นคือจะมีวงกลมติดแสงไฟกระพริบ 6 สี หมายถึงฉัพพัณณรังสีของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ใช้แสงนี้ในวันเทโวโรหณะ ในคราวเสด็จลงจากเทวโลกในวันที่เปิดโลกทั้ง 3 คือ โลกมนุษย์ โลกเทวดา โลกของนรก ให้คนใน 3 โลกนี้มองเห็นกันด้วยแสงฉัพพัณณรังสี

ภาพ : 2.24 พระพุทธรูปเมียนมาร์นิยมติดฉัพพัณณรังสี
ที่มา : พระครูสิริรัตนาวุธ, 25 พ.ค.61)

โดยสรุป คุณค่าของภูมิสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนานี้ จะสื่อถึงธรรม จึงถือว่าศิลปกรรมทุกประเภทจะมีนัยทางธรรมเสมอ จะไม่เน้นแต่ศิลปะเท่านั้น แต่ต้องมีศาสตร์ด้วย เช่น เปลวเพลิงบนพระเศียร หมายถึงปัญญา หนึ่งในไตรสิกขาเป็นลักษณะแสงสว่างที่กำจัดความมืดคือ อวิชชาให้หมดไป ตามพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญา เป็นแสงสว่างในโลก”

6) การประยุกต์ใช้ภูมิสถาปัตยกรรม

การประยุกต์ใช้เรื่องนี้ ประการสำคัญคือ การสื่อถึงธรรม ดังนั้น การที่ใคร ๆ จะทำภูมิทัศน์ หรือ สถาปัตยกรรมของวัดออกมานั้น ต้องคำนึงถึงการสื่อธรรมของพระพุทธเจ้าด้วย และภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนานี้จะหมายถึงศิลปกรรมไทยด้วย เช่นเดียวกันยาแผนโบราณ ก็คือยาแผนไทย ยาแผนโหมมาจากตำรายาของหมอชีวกโกมารภัจ ประเทศอินเดีย มีเส้าอโศกหัวสิงห์ มีตราธรรมจักร มีสัตว์ที่สื่อคำสอนของพระพุทธศาสนาอันเกิดจากการประยุกต์ใช้ ดังนี้

ภาพ : 2.25 เส้าอโศกหัวสิงห์และสิงห์หน้าพระวิหารที่สื่อถึงธรรม
ที่มา : หนังสือประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว, (10 มี.ค.62)

หัวสิงห์เส้าอโศก เป็นหัวสิงห์แกะสลัก 4 หัว หันหลังชนกันและหันหน้าไปทาง 4 ทิศ ที่ฐานรององค์สิงห์นั้นเป็นฐานดอกบัว รอบ ๆ มีสัตว์มงคล 4 ชนิด คือ ช้าง ม้า สิงห์ หงส์ และวงล้อ 32 ซี่ ซึ่งแต่ละประการบนยอดเส้าอโศกนี้มีนัยทางธรรมะ วัดต่าง ๆ ในประเทศไทยนิยมสร้างประดับหน้าพระพุทธรูป หน้าอาคาร หน้าพระวิหารหรือพระอุโบสถ

รูปสัตว์มงคลแกะสลัก 4 ชนิดอยู่รอบ ๆ ฐานหัวสิงห์ 4 หัวนั้น ได้แก่ **ช้าง** หมายถึง การประสูติของพระพุทธเจ้า เพราะเหตุที่พระพุทธมารดาทรงสุบินว่า มีช้างถือดอกบัวมาเข้าเฝ้าในคืนวันที่พระนางทรงพระครรภ์ เจ้าชายสิทธัตถะ **ม้า** หมายถึง การบรรพชา เพราะพระองค์ได้เสด็จทรงม้ากัณฐกะออกจากพระราชวัง เพื่อการบรรพชา **สิงห์** หมายถึง การประกาศธรรม ที่เปล่งสีหนาท เต็มไปด้วยอำนาจ ดังก้องไปทั่วทุกทิศทุกทาง **หงส์** หมายถึง การแยกชีวิต เหมือนหงส์ ที่สามารถแยกน้ำและนมออกจากกันได้ **ส่วนฐานดอกบัว** หมายถึง ศาสนา ความบริสุทธิ์ ซึ่งดอกบัวนั้น ไม่ว่าจะเกิดมาจากโคลนตม เมื่อออกดอก ก็จะมีบริสุทธิ์ สวยงาม ไม่เปรอะเปื้อน ด้วยโคลนตม เรื่องหัวสิงห์มีปรากฏในภูมิทัศน์ของวัดต่าง ๆ มากมายในปัจจุบันนี้

วงล้อธรรมจักร ขนาดใหญ่ จำนวน 24 ซี่ ตั้งอยู่บนฐานสิงห์นั้น มีความหมายว่า การเผยแผร์พระพุทธศาสนา กำลังหมุนวงล้อแห่งพระธรรมไปทั่วทั้ง 4 ทิศแห่งชมพูทวีปรูปพระธรรมจักร

24 ซึ่งได้นำไปประดิษฐานในธงชาติอินเดีย และข้อความที่จารึกไว้โดยพระเจ้าอโศกมหาราช ว่า "สัตยเมวะ ชะยะเต" แปลว่า ความจริงชนะทุกสิ่ง ได้กลายมาเป็นคำขวัญประจำชาติอินเดียในปัจจุบันส่วนในประเทศไทยใช้วงล้อธรรมจักรนี้เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาแต่มี 8 ซี่บ้าง หมายถึงมรรคมีองค์แปด มี 12 ซี่ หมายถึงอาการ 12 ในรอบ 3 ของญาณ 3 ที่พิจารณาอริยสัจ 4 หรือหมายถึงปฏิจกสมุปบาท 12 องค์ประกอบ

เสาอโศก (Pillars of Ashoka) เป็นเสาหินที่สร้างโดยพระเจ้าอโศกมหาราช (ครองราชย์ พ.ศ. 270 - พ.ศ. 311) พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์เมารยะ ที่ปกครองอนุทวีปอินเดีย ในช่วงยุคพุทธศตวรรษที่ 4 พระองค์สร้างเสาหัวสิงห์ขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเพื่อระบุสถานที่ตั้งของสถานที่สำคัญต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาในอินเดียมีเมืองสารนาถ เมืองไพศาลี เป็นต้นซึ่งเสาหินเหล่านี้สร้างด้วยหินทรายจากเมืองจุนนา เมืองทางตอนเหนือของอินเดีย ซึ่งถือได้ว่ามีคุณภาพดีที่สุดในสมัยนั้น ส่วนหัวเสา ทำด้วยหินทรายขัดมัน มีสีเทาอ่อน เป็นหัวเสาที่มีลักษณะสวยงามที่สุด และสมบูรณ์มากที่สุด ที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน ได้เก็บรักษา และตั้งแสดงให้ดู ในพิพิธภัณฑสถานแห่งพาราณสี ประการสำคัญของเสาหัวสิงห์อโศกนี้ คือเป็นโบราณวัตถุที่สำคัญที่สุดของอินเดียและหัวสิงห์นี้ถูกใช้เป็นตราสัญลักษณ์ประจำชาติอินเดียมีปรากฏในธนบัตรและในธงชาติของอินเดีย

ในด้านวรรณกรรมของอินเดียโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแล้ว พระเจ้าอโศกเป็นที่กล่าวขานถึงสรรพคุณของพระองค์ โดยตำราต่างๆพูดถึงเสาหินของพระเจ้าอโศก ในราชการแผ่นดินของพระองค์ เรียกเสาหินนี้ว่า "เสาหินแห่งธรรม" (Dharma-Stambhas) ซึ่งพระองค์จะสร้างขึ้นแล้วประดิษฐานไว้ในพุทธสถานที่สำคัญ กล่าวคือ เมืองสารนาถที่แสดงปฐมเทศนา เมืองไพศาลีที่ทาสักคายาครั้งที่ 2 ที่อื่น ๆ เป็นเสาอโศกแม้ไม่มีหัวสิงห์ ก็มีอุทยานลุมพินี ที่ประสูติ แม้เมืองเดลีก็มีในสมัยหลัง ข้อมูลที่ได้มาจากพระสงฆ์จีนก็คือเสาหินมีลักษณะเป็นแท่งเดี่ยว Monolith (Single Stone) เรียวสูงชัน ไม่มีฐาน แต่ละเสาจะมีรูปสลักรวมคล้อยคนทั่วไปคงเข้าใจความหมายที่ลึกซึ้งที่แสดงออกทางศิลปวัฒนธรรมเช่นนี้ยาก ดูจากเสาหินที่สารนาถเป็นตัวอย่างก็ได้ ตั้งตระหง่านสะกดตาบอกความหมายที่ลึกซึ้งของการพัฒนาไปถึงจุดสูงสุดของงานศิลปะยุคทองของพระเจ้าอโศกมหาราช และแสดงถึงความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราช

พระเจ้าอโศกมหาราชทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเพราะทอดพระเนตรเห็นสามเณรนามว่านิโครธผู้มีอกัปกิริยางดงาม ทรงเปลี่ยนพระนามจากจันฑาโศกเป็นธรรมาโศก พระองค์ทรงสร้างศาสนวัตถุถวายไว้ทั่วอินเดียนอกจากสร้างเสาอโศกหัวสิงห์นี้แล้ว ตามประวัติศาสตร์พระองค์ยังสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุมากมายถึง 84,000 องค์ ซึ่งรวมถึงพระเจดีย์พุทธคยาด้วย ซึ่งเจดีย์เหล่านี้ประดิษฐานทั่วประเทศอินเดียอีกด้วย ดังนั้น เสาหัวสิงห์ที่ได้ถวายนามว่า เสาอโศก เรียกอีกนามหนึ่งว่า เสาหินแห่งธรรม ซึ่งส่วนต่าง ๆ ของเสานั้นสื่อถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์ และแต่ละส่วนของเสาหัวสิงห์นั้นมีความหมายทางพุทธธรรม

สังคมไทย เป็นสังคมพุทธศาสนิกชน ถือวัฒนธรรมประเพณีที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา เมื่อนำพระพุทธศาสนาในฐานะคำสอนทางคุณธรรมจริยธรรมนำมาสร้างเป็นรูปธรรมในฐานะประเพณีวัฒนธรรม ศิลปกรรมประเพณี เทศกาลต่าง ๆ แล้ว ก็เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องเรียนรู้ความหมายและเข้าใจ

เจตนาารมณ์ของผู้ผลิตคิดค้น เช่นพระพุทธรูปองค์หนึ่ง ๆ ที่สร้างขึ้นด้วยศิลปะตามความเชื่อที่จะสื่อถึงธรรมะ จึงเป็นที่มาของคำถามว่า ทำไมพระพุทธรูปจึงมีเศียรเป็นเปลวเพลิง เพราะคนธรรมดาแล้วจะไม่มีใครนำเปลวเพลิงไว้บนศีรษะแน่ แต่ก็ด้วยศิลปะผสมผสานกับ คติธรรมที่จะสื่อถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ในคำว่า ปัญญา เป็นแสงสว่างในโลก (ปัญญา โลกัสมิ ปชโชโต) นั่นเอง

สถาปัตยกรรมในฐานะศิลปวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มาคู่กับมนุษย์ เพราะมนุษย์จะพัฒนาตนเองถึงเจริญสูงสุดจนมีอารยธรรมทางวัตถุ ประเภทประติมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม แม้อารยธรรมทางวรรณกรรม ทำให้อ่านออกเขียนได้ มีภาษาอังกฤษใช้ ดังที่พ่อขุนรามคำแหง มหาราช ทรงคิดประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้แทนตัวอักษรขอมที่เคยใช้กันมาแต่เดิม เมื่อ พ.ศ. 1826 เรียกว่า “ลายสือไทย” และได้มีการพัฒนาการมาเป็นลำดับจนถึงอักษรไทยในยุคปัจจุบัน รวมถึงอารยธรรมนามธรรมที่เป็นคติชนวิทยา ความเชื่อต่อบุญ-บาป นรก-สวรรค์ ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง ยิ่งไปกว่านั้น มนุษย์สามารถพัฒนาตนไปสู่จริยบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาด้วย ดังนั้น ผู้วิจัยเชื่อว่า การที่เรา รู้คุณค่า ให้ความสำคัญต่อกฎมีปัญญาของบรรพบุรุษที่คิดค้นสร้างไว้แล้ว จะทำให้เรารู้สึกมีจิตสำนึกหวงแหนและรักษาแล้วดำเนินชีวิตตาม นอกจากนี้ยังต้องศึกษาเรียนรู้ความเสื่อมความเจริญที่เกิดจากตนเองและคนอื่นเรียกว่า รู้ว่าอะไรจะดี อะไรจะชั่ว อะไรจะเจริญ อะไรจะเสื่อม

ศิลปวัฒนธรรมประเภทสถาปัตยกรรม ในฐานะเป็นเอกลักษณ์ของประเทศนั้น ๆ มีทั้งในรูปแบบอาคารทั้งวัตถุสิ่งของ รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกของอาคารนั้น การมีฝีมือทางศิลปะที่สวยงามจัดที่วางสิ่งต่าง ๆ ได้สัดส่วน ใช้เจตสิกอันวิจิตรที่สุนทรียภาพ เป็นผลผลิตทางสติปัญญาของมนุษย์ ศิลปะ เป็นเรื่องความคิดที่ถ่ายทอดออกมาเป็นฝีมือ แสดงให้เห็นความฉลาดในฝีมือ มีทักษะการใช้ฝีมือ ปรากฏออกมาอย่างงดงามอันน่าชื่นชม เมื่อเป็นดังนั้น พุทธศิลปกรรมก็เป็นเครื่องแสดงฝีมือ สำแดงความฉลาดในฝีมือ สำแดงทักษะฝีมือในศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่องศิลปะนี้ พระพุทธองค์ให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตมากที่สุดทีเดียว ที่ว่ามานั้น ก็เพราะจัดว่า ศิลปะเป็นมงคลอันดับสูงสุด (เอตมมังคะละมุตตะมัง) ดังที่ทรงแสดงไว้ในมงคลสูตร ข้อที่ 9 ว่า “การมีศิลปะเป็นอุดมมงคล (ศิลปปัญจะ ...เอตมมังคะละมุตตะมัง) เมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคลนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราศในเข้าศึกทุกหมู่เหล่า ย่อมถึงความสวัสดิ (ความปลอดภัย) ในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ”⁶⁴

⁶⁴ ชุ.ช. (ไทย) 25/5/6.

2.5 รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรมตามแนวจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา เพื่อให้เนื้อหาที่จะนำเสนอเป็นกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัยชัดเจนยิ่งขึ้น ดังงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังรายละเอียด ต่อไปนี้

พระครูสิริรัตนานุวัตรและ คณะ⁶⁵ ได้ศึกษาการเสริมสร้างสุขภาวะทางปัญญา โดยได้ยกวัดปัญญานันทาราม เป็นตัวอย่าง เพราะเป็นวัดที่สร้างโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสถานที่อบรม ค่ายอบรม โดยเฉพาะ จึงมีสถาปัตยกรรมด้านการก่อสร้างอาคาร สถานที่ พื้นที่ใช้สอยที่สอดคล้องกับภูมิทัศน์ คือ พุทธสังเวชนียสถาน 4 ตำบลนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกที่ขนิภายถึงขนาดว่าเปิดทางสู่สวรรค์ ปิดประตูนรกทีเดียว ซึ่งสวรรค์ชาวพุทธที่ใคร ๆ ก็อยากไปเพราะเป็นสถานที่สุขสบายดังนถมิต ส่วนนรกนั้นก็ตรงกันข้ามต้องหลีกเลี่ยงให้ห่างไกลเพราะเป็นสถานที่หาความเจริญไม่ได้ มีแต่ความทุกข์ทรมานที่ใครก็ไม่อยากพบเจอกัน ดังพุทธพจน์ที่ว่า

อานนท์ สังเวชนียสถาน 4 แห่งนี้เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ภิคุ
ภิคุณิ อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจะมาดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตประสูติ ในที่นี้’ ...
ว่า ‘ตถาคตได้ตรัสรู้อรุณุตตรสัมมสัมโพธิญาณในที่นี้’ ... ว่า ‘ตถาคตประกาศ
ธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้’... ว่า ‘ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วย
อนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้’ อานนท์ ขนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์จักมี
จิตเสื่อมใสตายไป ขนเหล่านั้นทั้งหมด จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์⁶⁶

อาคารสถานที่ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการบริการเสริมสร้างสุขภาวะทางปัญญา คือ ห้องสมุดรวมที่จำหน่ายหนังสือธรรม ซีดีธรรม ภาพจิตรกรรมปริศนาธรรม ซึ่งด้านนอกด้านบนส่วนหน้าของอาคารจะเป็นภาพแกะสลักคนนั่งบนเก้าอี้ประทับดวงตาแก่กัน (ภาพ) นี้คือสื่อการบริการปัญญา เป็นการให้แสงสว่างทางปัญญา เป็นการกำจัดความมืดคืออวิชชา จนเห็นสัจธรรมในที่สุด อาคารที่อยู่ติดกับอาคารห้องสมุดนี้เอง คือสถานวิทยุกระจายเสียง FM. 97.75 Mhz. เรียกว่า “คลื่นสีขาวของชาวพุทธ” เพื่อเผยแผ่ธรรม ถือว่าเป็นเครื่องมือเผยแผ่ธรรมทางอากาศที่สำคัญอย่างหนึ่ง นอกเผยแผ่ธรรมทางภาคพื้น ทำให้ชุมชนที่รอบ ๆ วัดได้รับประโยชน์ทางปัญญาสูงสุด (ภาพ)

นอกจากอาคารที่สำคัญนี้แล้วยังมีศาลาธรรมประเภทต่าง ๆ เป็นอาคารศาลาชั้นเดียวบ้าง 2 ชั้นบ้าง แต่ละหลังจะมีขนาดหลังใหญ่มาก มีพื้นที่อบรมที่โปร่ง ๆ แม้ศาลาใต้ต้นไม้ ซึ่งจะจุคนได้ 50-80 คน ถือว่าเป็นสิ่งสนับสนุนการเรียนรู้หรือเสริมสร้างปัญญาโดยแท้

พื้นที่บริเวณวัดนั้น นอกจากมีอาคารสิ่งปลูกสร้างที่ลงตัวแล้ว ที่สำคัญคือ สวนป่า มีต้นไม้ นานาพันธุ์หลายขนาด มองผิวเผินเหมือนป่าดงหนึ่ง เพราะก้านหรือกิ่งไม้พาดพิงกายกันเป็นระบบ คิดว่าต้นไม้เหล่านี้มิใช่ปลูกไว้เอาร่มอย่างเดียว แต่เห็นว่าเป็นต้นไม้สมุนไพรด้วย แต่ที่สำคัญเกี่ยวข้องกับ

⁶⁵ พระครูสิริรัตนานุวัตร และคณะ, ศึกษาแนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา, หน้า 92.

⁶⁶ ที.ม. (ไทย) 10/203/151.

การเสริมสร้างปัญญา คือ ปาดงเหล่านี้จะให้ความสงบกายคือปรับสภาพสมดุลทางอากาศแล้วมีผลกระทบถึงจิตใจทำให้เกิดสมาธิโดยเร็ว ปัญญาเกิดในที่สุด ตามหลักไตรสิกขา

อภินันท์ กันทะเตียน⁶⁷ ได้ศึกษาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ ได้กล่าวถึงความหมายของวัดทั้งเชิงกายภาพ เชิงสังคม และเชิงจิตวิญญาณ/ปัญญา ในแง่ที่เป็นคุณแก่พุทธศาสนิกชน ควรพิจารณาให้เข้ากับประเภทของวัดทั้ง 15 ประเภท ดังนี้

1. เป็นวัดตถสถาน คือ สถานที่ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นที่บรรพชาอุปสมบทสำหรับกุลบุตร เป็นที่สำหรับชาวไปรษักาศิล พังธรรม บำเพ็ญความดี
2. เป็นบุญญกรรมสถาน หรือบุญญเขต เป็นสถานที่สำหรับชาวบ้านไปบำเพ็ญกุศล
3. เป็นนุปสมสถาน คือ สถานที่แห่งความสงบ ยามใดที่ชาวบ้านได้รับความเดือดเนื้อร้อนใจด้วยเรื่องราวต่าง ๆ ก็มักจะไปอาศัยวัดสำหรับเป็นที่ระบายบรรเทาความคับอกคับใจ อีกทั้งพระสงฆ์ก็จะช่วยปลอบหรือให้คำปรึกษา
4. เป็นสาธารณูปการสถาน คือสถานที่ชาวบ้านได้ใช้สาธารณูปโภค เช่น สามารถจะไปใช้น้ำดื่ม น้ำใช้ที่บ่อที่เก็บน้ำของทางวัดได้
5. เป็นสถานศึกษา คือเป็นแหล่งเล่าเรียนวิชาความรู้ตั้งแต่ขั้นพื้นฐานถึงขั้นมหาวิทยาลัย ทั้งด้านศาสนศึกษา สามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา
6. เป็นสโมสรสถานหรือสมาคม คือเป็นที่สำหรับประชาชนได้ไปชุมนุมพักผ่อนหย่อนใจทั้งผู้ที่เกษียณอายุราชการหรือเป็นข้าราชการ ชาวบ้านที่ทำงานและว่างงาน เป็นที่สำหรับไปสนทนาธรรมกับพระสงฆ์
7. เป็นสุขศาลา โรงพยาบาล ซึ่งเป็นบทบาทวัดมาแต่เดิม พระสงฆ์แต่อดีตจะมีความรู้ทางแพทย์แผนโบราณ
8. เป็นอนาถสถาน คือเป็นที่พึ่งของคนไม่มีที่พึ่ง เช่นในคราวที่เกิดอัคคีภัยหรือภัยอื่น ๆ ผู้ไร้ที่พึ่งจึงได้พึ่งวัด
9. เป็นภยัตถ์ชิตนาถสถาน คือเป็นที่พึ่งของคนที่ถูกภัยคุกคาม เช่น เป็นที่หลบภัยในยามศึกสงคราม
10. เป็นมตามตนาถสถาน คือเป็นที่พึ่งของผู้ตายและญาติของผู้ตาย สำหรับบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ผู้วายชนม์หรือสำหรับเก็บ ผัง เผา
11. เป็นกีฬาสถาน คือเป็นสนามเด็กเล่นที่เป็นสนันทนาการสำหรับเด็ก ๆ ไม่ว่าจะใช้เป็นสำหรับเล่นหยอกล้อ วิ่งซ่อนหา เล่นก่อกเจดีย์ทราย
12. เป็นโรงแรม หมายถึงวัดมักจะเป็นที่พักอาศัยสำหรับพ่อค้า คนเดินทางขอพักอาศัย
13. เป็นศาล คือเป็นบทบาทวัดแต่เดิมที่เคยเป็นมีระงับดับคดีเรื่องราวของชาวบ้านที่ไปพึ่งพระสงฆ์ที่เคารพนับถือ หรือสมภารเจ้าวัดได้ตัดสินหรือระงับพิพาทให้

⁶⁷ อ่างแล้ว, วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการส่งเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ, หน้า 62-63.

14. เป็นยุวายุวดีที่สสนสถาน คือเป็นที่มาพบกันของชายหนุ่มหญิงสาวทั้งหลายซึ่งอดีตวัดจะเป็นที่พบปะกันในงานบุญหรือในงานมหรสพที่จัดขึ้นในวัด

15. เป็นศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรม หมายถึงการเป็นวัดที่รวมบทบาทตั้งแต่ข้อที่ 1-14

โดยสรุป วัดเป็น ศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรม และเป็นจุดสำคัญของสังคม และเป็นพื้นที่พื้นที่ชี้ให้เห็นถึงแก่นสาระสำคัญ 2 ส่วน ได้แก่ (1) ปทานกิจ หมายถึงเป็นที่ปลอดหรือเว้นจากการเบียดเบียนทุกชนิด ตั้งแต่เป็นสถานที่ไม่ประทุษร้ายชีวิตหรือทำการอื่นใดอันจะเป็นการรบกวนเบียดเบียน เช่น ขับขี่รถหัดขับ ทำสิ่งสกปรกแปดเปื้อนตามอาคารสถานที่ต่าง ๆ ของวัด (เขตอภัยทาน)

(2) ภาวนากิจ หมายถึงเป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการ เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน เป็นแหล่งกลางการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

พระครูโสภณปริยัตยาทร⁶⁸ กล่าวว่า จักรวาลวิทยาเป็นโลกทัศน์ที่เกี่ยวกับธรรมชาติของโลกและจักรวาลอันมาสัมพันธ์กับความคิดในพุทธปรัชญาเรื่อง กรรม สุขคติ และทุกข์คติ ความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มี 2 อย่างคือ ประการแรก ความรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นทางประสบการณ์ตรง คือ ความรู้เรื่องกำเนิดและลักษณะตามธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตและเรื่องกำเนิดของโลก ประการที่สอง คือ ความรู้ที่พระพุทธองค์ทรงหยั่งรู้ด้วยทิพยจักขุญาณ คือ เรื่องภพภูมิต่าง ๆ มีการพรรณนาสภาพอันน่ากลัวในทีคติภูมิหรืออบายภูมิและสภาพอันน่ารื่นรมย์ในสุคติภูมิ นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกประเภทของภูมิต่าง ๆ ได้เป็น 2 ประเภท คือ ประเภทวัตถุวิสัย (Objective) คือ ภูมิที่เชื่อว่ามืออยู่จริงอย่างเป็นรูปธรรม และประเภทจิตวิสัย (Subjective) ซึ่งเป็นนามธรรมที่เกี่ยวกับสภาวะจิตของมนุษย์ซึ่งอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์

พระมหาบุญไทย ปณณมโน⁶⁹ (๒๕๔๒) ศึกษาวิจัย เรื่อง คติความเชื่อเรื่องจักรวาลนิยมที่ปรากฏบนหีบพระธรรมในล้านนา วิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องจักรวาลนิยมโดยเน้นแนวคิด อุดมการณ์ และรูปแบบถ่ายทอดในงานศิลปกรรมบนหีบพระธรรมในอาณาจักรล้านนาที่อยู่ภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ผลการศึกษากล่าวถึงคติความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยาของชาวบ้านว่า เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมคือไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ จาริตประเพณีของชุมชน ผสมผสานกับธรรมในพระพุทธศาสนาจนมีรูปแบบที่มีเอกลักษณ์พิเศษ ปรากฏการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมจิตรกรรม ประติมากรรม ภายในผนังพระอุโบสถ พระวิหาร เจดีย์ โดยเฉพาะบนหีบพระธรรมซึ่งมีรูปแบบงานจิตรกรรมย่อส่วน เพราะไม่สามารถเขียนรูปลักษณะทั้งหมดของคติจักรวาลวิทยาตามความรู้และความรู้เข้าใจได้ทั้งหมด จึงเลือกถ่ายทอดเพียงบางส่วน เช่น เขาพระสุเมรุ ป่าหิมพานต์ สัตว์ในป่าหิมพานต์ นอกจากนั้นยังถ่ายทอดคติความเชื่อและเรื่องราวในพระพุทธศาสนาโดยสอดแทรกไปกับคติจักรวาลวิทยาเช่น การเขียนภาพเกี่ยวกับชาสดก พุทธประวัติ เป็นต้น ซึ่งมีที่มาจากเนื้อหาในวรรณกรรมในพระพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและมหายาน

⁶⁸ พระครูโสภณปริยัตยาทร, บทความเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท, อ้างใน จิต-จักรวาลการสร้างสรรคศิลปะร่วมสมัยให้เป็นสื่อสร้างจิตสำนึกทางศิลปวัฒนธรรม โดย รศ. ดร. ฉลองเดช คุณานูมาต, คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2560, หน้า 33-34.

⁶⁹ พระมหาบุญไทย ปณณมโน, บทความเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท, อ้างใน จิต-จักรวาลการสร้างสรรคศิลปะร่วมสมัยให้เป็นสื่อสร้างจิตสำนึกทางศิลปวัฒนธรรม โดย รศ. ดร. ฉลองเดช คุณานูมาต, หน้า 32-33.

พื้น ดอกบัว⁷⁰ ศึกษาวิจัยเรื่อง ภพภูมิและความเป็นไปในภพภูมิต่าง ๆ ของชีวิต เนื่องจากชีวิตเป็นธรรมชาติที่อมตะ แต่ชีวิตก็ยังคงอยู่ในสภาวะ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อชีวิตเป็นอมตะจึงมีภพภูมิ หรือสถานที่อยู่ของชีวิตมากมาย ตามระดับจิตใจของชีวิตนั้น ๆ คือ ถ้าจิตใจสูง ก็ไปเกิดในภพภูมิสูง จิตใจต่ำก็ไปเกิดในภพภูมิต่ำ ภพภูมิของชีวิตมีมากมายแต่เมื่อแบ่งเป็นประเภทใหญ่ก็มี 2 ประเภท คือ 1. โลกียภูมิ 2. โลกุตระภูมิ คือ ภูมิที่ชีวิตยังคงอยู่ในวิสัยของโลก คือมีกิเลส ตัณหาต่าง ๆ จึงยังตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โลกียภูมิ มีภูมิต่าง ๆ มากมาย แบ่งออกเป็นฝ่ายใหญ่ ๆ ได้ 2 ฝ่าย เช่นกัน คือ ทุคติภูมิ และสุคติภูมิ ผู้เขียนแสดงเนื้อหารายละเอียดความเป็นไปของภพภูมิต่าง ๆ ในทุกคติภูมิประกอบด้วย ตีรจกานภูมิ อสุรกายภูมิ เปตติวิสัยภูมิ ในสุคติภูมิประกอบด้วย มนุสสภูมิ เทวภูมิ รูปพรหมภูมิ และมีเนื้อหาเกี่ยวกับกรรมที่นำสัตว์ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ทั้งทุกคติภูมิและสุคติภูมิพร้อมทั้งยกตัวอย่างประวัติบุคคลต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในตอนท้ายของหนังสือมีเนื้อหาเกี่ยวกับโลกุตระภูมิและทางดำเนินไป โดยยกตัวอย่างประวัติของพระอริยบุคคลในสมัยพุทธกาลแบ่งประเภทของพระอริยบุคคล อธิบายสภาวะของพระนิพพานและวิธีปฏิบัติเพื่อนำไปสู่พระนิพพาน ได้แก่ สมณะกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา นั้น คือ วัฏสงสาร การเวียนว่ายตายเกิด และกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา เพราะหาทางปฏิบัติของพระพุทธศาสนาก็เพื่อหลุดพ้นจากวัฏสงสาร อันเป็นความทุกข์

ฉลองเดช คุณานูมาต⁷¹ ศึกษาวิจัย เรื่อง จิต-จักรวาลการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัยให้เป็นสื่อสร้างจิตสำนึกทางศีลธรรม พบว่า คติจักรวาลวิทยาพุทธศาสนา คือ แนวคิด สำคัญที่ใช้อธิบายโครงสร้างทางจิตวิญญาณของมนุษย์ด้วยการสร้างสัจจินตภาพที่แสดงธรรมชาติฝ่ายนามธรรม โดยเทียบเคียงให้สอดคล้องกับธรรมชาติทางรูปธรรมจากโลกทัศน์ของคนในสมัยโบราณ ทั้งนี้ จักรวาลในคติความเชื่อของชาวพุทธ หมายถึง ปริมาณพลแห่งภพภูมิทั้ง 3 หรือไตรภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ซึ่งเป็นการแสดงสถานะชีวิตของสรรพสัตว์รวมทั้งรูปพรรณสัณฐานและองค์ประกอบของโลกจักรวาลทางกายภาพในบริบทของสังคมวัฒนธรรมไทย คติจักรวาลยังเป็นรากฐานสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลังความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมและศิลปกรรม จากการศึกษาแนวคิดสัญลักษณ์และรูปแบบทางศิลปกรรมของงานจิตรกรรมไทย พบว่า เนื้อหาเรื่องคติจักรวาลมีทั้งที่ปรากฏอยู่ในภาพเขียนเล่าเรื่องพุทธประวัติชาดก วรรณกรรมพื้นบ้านและสื่อความหมายด้วยรูปทรงสัญลักษณ์ รูปแบบและกรรมวิธีในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมไทยมีลักษณะเด่นและสามารถสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์โดยสัมพันธ์เชื่อมโยงกับงานศิลปกรรมแขนงอื่น ๆ ภายในพุทธสถานแบบลัทธิซึ่งของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้

⁷⁰ พื้น ดอกบัว, บทความเรื่อง ภพภูมิและความเป็นไปในภพภูมิต่าง ๆ, อ้างใน จิต-จักรวาลการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัยให้เป็นสื่อสร้างจิตสำนึกทางศีลธรรม โดย รศ. ดร. ฉลองเดช คุณานูมาต, คณะวิจิตรศิลป์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2560, หน้า 32-33.

⁷¹ ฉลองเดช คุณานูมาต, บทความเรื่อง จิต-จักรวาลการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัยให้เป็นสื่อสร้างจิตสำนึกทางศีลธรรม, หน้า บทความย่อ.

ผู้วิจัยได้นำความรู้ที่ได้รับจากการศึกษามาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมสมัย รูปแบบศิลปะแนวจิตวางโดยการตีความหมายจากแนวคิดจิตจักรวาลวิทยาในงานจิตรกรรมไทย เพื่อการอนุรักษ์สืบสานวัฒนธรรมวิถีชีวิตอันเป็นผลผลิตทางพุทธปัญญาของชาวพุทธ

ผู้วิจัยคิดว่า ศิลปกรรมเป็นการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาทั้งในรูปอาคารหรือสิ่งก่อสร้าง เป็นรูปธรรม รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสิ่งปลูกสร้างนั้น ด้วยฝีมืออย่างมีศิลปะที่สวยงาม จัดการที่ว่างที่วางสิ่งต่าง ๆ เป็นสัดส่วน เป็นผลผลิตทางสติปัญญาของมนุษย์ที่ต้องใช้เจตสิกอันวิจิตรที่สุนทรียภาพ ศิลปะ เป็นเรื่องความคิดที่ถ่ายทอดออกมาเป็นฝีมือ แสดงให้เห็นความฉลาดในฝีมือเป็นทักษะการใช้ฝีมือ ซึ่งจะให้ปรากฏออกมาอย่างงดงามอันน่าชื่นชม เมื่อดังนั้น พุทธศิลปกรรมก็เป็นเครื่องแสดงฝีมือ แสดงความฉลาดในฝีมือ แสดงทักษะการใช้ฝีมือที่เกี่ยวกับศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนานี้เอง เรื่องศิลปะนี้ พระพุทธองค์ให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตมากทีเดียว ที่ว่ามากนั้น ก็เพราะจัดว่าศิลปะเป็นมงคลระดับสูงสุด (เอตัมมังคะละมุตตะมัง) ดังที่ทรงแสดงไว้ในมงคลสูตรข้อที่ 9 ว่า “การมีศิลปะเป็นอุดมมงคล (สิปปัญจะ ...เอตัมมังคะละมุตตะมัง) ดังนั้นเมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคลนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราศัยในข้าศึกทุกหมู่เหล่าย่อมถึงความสวัสดิ (ความปลอดภัย) ในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ”

พระครูสิริรัตนานวัตร และคณะ⁷² ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษาเชิงตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรม ในลักษณะนวัตกรรมการเน้นศิลปกรรมเชิงพุทธ พบว่า พุทธศิลปกรรมตามคัมภีร์วินัยปิฎก จุลวรรค กล่าวถึงภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำนวรรกรรม หรือนวัตกรรม ทำให้รู้ว่า มีประเภहनวัตกรรมในพระพุทธศาสนาจะเห็นว่าภิกษุทำนวรรกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับความหมายที่กล่าวมาข้างต้นดังความในพระวินัยปิฎก จุลวรรคว่า

ภิกษุทำนวรรกรรม ด้วยเหตุเพียงวางก้อนดินบ้าง.....ฉาบทาฝาบ้าง ...ตั้งประตูบ้าง....ติดสายยู่บ้าง ....ติดกรอบเช็ดหน้าบ้าง ...ทาสีขาวบ้าง ....ทาสีดำบ้าง ....ทาสีเหลืองบ้าง .....มุงหลังคาบ้าง ....ผูกมัดหลังคาบ้าง....ปิดบังที่อาศัยแห่งนภพิราบบ้าง ..... ปฏิสังขรณ์สิ่งชำรุดผุพังบ้าง ...ขัดถูบ้าง....นวรรกรรม 20 ปีบ้าง....นวรรกรรม 30 ปีบ้าง ... นวรรกรรมตลอดชีวิตบ้างพระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ยอมรับว่าทำนวรรกรรมเหล่านั้นจริง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงติเตียน และตรัสห้ามว่า ไม่พึงให้นวรรกรรมวิหารที่สร้างเสร็จแล้ว ชั่วเวลาแห่งควัน รูปใดให้นวรรกรรม ต้องอาบัติทุกกฏภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุให้นวรรกรรมวิหารที่ยังไม่ได้สร้างหรือที่สร้างค้างไว้ ให้ตรวจดูวิหารเล็กแล้วให้นวรรกรรม 5-6 ปี ให้ตรวจดูงานในเรือนมุงแถบเดียวแล้ว ให้นวรรกรรม 7-8 ปี ให้ตรวจดูงานในวิหารใหญ่หรือปราสาทแล้วให้นวรรกรรม 10-12 ปี⁷³

⁷² พระครูสิริรัตนานวัตร และคณะ, การศึกษาเชิงตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรม , รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557, หน้า 5-6.

⁷³ วิ.จ. (ไทย) 7/323/146-7.

ข้อสังเกต คือว่า ว่าตามพุทธพจน์ที่ยกมาข้างต้นนั้น คำว่า นวัตกรรมทางพระพุทธศาสนา นั้นเน้นในการทำขึ้นใหม่และทำในสิ่งที่ทำค้างอยู่ จะไม่รวมถึงซ่อมแซมของเก่าซึ่งต่างจาก ศาสตราจารย์ ดร. ชัยยงค์ พรหมวงศ์ที่ได้ให้เกณฑ์การพิจารณาว่าสิ่งใดเป็นนวัตกรรมไว้ในข้อที่ 1 ว่า นวัตกรรมจะต้องเป็นสิ่งใหม่ทั้งหมดหรือบางส่วน อาจเป็นของเก่าที่ใช้ไม่ได้ผลในอดีตแต่นำมา ปรับปรุงใหม่ หรือเป็นของปัจจุบันที่เรานำมาปรับปรุงให้ดีขึ้น

ศิลปกรรมที่แยกแยะได้ชัด ๆ อีกอย่างหนึ่งว่าตามแนวพระพุทธศาสนาแล้ว จะเห็นว่า มีการสร้างในลักษณะประติมากรรม สถาปัตยกรรม ทั้งแนววิจิตรศิลป์และแนวประยุกต์มากมาย ประการสำคัญคือสถาปัตยกรรมการก่อสร้าง มีเจดีย์ วิหาร พระอุโบสถ กุฏิ สิ่งก่อสร้างเหล่านี้เป็นเรื่องของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ที่แน่นอนคือ การก่อสร้างทุกอย่างย่อมมีกระบวนการสร้าง เช่น การสร้างเจดีย์ วิหารสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุองค์หนึ่ง ๆ ก็จะมีเริ่มจากการคิดว่าพระบรมสารีริกธาตุเป็นสิ่งสูงสุด ควรประดิษฐานไว้ในที่อันสมควรสมพระเกียรติและสะดวกสบายแก่หมู่ชนที่มา เคารพกราบไหว้ สมควรจำลองภูเขาขึ้นมาในรูปทรงของเจดีย์และคิดต่อไปว่าน่าเป็นเจดีย์รูปทรงใด แล้วก็เริ่มสร้าง ตัวอย่างองค์พระปฐมเจดีย์ เป็นรูปทรงระฆังคว่ำ แล้วพัฒนาการโดยใช้โครงสร้างไม้ซุง รัศมีด้วยโซ่ขนาดใหญ่ ก่ออิฐถือปูนปูทับด้วยกระเบื้อง มีวิหาร 4 ทิศ กำแพงแก้ว 2 ชั้น ตั้งอยู่วัดพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

วุฒินันท์ กันทะเตียน⁷⁴ กล่าวถึง โครงสร้างลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทย ว่า วัดไทย ถือได้ว่าเป็นสมบัติคู่กับแผ่นดินไทย ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากพัฒนาการ ภายหลังพุทธกาล โดยเฉพาะจากลังกาซึ่งถือคติการสร้างเจดีย์เป็นหลักก่อนแล้วจึงมีเสนาสนะ อาคารประกอบอื่น ๆ ใน ภายหลัง วัดในยุคแรก จึงเป็นวัดที่ได้รับอิทธิพลวัดแบบพุทธเจดีย์ และ วัดแบบอนุสาวรีย์ ต่อมาจึง ได้รับอิทธิพล แนวคิดจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานไปกับการวางแผนผังวัด เช่น การยึดเจดีย์ หรือการยึดพระอุโบสถเป็น แนวแกนหรือแกนกลางที่เป็นเสมือนการ จำลองจักรวาล มาไว้ในโลกมนุษย์โดยสมมติให้เจดีย์หรืออุโบสถเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุในระยะเวลาดังมา แนวคิดเรื่องจักรวาลและไตรภูมิภายในวัดได้ลดทอนลงตามเหตุปัจจัย โดยเฉพาะเขตพื้นที่สำหรับการ สร้างวัดซึ่งมีข้อจำกัดต่างจากอดีต การสร้างวัดจึง พยายามสร้างเพื่อตอบสนองเชิงสังคมเพิ่มขึ้น และความพยายามหวนคืนหลักสัปปายะดังเช่น พุทธกาล แต่ที่ยึดสิ่งปลูกสร้างหรืออาคาร ประธานของวัด ไว้อยู่ เช่น มีพระประธาน มีพระ เจดีย์ เป็นจุดศูนย์กลางของพุทธศาสนสถาน เกิดโครงการพัฒนาวัด ในหลากหลายรูปแบบขึ้น เช่น โครงการวัดสร้างสุขโครงการวัดบันดาลใจ โดยมุ่งให้วัดพัฒนาพื้นที่ หรือเพิ่ม พื้นที่สีเขียว ให้กับวัด ดังนั้น หากกล่าวถึงแนวคิด โครงสร้าง และลักษณะของวัดในพุทธกาลและ ปัจจุบัน จึงพบว่า วัดในพุทธกาลไม่เน้น องค์ประกอบที่เป็นสิ่งปลูกสร้าง แต่เน้นหลักสัปปายะเป็น องค์ประกอบ ในขณะที่วัดในปัจจุบัน มีความพยายามคงไว้ซึ่งโครงสร้างแบบเดิม แต่ ได้ผสมผสานเข้ากับ ประโยชน์ใช้สอยอื่น ๆ ประกอบ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้จรรโลงชุมชนทาง ศาสนา อาศัยหลัก ภูมิสถาปัตยกรรมเข้าเสริม แต่ยังไม่ถึงกับละเลยการทำให้วัดเป็นพื้นที่ สำคัญตามคติเดิม คือ 1) เป็น พื้นที่หรือเป็นถิ่นรมณีย์ 2) เป็นพื้นที่ที่อาศัยของบุคคลผู้มี คุณธรรม ยึดมั่นในธรรมวินัย

⁷⁴ วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้าง สุขภาวะเชิง พุทธบูรณาการ, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม-สิงหาคม 2560, หน้า 143.

ดร.วสุ โปษะนันท์⁷⁵ ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง จัดการภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมของวัดไทยให้เกิดความเจริญศรีธา : จากอดีตสู่ปัจจุบัน พบว่า วัดพุทธนิกายเถรวาทแบ่งพื้นที่ใช้สอยออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาสและเขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ โดยการใช้อาคารและสิ่งปลูกสร้างในพื้นที่ใช้สอยทั้ง 3 เขต โดยมีภูมิสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมมีสัปปายะ มีรายละเอียดว่า

เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประกอบสังฆกรรมทางศาสนาเป็นหลัก ดังนั้นเขตพุทธาวาสจะสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์ที่ต้องตามพระวินัยสงฆ์ด้วย คือ

1. พระอุโบสถ เป็นสถาปัตยกรรมที่มีศิลปะเต็มองค์โดยเฉพาะหลังคาจะมีจะช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ ทรงไทยเด่น ๆ เป็นอาคารสำหรับใช้ประกอบการทำสังฆกรรมต่างๆ เช่น อุปสมบท รักรฐิน สวดปาฏิโมกข์ ภายนอกพระอุโบสถมีโบสถ์ที่กำหนดเขตแดนสังฆกรรม โดยโบสถ์นั้นจะปักไว้ล้อมพระอุโบสถ และได้โบสถ์นั้นจะเป็นลูกนิมิตฝังอยู่ แสดงสถานะว่าเป็นวัดโดยสมบูรณ์ ถ้าไม่มีพระอุโบสถนี้แล้วจะเรียกสำนักสงฆ์เท่านั้น ยังเป็นวัดตามพระธรรมวินัยไม่ได้

2. พระปรารักษ์ เป็นศิลปะสถาปัตยกรรมในกลุ่มเจดีย์ แต่เป็นทรงปรารักษ์คล้ายฝักข้าวโพด ใช้สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ พระปรารักษ์นี้จะบ่งชี้สถานะของวัดว่าวัดนั้นว่า วัดหลวงโดยพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างหรือได้รับสถาปนาขึ้นเป็นพระอารามหลวงตามเกณฑ์ที่ครบถ้วนโดยพระสงฆ์จำพรรษาไม่น้อยกว่า 20 รูป มีสำนักเรียนบาลี สอบได้ปีละไม่น้อยกว่า 20 รูป เป็นต้น

3. พระเจดีย์ เป็นสถาปัตยกรรมใช้สำหรับบรรจุพระบรมธาตุของพระอรหันตสาวกทั่วไป รอบนอกจะใช้บรรจุบุคคลสามัญชนบ้างแต่ไม่นิยมนัก เพราะจะตีตัวเสมอพระชินาสพ

4. พระมณฑป เป็นสถาปัตยกรรมอาคารหลังคายอดเดียว คล้ายดอกบัวตูม ใช้สำหรับบรรจุพระพุทธรูปบูชา

5. พระวิหาร เป็นสถาปัตยกรรมอาคารที่ใช้ประกอบประดิษฐานองค์พระประธานสำคัญในวัดนั้น หรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนาระหว่างพระสงฆ์และฆราวาส

เขตสังฆาวาส เป็นภูมิทัศน์สำหรับอยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ ประกอบไปด้วยอาคารสถานที่สัมพันธ์เฉพาะกับกิจกรรมและวัตรปฏิบัติที่เป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของเพศสมณะเท่านั้น ดังนี้ คือ

1. หอระฆัง - หอกลอง คือ อาคารที่ใช้เป็นสถานที่ตีบอกเวลาสำหรับพระภิกษุสงฆ์ทำกิจวัตรในทางสงฆ์ เช่น ฟังสวดพระปาฏิโมกข์ ทำวัตรเช้า-เย็น ฉันทเพล ประชุมสงฆ์

2. ศาลา เป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะที่มีพื้นที่ภายในโล่ง กว้างใหญ่ ทำหน้าที่ประกอบศาสนพิธีทำบุญ ทำกิจกรรมสงฆ์ รวมถึงเป็นที่พักแก่คฤหัสถ์

3. กุฏิสงฆ์ เป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะเน้นรูปแบบทรงไทย สำหรับอาศัยของพระสงฆ์-สามเณร มีสิ่งอำนวยความสะดวก คือ โรงเก็บอาหาร - หอฉัน - วัจจุกฎี ส้วม - ศาลาฉายเรียนหนังสือ

⁷⁵ วสุ โปษะนันท์, การจัดการภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมของวัดไทยให้เกิดความเจริญศรีธา : จากอดีตสู่ปัจจุบัน, รายงานการวิจัย, โครงการวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งในโครงการวิจัยพุทธศาสนศึกษาของศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558, หน้า 11-12.

ของพระสงฆ์ - หอไตร - ธรรมศาลา โรงเทศนาธรรม - ห้องสรงน้ำ ห้องชำระกาย - ศาลาท่าน้ำ อาคารที่ใช้เป็นท่าและทางเข้าสู่วัดทางน้ำ

เขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ เขตพื้นที่ในพระอาราม เพื่อประโยชน์ใช้สอยในเชิงสาธารณประโยชน์ เช่น “เมรุ” สำหรับฌาปนกิจศพของชุมชน ตั้งโรงเรียน เพื่อศาสนสงเคราะห์ ตึกแถวประกอบการค้า

วัดพุทธนิภาเยธรวาท มีสถาปัตยกรรมอื่น ๆ อีกมากมาย เช่น ธรรมาสน์เทศน์ ธรรมมาสน์สวด ตู้อพระธรรม รวมถึงประติมากรรม พระพุทธรูปและจิตรกรรม ภาพเขียน รูป ปั้น มักทำขึ้นด้วยฝีมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะ

การจัดการภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมของวัด

เป็นสภาพจริงตามกฎไตรลักษณ์ของสรรพสิ่งบรรดามี คือ ภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรม สร้างได้ ปัญหาว่าสร้างแล้วจะดูแลรักษาอย่างไร ดังนั้น จึงมีข้อเสนอแนะไว้จากผลการวิจัยของ ดร.วสุ เรื่อง การจัดการภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมของวัดไทยให้เกิดความเจริญศรัทธา : จากอดีตสู่ปัจจุบัน สรุปได้ว่า

1. การระบุคุณค่าความสำคัญ
2. การรักษาคูณค่าความสำคัญ
3. องค์กรและกฎหมายข้อบังคับ
4. การจัดทำแผนบูรณาการ

การระบุคุณค่าความสำคัญ โดยวัดและศาสนสถาน อาคารและสิ่งปลูกสร้าง ศาสนวัตถุ และศิลปวัตถุภายในพื้นที่นั้นมีคุณค่ามากน้อยเพียงใด ควรเร่งรีบดำเนินการก่อนหลังอย่างไร จากการบินที่กคุณค่าในด้านต่างๆ คือ 1. คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ 2. คุณค่าด้านสถาปัตยกรรม 3. คุณค่าด้านโบราณคดี 4. คุณค่าด้านสภาพแวดล้อมของชุมชน ภูมิประเทศ ภูมิทัศน์ ประวัติความเป็นมา รูปแบบทางศิลปสถาปัตยกรรม สภาพปัจจุบัน และคุณค่าความสำคัญ

การรักษาคุณค่าความสำคัญ โดย การรักษาคุณค่าความสำคัญของภูมิสถาปัตยกรรมนั้นด้วยการ การปกป้องคุ้มครอง การสงวนรักษา การบูรณะ การฟื้นฟู การปฏิสังขรณ์ การย้ายที่ตั้ง การสื่อความหมายแหล่งมรดกวัฒนธรรม มีวิธีการสร้างโครงสร้างใหม่ การจัดทำป้ายสื่อความหมาย หรือการจัดนิทรรศการ เป็นต้น

องค์กรและกฎหมายข้อบังคับ โดยการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนั้นควรมีองค์กรที่รับผิดชอบที่เป็นรูปธรรมทั้งในระดับชุมชน ระดับเมือง และระดับชาติ มีระเบียบปฏิบัติด้านการอนุรักษ์อย่างชัดเจน มีกลไกการตัดสินใจในการอนุรักษ์ในรูปแบบคณะกรรมการกลั่นกรองที่มีความเป็นวิชาการสูงที่มีมากกว่าการใช้กฎหมาย อีกทั้งยังเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยเฉพาะชุมชนโดยรอบวัดได้นำเสนอความคิดเห็นและความต้องการในการอนุรักษ์และพัฒนาวัด โดยการดำเนินการให้เป็นไปตามมติของคณะกรรมการ ทั้งนี้หากมีกฎหมายอื่นมีข้อบัญญัติอยู่ มตินั้นต้องไม่ขัดต่อบทบัญญัตินั้น ๆ

การจัดทำแผนบูรณาการ โดยการอนุรักษ์และพัฒนาวัดและศาสนสถานควรได้รับการบรรจุให้เป็นส่วนหนึ่ง ในวัตถุประสงค์ของแผนพัฒนาชุมชนหรือเมือง โดยแบ่งเป็นระยะสั้น ระยะกลาง ระยะยาว เช่นเดียวกับแผนพัฒนาประเทศระยะ 5 ปี 15 ปี 20 ปี เป็นต้น

สรรรค์ เวสสุนทรเทพ และชัยสิทธิ์ ด่านกิตติกุล⁷⁶ ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง แนวโน้มการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมในประเทศไทย ประเด็น แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม พบว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นเกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่ปรากฏร่องรอยลงบนภูมิทัศน์ที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ ซึ่งเป็นผลจากทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมถึงด้านกายภาพและได้รับการพัฒนาผ่านกาลเวลาจนปรากฏเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพื้นที่ กลายเป็นคุณค่า เป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงในการบริหารจัดการ และเป็นแบบอย่างในการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้นเอง นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรมและคณะกรรมการสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้กล่าวว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ มีคุณค่าสามารถบอกเล่าถึงเอกลักษณ์ของสังคมหรือชุมชนและสะท้อนถึงพัฒนาการที่ดำรงอยู่ของสังคมนั้น ๆ หากไม่ได้รับการจัดการที่มีความเหมาะสมสอดคล้องก็อาจถูกทำลายลงด้วยสาเหตุต่าง ๆ ทั้งโดยธรรมชาติและฝีมือของมนุษย์เองเพราะภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีลักษณะคล้ายกับทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ซึ่งมีโอกาสสูงที่จะถูกทำลายหรือทำให้เสื่อมสภาพไป ดังนั้น จึงควรมีการแสวงหาแนวทางจัดการที่มีความเหมาะสม

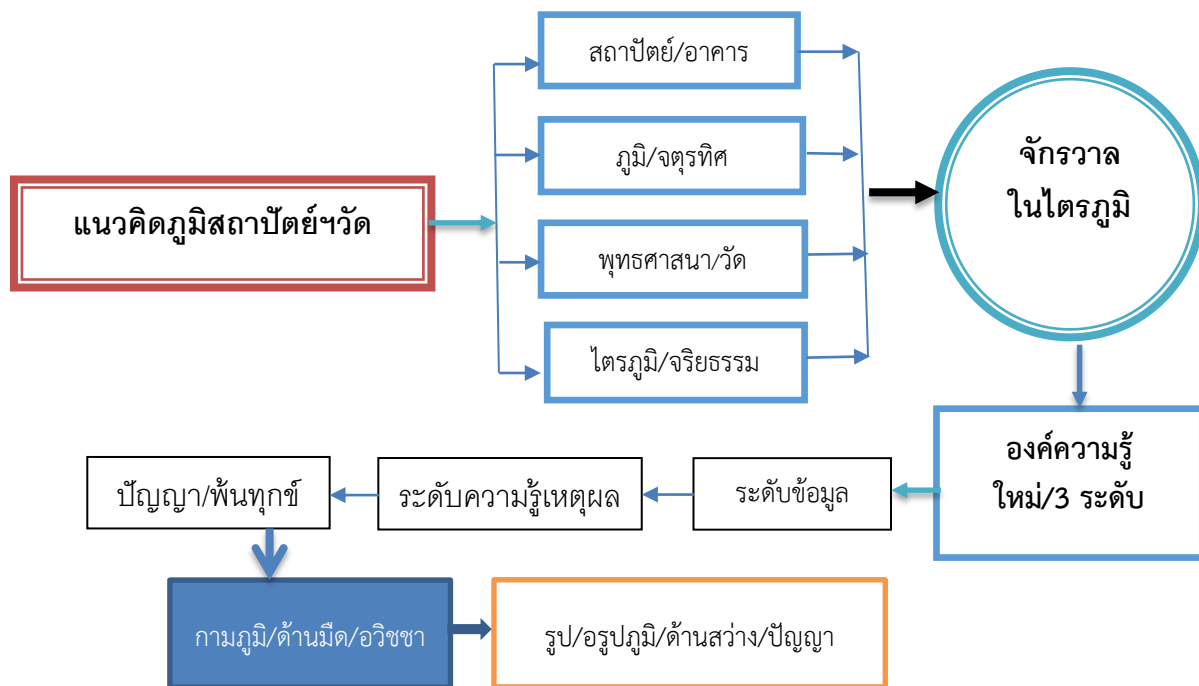
สรุปการทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมสำหรับการวิจัยนี้ เป็นการระบุงค์ความรู้พื้นฐานในประเด็นภูมิทัศน์หมายถึงแนวคิด ทฤษฎีเรื่องภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาในฐานะจักรวาลวิทยาเชิงพุทธ ซึ่งภูมิศาสตร์หรือทิศทางที่จะใช้กับสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา เช่น พระวิหาร พระอุโบสถที่ต้องหันหน้าไปทางทิศบูรพา ตามคติความเชื่อที่พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งตรัสรู้ได้เห็นพระพักตร์ไปทางทิศบูรพาซึ่งเป็นทางเดียวกับแม่น้ำเนรัญชรา แนวคิดและทฤษฎีภูมิทัศน์สถาปัตยกรรม เช่น พระปราสาทองค์หนึ่งนอกจากมองในแง่ศิลปะแล้ว นั้นยังเป็นสื่อแสดงถึงภพภูมิต่าง ๆ ครบถ้วนทั้ง 3 ภพภูมิ แนวคิดจักรวาลวิทยา มีคุณค่าต่อการเรียนรู้ การจัดการภูมิทัศน์สถาปัตยกรรม รวมถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะสร้างคุณค่าชีวิตในฐานะพุทธศาสนิกชนได้เป็นมาตรฐาน

2.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาถึงแนวคิดทฤษฎีเบื้องต้นเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรมตามแนวจักรวาลแล้ว ทำให้เข้าใจถึงความหมาย ความสำคัญ ความจำเป็นและคุณค่าของแนวคิดดังกล่าวได้ดียิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามจากการค้นคว้าผลงานการศึกษาภูมิสถาปัตยกรรมในประเทศไทยทั้งในรูปของบ้านเรือนไทย 4 ภาค ทั้งวัฒนธรรมด้านสถาปัตยกรรมทางศาสนาแล้ว มีความแตกต่างกันไปตามแต่วัตถุประสงค์ โดยเมื่อวัตถุประสงค์มีความแตกต่างกันและละประเภทก็แตกต่างกัน อีกทั้งแหล่งเผยแพร่ผลงานการศึกษาก็มีจำนวนเผยแพร่รวมถึงประเภทเผยแพร่ก็ต่างกันไป ดังนั้น เพื่อให้เห็นภาพลักษณะของภูมิสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในวัดในรูปแบบของไตรภูมิ จึงได้กำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาไว้ ดังนี้

⁷⁶ สรรรค์ เวสสุนทรเทพ และชัยสิทธิ์ ด่านกิตติกุล, แนวโน้มการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมในประเทศไทย, รายงานการวิจัย, คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, (ม.ป.ป.) หน้า 149.

แผนผัง 2.4 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา มีวัตถุประสงค์ศึกษา คือ (1) เพื่อศึกษาแนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ (2) เพื่อสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ (3) เพื่อสร้างแนวทางการพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ มีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

3.1 รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยศึกษาข้อมูลภาคเอกสารชั้นปฐมภูมิ ทุติยภูมิ รายงานการวิจัย และภาคสนามโดยใช้เทคนิคการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง ประกอบด้วย การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ซึ่งผู้วิจัยจะทำการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purpose Sampling) จำนวน 20 คน เพื่อหาลักษณะร่วม (Common Character) และข้อสรุปร่วม (Common Conclusion) และการสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) เป็นการสนทนาจากพื้นที่ที่คัดเลือกพื้นที่ ซึ่งมีคุณสมบัติเป็นวัดที่มีจุดเด่นในด้านภูมิสถาปัตยกรรม ซึ่งผู้ศึกษาใช้พื้นฐานแนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมตามหลักจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาและแนวทางการพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมนั้น

3.2 พื้นที่วิจัย/ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาชุมชนด้วยตนเอง และมีความคุ้นเคยกับคนในชุมชนมาก่อนโดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมาย เคยทำกิจกรรมร่วมกันในชมรม และกิจกรรมต่าง ๆ โดยผู้ศึกษาวิจัยเป็นผู้ประสานงาน และเป็นวิทยากร จึงเป็นการง่ายในการเข้าถึงข้อมูลและได้ข้อมูลที่เชื่อถือได้ ในการศึกษาข้อมูลในประเด็นต่าง ๆ ของการศึกษาวิจัย ในกลุ่มเป้าหมายแตกต่างกันไปตามประเด็นการศึกษา โดยผู้ศึกษาวิจัยมีวิธีการคัดเลือกพื้นที่วิจัย การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาวิจัย การเข้าหากกลุ่มเป้าหมายและวิธีการเก็บข้อมูลในกลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่ม ดังนี้

3.2.1 วิธีการคัดเลือกพื้นที่วิจัย

1.1 กำหนดคุณสมบัติของพื้นที่วิจัย ได้แก่

- 1) วัดที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ วัดที่มีภูมิและสถาปัตยกรรมที่น่าศึกษา มีความสมบูรณ์เชิงศิลปกรรม มีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมชัดเจน
- 2) วัดต้นแบบที่มีเอกลักษณ์ของภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมประจำภาค

3) วัดต้นแบบท่องเที่ยวทางศาสนา มีศิลปะประจำภาคที่สามารถพัฒนาไปสู่การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมตัวอย่างของประเทศได้

4) วัดสำคัญที่ให้คุณค่าในการศึกษาเรียนรู้และนำไปสู่การอนุรักษ์และพัฒนาสอดคล้องกับนโยบายของรัฐที่มีแผนพัฒนาระยะสั้น ระยะกลาง ระยะยาว 20 ปี

1.2 พื้นที่ที่คัดเลือกในการศึกษาวิจัย 2 แห่ง ได้แก่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร มีสถานะพระอาราม สร้างสมัยกรุงสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. 1900 รัชสมัยของพระพระยาลิไท ตั้งอยู่ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก และวัดอินทราวาส หรือวัดต้นเกว่น อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นวัดสำคัญทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุที่ใช้เป็นที่พักกระบวนแห่งจากวัดพระธาตุศรีจอมรอบนครเชียงใหม่

3.2.3 การเข้าหากลุ่มเป้าหมายวิจัยและวิธีการเก็บข้อมูล

การเข้าไปเพื่อศึกษาวิจัยในวัด ผู้ศึกษาวิจัยได้ร่วมวางแผนงานเกี่ยวกับมรดกโลก มรดกธรรมและได้ติดต่อประสานงานผู้นำชุมชนในพื้นที่ พร้อมกับชี้แจงวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยเพื่อเป็นการบูรณาการระหว่างภารกิจของชุมชนกับการพัฒนาภูมิทัศน์สถาปัตยกรรมตามแนวจักรวาลในพระพุทธศาสนา

3.2.4 กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key formant)

ผู้วิจัยกำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีความรู้ด้านสถาปัตยกรรมเชิงพุทธและจักรวาลวิทยาเชิงพุทธทั้งที่อยู่ในพื้นที่และนอกพื้นที่ จำนวน 20 ท่าน จาก 3 กลุ่ม ดังนี้

1) สัมมนากลุ่มเฉพาะ เรื่อง ภูมิสถาปัตยกรรม โดยกำหนดผู้เข้าร่วมเสวนา จำนวน 4 ท่าน ภาคร่วม 3 คือ

พระครูสุนทรธรรมถาวร พระมหาชลัน ฐิริวิฑฒโน นายสกิต สิริพัฒนาไพศาล นางกนกวรรณ นาคบุญมี นางสุภาพ บุญแก้วน้อย นางราณี วรรณสร นางเกษร แก้วทองคำ

2) นำข้อมูลจากเอกสารของผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน ประกอบด้วย

- พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร. อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, รศ.ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ(มจร)
- ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

3) สัมภาษณ์เจาะจง 4 ท่านแรก และภาคร่วมผู้สังเกตการณ์ 6 ท่าน

- พระสุนทรธรรมธาดา, อาจารย์สาขาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
- พระครูพิพิธจรรุธรรม พระนักพัฒนาและสังคมสงเคราะห์ จังหวัดพิจิตร
- พระมหาชลัน ฐิริวิฑฒโน เจ้าอาวาสวัดต้นเกว่น อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่
- พระครูนิทัศน์บุญญากร เจ้าอาวาสวัดธรรมจักร พิษณุโลก
- นายชมภู แก้ววงศ์ ไวยาวัจกรวัดพระศรีฯ อ.เมือง จ.พิษณุโลก
- พ.อ. ดร. เกื้อ ชัยภูมิ อาจารย์อาวุโส วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

- พ.อ. เทพ นันตา ไวยาวัจกรวัดพระศรีฯ อ.เมือง จ.พิษณุโลก
- นายสุเทพ แยมแสง นิติกรสำนักงานพุทธศาสนา จ.พิษณุโลก
- นายประพันธ์ พักตร์เขียว หัวหน้าพิพิธภัณฑ์พระพุทธชินราช พิษณุโลก
- ดร.เจริญ มณีจักร์ อาจารย์บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

3.3 เครื่องมือการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ใช้ระเบียบวิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ การเตรียมตัวผู้ศึกษาวิจัยเองเป็นสิ่งสำคัญเนื่องจากผู้ศึกษาวิจัยเป็นเครื่องมือในการศึกษา จึงต้องมีการพัฒนาทักษะในการทำงานภาคสนาม ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยได้ใช้ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง ประกอบด้วย การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ครอบคลุมในพื้นที่ รวมถึงผู้นำชุมชนและผู้สูงอายุในพื้นที่ รวมถึงการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัว ซึ่งผู้วิจัยจะทำการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purpose Sampling) จำนวน 13 ท่าน เพื่อสำหรับการหาลักษณะร่วม (Common Character) และข้อสรุปร่วม (Common Conclusion) และการสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) 4 ท่าน ภาคี 3 ท่าน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีปฏิสัมพันธ์กับการกระทำและการวางแผนกิจกรรม และมีการตรวจสอบข้อมูลในระหว่างการเก็บข้อมูลโดยใช้กระบวนการอย่างมีส่วนร่วม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือครอบคลุมตามประเด็นของวัตถุประสงค์การศึกษาวิจัย อีกประการหนึ่งการมีความคุ้นเคยในชุมชนที่ศึกษา จึงเป็นข้อได้เปรียบในการย่นระยะเวลาการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน โดยมีวิธีการในการเก็บข้อมูล ดังนี้

1. แบบสัมภาษณ์ (Interview Form) เป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้างชนิดปลายเปิด (Structure In-depth Interview) จำนวน 1 ฉบับ เพื่อศึกษากระบวนการศึกษาและการพัฒนาคุณภาพชีวิตเรื่องไตรภูมิ ดังนี้

- 1) กำหนดประเด็นหลักในการสัมภาษณ์ตามกรอบแนวคิดในการวิจัย ระบุรายการข้อมูลที่ต้องการของแต่ละประเด็น
- 2) จัดทำร่างแบบสัมภาษณ์และรายการข้อคำถามแต่ละประเด็น
- 3) ตรวจสอบคุณภาพของแบบสัมภาษณ์พิจารณาตรวจสอบความตรงตามเนื้อหาและการใช้ภาษา จากนั้นปรับปรุงแก้ไข
- 4) แก้ไขและปรับปรุงให้เป็นแบบสัมภาษณ์ฉบับสมบูรณ์ แล้วจึงนำไปเก็บรวบรวมข้อมูลจริง

ขั้นเตรียมการสัมภาษณ์ ได้แก่ ก่อนลงสนามเพื่อรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้เริ่มต้นด้วยการนัดหมายวันเวลาที่จะสัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่าง พร้อมกับขอเอกสารต่างๆ เกี่ยวกับจักรวาลในไตรภูมิพร้อมกันนั้น ผู้วิจัยจะต้องศึกษาประเด็นคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลเตรียมและศึกษาวิธีใช้เครื่องบันทึกเสียง เตรียมสมุดจดบันทึกและอุปกรณ์ต่างๆ ให้พร้อมก่อนดำเนินการสัมภาษณ์

ขั้นตอนการสัมภาษณ์ ได้แก่ ก่อนการสัมภาษณ์ผู้วิจัยจะสนทนาสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้สัมภาษณ์ แจ้งวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์ อธิบายเหตุผลและขออนุญาตใช้เครื่องบันทึกเสียง ในขณะที่สัมภาษณ์ ขออนุญาตใช้กล้องถ่ายรูปเพื่อใช้อ้างอิงในการสัมภาษณ์

2. การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ในกลุ่มผู้นำพื้นที่วิจัยโดยคัดเลือกบุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่มีวุฒิภาวะ มีความเชี่ยวชาญ มีรัตตัญญูในภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมในพื้นที่ดีพอ การสนทนากลุ่มเป็นเทคนิคที่ผู้ศึกษาวิจัยใช้มากในช่วงแรกของการเก็บข้อมูล โดยเฉพาะข้อมูลส่วนบริบทชุมชน เพราะเป็นเทคนิคการเก็บข้อมูลที่ทำให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือในเวลาอันสั้น เนื่องจากสามารถตรวจสอบข้อมูลกับกลุ่มเป้าหมายในขณะที่เก็บข้อมูล และตรวจสอบซ้ำกลับไปกลับมาในกลุ่มเป้าหมายที่ต่างกันได้ โดยจัดให้กลุ่มเป้าหมายได้สนทนากลุ่มตามประเด็นที่เตรียมไว้ โดยผู้ศึกษาวิจัยเป็นผู้อำนวยการความสะอาด มีหน้าที่ตั้งประเด็นให้กลุ่มแลกเปลี่ยนสนทนา และกระตุ้นให้สมาชิกในกลุ่มแสดงความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนความรู้และข้อมูล ในการทำกลุ่มสนทนา สมาชิกกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นอย่างเปิดเผย ส่วนใหญ่มักเป็นประสบการณ์ตรงของสมาชิกกลุ่ม ในขณะเดียวกันการพูดคุยในกลุ่มก็เป็นการตรวจสอบข้อมูลกันไปด้วย ทำให้ข้อมูลที่ได้น่าเชื่อถือแม่นยำยิ่งขึ้น บางประเด็นการถามย้ำของผู้ศึกษาวิจัยเป็นการให้น้ำหนักในประเด็นที่พูดคุย และสมาชิกกลุ่มอาจช่วยกันขยายความเพิ่มเติมข้อมูลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทำให้หัวข้อการสนทนาดำเนินไปได้ตามประเด็นที่ตั้งไว้

3.4. การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

ผู้ศึกษาวิจัยได้เตรียมตัวเองเพื่อให้พร้อมในการทำงานภาคสนาม โดยการไปสร้างความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการซึ่งมีความคุ้นเคยอยู่ก่อนแล้ว จากการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาในส่วนของพื้นที่ที่ผู้ศึกษาวิจัยอาศัยอยู่ และชุมชนมีทัศนคติที่ดีต่อการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน มีวิธีเก็บข้อมูล ดังนี้

1) การเก็บข้อมูลภาคเอกสาร (documentary study) เป็นการเก็บข้อมูลในลักษณะข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) จากหนังสือและเอกสารงานวิชาการต่างๆ ทั้งที่เป็นหนังสือ และสิ่งพิมพ์อิเล็กทรอนิกส์ ได้แก่ ผลงานวิจัย วิทยานิพนธ์ งานเขียนทางวิชาการ บทความทางวิชาการ ตลอดจนหนังสือพิมพ์ วารสาร นิตยสาร สื่อสิ่งพิมพ์ประเภทต่างๆ ในการนี้ผู้วิจัยจะเลือกเฉพาะในส่วนที่เชื่อมโยง หรือที่มีส่วนสัมพันธ์กับเนื้อหาสาระ และกรอบแนวคิดในการวิจัย และเป็นข้อมูลที่มีส่วนสัมพันธ์กับบทสัมภาษณ์

2) การเก็บข้อมูลภาคสนาม เป็นการสัมภาษณ์ (Interview) ใช้ทั้งการสัมภาษณ์แบบกึ่งทางการ (Semi-Formal Interview) และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Information Interview) ดำเนินการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง โดยคำถามที่จะใช้จะเป็นเพียงแนวทางในการสัมภาษณ์ ในการตอบโดยข้อมูลที่ได้จะเป็นข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) ทั้งหมดทำให้ทราบภาพสะท้อนข้อเท็จจริงตามกรอบแนวคิด โดยมีขั้นตอนการดำเนินการ ดังนี้

(1) ขั้นเตรียมการสัมภาษณ์ ได้แก่ ก่อนลงสนามในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ผู้วิจัย เริ่มต้นด้วยการนัดหมาย วัน เวลา สถานที่ที่จะสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง โดยผู้วิจัยจะต้องศึกษาประเด็นคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล เตรียมและศึกษาวิธีใช้เครื่องมือในการบันทึกเสียง เตรียมสมุดจดบันทึก และอุปกรณ์ต่างๆ ให้พร้อมก่อนดำเนินการสัมภาษณ์

(2) ขั้นการสัมภาษณ์ ได้แก่ ก่อนการสัมภาษณ์ผู้วิจัยจะสนทนารสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้สัมภาษณ์ แจ้งวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์ อธิบายเหตุผลและขออนุญาตใช้เครื่องบันทึกเสียง ในขณะที่สัมภาษณ์ รวมทั้งแจ้งให้ทราบว่าข้อมูลต่างๆ ที่บันทึกเสียงไว้ผู้วิจัยจะเก็บไว้เป็นความลับ

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยนี้ เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ในประเด็นแนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ หรือในพระพุทธศาสนามีลักษณะ ความมุ่งเน้น เทียบกับจักรวาลด้านอื่น ๆ อย่างไร ประเด็นภูมิสถาปัตยกรรมของวัดพื้นที่ตัวอย่างว่ามีลักษณะ โครงสร้างสอดคล้องกับจักรวาลวิทยาอย่างไร ประเด็นแนวทางการพัฒนาและการอนุรักษ์ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดควรมีลักษณะ โครงสร้าง แผนผังอย่างไร

ดังนั้น ผู้ศึกษาวิจัยจะตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นไปพร้อม ๆ กับการเก็บข้อมูลทุกระยะ โดยใช้เทคนิค กระบวนการเก็บข้อมูลที่มีคุณภาพซึ่งมีเทคนิคการตรวจสอบข้อมูลระหว่างสมาชิกในกลุ่ม หรือชุมชนในการทำกิจกรรมทุกครั้งโดยการถามย้ำในประเด็นคำถามเดิมตามกรอบการสัมภาษณ์ หากได้รับการยืนยันคำตอบจากกลุ่มเป้าหมายที่ต่างกัน ในเวลาและสถานที่ที่ต่างกันผู้ศึกษาวิจัยจะถือว่าข้อมูลมีความถูกต้องเป็นจริง อนึ่งในการเก็บข้อมูลในแต่ละประเด็นผู้ศึกษาวิจัยเก็บข้อมูลในกลุ่มเป้าหมายที่มีความหลากหลาย หากมีความสงสัยในประเด็นใดก็กลับเข้าชุมชนเพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติมและหาโอกาสในการพูดคุยซักถามข้อมูลดังกล่าวอย่างไม่เป็นทางการในโอกาสต่าง ๆ ที่ได้พบพื้นที่ของวัดตัวอย่าง และอีกประการหนึ่ง การที่ผู้ศึกษาวิจัยจะสร้างความคุ้นเคยกับพื้นที่วิจัยเป็นอย่างดี รวมถึงการใช้เวลาในการศึกษาวิจัยค่อนข้างมาก จึงมีข้อมูลที่น่าเชื่อถือของข้อมูลที่เพียงพอ มีวิธีวิเคราะห์ ดังนี้

1) ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหา (Content Analysis) นำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา

2) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Interview) ใช้วิธีการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytical Induction) โดยนำข้อมูลมาเรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ จากนั้นนำมาตีความหมาย เชื่อมโยงความสัมพันธ์และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่างๆ ที่รวบรวมได้ โดยทำไปพร้อมๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งนี้เพื่อจะได้ศึกษาประเด็นต่างได้ลึกซึ้ง เมื่อประเด็นใดวิเคราะห์แล้วไม่มีความชัดเจนก็จะตามไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นต่างๆ เหล่านั้น เพื่อตอบคำถามหลักตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อมูลเชิงคุณภาพได้นำมาวิเคราะห์เพื่อหาความเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ เชิงทฤษฎี

3) สร้างบทสรุปและการพิสูจน์บทสรุป การนำแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยต่าง ๆ สร้างเป็นบทสรุปร่วมกับข้อมูลที่เกี่ยวข้องได้อีกครั้งหนึ่ง โดยเน้นความเชื่อมโยง เพื่อนำไปสู่การพิสูจน์ที่เป็นรูปธรรมและตรงต่อข้อเท็จจริงที่ปรากฏ

3.6 กระบวนการวิจัย

วัตถุประสงค์	ประเด็นที่ศึกษา	วิธีการศึกษา	เครื่องมือที่ใช้	ผลที่ได้รับ
1. เพื่อศึกษาแนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ	1. แนวคิดภูมิทัศน์ที่สอดคล้องกับไตรภูมิ 2. แนวคิดสถาปัตยกรรมของวัดที่ใช้เจดีย์ หรือพระอุโบสถเป็นองค์แกนกลางที่สอดคล้องกับเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาล 3. จักรวาลในพระพุทธศาสนาจะสัมพันธ์กับจริยธรรม	1. วิเคราะห์ข้อมูลจากภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก และวัดตันเกว่น 2. ศึกษาคัมภีร์ปฐมภูมิและทศตปิฎกภูมิประเภทตำรา/รายงานการวิจัย/บทความวิจัย 3. สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ	1. แบบฟอร์มศึกษาเชิงสำรวจสถาปัตยกรรมในวัดพื้นที่ตัวอย่าง 2. แบบสัมภาษณ์	1. องค์ความรู้ด้านข้อมูลประวัติศาสนามุมุมศาสตร์ ความสัมพันธ์กับของสิ่งแวดล้อมกายภาพ
2. เพื่อสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา	1. เพื่อสำรวจว่าวัดฯ มีภูมิสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับแผนผัง โครงสร้างจักรวาลอย่างไร 2. การแบ่งเขตตามภูมิทัศน์เพื่อใช้สอยอย่างไร 3. สถาปัตยกรรมจำลองไตรภูมิในส่วนไหน	1. ศึกษาจากเอกสาร รายงานบทความวิจัย สารสนเทศ 2. เสนอแนวทางการพัฒนาภูมิทัศน์ และสถาปัตยกรรม	1. แบบสรุปเอกสาร 2. แบบสัมภาษณ์	1. สำรวจแผนผังทางภูมิทัศน์กายภาพ ทิศทางภูมิศาสตร์ ทิศทางไตรภูมิ พื้นที่ เขตแดนต่าง ๆ เทียบกับไตรภูมิ 2. สำรวจโครงสร้าง ลักษณะสถาปัตยกรรม การวางผังสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับทิศทางภูมิศาสตร์ในกรณีองค์ประธานแกนกลางของวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือแม่น้ำ

(ต่อ)

วัตถุประสงค์	ประเด็นที่ศึกษา	วิธีการศึกษา	เครื่องมือที่ใช้	ผลที่ได้รับ
3. เพื่อศึกษา แนวทางพัฒนา และอนุรักษ์ภูมิ สถาปัตยกรรมที่ สอดคล้องกับ หลักจักรวาล วิทยา	1. แนวทางพัฒนา วัดตามหลัก จักรวาลใน-ไตรภูมิ เป็นอย่างไร 2.แนวทางอนุรักษ์ และสอดคล้องกับ ไตรภูมิเป็นอย่างไร 3. การสร้างวัดขึ้น ควรมีพื้นที่และ สถาปัตยกรรมใน ส่วนใดบ้าง	1.สัมมนา เฉพาะเพื่อร่วมกัน วิเคราะห์ 2.สัมภาษณ์ ผู้เชี่ยวชาญและ สังเคราะห์แนวคิด ภูมิทัศน์/สถาปัตย์ แบบไตรภูมิ	สังเคราะห์/ สรุป	1.แนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรม 2. การศึกษาความสัมพันธ์และ การพัฒนาการของภูมิทัศน์และ สถาปัตยกรรมในจักรวาลแบบ ไตรภูมิ 3. แนวทางการอนุรักษ์ 4. แนวทางบริหารจัดการ 5. แนวทางสร้างองค์ความรู้

ตาราง 3.1 แสดงกระบวนการวิจัย

ที่มา : พระครูสิริรัตนานันดร, (20 ก.ย.62)

บทที่ 4

ผลการวิจัย

จากการศึกษาทบทวนเอกสารปฐมภูมิ ทุตติยภูมิ รายงานการวิจัยประเด็นแนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามแนวจักรวาลวิทยา ประเด็นการสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมจักรวาลวิทยาของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร และวัดอินทราวาส (ต้นแก้ววัน) และประเด็นแนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ มาถึงขั้นตอนแสดงผลการวิจัยจากสภาพพื้นที่จริงและบุคคลที่สนทนาคณะและอยู่ในพื้นที่จริงตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

4.1 แนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

4.2 สำรวจภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

- 1) โครงสร้างและลักษณะภูมิสถาปัตยกรรม วัดพระศรีฯ ที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยา
- 2) โครงสร้างและลักษณะภูมิสถาปัตยกรรม วัดต้นแก้ววัน ที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยา
- 3) การสื่อธรรมที่สำคัญของภูมิสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยา
- 4) สรุปประเด็นที่สอดคล้อง-ไม่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

4.3 แนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับหลักจักรวาลวิทยา

- 1) การแบ่งเขตภูมิสถาปัตยกรรมตามแนวจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ
- 2) อาคารแหล่งเรียนรู้ภูมิสถาปัตยกรรมฯ
- 3) แนวทางอนุรักษ์ภูมิสถาปัตยกรรมฯ

4.4 องค์ความรู้จักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

- 1) องค์ความรู้ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา 3 ระดับ
- 2) แผนผังกระบวนการสร้างองค์ความรู้ตามหลักจักรวาลในไตรภูมิ

4.1 แนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

การศึกษาวิเคราะห์ภูมิศาสตร์หรือทิศทางที่ตั้งของวัดรวมถึงสถาปัตยกรรมว่ามีโครงสร้างและลักษณะรวมถึงที่มา พื้นที่ที่ตั้งที่สื่อความหมายถึงธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าพร้อมที่แสดงให้เห็นความสำคัญทางประวัติศาสตร์และสถานะของวัดที่เกี่ยวข้องเนื่องจากประวัติศาสตร์นั้นจากพื้นที่และบุคคลที่อยู่ในพื้นที่นี้จริงซึ่งมีความรู้และเข้าใจในภูมิสถาปัตยกรรม 2 พื้นที่ตัวอย่าง คือ

1) แนวคิดจักรวาลในไตรภูมิ : คำนิยาม/จุดมุ่งหมาย

จักรวาล ว่าตามสุริยจักรวาล หมายถึงเอกภพหรือโลกซึ่งเป็นองค์รวมทั้งหมดบนโลกนี้มีชีวิต ไม่ชีวิต เป็นดวงดาว ลักษณะร้อนบ้าง เย็นบ้าง โดยจัดเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มดิน กลุ่มน้ำ กลุ่มไฟ กลุ่มลม กลุ่มดินมีลักษณะแข็ง เป็นรูปร่างทรงกลมบ้าง แบนบ้าง ยาวบ้าง สั้นบ้าง แนวตั้ง-นอนบ้าง คำนิยามคำว่า โลก ความหมายทางภูมิศาสตร์ คือ แผ่นดินอันกว้างใหญ่ซึ่งเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์พื้นดิน ฟ้า และอากาศทั้งหมดซึ่งสัตว์ทั้งปวงอยู่ สัตว์ทั่วไป มนุษยชาติ คน เมื่อมีคำต่อท้ายว่าวิทยา คือ การศึกษาเกี่ยวกับโลกและบริเวณโดยรอบหรือความรู้เกี่ยวกับโลกและสรรพสิ่ง จักรวาลวิทยา นักปรัชญา พทาโกรัส ใช้คำว่า จักรวาล (cosmos) คือ เอกภพซึ่งอยู่ในรูปแบบที่ซับซ้อนและเป็นระบบระเบียบ การศึกษาเกี่ยวกับจักรวาลในความหมายต่าง ๆ ตามบริบท จักรวาลวิทยาทั้งหมดมีเป้าหมายเดียวกัน คือการพยายามทำความเข้าใจ ระเบียบอันเป็นนัยในการเป็นอยู่ทั้งหมด ศาสนาและระบบปรัชญาส่วนใหญ่มีจักรวาลวิทยาในรูปแบบนี้

จักรวาล ว่าตามไตรภูมิหรือพระพุทธศาสนา ถือเป็นจักรวาลทางจริยธรรม คือสถานรองรับผลการกระทำของมนุษย์ เพราะแต่ละภพภูมินั้นรองรับผลการกระทำต่างกันตามสภาวะธรรม กล่าวคือ กามภูมิ มีจำนวน 11 ภูมิ รูปภูมิ 16 ภูมิ และอรุภูมิ 4 ภูมิ กามภูมิจะรองรับผลการกระทำที่เป็นสุคติภูมิ ได้แก่ เทวดาและมนุษย์ หรือสวรรค์ภพภูมิผลการกระทำที่ดี ได้แก่ การรองรับเทวดาและมนุษย์ เทวดาเป็นกายที่ละเอียด จะมองด้วยตาเนื้อไม่เห็น ซึ่งเทวดาปฏิบัติธรรมของเทวดาคือ เทวธรรม 2 ได้แก่ หิริและโอตตปปะ มีวัตรบท 7 ประการ¹ อย่างเคร่งครัด รูปภูมิและอรุภูมิจะรองรับผลการปฏิบัติธรรมจนได้ฌานระดับต่าง 8 ระดับ เรียกว่าชั้นพรหม ตามนัยทางธรรมหมายถึงว่าง คือ ว่างจากกิเลส ระดับธรรมปฏิบัติกันของมนุษย์ คือ มืองค์คุณแห่งเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และพ่อแม่ถือว่าอยู่ในฐานะพรหม (พรหมชาติ มาตาปิตโร)

2) แนวคิดจักรวาลในไตรภูมิ : ภูมิ/สถาปัตยกรรม

คติภูมิทัศน์

คติเรื่องแม่น้ำและทศภูมิศาสตร์ มีความสัมพันธ์กับจักรวาลในไตรภูมิอย่างไร ทั้งนี้ก็เพราะถือตามคติของพระพุทธเจ้าประกอบกับความเชื่อในอนาคตที่มุ่งหวังให้อยู่ดี มีสุข ปราศจากภพภูมิที่เป็นสวรรค์หรือสูงสุดคือพระนิพพาน

คติแม่น้ำ การที่ถือแม่น้ำเป็นหลักสำคัญในการที่จะสร้างสถาปัตยกรรมประธานของศาสนสถานลงพื้นที่ใด ๆ นั้นให้สำรวจทิศทางให้แน่ชัดก่อนจากนั้นจึงเลือกทิศ เหนือทิศการเลือกทิศนั้น เมื่อคำนึงถึงพระพุทธเจ้าเมื่อคราวคืนวันตรัสรู้ที่ต้นศรีมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ฝั่งตะวันตก พุทธคยา อินเดีย พระองค์หันพระพักตร์ไปทางแม่น้ำเนรัญชราเป็นหลัก รองมาถือตามทิศซึ่งเป็นทิศ

¹ วัตรบท 7 ประการ คือ (1) เลี้ยงมารดาบิดา (2) ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ (3) พุทฺธวาจาอ่อนหวาน (4) ไม่พูดวาจาส่อเสียด (5) ไม่ตระหนี่ (6) พุทฺธค้ำสัจย์ (7) ไม่พึงโกรธตลอดชีวิต

ตะวันออก ดังนั้น สถาปนิกและปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาจึงเลือกที่จะสร้างสถาปัตยกรรมที่ถือเป็นประธานของวัดนั้นหันหน้าไปทางแม่น้ำ เช่น พระวิหารพระพุทธชินราช หันหน้าไปทางแม่น้ำซึ่งเป็นทิศตะวันตก คติของพราหมณ์ก็ถือแม่น้ำหรือสระน้ำเหมือนกัน จะเห็นว่า เทวสถานโบสถ์เกือบทุกแห่ง แม้เป็นปราสาทแห่งตรีเทพก็ตาม ดังที่ปรากฏว่า มีสระน้ำหน้าปราสาทนครวัด นครธม หรือแม้แต่อนุสาวรีย์ ทัชมาฮาล อินเดีย ก็มีสระน้ำหน้าด้วย

คติทิศ ทิศภูมิศาสตร์ คติทางพระพุทธศาสนาก็ถือเช่นเดียวกับแม่น้ำ กล่าวคือ กรณียที่อาคารหลักของวัดอย่างหนึ่ง เช่น พระอุโบสถ ซึ่งหลายวัดตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ ก็จะนิยมหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เช่น พระอุโบสถวัดพระศรีฯ และวัดอินทราวาส ถือคติอยู่ว่า รับแสงแรกแห่งอรุณรุ่ง หมายถึงความเจริญก้าวหน้าในชีวิต

คติทิศ ทิศธรรมะ หมายถึงทิศหก คือทิศแห่งการทำหน้าที่ของสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัว ถึงสังคมวงกว้าง เช่น ทิศที่ 1 ทิศเบื้องหน้า หมายถึงมารดา บิดา เมื่อเทียบกับทิศทางภูมิศาสตร์แล้ว จะเป็นทิศตะวันออก

คติสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ปราสาท เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเฉพาะของพระพุทธเจ้า มีวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ แรกสุดก็เป็นเจดีย์องค์เล็ก ๆ ถ้าเป็นเจดีย์ทั่วไปที่ไม่ใช่พระปฐมเจดีย์ที่รัชกาลที่ 4 โปรดให้ก่อใหม่ห่อหุ้มองค์เดิมไว้ สามัญชนทั่วไป ก็จะได้เห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญ เช่นเดียวกัน จึงก่อเจดีย์ด้วยอิฐ หิน ดินแข็งเพื่อให้ทนทานต่อพายุ น้ำพัดพาไปได้ จากนั้นก็บูรณะมาเรื่อย ๆ หลายยุคสมัยจนเป็นเจดีย์ใหญ่โตมหึมา สีทองเหลืองอร่าม บ้างก็เป็นสีเงิน เช่นองค์เจดีย์วัดประยูรวงศาวาส กรุงเทพมหานคร ซึ่งปรากฏทั่วไปในประเทศไทยและประเทศเมียนมาร์ โดยเฉพาะเมืองมณฑลทะเล ถือได้ว่าเป็นทะเลเจดีย์ก็ว่าได้ เพราะมีองค์เจดีย์ตั้งอยู่เรียงรายเต็มพื้นที่ไปหมด แต่โดยเฉพาะประเทศไทย ถือว่าองค์พระปฐมเจดีย์เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นปฐม ที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาได้ถูกนำมาเผยแผ่บริเวณนี้ จึงได้ชื่อว่าพระปฐมเจดีย์ ตั้งอยู่ ณ วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร และตั้งชื่อเป็นจังหวัดว่า จังหวัดนครปฐม (จังหวัดแห่งแรกของไทย) มีตราสัญลักษณ์ของจังหวัดเป็นองค์พระเจดีย์ซึ่งมีประวัติที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้

พระศรีศัชมภัทรญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) ปัจจุบัน พระราชปริยัติกวี อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ศึกษาและเผยแพร่บทความในเชิงตีความพุทธธรรมในเรื่องนี้ เป็นสื่อธรรมให้เข้าใจได้ว่า การก่อเจดีย์หลายเป็นการถนอมกรรมเชิงบุคลาธิษฐานด้วยการขนทรายเข้าทดแทนในวัด จากการเป็นธรรมาธิษฐานในคำว่า “อโหสิกรรม” เป็นการทำให้พร่องไปให้กลับเต็มดังเดิม ซึ่งสรุปได้ ดังนี้ - เจดีย์ เป็นสัญลักษณ์โดยศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ศาสนาอื่นไม่มี - เจดีย์ เป็นหลักฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาดินแดนสุวรรณภูมิ ลักษณะไม้ปักเป็นเครื่องหมายไว้ - เจดีย์ เป็นที่บรรจุสังเคลาบูชาโดยมีตำนานการก่อเริ่มมีเจดีย์จาก ฟันน้องสองพานิชได้รับเส้นพระเกศาจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรจุไว้ ณ ที่อันสมควร - เจดีย์ เป็นการทดแทนเมื่อดิน-ทรายที่ติดเท้าของตนออกไป มิฉะนั้นจะบาปเป็นหนี้สงฆ์

ท่านพระราชปริยัติกวี กล่าวว่า จุดมุ่งหมายสำคัญของเจดีย์ เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในฐานะประธานในวัดนั้น มีตำนานการก่อเริ่มมีเจดีย์ในฐานะสถาปัตยกรรมเชิงพุทธที่สำคัญและพัฒนาการมาเป็นเจดีย์ทรงปราสาทบ้าง ทรงระฆังคว่ำบ้าง ท่านกล่าวชัดว่า การได้รับแจกพระบรมสารีริกธาตุโดยโถงพระราชมณเฑียรให้แก่เจ้าเมืองต่าง ๆ 8 เมืองแห่งชมพูทวีป มีผลให้มีการสร้างเจดีย์บรรจุไว้อย่างสมพระเกียรติ การบรรจุพระสารีริกธาตุของเจ้าเมืองต่าง ๆ นี้ มีตำนานการบรรจุในโลกมนุษย์เท่านั้น แต่ยังมีตำนานการบรรจุไว้ในสวรรค์ด้วย กล่าวว่า “พระเขี้ยวแก้วบนด้านขวา (บน+ขวา) และพระรากขวัญด้านขวาประดิษฐานอยู่ในพระจุฬามณีเจดีย์ ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนพระรากขวัญ (ไหล่ซ้าย) ด้านซ้ายและพระอุณหิส (หน้าผาก) ประดิษฐานอยู่ในทุสสเจดีย์ ณ พรหมโลก”²

สรุปว่า การสร้างเจดีย์นั้น เริ่มแรกไม่ได้มุ่งเน้นสถาปัตยกรรมที่วิจิตรมากนักดังสมัยปัจจุบัน แต่ก่อเจดีย์ทรายเป็นสัญลักษณ์ขึ้นก็ถือว่าเป็นสื่อแทนความเคารพต่อพระพุทธเจ้าแล้ว และให้หวังให้สิ่งเคารพเหล่านั้นอยู่ในฐานะสูงสุด จึงสร้างสถาปัตยกรรมที่วิจิตร งดงาม ใหญ่โต และให้สอดคล้องกับหลักเขาพระสุเมรุซึ่งถือเป็นแกนกลางของจักรวาลในไตรภูมิที่ล้อมด้วยสวรรค์ ทวีป ภูเขา แม่น้ำ กำแพง

3) แนวคิดจักรวาลในไตรภูมิ : โลกธาตุ/รูปธรรม-นามธรรม

จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา หมายถึงจักรวาลในเรื่องไตรภูมิ คือ กามภูมิ รูป และอรุณภูมิ สื่อถึงที่ไปหรือที่อยู่อาศัยทั้งในปัจจุบันและชาติต่อไปของมนุษย์ เทพ มาร พรหม ดังคำสวดมนต์ในบทธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า สะเทวะเก โลเก สะมาระเก สะพรหมะเก สัสสะมะณะพราหมณียา ปะชายะ สะเทวะมะนุสสาเย ...คือมีทั้งโลกเทวดา โลกมาร โลกพรหม สมณะพราหมณ์ และเทวดากับมนุษย์ ร่วมกัน ถ้าเราจะแบ่งโลกก็ได้ โลกนี้ หมายถึงมนุษย์ สมณะพราหมณ์สิ่งมีชีวิตทั้งหลายอื่น ๆ ส่วนสูงขึ้นไปก็ได้โดยที่มนุษย์พัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของตนไปให้ถึง หมายถึงเทวดา พรหม ส่วนมารนั้น จะบ่งชี้ว่าคุณธรรมจริยธรรมของตนตกต่ำ มีนรก อบายภูมิเป็นที่ไป

ถามว่า โลกหน้ามีจริงไหม ต้องตอบว่า มีจริง ด้วยข้อมูลทางเอกสารที่ทบทวนมา จะทราบว่า หลักไตรภูมิ เทวดาและพรหมนี้เป็นนามชั้นที่ไม่มีรูปชั้น เป็นสภาวะจิตที่เป็นกุศล เพราะเทวดาดำรงด้วยธรรม พรหมดำรงอยู่ตามสมาบัติ ส่วนมนุษย์และสัตว์จัดอยู่ในชั้นกามภูมิ จะสัมพันธ์อยู่กับโลกนี้และโลกหน้า ที่ขึ้นอยู่กับการทำงานของมนุษย์ที่ตัดสินใจด้วยจริยธรรมตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลใดอบรมอินทรีย์ทั้งหลายได้แล้วในโลกทั้งปวงทั้งภายในและภายนอก รู้ชัดทั้งโลกนี้และโลกหน้า รอคอยอยู่แต่เวลาเท่านั้น บุคคลนั้นผู้อบรมตนแล้วเช่นนี้ บัณฑิตเรียกว่า ผู้ฝึกตนแล้ว บุคคลพึงประพฤติสุจริตธรรม ไม่พึงประพฤติทุจริตธรรม ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขทั้งใน

² พระมหาสมจินต์ สมมาปณฺโณ (ปัจจุบัน พระราชปริยัติกวี), บทความเรื่อง “พระธาตุและพระบรมสารีริกธาตุกับคนไทย” [ออนไลน์] แหล่งที่มา <<http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent>, (11 พ.ค. 56)

โลกนี้และโลกหน้า พุทธพจน์ข้างต้น สรุปลว่า มีคติอยู่ 2 ทาง คือ สุข กับ ทุกข์ ซึ่งขึ้นอยู่กับจริยธรรมของมนุษย์ ดังคำบาลีว่า “อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ กตฺตปฺญฺโถ อุกฺยตฺถ นนฺทติ ปฺญฺณํ เม กตฺนฺติ นนฺทติ ภิโย นนฺทติ สุคฺติ คโธ

4) แนวคิดจักรวาลในไตรภูมิ : พุทธ/พราหมณ์

จักรวาล คือ องค์กรรวมของโลกทั้งหมด มีคำว่า วิทยา คือการศึกษาเรื่องราวจักรวาล ดังนั้น คำว่า จักรวาลวิทยา (Cosmology) ไม่ใช่คำว่า Universe แต่นัยยะเดียวกัน คือ กว้างใหญ่ครอบคลุมองค์กรประกอบทั้งหมดบรรดามี มีการทำงานที่เคลื่อนไหวไป หมุนไป ตามชื่อคำว่า “จักรวาล” มาจากคำสองคำ จักกะ + วาฬ แปลว่าการหมุนไปเหมือนวงล้อ หรือวงกลมดั่งล้อรถ คำว่าหมุนไป เคลื่อนไป เป็นการทำงานของล้อที่มีลักษณะกลม ๆ พระไตรปิฎก จูฬนิกายสูตร กล่าวว่า โลกก็ดี โลกธาตุก็ดี ในที่นี้ เป็นอันเดียวกันกับคำว่า จักรวาล คือ ทำหน้าที่สำคัญ เป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์ เป็นภูมิประเทศ ดิน ฟ้า อากาศ ดวงดาว ต่าง ๆ คำว่าโลกพระพุทธศาสนาแยกย่อยออกไปมี 3 โลก คือ “สังขารโลก สัตว์โลก โอภาสโลก” สังขารโลก ได้แก่สิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งหลายจากพื้นพิภพนี้ มาเป็นสิ่งที่นั่นมาเป็นสิ่งที่นี้ เช่นมาเป็นต้นไม้เป็นภูเขา เป็นแม่น้ำลำคลอง สัตว์โลกได้แก่หมู่สัตว์ทั้งมนุษย์และเดรัจฉาน ซึ่งต่างดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร โอภาสโลก คือ แผ่นดิน หรือพื้นพิภพหรือภูมิประเทศทั้งหมด อีกนัยหนึ่ง โลก 3 คือ มนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก อีกคำที่นิยมใช้คือ โลกธาตุ คือแผ่นดิน จักรวาลหนึ่งในพระพุทธศาสนาเรียกว่า โลกธาตุ คือ จักรวาลทั้งหมด อีกนัยหนึ่ง คำว่า โลก แยกตามประเภทมี 3 คือ สวรรค์ แผ่นดิน และที่ซึ่งอยู่ระหว่างกลางนั้นมี 7 ชั้น มีพรหมโลกเป็นชั้นสูงสุด จักรวาลในพระพุทธศาสนา คือ ไตรภูมิที่มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางจักรวาล ถูกล้อมไปด้วยภูมิทัศน์ มีภูเขา แม่น้ำ ทวีป สัตว์หิมพานต์ และถูกล้อมไปด้วยสถาปัตยกรรม มีกำแพงจักรวาล ถูกล้อมไปด้วยจิตวิญญาณแห่งบุญ-บาป กล่าวคือ บุญ ได้แก่ สวรรค์ภูมิรองรับผู้ทำดี นรก ภูมิรองรับผู้ทำบาป จักรวาลมีขอบเขต มีลักษณะอย่างไร มีความสวยงามหรือไม่สวยงามอย่างไร เรื่องนี้ นายกิตติพงษ์ บุญเกิด กล่าวในการศึกษาคติภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษาสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงในกรุงเทพมหานครว่า “โลกธาตุที่งดงามด้วยภูเขาสิเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ มหาทวี 4 ทวีป ทวีปเล็ก 2,000 ทวีป และมหาสมุทร 4 แห่ง แวดล้อมด้วยภูเขาจักรวาลระดับประดาด้วยเทวโลกอันเป็นกามาจร 6 ชั้น เบื้องบนพรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้นและอรุปาวจร 4 ชั้น ท่านเรียกว่า จักรวาลหนึ่ง”

เขาพระสุเมรุ มีลักษณะอย่างไร ตามคัมภีร์บอกว่า มีฐานกลม ตั้งอยู่บนท่อนเสาสามฐาน ด้านตะวันออกเป็นสีเงิน ด้านทิศใต้เป็นสีแก้วอันทนิล ด้านทิศตะวันตกเป็นสีแก้วผลึก ด้านทิศเหนือเป็นสีทอง” เรื่องราวทวีปทั้ง 4 ส่วนกว้างประมาณ 10,000 โยชน์ ชมพูทวีป มีฐานดังเรือนเกวียน ทวีปบุพพวิเทหะ มีสีฐานเหมือนกระจก โดยส่วนยาวและกว้างประมาณ 7,000 โยชน์ ทวีปอุตตรกुरु มีสีฐานเหมือนสีเหลี่ยมโดยส่วนยาวและกว้างประมาณ 8,000 โยชน์ ทวีปอมรโคยาน มีสีฐานดังดวงจันทร์กึ่งดวง โดยส่วนยาวและกว้างประมาณ 7,000 โยชน์ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ใบหน้าของผู้ที่อยู่ในที่นั้น มีสีฐานเหมือนทวีปนั้น ๆ อนึ่ง มหาทวีปหนึ่ง ๆ มีทวีปเล็ก 500 ทวีปเป็นบริวาร

ตามคติพราหมณ์นั้น เขาพระสุเมรุ ถือเป็นแกนหลักของโลก โดยมีปลาอานนท์หนุนอยู่ ตั้งอยู่ในจุดศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาลอันยิ่งใหญ่ เป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตในภพและภูมิต่างๆ ตามตำนานกล่าวว่า พระอิศวรทรงสร้างน้ำด้วยพระเสโท (เหงื่อ) สร้างแผ่นดินด้วยเมโท (โคล) ของพระองค์ บางตำนานว่าทรงสำรอกพระมั่งสะในพระอุระออกมาบันดาลให้เป็นแผ่นดิน พระอิศวรมีพระประสงค์จะประดิษฐานภูเขาใหญ่ให้เป็นหลักของโลก จึงทรงเอาพระจุฬามณี (ปิ่นปักผม) ปักลงที่ใจกลางของพื้นภพ บันดาลให้เป็นเขาพระสุเมรุแล้วเอาพระสังวาลมาสร้างเป็นทิวเขาสวมรอยเขาพระสุเมรุอีก 7 ทิว เรียกว่า สัตตบริภณต์คีรี เพื่อให้เป็นที่อาศัยของทวยเทพทั้งหลาย

5) แนวคิดจักรวาลในไตรภูมิ : อิทธิพล/บทบาทของเทพ พรหม

เทวดาผู้สถิตอยู่ในกามภูมิ จัดกลุ่มได้ 3 กลุ่ม คือ เทพศักดิ์สิทธิ์ เทพพิธีกรรม และเทพสาธุการ เทพศักดิ์สิทธิ์ คือเทพที่สถิตอยู่ในตามธรรมชาติ มีบทบาทมากทั้งต่อชาวพุทธโดยทั่วไป ระบุว่านับถือเทพองค์ใดเป็นการเฉพาะ บางคนก็ระบุงไปในการนับถือเทพองค์นั้น ๆ เป็นการเฉพาะ เช่น นับถือพระอินทร์ นับถือรุกขเทพ มีแม่ย่านางที่สถิตขอมไม้ตะเคียนหรือสิ่งประดิษฐ์ เช่นเรือหางยาว ต้นไม้ขนาดใหญ่ พระแม่คงคา เทพแห่งสายน้ำ เป็นต้น เทพพิธีกรรม คือ เทพที่เกี่ยวกับพิธีกรรมต่าง ๆ แทบเรียกได้ว่า กิจกรรมทางศาสนาทุกอย่างจะมีพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยทั้งนั้น เช่นพิธีบวงสรวง อันเป็นพิธีเริ่มต้นของพิธีงานทั้งของราษฎร์ของศาสนา แม้พระสงฆ์จะเจริญพุทธมนต์ก็กล่าวคำอัญเชิญเทพมาร่วมด้วย ว่า ฆะริตะวานะ เมตตัง สะเมตตา ภาทันตา อะวิกขิตตะจิตตา ประริตตัง ภาณันตุ สักเค กาเม จะ รูปะ คิริสิขะระตะภู จันตะลิเช วิมานะ ทีเป รัฎฐะ จะ คาเม ตะระวะนะคะ ณะเน เคหะวัตถุมหิ เขตเต ภูมา จายันตุ เทวา ชะละละละวิสะเมยักคะคันธัพพะนาคา ตัญญันตา สันติเก ยัง มุนิระวะจะนัง สาธะโว เม สุณันตุ อัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมมะทันตา แปลว่า ขอพระคุณเจ้าทั้งหลาย จงตั้งเมตตาจิต มีสติมั่นคง ไม่ฟุ้งซ่าน แผ่เมตตาจิตแล้ว สาธยายพระปริตร ณ บัดนี้ ขอเชิญหมู่ภูมมะเทพ โลกมนุษย์ ตลอดถึงหมู่เทพ หมู่ยักษ์ คนธรรพ์ ที่ดำรงตนอยู่ในสวรรค์ชั้น กามาวจร รูปาวจร ที่ป่าเขา แมกไม้ในอากาศ ในวิมาน เกาะแก่ง ประเทศ หมู่บ้าน ในที่ป่าช้า และรกร้าง บ้านเรือนและไร่นาทั้งหมด จงมาฟังพระพุทธพจน์อันประเสริฐของพระ牟尼พุทธเจ้า เกิด เวลานี้เป็นเวลาฟังธรรม (สาธยายมนต์) แล้วท่านผู้เจริญทั้งหลาย เทพระดับพรหม ชื่อท้าวมหามหิตพรหม มีบทบาทที่ทำให้พระพุทธตตสันพระทัยแสดงธรรมโปรดสรรพสัตว์ได้ ที่ทำหน้าที่อาราธนาพระพุทธเจ้าให้ตตสันใจเผยแผ่ธรรมภายหลังตรัสรู้ใหม่ ๆ ด้วยคำว่า พรหมมา จะ โลกาธิปะติ สะหัมปะติ กัตตัญ ชะลี อันธิวะรัง อะยาจะละ สันติระ สัตตาปะระชะกคะ ชาติกา เทเสตุ อัมมัง อะนุกัมปิมัง ปะชัง แปลว่า ก็พระพรหมผู้เป็นใหญ่ในโลกาและหมู่พรหม ประณมมือ ได้กล่าวคำวิงวอนขอว่า หมู่สัตว์ผู้มีเกิดมามีธุลีในนัยน์ตาน้อยมีอยู่ ขอพระองค์จงทรงอนุเคราะห์สัตว์นี้และแสดงธรรมโปรดเถิด

การบนบานเทพให้เทวา พระพุทธศาสนามีคำสอนเรื่อง เทวดาพาลี หนึ่งในพิธีกรรม 5 ประการ คือ การสงเคราะห์เทวดา การทำพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา จะหลีกเลี่ยงการเบียดเบียนซึ่งกันและกันใช้ของที่ไร้ชีวิตแล้ว เปลี่ยนจากการทรมานเป็นความรักความเมตตา แสดงให้เห็นว่าทางพระพุทธศาสนา ไม่ปฏิเสธเรื่องบูชา การขอพร ขอมงคล แต่จะขอเมื่อตนทำบุญ รักษาศีล คือให้

อานุกาพย์ของการบุญและอานิสงส์การรักษาศีลนั้นเป็นพลวะปัจจัยเกื้อหนุนให้ประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ตนหวัง

พระไตรปิฎก มีหลายสูตรที่เกี่ยวกับปาซึ่งเป็นที่บนบาน บวงสรวง จะเห็นชัดจากข้อความที่ว่า “สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าชัญ อันเป็นสถานที่บวงสรวงพลีกรรม เขตกรุงกุสินารา ณ ที่นั่นแล นอกจากนี้การทำพลีกรรมที่สมควรแล้ว ใช้จ่ายทรัพย์อันสมควรแล้ว ถือว่าเป็นอริยธรรม เปิดทางสวรรค์ให้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังพุทธพจน์ว่า โภคทรัพย์ทั้งหลายเราได้บริโภคนั้นแล้ว คนที่ควรเลี้ยงเราได้เลี้ยงแล้ว อันตรายทั้งหลายเราได้ข้ามพ้นแล้ว ทักษิณามีผลสูงขึ้นไป เราได้ให้แล้ว ท่านผู้มีศีล สාරวมระวัง ประพฤติพรหมจรรย์เราได้บำรุงแล้ว ประโยชน์ที่บัณฑิตผู้อยู่ครองเรือนปรารถนา เราก็ได้บรรลุแล้วโดยลำดับ กรรมที่ไม่ก่อความเดือดร้อนในภายหลังเราได้ทำแล้วชื่อว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยธรรม บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาในชาตินี้เอง เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์ (อิเวระนัง ปะสังสันติ เปจจะ สักเค ปโมทติ)

เทวดาอีกลักษณะหนึ่งคือ เทวดาสาธุการ เทพชนิดนี้ เป็นเทพที่มุ่งธรรม ประกอบด้วยความรัก ความเมตตา เป็นเทพอยู่ในกลุ่มของพระพุทธศาสนานี้ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า พระสาวก ธรรมชาติ และเกี่ยวข้องกับจริยธรรมที่ปฏิบัติต่อกัน กล่าวคือ ถ้าดีก็นิยม ยกย่อง สรรเสริญ แสดงออกด้วยการแซ่ซ้องสาธุการ แต่ถ้าไม่ดี ไม่ถูกต้องตามธรรมแล้วก็จะพากันตำหนิ คำว่า สาธุการ เทพ เป็นคำที่ตั้งขึ้นมาด้วยตนเอง ตั้งใจจะอธิบายถึงว่า เทพที่ทำหน้าที่สนับสนุนการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก พระภิกษุสงฆ์หรือแม่มนุชย์ผู้ทำดี ก็ย่อมได้รับการแซ่ซ้องสรรเสริญจากเทพเช่นเดียวกัน ถ้าตรงกันข้ามนี้ก็ตำหนิ รังเกลียดคนนั้นโดยมนุษย์บุณชนที่มีทำชั่วได้ง่าย ตัวอย่างเทพที่แซ่ซ้องสรรเสริญในคราวที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ตอนท้ายเทศนาธรรม ดังความว่า ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะกระเจาย่าว่า... นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะพราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้.....นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงประกาศแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้ เพียงครู่เดียวเท่านั้น เสียงป่าวประกาศ ได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้ ทั้งหมื่นโลกธาตุนี้ก็สิ้นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างอันเจิดจ้าหา ประมาณมิได้ก็ปรากฏในโลก ล่วงเทวานุกาพย์ของเทพทั้งหลาย พระสูตรที่สำคัญ คือมงคลสูตร ๓๘ เกิดขึ้นได้ด้วย ความช่วยเหลือของเทพก็ว่าได้

มหาปทานสูตร พระไตรปิฎกกล่าวถึงเรื่องกฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ว่า เวลาที่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จ ลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ล่วงเทวานุกาพย์ของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิดหรือที่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุกาพย์มาก ส่องแสงไปไม่ถึง ก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้น ล่วงเทวานุกาพย์ของเหล่าเทพ เพราะแสงสว่างนั้น เหล่าสัตว์ที่เกิดในที่นั้น ๆ จึงรู้จักกันและกันว่า ‘ยังมีสัตว์อื่นเกิดในที่นี้เหมือนกัน’ และ 10 สหัสสิโลกธาตุ

นี้สั้นสะท้อนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็ปรากฏขึ้นในโลก ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ

6) แนวคิดจักรวาลในไตรภูมิ : สถาปัตยกรรม พุทธ/พราหมณ์

พระอุโบสถ เจดีย์ เป็นสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ เพราะทั้งสองอย่างนี้ถือเป็นแนวแกนกลางของวัด ตามที่คุณวุฒินันท์ กันทะเตียนกล่าวว่า “อิทธิพลของจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ จึงมีการวางแผนผังสร้างวัด โดยยึดเจดีย์ พระอุโบสถเป็นแนวแกนกลางหรือแกนกลางเหมือนเป็นการจำลองจักรวาลไว้ในโลกมนุษย์ ให้เจดีย์หรืออุโบสถเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีการถือคติเป็นสองอย่างผสมกัน ได้แก่ คติจักรวาลและพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนา ตัวแบ่งความต่างคือการกำหนดความหมายเลยยอดเขาพระสุเมรุเป็นเกณฑ์ หากถือว่าส่วนยอดสุดของเขาสุเมรุเป็นที่สถิตของพระพรหม จัดเข้าตามคติพราหมณ์ แต่หากว่า ส่วนยอดสุดเขาสุเมรุเป็นวิมาน เป็นชั้นสถิตของเหล่าเทวดา จัดเข้าตามคติแบบพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากถือคติแบบพระพุทธศาสนาจึงมีเรื่องไตรภูมิเข้ามาเกี่ยวข้องกับความรู้เรื่องจักรวาลด้วย ในขณะที่จักรวาลวิทยากล่าวถึงโครงสร้างที่อยู่ ไตรภูมิจะเต็มเต็มว่า ภูมิที่อยู่ของสัตว์นั้นจัดได้เป็นชั้น ๆ ไป การสร้างวัดไทยจึงมีความเกี่ยวข้องกับคติดังกล่าว”³

คำว่า โบสถ์ กับ พระอุโบสถ เป็นความเหมือนในความต่างอย่างหนึ่ง ที่ว่าเหมือนคือ ใช้คำเหมือนกัน ที่ว่าต่างคือวัตถุประสงค์ต่างกัน ฝ่ายพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ทั้งหมดลงโบสถ์เพื่อประกอบพิธีสังฆกรรมสวดพระปาติโมกข์ สถานที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประชุมทำสังฆกรรม เช่น สวดพระปาติโมกข์ อุปสมบท มีสีมาเป็นเครื่องบอกเขตที่ผ่านการสวดญัตติมาแล้วและได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว ส่วนคำว่า โบสถ์ ของพราหมณ์ เรียกว่า “เทวสถานโบสถ์ ส่วนโบสถ์คริสต์ อนุโลมเรียกสถานที่ประกอบพิธีกรรมของศาสนาอื่นว่า โบสถ์”⁴

แกนกลางของวัด ใช้เป็นแทนแกนกลางจักรวาล เจดีย์องค์ปราง มีทั้งคติของพุทธศาสนาและของพราหมณ์ ในส่วนที่เป็นกลีบเหนือเรือนธาตุจุดกลางเหนือขึ้นไปนับได้ 6 ชั้นกลีบ คือวิมานทองของเทวดา จะสื่อถึงสวรรค์ 6 ชั้นตามคติพระพุทธศาสนา คติพราหมณ์คือเขาสัตตบริภัณฑ์ที่ตั้งอยู่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุเป็นชั้น ๆ ขึ้นไป เหนือขึ้นไปอีก คือ นกศูล คติของสัญลักษณ์ของพระอิศวร ส่วนปลายกิ่งเพกาที่ขึ้นไปตามทิศทั้ง 4 มีกิ่งเอกชี้ขึ้นไป คติทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “โลกุตตรธรรม 9 ได้แก่ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1”⁵

การสร้างพระนครของรัชกาลที่ 1 ราชวงศ์จักรี เมื่อพุทธศักราช 2327 เมื่อขุดคลองรอบกรุง (คลองบางลำพูหรือคลองโอ่งอ่าง) เพื่อขยายอาณาเขตของพระนครและเป็นปราการทางธรรมชาติป้องกันอริราชศัตรูแล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรด

³ วุฒินันท์ กันทะเตียน, อาจารย์คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยมหิดล, (ให้คำปรึกษา 10 ส.ค.62)

⁴ เกื้อ ชัยภูมิ, อาจารย์วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช, (สัมภาษณ์เมื่อ 20 ส.ค.62)

⁵ พระครูสุนทรธรรมถาวร, วัดสพัญญาราม อุตรดิตถ์, (สัมภาษณ์เมื่อ 20 ส.ค.62)

เกล้าฯ ให้มีการกำหนดจุดศูนย์กลางของพระนครขึ้น โดยวัดจากกำแพงเมืองด้านฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ทางทิศตะวันตกถึงกำแพงเมืองด้านทิศเหนือฝั่งป้อมมหากาฬริมคลองรอบกรุง ณ ที่แห่งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเทวสถาน สำหรับพระนครขึ้นพร้อมกับเสาชิงช้า เมื่อวันที่พุธเดือน 5 แรม 4 ค่ำ ปีมะโรง จุลศักราช 1146 ตรงกับวันที่ 8 เมษายน พุทธศักราช 2327 เพื่อเป็นศาสนสถานบูชาพระผู้เป็นเจ้าของเมือง และสถานที่ประกอบพิธีสำคัญของบ้านเมืองตามธรรมเนียมการสร้างพระนครแต่โบราณที่ถือคติว่า บ้านเมืองจะมีความมั่นคงแข็งแรงได้นั้นต้องประกอบพระราชพิธีตรียัมปวายและตรีปวาย พิธีโล้ชิงช้า และบูชาพระผู้เป็นเจ้าของเมือง เทวสถานสำหรับพระนคร จึงเป็นพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ของกรุงรัตนโกสินทร์นับแต่นั้นเป็นต้นมา

พราหมณ์ มีลัทธิ ความเชื่อ และประเพณี โดยเฉพาะคติไสวณิกาย นับถือพระศิวะหรือพระอิศวรเป็นใหญ่ เชื่อว่า องค์มหาเทพจะสถิตอยู่ ณ ยอดเขาไกรลาส ซึ่งเป็นยอดเขายอดหนึ่งบนเทือกเขาหิมาลัย ด้วยเหตุนี้ การสร้างเทวาลัยหรือเทวสถานเพื่อบูชาองค์พระศิวะ จึงมักสร้างขึ้นบนเนินเขาสูงหรือจำลองภูเขาในบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางของเมือง เพื่อใช้เป็นสถานที่ประดิษฐานพระศิวลึงค์ (Linga) หรือเทวรูปของพระผู้เป็นเจ้าของเมือง เช่น เทวสถานไกรลาสนาถ เมืองกาญจบุรี ในอินเดียใต้ หรือเทวสถานยอดเขาพนมกุเลน ปราสาทเขาพระวิหารหรือเทวาลัยศรีลิกษเรศวร ในอาณาจักรขอม รวมทั้งเทวสถานต่างๆ ที่พบในประเทศไทย เช่น แหล่งโบราณคดียอดเขาคงคา จังหวัดนครศรีธรรมราช ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ เขาพระวิหาร ศรีสะเกษ เป็นต้น

7) แนวคิดจักรวาลในไตรภูมิ ; กบิลพรหม / เขาพระสุเมรุ

เขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางจักรวาล บ่งชี้ถึงจริยธรรมระดับสูงอย่างหนึ่ง การที่เขาพระสุเมรุเกี่ยวข้องกับจริยธรรม ก็เพราะเขาพระสุเมรุเป็นที่แสดงจริยธรรมของธิดาของกบิลพรหม 7 คน (นางสงกรานต์) นำพระเศียรของกบิลพรหมผู้เป็นบิดาบรรจุไว้ในถ้ำนี้ ซึ่งพระเศียรที่ตนยอมตัดจากการทลายปัญหา 3 ราศี กับธรรมบาลกุมาร ว่า เข้า บ่าย ค่ำ ราศีของคนเราอยู่ที่ไหน ซึ่งปัญหานี้เดิมพันกันด้วยศีรษะ คือถ้าธรรมบาลตอบไม่ได้ต้องยอมตัดศีรษะ แต่ถ้าธรรมบาลตอบได้ กบิลพรหมต้องตัดศีรษะบูชาความรู้กัน ผลปรากฏว่า ธรรมบาลตอบได้ว่า ตอนเช้า ราศีของคนเราอยู่ที่ใบหน้า หมายถึงล้างหน้ารวมถึงแต่งตัวให้เรียบร้อยออกจากบ้านทำการ ตอนบ่าย ราศีของคนเราอยู่ที่หน้าอก หมายถึงให้ใช้น้ำเย็นคือขันติธรรมลูบอก ไม่ให้อารมณ์เล่าร้อนไปกับอากาศที่ร้อน และตอนค่ำ ราศีอยู่ที่เท้า หมายถึงให้ล้างเท้าให้สะอาดก่อนเข้านอน เพราะสิ่งสกปรกติดเท้าทำให้ที่นอนสกปรกและติดเชื้อโรคได้ง่าย ซึ่งถือว่า ปัญหา 3 ราศีนี้ เป็นปัญหาจริยธรรม 3 ราศีของเทวดา นี้เอง

ปัญหาว่า ทำไมจึงต้องนำพระเศียรของกบิลไปบรรจุไว้ในถ้ำคันธุลีของภูเขาพระสุเมรุ เรื่องนี้ก็มีคติธรรมจากเหตุการณ์ตัดศีรษะของกบิลพรหม ตามที่กล่าวข้างต้นว่า เมื่อกบิลพรหมแพ้ปัญหา 3 ราศีกับธรรมบาลกุมารแล้ว ต้องยอมตัดศีรษะของตนบูชาความรู้ เมื่อตัดแล้วก็มีปัญหาตามมาว่า ศีรษะที่ตัดแล้วจะนำไปทิ้งที่ไหนไม่ได้เลย แล้วจะให้ทำอย่างไร ข้อนี้เป็นปริศนาธรรมตามที่พระครูสิริรัตนานวัตรกล่าวไว้ว่า “ศีรษะของกบิลพรหมนี้ไม่ได้เสนียดจัญไรอะไรหรอก หากแต่ถ้า จะต้องไม่ตกอยู่ในลักษณะของคำว่าทิ้งไป แต่ต้องนำไปบูชาและยกไว้ในที่สูง นำขึ้นไว้ในฐานะที่บูชาสักการะ เป็นสื่อสอนว่า ลูก ๆ ต้องเคารพพ่อแม่ ตามที่พระพุทธศาสนาถือว่า พรหมมาติ มาตาปิโตร พ่อแม่เป็นพรหม

ของลูก เมื่ออภิบาลพรหมตัดศีรษะแล้วก็มอบให้ธิดาคนโตชื่อหุงษะเทวี นำไปบรจจุไว้ ณ ถ้ำคันธสุลี ภูเขา พระสุเมรุ บางคนเรียกว่าเขาไกรลาส (ศูนย์กลางจักรวาล หรือสะดือจักรวาล) ที่มีลักษณะสูงและสำคัญที่เป็นศูนย์กลางจักรวาล หมายถึงความเคารพสูงสุดต่อพ่อแม่ตนเอง

8) แนวคิดจักรวาลในไตรภูมิ ; ทิพย์ / สว่าง

สถาปนิก จะออกแบบ แผนผัง วางโครงสร้างสถาปัตยกรรมของวัดต่าง ๆ ตามอิทธิพลของไตรภูมิ มีผลให้ได้พื้นที่เป็นเขตพุทธาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส พื้นที่ทางจิตวิญญาณ พื้นที่ใช้สอยต่างๆ ดังตารางเปรียบเทียบ ดังนี้

ไตรภูมิ	นัยยะทางธรรม	ลักษณะ/เปรียบเทียบ
กามภูมิ	ผู้ติดอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รสสัมผัส (ปฏุชน) ชั้นที่มนุษย์ยังผูกพันอย่างใกล้ชิดกับความสุขทางโลกีย์และถูกรอบงำด้วยกิเลสตัณหา ยังต้องศึกษาเรียนรู้มาก	มีลักษณะที่บ-หนา-มืด
รูปภูมิ	ผู้อยู่ในรูปฌานมีกายและจิต ชั้นที่มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลสโลกีย์มาได้บางส่วน ยังต้องศึกษาเรียนรู้มาก และค่อนข้างมาก	มีลักษณะ เงาม-โปร่ง
อรุณภูมิ	ผู้อยู่ในอรุณฌาน มีจิต ไร้รูป ชั้นที่มนุษย์ไม่ผูกพันกิเลสโลกีย์อีกต่อไป ศึกษาเรียนพอสมควร ใช้เวลาน้อย	มีลักษณะ สว่าง-ว่าง

ตาราง :4.1 แสดงตารางเปรียบเทียบไตรภูมิกับผลการกระทำของมนุษย์และสัตว์
ที่มา : พระครูสิริรัตนานวัตร, (19 ส.ค.62)

9) แนวคิดจักรวาลในไตรภูมิ : แนวคิดผู้สันตตกรณี

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปณโณ)⁶ ปัจจุบัน คือ พระราชปริยัติกวี อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ศึกษาและลงบทความในเชิงตีความพุทธธรรมในเรื่องนี้เป็นสื่อธรรมให้เข้าใจได้ว่า การก่อเจตีย์ทรายเป็นการถอนกรรมเชิงบุคลาธิษฐานด้วยการขนทรายเข้าทดแทนในวัด จากการเป็นธรรมาธิษฐานในคำว่า “อโหสิกรรม” เป็นการทำให้สิ่งที่ไม่ดีกลับกลับเต็มดั้งเดิม ซึ่งสรุปสถาปัตยกรรมของวัดไว้ ดังนี้

- เป็นสัญลักษณ์โดยศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ศาสนาอื่นไม่มี
- เป็นหลักฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาดินแดนสุวรรณภูมิของพระโสณะ กับพระอูตตระ
- เป็นที่บรรจุสิ่งเคารพบูชาโดยมีตำนานการก่อเริ่มมีเจตีย์จากพี่น้องสองพานิชได้รับเส้น

พระเกศาจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรจุไว้ ณ ที่อันสมควร

- เป็นการทดแทนเมตติน-ทรายที่ติดเท้าของตนออกไป มิฉะนั้นจะบาปเป็นหนี้สงฆ์

⁶ พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ, จากบทความเรื่อง “พระธาตุและพระบรมสารีริกธาตุกับคนไทย” [ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=263&articlegroup_id=40>, (11 พ.ค. 56)

- เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เริ่มมีเจดีย์ในฐานะสถาปัตยกรรมเชิงพุทธที่สำคัญและพัฒนาการมาเป็นเจดีย์ทรงปราสาทบ้าง ทรงระฆังคว่ำบ้าง มูลเหตุมาจากการได้รับแจกพระบรมสารีริกธาตุโดยโทณะพราหมณ์ให้แก่เจ้าเมืองต่าง ๆ 8 เมืองแห่งชมพูทวีป ซึ่งมีการสร้างเจดีย์บรรจุไว้อย่างสมพระเกียรติ การบรรจุพระสารีริกธาตุของเจ้าเมืองต่าง ๆ นี้ มีตำนานการบรรจุในโลกมนุษย์เท่านั้น แต่ยังมีตำนานการบรรจุไว้ในสวรรค์ด้วย กล่าวว่ “พระเชี้ยวแก้วบนด้านขวา (บน+ขวา) และพระรากขวัญด้านขวาประดิษฐานอยู่ในพระจุฬามณีเจดีย์ ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนพระรากขวัญ (ไหล่ลาร้า) ด้านซ้ายและพระอุณหิส (หน้าผาก) ประดิษฐานอยู่ในทุสสเจดีย์ ณ พรหมโลก

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส⁷ กล่าวในพุทธจักรวาลวิทยาว่า จักรวาลวิทยาเป็นศาสตร์หรือวิชาแขนงหนึ่งพยายามแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและจักรวาลในมิติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นจุดเริ่มต้น การดำรงอยู่ และจุดสิ้นสุดของโลกและจักรวาล จากการแสวงหาความจริงดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดกลุ่มนักคิด 2 กระแสหลักกล่าวคือ กลุ่มเทวนิยมที่มองว่าโลกและจักรวาลนั้นเกิดจากพระเป็นเจ้าและกลุ่มธรรมชาตินิยมที่มองว่า โลกและจักรวาลนั้นขึ้นเองตามธรรมชาติ และวิวัฒนาการมาโดยลำดับโดยตัวของมันเองและนำแนวคิดเรื่องคติจักรวาลวิทยาของศาสนาพราหมณ์และฮินดูกับพระพุทธศาสนาเปรียบเทียบกันและยังนำความรู้เรื่องเอกภพตามหลักวิทยาศาสตร์ในวิชาดาราศาสตร์ในปัจจุบันเข้ามาเปรียบเทียบกับ ได้เสนอข้อสังเกตถึงความสอดคล้องบางประการของเอกภาพทางดาราศาสตร์กับจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาซึ่งปฏิเสธความเชื่อเรื่องพระเจ้าเป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง ซึ่งมีความแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ ที่มีความเชื่อเรื่องพระเจ้า

เนื้อหาในหนังสือยังพิจารณาพระพุทธรูปขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่องจักรวาลในต่างกรณี คล้ายกับมีความแตกต่างกันหรือดูเหมือนขัดแย้งกัน บางครั้งตรัสตอบแต่ในบางครั้งไม่ตรัสตอบ ผู้เขียนวิเคราะห์ว่า การไม่ตอบเพราะนอกเหนือจากพุทธประสงค์ที่มุ่งเน้นการแสดงธรรมเพื่อการปฏิบัติสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์เท่านั้น หรือเมื่อทรงตรัสตอบก็เพื่อแสดงว่า สรรพสิ่งย่อมอิงอาศัยกันเกิดและดับ ตามหลักการปฏิจกสมุปบาทและอิทัปปัจจยตา ไม่ได้เกิดเพราะการรังสฤษฏ์ของพระเจ้าแต่อย่างใด ในตอนท้ายยังเชื่อมโยงแนวคิดพุทธจักรวาลวิทยาในบทบาทที่กำหนดวัฒนธรรมของไทยตั้งปรากฏหลักฐานจากงานวรรณกรรม สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมรูปแบบต่าง ๆ ที่แสดงความเป็นไทยอย่างชัดเจน

สรุปแนวคิด

จักรวาลในพรพุทธศาสนาหมายถึงไตรภูมิ เป็นแนวจริยธรรม ศูนย์จักรวาลคือเขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบด้วยทวีปทั้ง 4 มีชมพูทวีปในโลกปัจจุบันของเราเป็นต้น นอกนั้นเป็นภูมิที่แสดงพฤติกรรมของสัตว์ที่มีจริยธรรมที่เป็นกุศลก็บอกุศล ภูมิของสัตว์ที่มีจริยธรรมเป็นกุศลได้แก่มนุษย์ เทวดา พรหม ส่วนภูมิของสัตว์ที่มีจริยธรรมเป็นอกุศลได้แก่สัตว์ดิรัจฉาน นรก เปรต อสุรกาย วินิบาต ถ้าดูตามแผนผังภูมิแล้วจะเห็นชัด แม้ทิศทางนอกจากทฤษฎีศาสตร์แล้วยังมีทิศทางธรรมด้วย ในส่วน

⁷ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, กล่าวในหนังสือ “พุทธจักรวาลวิทยา” (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550, (มปน.)

สถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนานั้น ใช้พระอุโบสถ หรือ เจดีย์ปราสาท หรือศาลาจัตุรมุขเป็นองค์แทนแกนกลางของการสร้างวัด เช่นวัดพระศรีฯ ใช้เจดีย์ปราสาทเป็นแกนกลาง วัดอินทราวาส ใช้ศาลาจัตุรมุขเป็นแกนกลาง ส่วนพราหมณ์ ใช้เทวสถานโบสถ์ เป็นองค์แทนแกนกลางจักรวาล ด้วยการออกแบบ แผนผัง กำหนดโครงสร้างที่ตามลักษณะของไตรภูมิ

4.2 สสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

การวิจัยนี้ใช้พื้นที่ตัวอย่าง 2 พื้นที่ คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวัดพระศรีฯ พิชณุโลก วัดอินทราวาส (ต้นแก้ว) เชียงใหม่ ประการแรกวัดทั้งสองแห่งนี้มีภูมิประเทศ มีขนาดพื้นที่ มีสถานะของวัดต่างกันมากมาย ดังนั้น หัวข้อการสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมนี้จึงจะชื่อว่า อะไรบ้างสอดคล้อง มีประเด็นใดเข้าลักษณะ เข้าเกณฑ์จักรวาลไตรภูมิอย่างไร

1) โครงสร้างและลักษณะภูมิสถาปัตยกรรม วัดพระศรีฯ

นามว่า วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ มีสถานะพระอารามหลวงที่มีองค์พระเจดีย์ทรงปราสาทสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า กล่าวกันว่า สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งเสด็จมาครองเมืองพิษณุโลก ปี 1991-2031 รวม 25 ปี พระองค์ทรงโปรดให้สร้างพระปราสาทที่มีรูปแบบศิลปสมัยอยุธยา เป็นศิลปะตามความนิยมในสมัยนั้น โครงสร้างพระปราสาทครอบพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมองค์เดิมไว้ พระปราสาทองค์นี้ได้รับการปฏิสังขรณ์เรื่อยมา”⁸ วัดนี้มีความสัมพันธ์กับพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ พระเดชพระคุณ พระธรรมเสนานูวัตร (ปัจจุบัน - พระพุทธวิงศมณี) อธิบดีสงฆ์วัดนี้ กล่าวกับผู้วิจัยว่า “วัดนี้ มีความสำคัญอีกอย่างหนึ่ง พระมหากษัตริย์ไทยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เกือบทุกพระองค์ได้เสด็จมากราบนมัสการองค์หลวงพ่อบุญพระพุทธรูปชินราชด้วย”⁹

-ทฤษฎีศาสตร์ / สถานที่ตั้งวัด

วัดพระศรีฯ สมควรจัดอยู่ในวัดสร้างแรงบันดาลใจแล้วส่งผลต่อวัดสร้างสุข กล่าวคือ เป็นแรงบันดาลใจของผู้สร้างด้วยแรงศรัทธา ปะสาทะในพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท (พระยาสิทธิ) แล้วส่งให้ประชาชนได้รับความสุขจนทุกวันนี้ วัดนี้ ในฐานะตั้งอยู่ในจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งอยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่าง ภาคกลางตอนบน ส่วนใหญ่จะเป็นที่ราบลุ่มกับป่าไม้ ภูมิประเทศทางด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือ จะมีภูเขาและป่าไม้ พิษณุโลกมีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 10,815.8 ตารางกิโลเมตร มีแม่น้ำสายสำคัญ 2 สาย คือ แม่น้ำน่าน ซึ่งไหลผ่านตัวเมืองพิษณุโลกและแม่น้ำยม โดยจังหวัดมีภูมิทิศติดกับจังหวัดอื่น ๆ ดังนี้

⁸ ประพันธ์ พักตร์เขียว หัวหน้าพิพิธภัณฑ์พระพุทธชินราช พิษณุโลก, (สัมภาษณ์เมื่อ 20 พฤษภาคม 2562)

⁹ พระธรรมเสนานูวัตร, อธิบดีสงฆ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร พิษณุโลก (สัมภาษณ์เมื่อ 31 มกราคม 2562)

ทิศเหนือ ติดต่อกับ อำเภอพิชัย อำเภอทองแสนขัน และอำเภอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์ และแขวงไชยบุรี ประเทศลาว

ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภอเมืองพิจิตร อำเภอลำลูกขัน อำเภอสามง่าม และอำเภอสามโก้ จังหวัดพิจิตร

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อำเภอหล่มสัก อำเภอเขาค้อ อำเภอวังโป่ง (จังหวัดเพชรบูรณ์) อำเภอด่านซ้าย และอำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอกงไกรลาศ อำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย และอำเภอลานกระบือ จังหวัดกำแพงเพชร

- ภูมิทัศน์ กับ ไตรภูมิ

ภูมิทัศน์เชิงไตรภูมิเกี่ยวกับทิศทางนี้ มีอิทธิพลต่อการประดิษฐานพระพุทธรูปด้วย กล่าวคือ โดยเฉพาะแม่น้ำน่านไหลผ่านหน้าพระวิหารพระพุทธชินราช ฝั่งตะวันตก และพระวิหารตั้งอยู่ฝั่งตะวันออก ตามคติโบราณว่า ถ้าพระพุทธรูปอยู่ติดแม่น้ำให้หันหน้าไปทางแม่น้ำ ถ้าอยู่ไกลแม่น้ำให้หันหน้าไปทิศตะวันออก ทิศต่าง ๆ นี้เกี่ยวข้องกับไตรภูมิโดยเฉพาะกามภูมิในฐานะสวรรค์ชั้นแรก คือ จาตุมหาราช ที่มีท้าวมหาราชทั้ง 4 เป็นผู้คุ้มครองดูแลพระนครในทิศทั้ง 4 ดังนี้

ทิศตะวันออก ได้แก่ ท้าวธรรมาหาราช (แม่ทัพภาค 2 / ทางทหาร)

ทิศใต้ ได้แก่ ท้าววิรุฬหกมหาราช (แม่ทัพภาค 4)

ทิศตะวันตก ได้แก่ ท้าววิรูปักษ์มหาราช (แม่ทัพภาค 1)

ทิศเหนือ ได้แก่ ท้าวเวสสุวรรณมหาราช (แม่ทัพภาค 3)

ทิศตะวันออก ตามความข้างต้น ทิศนี้ได้รับการปกครองโดยท้าวธรรมาหาราช จากตำนานรวมถึงคำกล่าวเล่าขานกันมาแต่โบราณโดยหลักจากคำเทศนาธรรมของพระธรรมธีรราชกุมาร (วิลาส)¹⁰ ว่า ทิศนี้เป็นพระนครใหญ่อันสวยงามซึ่งตั้งอยู่ ณ ทิศตะวันออก มีเทวาราชผู้ยิ่งใหญ่ ทรงพระนามว่า "ฐธรรมาหาราช" เป็นผู้ปกครอง ท้าวเธอมีบุญญาภิบาลมาก มีฤทธิ์มาก ทรงปกครองทวยเทพหรือชาวฟ้าที่อยู่ด้านทิศตะวันออกให้ได้รับความสุขสำราญโดยทั่วหน้าและนอกจากนั้นยังทรงปกครองหมู่คนธรรมดาซึ่งนับเป็นเทวดาพวกหนึ่งด้วย และพวกนี้มีความถนัดในการดนตรีศิลปะ ระบายสี และชำนาญในการร้องเพลงยิ่ง แม้หากว่ามีงานสโมสรสันนิบาตใหญ่บนสวรรค์ ไม่ว่าชั้นไหน ก็นิยมเรียกเหล่าคนธรรมดาไปขับกล่อมให้สันนิบาตมหาชนนั้นให้ได้รับความสนุกสนานรื่นเริง ในบรรดาคนธรรมดาทั้งหมด ผู้มีชื่อเสียงมากที่สุดที่มนุษย์รู้จักกันดีคือ "ปัญญาสิขรคนธรรมดา" ท่านผู้นี้ขณะที่เป็นมนุษย์ เป็นนักคิดพิณชื่อโด่งดังมากและได้ทำบุญไว้พอสมควร ครั้นตายไป ก็บังเกิดเป็นเทพบุตรสุดโสภณอยู่บนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาและอยู่ในหมู่คนธรรมดา มีฝีมือยอดเยี่ยมทางคิดพิณ เป็นที่โปรดปรานของพระอินทร์ยิ่งนัก กล่าวกันว่า ขณะที่พระองค์เสด็จลง ได้เนรมิตบันไดทองถวายและมีปัญญา

¹⁰ พระธรรมธีรราชกุมาร (วิลาส ญาณวโร), คำบรรยายธรรมเรื่อง 'ภูมิวิลาสินี' (มีนาคม, 2530)

สิขรคนธรรพ์นี้แหละถือพิณดีดขับร้องประสานเสียง นำเสด็จลงมาเบื้องหน้าแห่งพระพุทเจ้าด้วยเสียงที่ไพเราะนักร้อง จนเป็นที่กล่าวขานถึงความซาบซึ้งตรึงใจมากระทั้งวันนี้ภาพของปญจสิงขรคนธรรพ์ถือพิณมักจะมีปรากฏให้เห็น ณ ผนังด้านหลังที่ประทับของพระพุทธรูปตามโบสถ์วิหารหรือศาลาการเปรียญใหญ่ ๆ เสมอ

ทิดใต้ มีท้าววิรุฬหกมหาราชเป็นผู้ปกครอง ทิดนี้เป็นพระนครอันยิ่งใหญ่รุ่งเรืองแห่งที่สอง เป็นผู้ปกครอง พระองค์มีบุญญาภพมากมีฤทธิ์กล้า พลังมาก เทพที่อุบัติมาเป็นบุตรของพระองค์มีมากมายแล้วแต่มีกำลังและฤทธิ์มากทั้งนั้น ท้าวเธอปกครองเทพที่อยู่ทางนี้ให้ความผาสุกสำราญปราศจากภัยใด ๆ จะกล้ากราย นอกจากนั้นพระองค์ยังปกครองพวก "กุมภภัณฑ์" หรือยักษ์พวกหนึ่ง ซึ่งมีรูปร่างแปลกประหลาดพิกล คือ มีท้องใหญ่ มีลูกอ้มทะใหญ่เหมือนหม้อ ยักษ์พวกนี้มีฤทธิ์มาก ถือกระบองอันใหญ่ คอยพิทักษ์รักษาท้าววิรุฬหกเจ้านายของม่นอย่างเข้มงวดกวดขันยิ่ง

ทิดตะวันตก ท้าววิรุฬหกมหาราชผู้ปกครอง ซึ่งทิดนี้เป็นพระนครอันยิ่งใหญ่สวยงามแห่งที่สาม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ท้าวเธอทรงมีฤทธานุภาพสูงส่ง มีรัศมีสดใส เป็นจอมเทพปกครองเทวดาที่อยู่ทางทิศตะวันตกให้ความผาสุกโดยทั่วหน้า ท้าวเธอปกครองพวก "นาค" ซึ่งอยู่ในมหาสมุทรอีกด้วยกล่าวกันว่า พวกนาคนี้มีฤทธิ์มากสามารถใช้พิษตัดผิวหนังของใครต่อใครให้ถึงแก่ความตายได้ในพริบตา พวกนาคนี้มีความเคารพยำเกรงต่อท้าววิรุฬหกยิ่งนัก

ทิดเหนือ ท้าวเวสสุวรรณมหาราชเป็นผู้ปกครอง ซึ่งทิดนี้เป็นพระนครอันยิ่งใหญ่รุ่งเรืองแห่งที่สี่ ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือ ท้าวเธอพระองค์ทรงมีฤทธานุภาพ บุญญาภพแผ่ไพศาลไปทั่วพระนคร ทรงทำหน้าที่ปกครองทวยเทพที่อยู่ด้านทิศเหนือให้ความผาสุกโดยทั่วหน้า นอกจากนั้น เวสสุวรรณมหาราชยังทรงปกครองพวกยักษ์ทั้งหมดอีกด้วยและมีนามอีกนามหนึ่งว่า "ท้าวกุเวร"

สรุปว่า สวรรค์ชั้นจตุรุมหารา อันเป็นชั้นที่ 1 นี้ มีเทวราชทั้ง 4 พระองค์ปกครองให้เทวดาทั้งมวลอยู่อย่างสุขสำราญ กระทั่งสิ้นบุญใครบุญมันซึ่งอายุของเทวดาผู้สถิต ณ สวรรค์ชั้นนี้ ถ้าคำนวณปีแห่งมนุษย์โลกเรา เท่ากับล้านปี หรือ 500 ปีในเมืองสวรรค์ ผู้ที่จะมาเกิดเป็นเทวดาเสวยสุขอยู่ในสวรรค์ชั้นที่ 1 นี้ ขณะที่เป็นมนุษย์ต้องเป็นผู้มีจิตบริสุทธิ์ พยายามทำบุญให้ทานรักษาศีล เป็นคนสันโดษ ยินดีแต่ของ ๆ ตนเป็นหัวหน้าชักชวนคนทั้งหลายให้ประกอบบุญกุศลครั้งสิ้นบุญในเมืองมนุษย์ ก็จะมาเกิดบนสวรรค์ชั้นนี้

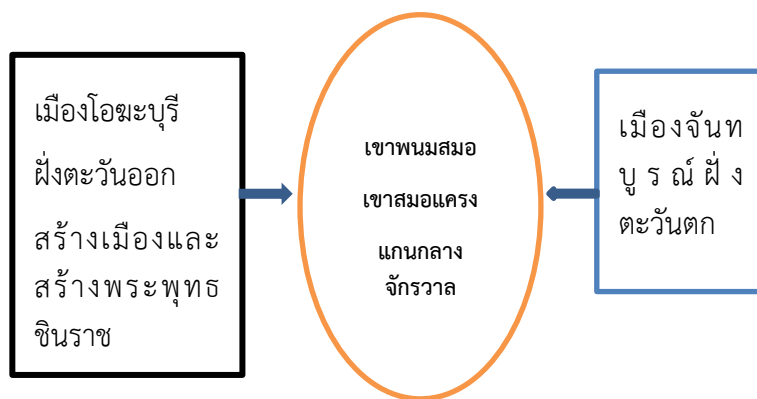
-พระพุทธรูปจีนราช ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออก

วัดแห่งนี้ เมื่อพระยาสิทธิโปรดให้ช่างจ่านกร้อง กับ จ่าการบุญสร้าง โดยพระองค์โปรดให้ช่างจ่านกร้องนำคณะช่างสร้างเมือง ณ ฝั่งตะวันตก อีกคนคือจ่าการบุญ นำคณะช่างสร้างเมือง ณ ฝั่งตะวันออก ซึ่งเมืองที่ช่างจ่านกร้องกับจ่าการบุญสร้างขึ้นนี้โปรดให้นำนามว่า พิชณุโลก (ชื่อสุดท้าย) เหตุที่ชื่อเช่นนี้ เพราะสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช เสด็จมาสู่เมืองที่สร้างใหม่ในยามวิษณุฤกษ์

นัยยะหนึ่ง ที่น่าสนใจคือ พิชณุโลกมีชื่อมามากมายด้วยอิทธิพลของสายน้ำสองสายคือ แควน้อย กับแควใหญ่ไหลมาบรรจบกัน จึงชื่อเมืองว่า เมืองทวิสาขะบ้าง เมืองสองแควบ้าง เมืองจัน

ทะบูรณบ้าง เมืองโฆมะบุรีบ้าง เหตุที่ชื่อจันทบูรณเพราะอยู่ฝั่งตะวันตกของภูเขาสมอแครงและเขาสมอแครงนี้ เป็นที่นิพพานของพระอุบาลีเถระและพระศิริมานนท ในวันพฤหัสบดี เดือนสาม ขึ้น 1 ค่ำ ปีมลูศก เวลาเช้า แต่ถ้าวัดเอาตามเหตุการณ์เดียวกันนี้ เหตุที่ชื่อเมืองโฆมะบุรี เพราะถ้าวัดเอา เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาตและประทับนั่งเสวยใต้ต้นสมอบนภูเขา ชื่อว่าเขาสมอแครง (เดิมชื่อ พนมสมอ) เป็นชื่อเมืองสำหรับฝั่งตะวันออก เมื่อสร้างเมืองได้แล้ว พระองค์ก็โปรดให้สร้างพระพุทธรูปประจำเมืองพระนามสุดท้ายว่า พระพุทธชินราช

สรุปได้ พระพุทธชินราช จะตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของเมืองที่สร้างเสร็จแล้ว โดยชื่อเมืองนี้มีแม่น้ำเป็นหลัก ชื่อเมือง โฆมะบุรี มีเขาลูกหนึ่งชื่อพนมสมอหรือสมอแครงเป็นแกนกลาง ส่วนอีกฝั่งคือฝั่งตะวันตก ชื่อเมืองจันทบูรณ ตามแผนผัง ดังนี้

แผนผัง : 4.1 แสดงแผนผังการสร้างเมืองมีภูเขาเป็นแกนกลางฝั่งตะวันตก กับ ฝั่งตะวันออก
ที่มา : พระครูสิริรัตนาวุธ (2 ฐ.ศ.61)

อาจารย์ ผศ. พ.อ. ดร.เกื้อ ชัยภูมิ กล่าวว่า “เหตุผลที่ใช้ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่านเป็นที่สร้างเมือง วัดพระศรีฯและพระพุทธชินราชนี้ เป็นคติโบราณที่นิยมใช้กันนั้น คือการป้องกันอันตรายจากน้ำท่วม เพราะฝั่งตะวันออกเป็นภูมิประเทศเนินสูงกว่าระดับน้ำใช้คตินิยมเดียวกันในแง่ศาสนานั้นคือฝั่งตะวันออก เรียกอีกอย่างว่า ฝั่งแห่งชัยชนะ ความเจริญก้าวหน้า ฝั่งแห่งโชคลาภ กบการสร้างพระอุโบสถนิยมหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ในส่วนพระวิหารพระพุทธชินราชที่อยู่ฝั่งตะวันออกแล้วหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ก็เพราะอยู่ติดกับฝั่งแม่น้ำน่าน อันนี้ก็เป็นที่สื่อถึงความเจริญรุ่งเรือง ความร่มเย็น ดังนี้ แม้แต่คติโบราณของศาสนาพราหมณ์เอง ก็นิยมสร้างสระน้ำไว้ด้านหน้าโบสถ์หรือปราสาทสถานสถิตของเทพติมุรติ (พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ)”¹¹ ดังภาพนี้

¹¹ เกื้อ ชัยภูมิ อดีตนุสนาจารย์กองทัพบก/อาจารย์ประจำหลักสูตรพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช (สัมภาษณ์เมื่อ 6 มีนาคม 2562)

ภาพ : 4.1 แสดงสระน้ำหน้าองค์พระหรือพระวิหารของพุทธา / พราหมณ์
ที่มา : วัดไทยสารนาถ อินเดีย โดย พระครูสิริรัตนานวัตร, (16 มีนาคม 2560)

-ชื่อเมืองพิษณุโลก กับ ฤกษ์ยามวิษณุ

พิษณุโลก ว่าตามภูมิศาสตร์ เป็นชื่อเมืองมาแต่เดิม เช่นว่า เมืองสองแคว (ทวยบุรี) เนื่องจากแม่น้ำสองสายคือ แควน้อยกับแควใหญ่ไหลมาบรรจบกัน จึงได้ชื่อเมืองอย่างนี้ เช่นเดียวกับคำว่า ปากน้ำโพ นครสวรรค์ ซึ่งเป็นที่ไหลลงของแม่น้ำ 4 สาย (ปิง วัง ยม น่าน) จากนั้นด้วยภูมิศาสตร์ทางสายน้ำที่มาบรรจบกันจึงพัฒนาการมาจนเป็นชื่อพิษณุโลกตามฤกษ์ยามของผู้สร้างที่เสด็จสู่เมืองที่สร้างใหม่ของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกว่า พิษณุโลก ดังนั้น การที่ชื่อว่าเมืองพิษณุโลกก็เนื่องจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ที่ 1 หรือพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระยาสิทธิ) พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์พระร่วง พ.ศ. 1897-1919 พร้อมด้วยเสนามัตย์ และพระราชโอรส คือ เจ้าไกรสร เจ้าชาติสาคร มีกองทัพหน้า-ทัพหลังกายเมืองสร้างใหม่ พระองค์เสด็จจากกรุงสุโขทัยถึงเมืองพิษณุโลก ที่สร้างใหม่เป็นเวลาฤกษ์ยามพระวิษณุ จึงได้ชื่อว่า พิษณุโลก สอดคล้องกับคำบรรยายของ พ.ท.ต่อม मुखเมือง ไวยาวัจกรวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ¹² และพิษณุโลกนี้เป็นพระนามหนึ่งในความหมายของ

¹² ต่อม मुखเมือง, ไวยาวัจกรวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ (สัมภาษณ์เมื่อ 20 กุมภาพันธ์ 2543)

พระนามทั้งสามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่เกี่ยวข้องกับภพภูมิในฐานะพระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงศรีอยุธยา แปลว่า เป็นที่พึ่งของโลกทั้งสาม ได้แก่ โลกมนุษย์ หมายถึงเอกราชอยุธยา โลกสวรรค์ หมายถึงเอาสวรรค์โลก และโลกพรหม หมายถึงเอापิณฑุโลก นั่นเอง และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้ได้เจริญรอยตามพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกที่มีศรัทธามุ่งคงในพระพุทธศาสนา โดยทรงบูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก พร้อมด้วยสร้างซุ้มเรือนแก้วถวายพระพุทธชินราช เป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธชินราชมาถึงปัจจุบัน พระองค์มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า เสด็จออกผนวชเป็นเวลา 8 เดือน 15 วัน มีพระราชบริพารติดตามผนวช จำนวน 2,348 รูป ประทับจำพรรษาที่วัดจุฬามณี ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก (เป็นที่มาของการบรรพชา และอุปสมบทหมู่) ปัจจุบันนี้ วัดนี้เจ้าอาวาสมีสมณศักดิ์ เป็นพระครูที่ พระครูพิทักษ์จุฬามณี และเป็นคณะอำเภอเมืองพิษณุโลก และวัดนี้มีกิจกรรมประจำปีที่สำคัญคือ จัดอุปสมบทหมู่ ในระหว่างวันเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม ทุกปี ๆ ละ 200 กว่ารูป

สรุปว่า ชื่อเมืองพิษณุโลกนี้ มีชื่อตามฤกษ์ยามที่เทพพรหมในฐานะเทพสวรรค์เกี่ยวข้องกับไตรภูมิด้วย แม้จะเป็นคติของพราหมณ์ซึ่งวิญญูเทพเป็นเทพของฝ่ายพราหมณ์ก็ตาม แต่ก็ถือว่าเป็นเทพ มีคติพระพุทธศาสนาด้วย ถือว่าเทพสถิตอยู่ในไตรภูมิโดยเฉพาะชั้นกามภูมิ ระดับสูงขึ้นไปคือพรหม สูงสุดคือนิพพาน

- สถาปัตยกรรม วัดพระศรีฯ

สถาปัตยกรรมมีโครงสร้างและลักษณะเด่น ๆ คือ วิหารขนาดใหญ่ วิหารประธานของวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันตกหรือหันหน้าไปทางแม่น้ำน่านที่ไหลผ่านเมืองพิษณุโลก สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย เพราะพบร่องรอยรูปแบบสถาปัตยกรรมบริเวณฝาผนัง ช่วงล่างมีการเจาะผนังเป็นแบบ ลูกตั้ง แขนหน้าต่าง แต่ส่วนเครื่องบนหลังคาและส่วนประกอบอื่น ๆ เป็นศิลปะสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ เพราะมีการซ่อมครั้งใหญ่ที่สุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 หน้าบรรณของมุขโถงเป็นแบบรูปฟักหน้าพรหมหรือ “จั่วภควัน” ชั้นล่างสุดจำหลักไม้เป็นรูปเทพนมช่วงละองค์ ล้อมรอบด้วยลายดอกไม้ ชั้นสองสลักรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณ มีลวดลายดอกไม้ประดับ และชั้นบนสุดตรงหน้าพรหมและสลักเป็นรูปแจกันดอกไม้ มีเทพดาชั้นประนมมืออยู่ทั้งสองข้างหน้าบัน และลวดลายลงรักปิดทองทั้งหมด

ภายในพระวิหาร ผนังภายในระหว่างช่วงหน้าต่างมีงานจิตรกรรมฝาผนังทุกช่องแต่ละช่องมีรูปหมู่เทพพิภพพิเย็บประนมกร (เทพนม) หันหน้าสู่พระพุทธชินราช สีกายและเครื่องทรงของทวยเทพแต่ละองค์ไม่เหมือนกัน ผนังหลังเทพดาเป็นลายดอกไม้ร่วง ที่ผนังทางเข้ามีจิตรกรรมฝาผนังเรื่องเวสสันดรชาดกและพุทธประวัติ ส่วนฝาผนังเบื้องหลังพระพุทธชินราชนั้น ใช้สีดำทาเป็นพื้น มีรูปเทพดาประนมกรอยู่ข้างพระองค์ ประดับด้วยดอกไม้ร่วงสีทอง ในส่วนนี้แสดงให้เห็นว่า แม้แต่ฝาผนังก็ยังแสดงเทพ พรหม ยม ยักษ์ที่เป็นเทพสวรรค์ที่สถิตอยู่ในภพภูมิทั้งสาม

ภายในพระวิหาร โครงสร้างและลักษณะมีเสาร่วมในประธาน 2 แถว เป็นเสากลมขนาดใหญ่และแถวละ 7 ต้น และเสารับชายคาปีกนกอีก 2 แถว เป็นเสากลมขนาดเล็กแถวละ 7 ต้น รวมเสาทั้งหมด 28 ต้น เสาแต่ละต้นเขียนลายทองประดับบนพื้นสีดำ เป็นลายพุ่มทรงข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง

ช่วงคอเสาและเชิงเสาเขียนลายกรวยเชิงบัวเสาเป็นแบบบัวโถหรือบัวแยม มีกลีบบัวซ้อนสลับกัน 5 ชั้น แบบศิลปะสุโขทัยลงรักปิดทองรองรับชื่อและโครงสร้างแบบ “เครื่องประดิษฐ์” ซึ่งเป็นเครื่องบนชื่อหาด้วยสีชาดจกหลัก ลายปิดทอง ตอนหัวและท้ายชื่อเขียนประดับด้วยลายกรวยเชิง ตรงเสาและชื่อช่วงหน้าพระพุทธรชินราช มีลายรวงผึ้งเป็นลายใบเทศและที่เสามีลานสาหร่ายหัวนาคทั้งสองด้านเป็นลวดลายที่สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 3 จุดเน้นของสถาปัตยกรรมคือความสวยงามและสื่อการสถิตของเทพ พรหม ที่อยู่ด้วยคุณธรรมจริยธรรม

ประตูด้านหน้าพระวิหารพระพุทธรชินราช เดิมทำเป็นบานประตูสลักไม้ ต่อมาในพุทธศักราช 2299 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สร้างบานประตูประดับมุกและโปรดให้นำบานประตูสลักไม้ของเดิม ไปใช้เป็นบานประตูพระวิหารของวัดพระแท่นศิลาอาสน์ ณ จังหวัดอุตรดิตถ์ บานประตูประดับมุกที่ประตูทางเข้าวิหารตรงขอบประตูด้านขวามีตัวอักษรจารึกข้อความเกี่ยวกับการสร้างบานประตูมุกของพระบาทสมเด็จพระบรมโกศไว้

ส่วนลวดลายที่ใช้ประดับบานประตูทางเข้าวิหารพระพุทธรชินราชทำเป็นลายกนกอ่อนช้อย ล้อมรอบด้วยภาพเทพสวรรค์ชั้นกามภูมิ ประกอบด้วย สัตว์ป่าหิมพานต์ มีราชสีห์ คชสีห์ เหมราช กิณนรวิ และอื่น ๆ ลายที่ออกจากช่องกนก 9 วงมีลายกนกหูช้างประกอบอยู่ระหว่างช่องระหวางวงกลม เหนือลายวงกลมเป็นลายกรวยเชิงแบะมีลายประจำยามก้ามปูประดับขอบรอบบานประตู ตรงกลางบานประตูชั้นใน ที่เรียกว่า “อกเลา” ซึ่งเชื่อถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีพุทธานุภาพทางด้านแคล้วคลาด อยู่ยงคงกระพัน ป้องกันอันตราย ตรงกลางประตูถัดจากกนกเลาประดับลวดลายทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ สองข้างเป็นลายกนกก้านแย่ง ประกอบช่องไฟในรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนที่เรียกว่า “นมอกเลา” ประดิษฐ์เป็นภาพหุมนานแบกสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งประดิษฐานอยู่บนบัลลังก์ในบุษบกเป็นรูปพระอุณาโลม สองข้างประดิษฐ์เป็นรูป “ซุ่มสาย” ซึ่งเป็นเครื่องสูงชนิดหนึ่งที่มีลักษณะเป็นฉัตร 3 ชั้น มีสายไหมห้อยระย้า และที่อกเลาเชิงล่างประดิษฐ์เป็นรูปกุมภกรรณถือตะบองแสดงท่ากำลังสำแดงฤทธิ์ซึ่งเป็นท่าสง่างาม

เวชยันต์ประสาท/พระอินทร์

องค์ประกอบสถาปัตยกรรม ในส่วนบานประตู 2 บาน บานที่ประกบกันอยู่ด้านนอก ที่เห็นว่า เหนือลายวงกลมเป็นลายกรวยเชิงแบะมีลายประจำยามก้ามปูประดับขอบรอบบานประตู ตรงกลางบานประตูตรงที่เรียกว่า “อกเลา” นั้น มีส่วนเกี่ยวกับกามภูมิคือ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นั่นคือ อกเลานั้นภายในเป็นภาพแกะสลักมุก ชื่อว่า เวชยันต์ประสาท ซึ่งเป็นปราสาทของพระอินทร์ในฐานะหัวหน้าเทพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทำหน้าที่อารักขา คุ่มครองพระพุทธเจ้า

พระครูสุนทรธรรมถาวร กล่าวว่า “ประเด็น “อก” เลาที่ขอบบานประตูวงนอกของพระวิหารพระพุทธรชินราช มีการนำไปใช้เป็นลายฝ้ายันต์ขาว-แดง โดยจารึกสีรูปลูกเลาลงบนผ้าฝ้ายขนาด 4x8 เมตร นำไปซึงกับไม้เส้ร้อยเชือกเพื่อปักลงข้างฝาเพื่อกันภูตผีปีศาจ อันตรายต่าง ๆ นั้นเอง และฝ้ายันต์นี้ตามคตินักเล่นพระ ท่านพระเกจิอาจารย์กล่าวตรงกับพระไตรปิฎกว่า ท้าวเวสสุวรรณหัวหน้าปกครองเหล่าเทพยดาประจำทิศตะวันออก มีอาวุธคือไม้ตะบอง นั้งถือไม้ตะบองอารักขาองค์

พระพุทธชินราชอยู่ด้านซ้าย ส่วนอาฬวกยักษ์ มีอาวุธ คือฝ้ายันต์โปกคีระษะ ยืนอารักขาพระพุทธชินราชอยู่ด้านขวา”¹³

องค์พระประธานหันหน้าไปทิศตะวันออก/แม่น้ำ

ตามคติโบราณว่า พระประธานในการสร้างวัดนั้นจะนิยมหันหน้าองค์พระประธานไปทางทิศตะวันออก เพราะถือตามคติที่ว่า พระพุทธเจ้าท่านนั้นเมื่อตรัสรู้วันขึ้น 15 ค่ำ เดือนหก พระองค์หันหน้าไปทางทิศตะวันออกและเป็นทิศแม่น้ำเนรัญชราไหลผ่านทิศนี้พอดี จึงได้ทั้งทิศและแม่น้ำ แต่พระวิหารพระพุทธชินราช ในฐานะพระวิหารประธานหันหน้าไปทิศตะวันตก ได้ตามคติพระพุทธเจ้าวันตรัสรู้ที่หันหน้าไปทางแม่น้ำที่สื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ ความร่มรื่น ร่มเย็นตามภูมิทัศน์

พระวิหารคด/ระเบียงคด / อนุทวีป/เขาสัตตบริภัณฑ์

วิหารคด คติพระพุทธศาสนา จำลองกำแพงจักรวาล จะตั้งอยู่ล้อมรอบพระวิหารพระพุทธชินราชสำหรับประดิษฐานพระอรหันตสาวกหรือสาวกบริวารของพุทธเจ้ามากกว่า 300 องค์ อาจารย์เกื้อ ชัยภูมิ กล่าวไว้ว่า “พระวิหารคดนี้ โดยนัยทางพระวินัยสงฆ์แล้ว สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระอรหันตสาวกบริวารของพระพุทธเจ้าโดยจำลองพระพระอรหันตสาวกที่ตามเสด็จพระพุทธเจ้า 500 องค์ ดังที่ปรากฏในบทสวดพระวินัยว่า อัสนิสสิ โข เวรัญโข พราหมโณ สมะมะโณ ชะลู โภ โคตะโม สักกะบุตรโต สักกะกุลลา ปัพพะชิตโต เวรัญชายัง วิหะระติ นะเพรุปัจฉิมันทะมุเล มะหะตา ภิกขุสังฆะนะ สัทธิง ปัญจะมัตเตหิ ภิกขุสะเตหิ...แปลว่า ครั้งนั้น เวรัญชพราหมณ์ ทราบว่า สมณโคดม ผู้เป็นสักกบุตร สักกสกุล เป็นพรพชิต ประทับอยู่ในป่าเวรัญชะ โคนต้นอ้อพร้อมภิกขุสงฆ์ 500 องค์ และเป็นการจำลองการทำสังคายนา ครั้งที่ 1 ซึ่งมีการสงฆ์เข้าร่วมสังคายนาเป็นการกสงฆ์ครั้งนี้ 500 องค์นี้เอง”¹⁴

พระปราสาท/เขาพระสุเมรุ/ศูนย์กลางจักรวาล

โครงสร้างและลักษณะของปราสาทเจดีย์ ฐานเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองสูงประมาณ 36 เมตร ส่วนฐานมี 3 ชุดคือ ฐานหน้ากระดาน ฐานบัวและฐานบัวลูกฟักซ้อนกันอีก 3 ชุด ส่วนเรือนธาตุภายในเป็นห้องประดิษฐานพระเจดีย์ทรงระฆังคว่ำซึ่งพระบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระทันตธาตุ ส่วนยอดประะประกอบด้วยอศดงที่ประรูปครุฑและรูปเทวดา กำลังแบกยอดพระปราสาทชั้นรัตประคคที่มีลักษณะคอดเข้าจำนวน 7 ชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยบันแถลงที่กึ่งกลางด้านและกลี้นขนุนที่ทุกย่อมุมก่อนที่จะรวบไปบรรจบกันที่จอมโมฬีซึ่งรองรับ “นภศูล” ที่บนยอดสุด ลักษณะนี้เรียกว่า ทรงงานิยมบันไดพญานาค 2 ด้านขึ้นถึงเรือนธาตุ 25 ชั้น มีเทพพนมกรอยู่ที่หัวบันได หันออกทางทิศตะวันออก

¹³ พระครูสุนทรธรรมถาวร เกจิอาจารย์/พระนักพัฒนาและสังคมสงเคราะห์ จ.อุตรดิตถ์ (สัมภาษณ์เมื่อ 25 กุมภาพันธ์ 2561)

¹⁴ เกื้อ ชัยภูมิ อดิถตอนุศาสนาจารย์/อาจารย์ประจำหลักสูตร พระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช (สัมภาษณ์เมื่อ 6 มีนาคม 2562)

ตรงซุ้มจรนำ มีพระพุทธรูปประดิษฐานทุกซุ้ม เป็นลักษณะเขาพระสุเมรุซึ่งแกนกลางจักรวาลที่ล้อมรอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ ทวีปที่ 4 แม่น้ำสี่พันดร ตามคติของไตรภูมิ เป็นชั้น ๆ โดยชั้นต้นคือจากฐานถึงสวรรค์ 6 ชั้น เป็นกามภูมิ 11 ชั้น เป็นรูปภูมิ 16 ชั้น อรูปภูมิ 4 ชั้น ได้แก่ภูมิ 31 ภูมิ

ตำนานการสร้างพระปราสาทนี้ กล่าวกันว่าสร้างสมัยพ่อขุนศรีนาวนำถุม ปฐมกษัตริย์ไทยที่ครองเมืองเชียงเขียงและเมืองศรีสัชชนาลัย ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 2 ว่า พระองค์ทรงสร้างพระทันตธาตุสุคนธเจดีย์ในนครสระหลวง-สองแคว ต่อมาสมัยพระมหาธรรมราชาลิไททรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์ องค์ปราสาทเป็นพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ดังศิลาจารึกหลักที่ 8 ว่า “พระศรีสุริยวงศ์มหาธรรมราชาธิราช เอาพลไปปราบยั้งน้ำ...บุรีได้สิ้นได้ทั้งยังตะวันออก...ยังพระสักรอดสิ้น จึงไปอยู่เมืองสองแคว ปุพระมหาธาตุ ปลุกพระศรีมหาโพธิ์..”

ลักษณะศิลปะของพระปราสาท สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งเสด็จมาครองเมืองพิษณุโลก ปี 1991-2031 รวม 25 ปี พระองค์ทรงโปรดให้สร้างพระปราสาทที่มีรูปแบบศิลปะสมัยอยุธยา เป็นศิลปะตามความนิยมในสมัยนั้น โครงสร้างพระปราสาทครอบพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมองค์เดิมไว้ พระปราสาทองค์นี้ได้รับการปฏิสังขรณ์เรื่อยมา¹⁵

นายชมพู่ แก้ววงศ์ กล่าวว่า “พระปราสาทวัดนี้เด่นมาก ที่สำคัญคือเป็นพระอารามหลวง ที่มีพระปราสาทบรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้า พระมหาธรรมราชาลิไท ที่ 1 แห่งกรุงสุโขทัย โปรดให้บูรณะขึ้นมา องค์เจดีย์เป็นทรงรูปกลม ศิลปะแบบลังกา มีชั้นบันไดขึ้นไปถึง 25 ชั้น โดยคติทางพุทธศาสนาเชื่อว่า องค์พระปราสาท คือการจำลองเขาพระสุเมรุ (ไกรลาส) ที่ถือเป็นศูนย์กลางจักรวาล มีลักษณะสูงสุด องค์ปราสาทล้วนเป็นสถาปัตยกรรมที่สื่อถึงไตรภูมิ ภายในเขาพระสุเมรุนั้นบรรจุพระเศียรของท้าวกบิลพรหม”¹⁶ ประเด็นที่บรรจุพระเศียรของท้าวกบิลพรหมนี้เองจึงจำลองมาใช้เป็นชื่อเมรุในวัดต่าง ๆ ด้วย

พระวิหารอัฐฐารส

พระวิหารอัฐฐารสหรือวิหารเก้าห้องนี้ ตั้งอยู่ด้านหลงองค์พระปราสาท ปัจจุบันคงเหลือเพียงซากวิหาร ลักษณะเป็นฐานอิฐตั้งอยู่บนเนินดินและหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีเสาศาลาแลงขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 เมตร เหลืออยู่ 8-9 ต้น มีเสาร่วมในประชาชน 2 แถวตรงบริเวณฐานชุกชี มีองค์พระอัฐฐารสประทับยืนหันพระพักไปทางทิศตะวันออก พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายห้อยลงมาข้างพระกาย เบื้องพระปฤษฎางค์ผนังปูนหนา ของเดิมทำเป็นบันไดสำหรับขึ้นไปสูงจนถึงพระศอก เป็นพระพุทธรูปประทับยืนสูง 18 ศอก สร้างตามคติความเชื่อแบบลังกา ประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามญาติ สูง 18 ศอก สร้างขึ้นราว พ.ศ. 1800 ก่อนการสร้างพระพุทธชินราช จากการให้สัมภาษณ์ของคุณประพันธ์ ว่า “ปัจจุบันกำลังบูรณะด้านสถาปัตยกรรม โดยขุดค้นศิลปวัตถุขึ้นมาให้ชัดเจนแทนที่จะฝังอยู่ใต้ดิน และการบูรณะครั้งนี้จะคงศิลปะดั้งเดิมไว้หมด สิ่งที่

¹⁵ ประพันธ์ พักตร์เขียว หัวหน้าพิพิธภัณฑ์พระพุทธชินราช พิษณุโลก, (สัมภาษณ์เมื่อ 20 พฤษภาคม 2562)

¹⁶ ชมพู่ แก้ววงศ์ ไวยาวัจกรวัดพระศรีฯ ฝ่ายวัดถุ่มงคล (สัมภาษณ์เมื่อ 24 มกราคม 2562)

จะมีเพิ่มคือภูมิทัศน์ที่สวยงาม ซึ่งปัจจุบันแม้กำลังบูรณะก็มีชาวพุทธมาถ่ายภาพเป็นที่ระลึก ถือว่าเป็นจุดรวมจิตใจของทุกคนที่มากราบหลวงพ่อบุญพระพุทธรูปชินราช”¹⁷

คติทางพระพุทธศาสนา พระวิหารนี้ น่าจะสร้างเพื่อเป็นบริวารของพระวิหารพระพุทธรูปชินราชที่แยกตัวออกมาจากพระวิหารคด และพระวิหารนี้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทิศเดียวกับพระอุโบสถ ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำพอสสมควร ซึ่งแสดงถึงการหันไปในทิศเดียวกันกับพระพุทธรูปเจ้าในวันตรัสรู้

พระอุโบสถหลวงพ่อดโต

โครงสร้างและลักษณะสถาปัตยกรรม ลักษณะคล้ายเรือสำเภา เป็นอาคารอุโบสถขนาดใหญ่ จุพระสงฆ์ฟังสวดพระปาติโมกข์ได้ 150 รูป ตำนานกล่าวว่า เป็นสถานที่สวดพระคาถาศาตราวุธ เช่น ดาบ หอก ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ทำศึกรักษาปกป้องบ้านเมืองประเทศไทยสมัยของพระองค์ท่านที่รับผิดชอบอนาคตลูกหลานไทยจนถึงรุ่นเราในวันนี้อีกด้วย

พระอุโบสถ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระวิหารพระพุทธรูปชินราช อยู่ด้านข้างพระวิหารเก้าห้อง พระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารทรงโรงสมัยอยุธยา ขนาด 5 ห้อง मुखหน้าเป็นมุขโถง มีเสาด้านแบบกลมและเหลี่ยม 8 ต้น หน้าบันจำลองกลายเป็นพานพระศรีขนาดด้วยลายกนก ชุ่มหน้าต่างมีลวดลายปูนปั้นใหม่ ประตูด้านหน้าลักษณะเป็นชุ่มเก๋า รายในพระอุโบสถมีเสาร่วมในประธาน 2 แถว เป็นเสากลมเขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง มีพระปูนปั้นขนาดใหญ่จนพระขานูติดผนังทั้งสองด้าน ปางมารวิชัย ศิลปะสุโขทัย หน้าตักกว้าง 8 ศอก 1 คืบ 5 นิ้ว มีนามที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “หลวงพ่อดโต” ลักษณะพระพักตร์ตรงงามและมีพระอุณาโลมแบบเดียวกับพระพุทธรูปชินราช มีพระอัครสาวกยืนประนมกรเบื้องซ้ายและขวา ด้านหน้าประดิษฐานรูปปั้นอดีตเจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ฝาผนังด้านใน เป็นปูนลายเทพพนมและจิตรกรรมเรื่อง พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภายนอกพระอุโบสถมีกำแพงโดยรอบ ภายในกำแพงแก้ว มีใบเสมาหินชนวนนั่งแท่นเป็นใบเสมาคู่สมัยอยุธยาตอนต้น เทพ นันตา กล่าวว่า “พระอุโบสถที่ซ่อมใหม่หลังนี้สวยงาม บูรณะซ่อมฟ้า ไบระกาทางหงษ์ ใหม่สดสวยงาม มีความสมบูรณ์เชิงประวัติศาสตร์ ศิลปะ สถาปัตยกรรม ภายในจิตรกรรมแสดงถึงประวัติศาสตร์การสู้รบของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้ครบถ้วน แต่วันมีพุทธศาสนิกมาเข้าชมวันละ 50-80 ราย”¹⁸

คติทางพระพุทธศาสนา

พระอุโบสถถือว่า เป็นตัวแทนแกนกลางของวัด สอดคล้องกับเขาพระสุเมรุที่เป็นแกนกลางของจักรวาล ยกเว้นกรณีที่ว่าวัดนั้นมีเจดีย์ทรงปราสาท ก็ถือว่า เจดีย์ปราสาทเป็นองค์แทนแกนกลางของวัด

¹⁷ ประพันธ์ พักตร์เขียว หัวหน้าพิพิธภัณฑ์พระพุทธรูปชินราช พิษณุโลก, (สัมภาษณ์เมื่อ 7 พฤษภาคม 2562)

¹⁸ เทพ นันตา ไวยาวจักรวัดพระศรีฯ ผู้ดูแลการบูรณะพระอุโบสถ (สัมภาษณ์เมื่อ 26 มกราคม 2561)

แต่วัดพระศรีฯ มีทั้งพระอุโบสถและเจดีย์ปรางค์ ก็ใช้ทั้งพระเจดีย์ปรางค์เป็นองค์แทนแกนกลางของวัด¹⁹

2) โครงสร้างและลักษณะภูมิสถาปัตยกรรม วัดอินทราวาส (ต้นแก้ว)

วัดอินทราวาส เช่นเดียวกับวัดอื่น ๆ ที่มีภูมิ/สถาปัตยกรรมที่โดดเด่น มีความสำคัญทางภูมิประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมที่บ่งชี้ถึงเอกลักษณ์ของล้านนาเป็นชื่อศิลปะประจำภาคเหนือของไทยมีชื่อ ตามที่เคยกล่าวมาว่า ทุกภาคของประเทศไทยนั้นมีสถาปัตยกรรมด้านอาคาร สถานที่ที่เป็นของประจำภาคนั้น ดังนั้น จึงไม่แปลกที่ภาคเหนือของไทยจะมีเอกลักษณ์ศิลปะล้านนาได้ ซึ่งจะแยกวิเคราะห์ความสำคัญเชิงเอกสารได้ 3 ประเด็น คือ 1. ภูมิศาสตร์การตั้งวัด 2. สถานะและสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ 3. ความสำคัญทางสถาปัตยกรรม มีความดังนี้

- ภูมิศาสตร์การตั้งวัด

อิทธิพลทางภูมิศาสตร์ทำให้ได้ชื่อของวัดว่า วัดต้นแก้ว เป็นชื่อที่ตั้งตามลักษณะภูมิประเทศที่มีต้นต้นแก้ว คือต้นตะขบจำนวนมาก มีผลคล้าย ๆ มะขามป้อม กินได้ แสดงว่าเป็นดงป่าต้นตะขบ เช่นเดียวกับที่ชื่อพระวิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ อินเดีย เพราะตั้งอยู่ท่ามกลางป่าไผ่ วัดนี้มีเนื้อที่ 5 ไร่ 3 งาน 6 ตารางวา ตั้งในภูมิประเทศจุดที่หมู่ 4 ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ สร้างขึ้นประมาณ จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2395-2412) ในสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เป็นเจ้าหลวงปกครองนครเชียงใหม่ ต่อมาจึงเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า “วัดอินทราวาส” มาจากชื่อของเจ้าอาวาสคือครูบาอินทร์ รูปที่ 2 ที่สร้างวิหารหลวงและศาลาจัตุรมุขผสมกับคำว่าอาวาส ในฐานะเจ้าอาวาส จึงได้ชื่อว่า อินทราวาส กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน-โบราณวัตถุ เป็นวัดที่นำศึกษาค้นคว้า ปี พ.ศ. 2532 ทางประวัติศาสตร์และความศักดิ์สิทธิ์ ได้รับคัดเลือกเป็นวัดที่เก่าแก่ที่ยังคงอนุรักษ์ศิลปะดั้งเดิมเอาไว้ด้วยดีเสมอมา จากสมาคมสถาปนิกสยาม พระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อ 19 ตุลาคม 2532 ได้รับพระราชทานกิตติบัตรโดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในงานนิทรรศการ “สถาปนิก 32 มีภูมิศาสตร์สำคัญตามทิศทั้ง 4 ดังนี้

ทิศเหนือ ด้านนอกติดถนนสายเล็ก ๆ ข้างวัด มีประตูด้านข้าง และห่างจากกำแพงวัดไปจะเป็นคลองชลประทาน

ทิศใต้ ด้านเป็นกุฏิพระสงฆ์ที่ย้ายออกไปสร้างขึ้นใหม่และด้านหลังติดทุ่งนา

ทิศตะวันออก เป็นทางเข้า-ออก ด้านหน้าวัดเป็นลานทราย นอกกำแพงมีต้นตาลขึ้นเป็นจำนวนมากและด้านหน้าประมาณ 100 เมตร เป็นคลองชลประทาน

ทิศตะวันตก ติดกับหมู่บ้าน เป็นทางเข้าหมู่บ้านเส้นเล็ก ๆ

¹⁹ ประพันธ์ พักตร์เขียว หัวหน้าพิพิธภัณฑ์พระพุทธชินราช พิษณุโลก, (สัมภาษณ์เมื่อ 11 พฤษภาคม 2562)

- ภูมิศาสตร์สำคัญทางประวัติศาสตร์

วัดต้นเกว๋น เป็นสถานที่พักกระบวนแห่งพระบรมสารีริกธาตุจากวัดศรีจอมทองมานคร พิงค์เข้าเมืองเชียงใหม่สมัยก่อน ซึ่งถือเป็นประเพณีของเจ้าหลวงเชียงใหม่ วัดต้นเกว๋นเป็นเส้นทางสาย เติงกระบวนแห่งที่ต้องแวะประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ณ ศาลาจัตุรมุขเพื่อให้ประชาชนได้ สักการะและสงฆ์น้ำหอมกับสมโภช 2-3 วัน/คืนก่อนที่จะอัญเชิญเข้าเมืองเชียงใหม่

ความสำคัญทางประวัติศาสตร์นี้ ในอดีตเป็นประเพณีที่เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่สงฆ์น้ำพระ ธาตุ คือจากวัดพระธาตุดอยตุงมาที่เดินทางมาด้วยขบวนช้าง ขบวนม้า แล้วแวะมาที่วัดต้นเกว๋น ให้ ประชาชนแถวนี้สงฆ์น้ำก่อน หลังจากนั้นก็อัญเชิญไปที่วัดสวนดอก 3 วัน 7 วัน แล้วก็ขึ้นวัดพระธาตุดอยสุเทพเป็นประจำทุกปี เป็นเรื่องของเจ้านายฝ่ายเหนือ ในอดีต วัดต้นเกว๋นเป็นสถาปัตยกรรม ล้านนาโบราณที่มีความงาม และมีบรรยากาศที่สงบร่มเย็น ศาลาหลวงหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

- ภูมิศาสตร์การเดินทางวัดไปต้นเกว๋น

1. ทางรถยนต์ เดินทางจากตัวเมืองเชียงใหม่ ใช้ถนนสายเชียงใหม่-หางดง (108) พอถึงสี่ แยกสะเมิงให้เลี้ยวขวา จนถึงแยกต้นเกว๋นโดยจะมีตลาดวิบูลย์ทอง ซ้ายมือ (สี่แยกข้ามคลอง ชลประทาน) ขับผ่านแยกต้นเกว๋นไปสัก 100 เมตร จะมีซอยเข้าทางซ้ายมือ (ซอยค่อนข้างเล็กต้อง สังเกตให้ดี) ขับไปตามป้ายวัดจะอยู่ซ้ายมือในซอย หรือสังเกตว่าวัดจะอยู่หลัง อบต.หนองควาย

2. ทางเดิน เดินตามถนนเลียบบคลองชลประทาน เลี้ยวทางแยกวัดดอยคำหรือแยกราช พฤษฯ ไปอีกประมาณ 2 กิโลเมตร จะพบ 4 แยกต้นเกว๋น เลี้ยวขวาไปทางอำเภอสะเมิง แต่เลี้ยวไป เพียง 100 เมตร ก็จะเจอซอยซ้ายมือเข้าวัดต้นเกว๋น ภายในวัดมีที่จอดรถสะดวกจอดได้หลายคัน

- สถาปัตยกรรม วัดต้นเกว๋น

เจ้าอาวาสวัดต้นเกว๋นนี้ให้ข้อมูลว่า วัดนี้แบ่งเขตไว้ 3 เขต คือ เขตภูมิทัศน์ซึ่งอยู่ด้านหน้า ของวัดมีอาคารทรงไทย สระน้ำ มีต้นตาล ต้นเกว๋น ตลาดร้านค้าบริการนักท่องเที่ยว เขตสังฆาวาส ได้แก่ ภูมิสงฆ์ ศาลาบำเพ็ญ โรงครัว และเขตพุทธาวาส ได้แก่ วิหาร ระเบียงคดหรือศาลาบาตร และ มณฑปหรือศาลาจัตุรมุข

พระวิหารหลวง

วิหารหลวง ที่ประดิษฐานองค์พระพุทธรูปมงคลรังสีที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถาปัตยกรรมแบบ ล้านนาโบราณ สร้างเมื่อ จ.ศ. 1220 (พ.ศ. 2401) มีรูปลักษณะ/ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาซ้อนหน้า ลด 3 ชั้น ด้านหลังลด 2 ชั้น ผืนหลังคา 3 ตับคล้ายปีกนก มุงกระเบื้องดิน ส่วนประดับหลังคามีชื่อฟ้า ไบระกา ทางหงส์ รูปนกแล ปันลมและทางหงส์แกะเป็นรูปมังกรคายนา นอกจากนี้ยังมีลวดลายไม้ แกะสลักประดับส่วนอื่นๆ อาทิ โถงคิ้ว ปีกนก ค้ำยัน หน้าบันตกแต่งด้วยปูนปั้นปิดทองประดับกระจก ภายในวิหารตกแต่งด้วยการปิดทองล่องชาด ด้วยการเขียนสี และการลงรักปิดทอง

พระวิหารหลวง ว่าตามการสร้างวัด ก็จะอยู่ในลักษณะการสร้างด้วยแรงบันดาลใจจากสัมมาทิฐิในพระรัตนตรัยของผู้สร้างด้วยความเคารพนับถือในพระพุทธเจ้าโดยประสงค์ให้พระพุทธเจ้ามีเสนาสนะ แม้พระองค์ปรินิพพานแล้วแต่ก็ยังมีจิตวิญญาณคือ พระบรมสารีริกธาตุ อยู่และประสงค์ให้จิตวิญญาณนี้ได้ประดิษฐานไว้ในที่สูง เป็นที่เคารพสักการะของสาธุชน จึงสร้างพระวิหารเพื่อประดิษฐานขึ้นมาเป็นสิ่งแรก จากนั้นก็ขยายเป็นศาลาวิหารคดที่กุฎิสงฆ์ มีองค์ประกอบอื่น เช่น หอระฆัง หอกลอง ต้นไม้ในพระพุทธศาสนาที่จะสร้างรณณีย่นำอยู่นำที่ศานาตริยะะ ดังนั้น พระวิหารประธานถือว่าเป็นเอกแห่งสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์

แม้ว่าพระวิหารหลวงวัดต้นแก้ว ไม่ได้เป็นตัวแทนแกนกลางจักรวาลก็ตาม แต่สถาปัตยกรรม ประติมากรรมของพระวิหารแล้วยังมีส่วนของไตรภูมิด้วย นั่นคือ มังกรคายนาสองข้างบันไดเข้าสู่พระวิหาร ซึ่งเป็นบริวารของท้าววิรูปักษ์ เทพสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช แม้กระนั้น วิหารบางแห่งยังเขาพระสุเมรุจำลองตั้งอยู่บนหลังคาพระวิหารนั้นด้วย ดังที่กล่าวในบทที่ 2 ของวิจัยนี้

ภาพ ; 4.2. แสดงพระวิหารหลวงทรงล้านนาโบราณ วัดต้นแก้ว
ที่มา ; พระครูสิริรัตนานูวัตร, 24 พ.ค. 62

วิหารคด/ศาลาบาตร

วิหารคด เป็นลักษณะระเบียงครูปตัวยูล้อมด้านข้างพระวิหารและด้านหลัง โดยเปิดด้านหน้า หรือเรียกอีกชื่อว่า ศาลาบาตร เป็นอาคารรูปแบบเรียบง่าย หลังคามุงกระเบื้องปิดทอง ภายในวัดวิหารคดมีกลองโยน (กลองบูชา) ภาษาเหนือเรียกว่า “ก่องปู่จา” ใช้สำหรับตีในวันพระ ถ้าตีจะได้ยินทั่วทั้งตำบลเนื่องจากเป็นกลองขนาดใหญ่ตั้งอยู่ ณ ข้างพระวิหารหลวง

วิหารคดนี้ มีคติเช่นเดียวกับวิหารคดพระวิหารพระพุทธชินราช นั่นคือ ตัวแทนกำแพงล้อมรอบเขาพระสุเมรุ หรือสิ่งล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ได้แก่ อนุทวีปทั้ง 4 เขาสัตตบริภัณฑ์ นทีสี่พันตรสุริยจักรวาลอื่น ๆ ดังนั้น วิหารคดจึงเป็นเช่นนี้

ศาลาจตุรมุข (มณฑปจตุรมุข)

โครงสร้างและลักษณะศาลานี้ เป็นสถาปัตยกรรมประเภทศาลาหรือมณฑปจตุรมุขที่แสดงออกถึงแบบแผนทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมล้านนาที่งดงามและทรงคุณค่ายิ่ง แม้จะได้รับการบูรณะซ่อมแซม แต่ยังคงไว้ซึ่งศิลปะแบบดั้งเดิม สถาปัตยกรรมดั้งเดิมที่สำคัญของวัดนี้ คือ ศาลาจตุรมุข ซึ่งพบเพียงหลังเดียวในภาคเหนือ นอกจากนี้ ยังจัดว่าเป็นต้นแบบที่มีสมบูรณ์และมีคุณค่ามาก เป็นลักษณะสถาปัตยกรรมที่แสดงออกถึงแบบแผนทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมล้านนาสมาคมสถาปนิกสยามประกาศให้เป็นอาคารอนุรักษ์ดีเด่นเมื่อปี พ.ศ. 2532 แม้จะได้รับการบูรณะซ่อมแซม แต่ยังคงไว้ซึ่งศิลปะแบบดั้งเดิม นอกจากนี้ วิหารวัดต้นแก้ว ถือเป็นต้นแบบหอคำหลวงที่งานพิชชสวนโลกอีกด้วย

ศาลาจตุรมุขนี้สร้างเมื่อ จ. ศ. 1220 (พ. ศ. 2401) ซึ่งได้บันทึกไว้ที่ใต้เพดานด้านเหนือด้วยอักษรไทยวน (ตัวเมือง) นายช่างผู้สร้างวิหารมีความสามารถและชำนาญแกะสลัก มีลวดลายดอกลายรูปสัตว์ที่หน้าจั่ว และช่อฟ้า ฐานชุกชีเป็นลายรูปปั้นดอกกุศ ฝาผนังด้านหลังพระประธานเป็นซุ้ม และมีพระพิมพ์โลหะติดฝาผนัง พระพิมพ์แบ่งได้ 2 แบบคือ 1. แบบใบโพธิ์ปางมารวิชัยขนาด 2×4 ซม. 2. แบบนาคปรก ขนาด 3×5 ซม.

ศาลาจตุรมุข ศิลปกรรมล้านนานี้ ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุชื่อว่า ทักขินโมลีธาตุคือพระธาตุส่วนพระเศียรด้านขวา ที่พระเจ้าอโศกมหาราชนำมาถวาย เป็นการหยุดพักชั่วคราวของกระบวนแห่จากวัดพระธาตุศรีจอมทองเพื่อแห่รอบเมืองเชียงใหม่ ซึ่งตั้งพระบรมสารีริกธาตุนอนอาสน์สำหรับตั้งโกฏิพระบรมสารีริกธาตุเพื่อให้ประชาชนสรงน้ำ รินรองน้ำสูกนลินธูราหรือน้ำอบ น้ำหอมที่ประชาชนสรงน้ำพระธาตุ ศาลาจตุรมุข เป็นอาคารเปิดโล่ง ไม่มีผนัง เสากลม หน้าบันทำเป็นช่องตารางสี่เหลี่ยมแบบฝาปะกน ทางหงส์รูปนาค สันหลังเป็นปูนปั้นรูปเทรา หลังคามุงกระเบื้องดินขอ ใช้ลิ่มไม้สักและตะปูที่ทำเองเป็นตัวยึดองค์ประกอบต่างๆ ของอาคาร²⁰

ความสอดคล้องศาลาจตุรมุขกับไตรภูมิ

ศาลาจตุรมุขนี้ สอดคล้องกับไตรภูมิ กล่าวคือเป็นการจำลองการคุ้มครองรักษาของท้าวจตุโลกบาลหรือท้าวมหาราชในทิศทั้ง 4 เช่นเดียวกับแม่ทัพทหารมี 4 ภาค เพื่อรักษาอธิปไตยแห่งดินแดน กล่าวคือ ทิศตะวันออกมีท้าวธตรัฐมหาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก มีพวกเทพอยู่เบื้องหน้า ทิศใต้มีท้าววิรุฬหกมหาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ มีพวกเทพอยู่เบื้องหน้าทิศตะวันตกมีท้าววิรูปักษ์มหาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก มีพวกเทพอยู่เบื้องหน้า ทิศเหนือมีท้าวเวสวัตมหาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศใต้ มีพวกเทพอยู่เบื้องหน้า ดังภาพนี้

²⁰ พระมหาชยัน ฐวรพัฒน์ (ชยันรัตน์), เจ้าอาวาสวัดอินทราวาส (ต้นแก้ว), อ.หางดง จ.เชียงใหม่ (สัมภาษณ์เมื่อ 24 พฤษภาคม 2562)

ภาพ : 4.3 แสดงภาพภูมิสถาปัตยกรรม พระวิหาร (ขวา) และ ศาลาจัตุรมุข (ซ้าย) วัดต้นแก้ว
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (24 พ.ค. 62)

-ความสำคัญทางจิตวิญญาณวัดอินทราวาส

จากการสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูล²¹ ทราบว่า วัดมีความโดดเด่นของวัดอายุ 100 ปี อย่างไม่เห็นพระวิหารยังเป็นลานทรายอยู่ ไม่มีการเทพูน ไม่มีตัวบล็อกตัวหนอน ในพระวิหารหลวง ชื่อว่า พระพุทธมิ่งมงคลชัยรังสี ซึ่งคู่กันมาแต่สร้างพระวิหารอายุเป็นร้อยปี หลวงพ่อท่านมีความศักดิ์ คนที่อยู่ใกล้เคียงทั้งไทยและเทศก็เข้าสักการบูชาท่าน ที่สำคัญคือ เจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินโดยพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ ออกพระนามว่า "พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ออกพระนามว่า "พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ เนื่องจากพระองค์ท่านนักสถาปัตยกรรมด้านโบราณคดีนี้ด้วย ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า มีเชื้อพระวงศ์จากประเทศลาวก็กราบสักการะแล้วลุกขึ้นเดินไม่ได้

เจ้าอาวาส ได้กล่าวว่า ทั้งพระวิหารและศาลาจัตุรมุขนั้น จะเห็นว่าหลังคาจะมีฉัตรบ้าง ปราสาทบ้าง ประการหนึ่งเป็นไปตามฐานะศิลปะล้านนาโบราณ สังเกตดูพระอุโบสถ พระวิหาร ศาลา ในเขตภาคเหนือหรือภาคอีสาน แม้แต่พระวิหารเมืองหลวงพระบางก็นิยมใช้ศิลปะแบบล้านนาโบราณนี้ แต่เมื่อว่าตามภูมิแล้วประสาทบนหลังคานั้น หมายถึงไตรภูมิหรือยอดเขาจักรวาลทาง

²¹ สนทนากลุ่มย่อย ประชาชนชาวบ้าน วัดต้นแก้ว อ.หางดง จ.เชียงใหม่พระมหาชลัน ภูริวัฒน์โน เจ้าอาวาสวัดต้นแก้ว นายสกิด สิริพัฒนาไพศาล นายหัสตินท์ อิศริยาภรณ์ นางกนกวรรณ นาคบุญมี นางสุภาพ บุญแก้วน้อยนางราณี วรรณสร นางเกษร แก้วทองคำ (วันที่ 24 พฤษภาคม 2562)

พระพุทธศาสนาที่ประกอบด้วยกามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ ประกอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ มหานทีสี่พันดอน ส่วนยอดสุดคือเขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาสที่จำลองมาเป็นเมรุสำหรับเผาศพตามวัดต่าง ๆ ในโลกมนุษย์นี้

ทิศทางการหันหน้าของพระวิหาร หันไปทางทิศตะวันออก เพราะตามความเชื่อของคนล้านนาโบราณว่า หน้าพระวิหารหรือประตูวัดต้องหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ถือตามคติความเชื่อว่า พระพุทธเจ้าเวลาตรัสรู้หันหน้าไปทิศตะวันออก ยกเว้นตัวเมืองที่มีผังเมืองจำเป็นจริง ๆ บางแห่ง ซึ่งสอดคล้องกับผู้ให้สัมภาษณ์หลายท่าน ปัญหาว่า ทำไมหลังคา 3 ชั้นลดหลั่นกันลงมานั้น มีหลายนัยคือ เป็นความสวยงามด้วย เป็นปริศนาธรรม คือบูชาพระรัตนตรัยด้วย บางแห่งหลังคาจะบรรจุประสาธไว้บนหลังคาซึ่งทางเหนือแสดงถึงศิลปะสวยงาม แต่ทางจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนา หมายถึงไตรภูมิ วันนี้อุรัรักษโหราณวัตถุไว้ดีมาก วัดอื่น ๆ อาจจะทุบทิ้ง แต่วัดต้นแก้วนี้เจอนุรัรักษไว้ ยังดีอยู่ ไม่ทรุดโทรมมาก อีกอย่างเป็นเป็นการทะเบียนของกรมศิลปากรด้วย นี่เป็นสถาปัตยกรรมล้านนาโบราณจริง ที่สำคัญคือ อาคารสถาปัตยกรรมพระวิหารและศาลาจัตุรมุขนี้ไม่ได้ใช้ตูปุดอกเลย แต่จะใช้สลักทั้งนั้น

หลักการสร้างของไทยปัจจุบัน จะให้ความสำคัญแก่ฤกษ์ยามในการสร้างศาลา เจ้า อาวาสกล่าวว่า สมัยก่อนที่เชื่อเรื่องฤกษ์ยามคงจะมีอยู่ แต่ปัจจุบันนี้ สะดวกเวลาไหนก็ใช้เวลา นั้น ข้อสำคัญให้สอดคล้องกับไตรภูมิ ดังนั้น ที่ศาลาเป็นทรงแบบจัตุรมุข เพราะถือตามนัยเทพท้าวทั้ง 4 หรือท้าวจตุโลกบาลซึ่งเป็นสวรรค์ที่หนึ่งชื่อ จาตุมหาราช มีท้าวมหาราชทั้ง 4 รักษาทิศทั้ง 4 ด้วยเหตุที่การสร้างถือคติตามไตรภูมินี้เอง จึงมีญาติโยมเข้ามาทำบุญวัดนี้มากมาย ไม่ใช่เพราะเขาเลื่อมใสในตัวผมหรอก แต่เขาชอบวัด เพราะวัดสะอาด ร่มรื่น ศาลา วิหารเก่าแก่โบราณล้านนาโดยแท้ บางคนอยากจะทำให้ได้ เพราะเขาดูรู้จากการถ่ายละครที่มาถ่ายบ่อย แต่ท่านเจ้าอาวาสโปรดวัดนี้คือ เจียบสงบดี และวัดนี้แบ่งเป็น 3 เขต คือ เขตใช้สอยเป็นที่จอดรถ เขตพุทธาวาส ได้แก่พระวิหาร ศาลาจัตุรมุข และเขตสังฆาวาส นอกจากนี้ด้านหน้าวัดยังมีศาลาที่สร้างกลมกลืนกับวัด มีสระน้ำ

ปราชญ์ชาวบ้านร่วมสนทนาว่า ก่อนนี้วัดนี้มีพระสงฆ์อยู่ 2-3 รูป แต่ก็อยู่ไม่ได้ เหตุที่พระสงฆ์อยู่ไม่ได้นั้น เนื่องจากว่าท่านจำวัดไม่ได้ ตอนกลางคืนลุกม้ายืนมองไปทางพระวิหารและศาลาจัตุรมุขแล้วเห็นความอัศจรรย์แสงไฟบ้าง สีทองบ้าง คล้ายว่าท่านต้องตื่นตลอดคืน มีคนทรงเจ้าเคยมา บอกว่า ที่แห่งนี้มีเร้นลับ มีพลังอำนาจสูง ระวังบ่อน้ำหน้าวัด ซึ่งตอนนี้ บ่อน้ำหน้าวัดเป็นบ่อร้าง ชาวบ้านนิยมมาแก้บน ทำบุญวัดนี้ด้วยไขหลายฟอง นักท่องเที่ยวคนหนึ่งมาจากภาคกลาง มาตามนิมิต มาเที่ยวเมืองเหนือ ไม่มีโปรแกรมมาที่นี้หรอก แต่ด้วยความอัศจรรย์อย่างไรไม่รู้ทำให้เขามาที่นี้ กล่าวว่า เมื่อเข้ามาถึงประตูวัด มีเทพธิดาคนหนึ่งแต่งตัวสวยมากร่อนนักท่องเที่ยวจากภาคกลางคนนี้อยู่ บอกว่า ฉันรอเธอมานานแล้ว มีคนแก่คนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า เทพบอกว่า การที่เธอมาที่นี้ เพราะเธอมีบุญมาก และแนะนำว่า เธอโชคดี ต้องไปนั่งสมาธิที่ใกล้บ่อน้ำด้วย (บ่อน้ำหน้าวัด) พญานาคก็อยู่ที่บ่อ

วัดแห่งศรัทธาบันดาลใจ โดยเจ้าฟ้า/เชื้อพระวงศ์เสด็จมาบ่อย สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร ฯ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ฯ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ ออกพระนามว่า "พระเจ้าวรวงศ์เธอ

พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ออกพระนามว่า "พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ เมื่อเร็ว ๆ นี้ ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดีมาถ่ายละคร มีครั้งหนึ่ง เชื้อพระวงศ์มาจากเมืองลาวเพื่อถ่ายรูป กราบไหว้บูชา ภายหลังกราบสักการะแล้ว กล่าวว่า ในพระวิหารนี้มีเทพที่แรงมาก เพราะท่านเข้าไปในวิหารแล้วออกมาเองไม่ได้ รู้สึกร้อน อ่อนแรง คล้ายมีองค์เข้าไปในร่างกาย ต้องพุงออกมาแล้วก็นั่งรถกลับเลย

กิจกรรมทำบุญของชาวบ้านที่วัดนี้ มีประจำ วันโกนวันพระก็ทำบุญตักบาตร บุญสลากภัต บุญข้าวจี วันสำคัญทางศาสนาก็มีคนใกล้เคียงไกลมาเวียนมาก จัดงานสมโภชกระบวนแห่พระธาตุทักขิณโมลีธาตุ (พระเศียรด้านขวา) กันทุกปีใหม่ - คณะปราชญ์ชุมชนกล่าวว่า ชาวบ้านและกรรมการวัดจะจัดพิธีสมโภชทุก 20 ปี แต่เห็นว่ามันนานไป คนรุ่นหลังจะตกประวัติศาสตร์ชุมชน จึงอยากให้จัดพิธีสมโภชกันทุกปี

สถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ธรรมดา หรือเจดีย์ทรงปราสาท ตามที่กล่าวมา เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า มีวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ แรกสุดก็เป็นองค์เล็ก ๆ ถ้าเป็นเจดีย์ทั่วไปที่ไม่ใช่พระปฐมเจดีย์ที่รัชกาลที่ 4 โปรดให้ก่อใหม่ห่อหุ้มองค์เดิมไว้ สามัญชนทั่วไป ก็จะเห็นว่า เป็นเรื่องสำคัญเช่นเดียวกัน จึงก่อเจดีย์ด้วยอิฐ หิน ดินแข็งเพื่อให้ทนทานต่อพายุ น้ำพัดได้ จากนั้นก็บูรณะมาเรื่อย ๆ หลายยุคสมัยจนเป็นเจดีย์ใหญ่โตมโหฬาร มีสีทองเหลืองอร่าม บ้างก็เป็นสีเงิน เช่นองค์เจดีย์วัดประยูรวงศาวาส กรุงเทพมหานคร ซึ่งปรากฏทั่วไปในประเทศไทยและประเทศพม่า โดยเฉพาะเมืองมัณฑะเลย์แห่งประเทศนี้ ถือได้ว่าเป็นทะเลเจดีย์ก็ว่าได้ เพราะมีองค์เจดีย์ตั้งอยู่เรียงรายเต็มพื้นที่ไปหมด แต่โดยเฉพาะประเทศไทย ถือว่าองค์พระปฐมเจดีย์เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นปฐม ที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาได้ถูกนำมาเผยแพร่บริเวณนี้ จึงได้ชื่อว่าพระปฐมเจดีย์ ตั้งอยู่ ณ วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร และตั้งชื่อเป็นจังหวัดว่า จังหวัดนครปฐม (จังหวัดแห่งแรกของไทย) มีตราสัญลักษณ์ของจังหวัดเป็นองค์พระเจดีย์ซึ่งมีประวัติที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้

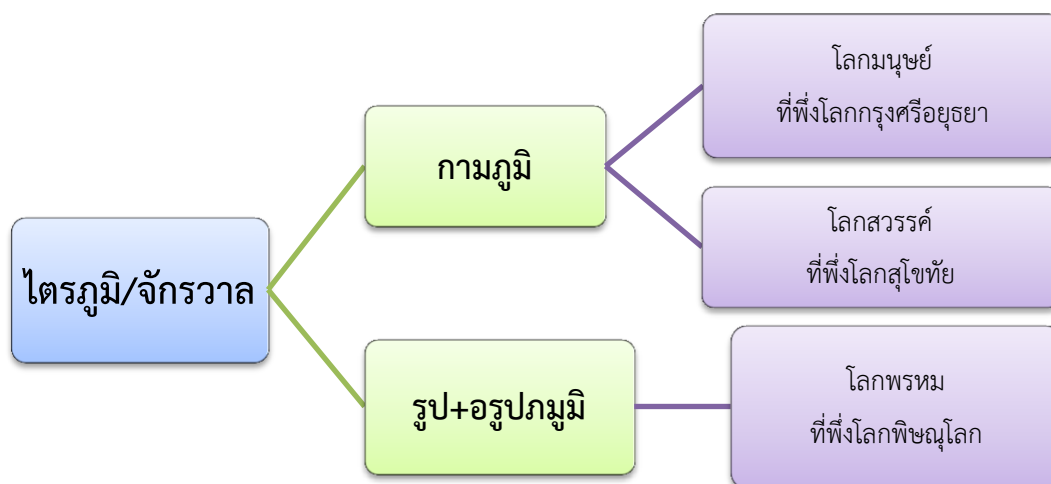
สรุป สถาปัตยกรรมที่อยู่ในวัดนี้ คือ

1. พระวิหารหลวง ประดิษฐานพระองค์ประธานวัด นามว่า หลวงพ่อพุทธมงคลชัยรังสี
2. มณฑปแบบจัตุรมุข สำหรับตั้งพักพระบรมธาตุ ชื่อว่าพระทักขิณโมลีธาตุ พระธาตุส่วนพระเศียรด้านขวา
3. อาสน์สำหรับตั้งโกฏิพระบรมธาตุเพื่อให้ประชาชนสรงน้ำและสักการะ
4. รินรอนน้ำสกุณธสินธุธารา คือน้ำอบ น้ำหอมที่ประชาชนนำมาสรงน้ำพระบรมธาตุ
5. เสลียง สำหรับหามบังไฟจุดบูชา สมัยก่อนเรียกว่า เขนีย์
6. กลองโยน หรือก่องปู้จา ใช้สำหรับตีในวันพระซึ่งได้ยินทั่วตำบลหนองควาย
7. มีความสำคัญทางจิตวิญญาณสร้างจริยธรรมให้คนยึดมั่นในธรรม ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ดำเนินชีวิตวิถีพุทธ ส่งเสริมการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของวัด

3) การสื่อธรรมที่สำคัญของภูมิสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยา

ก่อนที่จะเข้าสู่ไตรภูมิของวัดนี้ ใคร่ขอกล่าวถึงไตรภูมิตามประวัติศาสตร์ของจังหวัดพิษณุโลกก่อนตามที่กล่าวไว้ใน การทบทวนเอกสารข้างต้น ประเด็นที่ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์มีบทบาทต่อพระพุทธศาสนาและเมืองพิษณุโลกอย่างมาก โดย ในรัชสมัยของพระองค์ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งหนังสือมหาชาติคำหลวง นับว่าเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่องแรกของกรุงศรีอยุธยา และเป็นวรรณคดีชั้นเยี่ยมที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษา ภาษา และวรรณคดีของไทย นอกจากนี้ยังมีลิลิตพระลอ ซึ่งเป็นยอดวรรณคดีประเภทลิลิตของไทย พระนามของพระองค์ แปลว่า เป็นที่พึ่งของโลกทั้งสาม คำแปลนี้สามารถตีความได้ตามลักษณะไตรภูมิที่มีจังหวัดพิษณุโลกด้วย โลกทั้ง 3 ได้แก่ โลกมนุษย์ หมายถึง กรุงศรีอยุธยา โลกสวรรค์ หมายถึง สวรรคโลก โลกพรหม หมายถึง พิษณุโลก

โลกทั้ง 3 นี้เห็นได้ชัดว่า เกี่ยวข้องกับภพภูมิอย่างไร นั่นคือ โลกมนุษย์ตอนนั้นหมายถึง กรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นแผ่นดินของพระองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โลกสวรรค์หมายถึง สวรรคโลก และพรหมโลก หมายถึง พิษณุโลก เมื่อแยกตามไตรภูมิแล้วจะเห็นว่า

แผนผัง : 4.2 แสดงแผนไตรภูมิ/จักรวาล กับ พระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ผู้ครองเมืองพิษณุโลก 25 ปี
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, พ.ศ. 2562

-ไตรภูมิ/องค์พระพุทธรชินราช

องค์พระพุทธรชินราช เป็นศิลปกรรมสมัยสุโขทัยสร้างขึ้นสมัยพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระยาลิไท) เมื่อ พ.ศ. 1900 ถือว่าเป็นพระพุทธรูปที่สวยงามที่สุดในประเทศไทย มีตำนานการสร้างที่อัศจรรย์และน่าสนใจเนื่องจากมีเทพดาทำวอมรินทราธิราชเจ้า (ท้าวสักกเทวราช) หัวหน้าเทพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แปลงกายเป็นช่างนุ่งขาวห่มขาวมาร่วมหล่อองค์พระที่สมบูรณ์บริบูรณ์ดี ทองก็แล่นเต็มองค์ซึ่งต่างกับสองครั้งก่อนนั้น เมื่อหล่อเสร็จแล้วเทพดานั้นก็เดินทางจากไป กลายเป็นตำนานว่า เทพดาประขาวหาย หรือตาผู้นุ่งผู้ขาวได้หายไป นั่นเอง

เรื่องนี้ ตั้งใจที่กล่าวถึงเทพ พรหมหรือไตรภูมิที่เกี่ยวกับองค์พระพุทธรชินราช เพราะองค์พระพุทธรชินราชนั้นเบื้องหลังองค์พระแล้วล้วนแต่เป็นพระมหากษัตริย์คุณ พระบริสุทธิคุณ และเมตตาคุณของพระพุทธเจ้า ดังนั้น จึงมีอะไรหลายอย่างที่เต็มไปด้วยศาสตร์และศิลป์แห่งไตรภูมิที่เด่นชัดดังนี้

อหวกยักษ์/เทพสวรรค์/
บริวารท้าวเวสสุวรรณ

ภาพ : 4.4 แสดงอหวกยักษ์/เทพสวรรค์/บริวารท้าวเวสสุวรรณ/มีอาวุธคือฝ้ายนตโทกศีระษะ
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (2 พ.ศ.62)

จตุ ม ม ห
ราช / ท้าว
เวสสุวรรณ

เทพดา
โปรย
ดอกไม้

ภาพ : 4.5 แสดงท้าวเวสสุวรรณ/เทพสวรรค์ชั้นจตุมหาราช/มีอาวุธคือไม้ตะบองและเทพโปรยดอกไม้
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (5 พ.ศ.62)

ความสอดคล้องของเจดีย์ปราสาทกับเขาพระสุเมรุ

องค์พระปราสาทตั้งอยู่ ณ ศูนย์กลางของวัด ตามคติการสร้างวัดสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาโดยคติทางพุทธศาสนาเชื่อว่ามีเขาพระสุเมรุ (ไกรลาส) เป็นศูนย์กลางจักรวาล เพราะอิทธิพลของไตรภูมิมีผลต่อแนวคิดของสถาปนิกผู้ออกแบบ วางผังสร้างวัดที่สวยงาม ร่มรื่น มีสัปปายะ

รูปแบบลักษณะและแผนผังของปราสาทซึ่งประดิษฐานเทวรูปหรือศิวลึงค์ ถูกนำมาใช้ได้กับแนวความคิดในเรื่องของศูนย์กลางแห่งพระพุทธศาสนา ในฐานะหลักประธานของวัดในวัฒนธรรมของไทยได้อย่างกลมกลืน ในเชิงจริยธรรมคือ ตนเองเป็นกลางผู้เลือกทำกุศลและอกุศลถ้าทำกุศลก็มีสุคติรองรับ ถ้าอกุศลก็มีทุคติรองรับ ถ้าปฏิบัติก็มีฌาน 8 รองรับ ในฐานะวัดหลวงจึงมีที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปภายใน ทั้งเรียกกันทั่วไปอีกชื่อหนึ่งว่า “พระพุทธรูปปราสาท”

พระปราสาท เป็นหนึ่งในเจดีย์ 4 ชนิด ได้แก่ 1. ธาตุเจดีย์ สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า 2. บริโภคเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอย 3. ธรรมเจดีย์ สำหรับบรรจุพระธรรม และ 4. อุทิสเจดีย์ เจดีย์ที่สร้างอุทิศถวายพระพุทธเจ้า ได้แก่ พุทธปฏิมากรรม พระพุทธรูป องค์พระปราสาท มีรูปลักษณะทรงปราสาทที่มียอดสูงขึ้นไป มีฝักเพกาแยกเป็นกิ่งๆ อยู่ข้างบนส่วนสำคัญของพระปราสาทคืออาคารที่สูง สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือพระธาตุไว้ภายใน เรียกว่าครมธธาตุ หรือ เรือนธาตุนิยมเรียกวัดที่มีพระปราสาทบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนี้ว่า วัดมหาธาตุ วัดศรีมหาธาตุ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งคำนี้ก็หมายถึงวัดที่มีฐานะเป็นวัดหลวงสมัยเก่าจะลงท้ายด้วยคำว่ามหาธาตุ และจะมีพระปราสาทสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเกิดขึ้นในวัด จะเห็นได้ว่า เกือบทุกจังหวัดในประเทศไทยจะมีวัดหลวงประจำจังหวัด ซึ่งมีชื่อเหมือนกัน คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดสุโขทัย จังหวัดลพบุรี จังหวัดราชบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

ข้อสรุปขององค์ปราสาทที่เกี่ยวข้องคำสอนบ้าง ไตรภูมิบ้าง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคติทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

1. องค์ปราสาทเป็นศิลปะย่อมุมไม้สิบสอง หมายถึง อริยสัจ 4 ที่พิจารณาด้วยญาณ 3
2. ปลายยอดสุดของพระปราสาทเป็นรูปดาบทรงมงกุฎ หมายถึงนิพพานอันแสดงถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ส่วนกึ่งของมงกุฎนั้น 3 ชั้น ชี้ไปทางตามทวีปทั้ง 4
3. บริเวณตัวเรือนยอดของพระปราสาท ถ้าเป็นทางพุทธศาสนาจะมีลำดับชั้นอยู่ 6 ชั้น หมายถึงสวรรค์ 6 ชั้น (ถ้าเป็นทางศาสนาพราหมณ์ เรือนยอดก็จะมี 7 ชั้น อันหมายถึงเขาสัตตะบริภัณฑ์ 7 แนวเขาที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุเท่านั้น)
4. ชุ่มประตูเข้าสู่เรือนธาตุนี้ มีเทพรักษาที่เรียกกันว่า จาตุมหาราชิมหาราช ตามหลักศิลปะเรียกว่าชุ่มจรณา ในส่วนกลางของเจดีย์ที่เรียกกันว่าเรือนธาตุ (คัพธธาตุ) หมายถึงโลก หรือเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล
5. ชั้นชุดฐานสิงห์มี 3 ชั้น หมายถึง อกุศลมูล 3 ได้แก่ โภภ โภธ หลง
6. เเชิงบันไดนาค 7 เศียร 25 ชั้น ชื่นสู่เรือนธาตุขององค์ปราสาทมีเทพและพญานาคคุ้มครองทั้ง 2 ข้างแสดงถึงอำนาจพระบารมีแห่งความเมตตาของพระพุทธเจ้าและการทำหน้าที่ของท้าวจาตุมหาราช สวรรค์ชั้นที่ 1 ใน 6 ชั้น

7. องค์พระปรางค์ ถือเป็นกาลจำลองเขาพระสุเมรุในฐานะศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งเขาพระสุเมรุเป็นที่สถิตพระเศียรของท้าวภิลพรหมที่ยอมตัดตามสัญญากับธรรมาบาลกุมารในการทลายปัญหา 3 ราศี อันเป็นสื่อแห่งความเคารพสูงสุดของบุตรธิดาที่มีต่อพ่อแม่ ซึ่งผลจากความเคารพสูงสุดนี้จะนำพาให้บุตรธิดาเจริญก้าวหน้าในชีวิต มีความสุขความมั่งคั่งตลอดไปในชีวิต แต่ถ้าตรงกันข้ามกันนี้ โดยบุตรธิดาไม่เคารพนับถือด้วยความกตัญญูทวดที่ต่อพ่อแม่ จะมีผลพาให้ชีวิตบุตรธิดาเดือดร้อน ดังไฟไหม้ น้ำท่วม ฝนแล้ง ที่พระเศียรของภิลพรหมไปลง

8. องค์พระปรางค์นี้ เมื่อประมวลความรู้แล้ว จะเปรียบเทียบได้กับภพหรือภูมิในชาดกทางพระพุทธศาสนา โดยแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนฐานไปถึงสวรรค์ชั้นปรนิมมานรดี ได้แก่ กามภูมิ ส่วนสูงไปจากนี้ ได้แก่ รูปภูมิ ส่วนยอด ได้แก่ อรูปภูมิ เมื่อเทียบส่วน 3 ส่วนของเจดีย์บุโรพุทโธ ประเทศอินโดนีเซียที่สร้างขึ้นตามคติของไตรภูมิ

9. ส่วนฐานล่างสุด เรียกว่า ฐานเขียง เป็นปฏิมากรรมรูปสัตว์หิมพานต์ การประดับภาพสัตว์หิมพานต์ในลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นการเปรียบเทียบ ส่วนฐานของพระปรางค์ว่าเป็นเชิงเขาพระสุเมรุอย่างสมบูรณ์

-สถาปัตยกรรม ไตรภูมิ/บันไดพญานาค/เทพสวรรค์จตุมหาราช/ท้าววิรูปักษ์

พญานาคหรือนาคเป็นสัตว์เทพสวรรค์ สังกัดชั้นจตุมหาราช หนึ่งในชั้นนี้ คือเทพวิรูปักษ์ น่าสนใจอยู่ว่า ท้าววิรูปักษ์ จอมแห่งหมูนาค โดยมีหมูปญานาคบริวารของเทพวิรูปักษ์ ซึ่งท้าววิรูปักษ์ปกครองหมูนาคทางทิศตะวันตกประทับนั่งอยู่ทางทิศตะวันตก ในทางสถาปัตยกรรมแล้วจะเห็นว่า บันไดของสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ศาลา พระวิหาร พระอุโบสถ จะมีสถาปัตยกรรมเป็นบันไดพญานาค เช่น บันไดพระปรางค์วัดพระศรีฯ จะเห็นว่า ทิศตะวันตกจะมีบันไดนาค 5 หัว ส่วนหางพาดจากข้างบนส่วนหัวเลื้อยลงมาถึงเชิงบันได นี้คือบริวารของท้าววิรูปักษ์ เป็นหนึ่งในส่วนของท้าวจตุโลกบาลทำหน้าที่อารักขาพระพุทธเจ้าในทิศตะวันตก

ความสัมพันธ์ของเทพกับพระพุทธศาสนาข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นชาดกที่อิทธิพลต่อศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ซึ่งช่างคนไทยทำศิลปกรรมขึ้นอย่างวิจิตรพิสดารซึ่งลวดลายที่วิจิตรนั้นจะเป็นเทพ พรหม ยักษ์ มารที่มากำหนดการเคารพพระพุทธเจ้าซึ่งเทพ พรหม ยักษ์ มารเหล่านี้ถูกทำเป็นวิจิตรกรรมเป็นภาพเขียนบนฝาผนังพระอุโบสถเพื่อแสดงให้เห็นถึงการแสดงความเมตตา กรุณาต่อสรรพสัตว์ของพระพุทธเจ้า จึงไม่แปลกที่แบบก่อสร้างพระอุโบสถ พระวิหารองค์พระพุทธรูป เจดีย์ ที่มีรูปทรงต่างๆ ด้วยศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่วิจิตรงดงามนี้ เพราะอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแท้ ๆ

-สถาปัตยกรรม ไตรภูมิ/เมรุ

เมรุ ตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มียอดเป็นที่ตั้งเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งพระอินทร์สถิตอยู่ เตาเผาศพนี้ เดิมผูกหุ่นทำเป็นภูเขาตั้งที่เผาขึ้นบนนั้น ถ้าเป็นพิธีหลวงทำเป็นเรือนโถง เครื่องยอดหรือมณฑปครอบที่เผา เรียกว่า พระเมรุ ต่อมาเรียกที่เผาศพทั่วไปทั้งมียอดและไม่มียอดว่าเมรุ

คำว่า เมรุ เป็นชื่อภูเขาพระสุเมรุหรือภูเขาไกรลาส มีราชาศัพท์อีกชื่อว่า เมรุมาศ หมายถึง ภูเขาพระสุเมรุ ตั้งตระหง่าน ณ ศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งเมรุนี้เป็นลักษณะหนึ่งในสี่ของปราสาท ชื่อ ปราสาททรงศิขร แปลว่า ภูเขา คือ ปราสาททรงศิขร มีลักษณะรูปทรง “จำลองภูเขา” และ “สวรรค์ชั้นฟ้า” บนภาพความคิดของภูเขาพระสุเมรุ มีรูปทรงที่เน้นมวลอาคารให้ดูหนักแน่นมั่นคงเสมือนขุนเขา และให้รายละเอียดในเรื่องของลำดับชั้นของสวรรค์อันเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาประจำตามลำดับชั้นทิศ และฐานานุศักดิ์อย่างชัดเจนที่สุด เช่น ปราสาททรงศิขรปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์

เมรุเผาศพ ที่ตั้งอยู่ตามวัดต่าง ๆ อาจจะตั้งนอกวัดบ้าง แต่ก็เป็นที่ของวัดใดวัดหนึ่งเสมอ เป็นเตาสำหรับเผาศพที่มีลักษณะอาคารเปิดแบบเดี่ยวประกอบด้วยเตาไฟ ปล่องไฟ มีชานที่ตั้งศพรอเข้าเตาเผา ที่สำคัญคือมีลวดลายเป็นอาคารหลังหนึ่งแยกเทศจากการอาคารอื่น ๆ อาคารนี้ ก่อนเผานั้นจะมีพิธีสังฆ์สวดมาติกาหน้าไฟ และมีพิธีทอดผ้าบังสุกุล จากนั้นพิธีสุดท้ายคือการวางดอกไม้จันทน์ของญาติพี่น้องร่วมกันเผาศพนั้น และเมรุนี้จำลองมาจากเขาพระสุเมรุ ที่ทำหน้าที่บรรจุพระเศียรของท้าวทิลพรหมที่พระธิดาของท่านนำไปบรรจุไว้ที่ถ้ำสูงที่สุด ที่แสดงให้เห็นถึงความเคารพสูงสุดต่อบิดา มารดา ในฐานะเป็นพรหมของบุตร (พรหมชาติ มาตาปิตโร)

-สถาปัตยกรรม ตามคติเขาพระสุเมรุ/ทุ่งพระสุเมรุ (สนามหลวง)

คำว่าสนามหลวง มีชื่อเก่าแก่ว่า ทุ่งพระสุเมรุ (Meru Ground) นั่นคือเป็นที่สำหรับพระถวายพระเพลิงศพพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมสานุวงศ์ จึงได้ชื่อว่า สนามหลวงในฐานะสนามหลักของประเทศ จากการเรียบเรียงโดยคณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ข้อมูลหนังสือธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดงานพระบรมศพกรมศิลปากรรู้หรือไม่ว่า การสร้างพระเมรุมาศมีคติความเชื่อมาจากอะไร

ได้คำตอบว่า ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงได้บรรยายไว้ว่า จักรวาลมีลักษณะเป็นวงกลม มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล บนเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีไพศยนต์ปราสาทอยู่กลางเมือง เขาพระสุเมรุล้อมรอบด้วยทะเล 7 ชั้น เรียกว่า "ทะเลสีทันดร" สลับด้วยภูเขา 7 ลูก เรียกว่า "สัตตบริภัณฑ์" ส่วนเชิงเขาพระสุเมรุนี้เป็นที่ตั้งของป่าหิมพานต์และสระอโนดาต ถัดออกมาเป็นทวีปทั้ง 4 และมหาสมุทรทั้ง 4 ซึ่งมนุษย์เราอาศัยอยู่ในชมพูทวีปนั่นเอง

คติความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาลนี้ เป็นที่มาของการสร้างพระเมรุมาศในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ไทยองค์ก่อนๆ โดยพระเมรุมาศเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาลและมีอาคารรายล้อมเสมือนสิ่งต่าง ๆ ที่รายล้อมจักรวาล อย่างไรก็ตาม เป็นการยากที่จะระบุความหมายอย่างแน่ชัดในแบบแผนของพระเมรุมาศทั้งหมด เนื่องจากสิ่งก่อสร้างบางอย่างก็สร้างขึ้นตามประโยชน์ใช้สอย อาทิ พระที่นั่งทรงธรรม ใช้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ เมื่อเสด็จไปงานถวายพระเพลิง

กรรมการฝ่ายพระราชพิธี กล่าวว่า “การสร้างพระเมรุมาศในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในฐานะสมมติเทพคือการแสดงความเคารพอย่างสูงสุดที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ใหม่ทรง

ถวายแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ ซึ่งเป็นโบราณราชประเพณีที่ทำสืบต่อกันมา ตั้งแต่สมัยอยุธยา”²² ดังภาพนี้

ภาพ :4.6 แสดงคติจักรวาลวิทยาในเมรุมาศ/นามว่าเขาพระสุเมรุแห่งไตรภูมิ

ที่มา : <https://www.cmc.co.th/en/cmc-news/2170/> จากข้อมูล: หนังสือธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดงานพระบรมศพกรมศิลปากร (30 พ.ค.62)

²² คณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ข้อมูล:หนังสือธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดงานพระบรมศพกรมศิลปากร, [ออนไลน์]<https://www.cmc.co.th/en/cmc-news/2170/> (25 พฤษภาคม 2562)

-เปรียบเทียบโครงสร้างและลักษณะภูมิสถาปัตยกรรม วัดพระศรีฯ กับ วัดอินทราวาส

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ พิษณุโลก	ภูมิสถาปัตยกรรม	วัดอินทราวาส เชียงใหม่
<p>-ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกตามชื่อเมืองเดิม “โอฆะบุรี”</p> <p>-แม่น้ำน่านไหลผ่านด้านหน้าของวัด</p> <p>-พระวิหารหลวงหันหน้าไปสู่แม่น้ำซึ่งอยู่ฝั่งทิศตะวันตก</p> <p>-เขตพุทธาวาส ได้แก่พระวิหารหลวง วิหารคด เจดีย์ปราง พระอุโบสถ วิหารอิฐฐารส มณฑป วิหารพระเจ้าเข้านิพพาน เจดีย์เล็ก</p> <p>-เขตสังฆาวาส ได้แก่กุฏิสงฆ์</p> <p>เขตธรรมาวาส ได้แก่ ศาลาเอนกประสงค์ ศาลาพิบูลธรรม สระน้ำ พิพิธภัณฑสถาน</p> <p>-เขตพื้นที่บริการสังคม ได้แก่ ลานจอดรถ อาคารร้านค้า</p>	<p>กลุ่มภูมิทัศน์</p>	<p>-ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็นที่ตั้งวัด</p> <p>-ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งศาลาจัตุรมุข</p> <p>-ทิศตะวันออก เป็นทางเข้าวัดหลัก</p> <p>-หน้าวัด ตรงข้ามกับทางเข้าวัด เป็นสวน พื้นที่โล่ง ในอดีตเป็นลานหน้าวัด มีบ่อน้ำโบราณ มีภูมิทัศน์ต้นลานสวยงาม</p> <p>-ทิศใต้ กับ ทิศเหนือ เป็นประตูเล็กเชื่อมต่อกับเขตสังฆาวาส</p> <p>-แบบผังวัดล้านนา จะตั้งวิหารและพระเจดีย์เป็นประธานของวัดในแนวแกนตะวันออกตะวันตก นั่นเอง</p> <p>-แบบผังวัด สอดคล้องกับไตรภูมิที่ถือเอาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง</p> <p>-ลานทราย หน้าวิหาร แทนทะเลสีพันดร</p> <p>-เขตพุทธาวาส ได้แก่พระวิหารหลวง วิหารคด ศาลาจัตุรมุข</p> <p>-เขตสังฆาวาส กุฏิพระสงฆ์ ศาลาทำบุญ</p> <p>-เขตธรรมาวาส ได้แก่ พื้นที่ผาผนัง จารึกบนกำแพง จารึกบนศาลาจัตุรมุข</p>
	กลุ่มสถาปัตยกรรม	
<p>-พระวิหารหลวงหลังลดหลั่นปีกนกส่วนหน้า 3 ห้อง ส่วนหลัง 2 ห้อง ลักษณะทรงเรือสำเภา เพื่อใช้ข้ามพื้นวิญญูสงสาร</p>	<p>ทรงวิหาร อุโบสถ</p>	<p>-พระวิหารหลวงหลังลดหลั่นทรงปีกนก ด้านหน้า 2 ห้อง ส่วนหลัง 1 ห้อง ลักษณะเรือสำเภา เพื่อใช้ข้ามพื้นวิญญูสงสาร</p>
<p>-เจดีย์ปรางค์ ถือเป็นแกนกลางของวัด</p> <p>-พระวิหารหลวง ลักษณะศิลปะสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์</p> <p>-วิหารหลวง ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราช ประฐานในวัด ลักษณะหน้าบรรณของมุขโถงเป็นแบบรูปปีกหน้าพรหมหรือ “จั่วภควัน” ชั้นล่างสุดจำหลักไม้เป็นรูปเทพนมช่วงละองค์ ล้อมรอบด้วยลายดอกไม้ ชั้นสองสลักรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณ มีลวดลายดอกไม้ประดับ และชั้นบนสุดตรงหน้าพรหมและสลักเป็นรูปแจกันดอกไม้ มีเทพยดาขึ้นประนมมืออยู่ทั้งสองข้างหน้าบัน และลวดลายลงรักปิดทองทั้งหมด</p>	<p>โครงสร้างและส่วนประกอบอาคารประธานของวัด</p>	<p>-ศาลาจัตุรมุข ลักษณะศาลารูปกากบาทที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนพระเจดีย์หรือสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเป็นตัวแกนกลางของวัด และแทนเขาพระสุเมรุ โดยมุขตะวันตกจะตั้งตรงกับศาลาบาตร เป็นอาคารโถง เปิดโล่งทั้ง 4 ด้าน หลังคาจั่วแอนโค้ง มีหลังคาซ้อนกัน ด้านบนอีก ประดับลวดลายดอกประจายามได้ห้องภายในชื่ออาคาร</p> <p>-วิหารหลวง ทรงไทยล้านนาโบราณ อาคารเครื่องไม้ทรงล้านนา หันหน้าไปทางทิศตะวันออก โครงสร้างอาคารเครื่องไม้ ใช้เสาและคานรับน้ำหนัก ลักษณะโครงสร้างแบบไม้ต่างใหม่ ทำสลักและเตี้อยแบบโบราณ</p>

<p>โครงสร้างหลังคา 3 ชั้น โดยด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น ด้านซ้าย-ขวาเชื่อมต่อพระวิหารคด ด้านหลังพระวิหารตั้งเจดีย์ปรางค์ ด้านหลังข้างนอกวิหารคดตรงฉากกันตั้งวิหารอัฐารส และพระอุโบสถศิลปะอยุธยา</p> <p>-พระวิหารคด ล้อมพระวิหารประธานไปทางด้านหลัง สองข้างของพระวิหารคดจรดกลางระหว่างข้างเข้าพระวิหารชั้นใน เป็นส่วนประกอบเขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบเป็นทางเข้าสู่พระวิหารหลวง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมากกว่า 300 องค์ สื่อแสดงถึงพระอรหันต์ที่เป็นบริวารล้อมพระพุทธรูปเจ้า 500 องค์ จากประเพณีที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จไปที่ใดจะมีพระอรหันต์สาวกตามเสด็จไปด้วยเสมอ (ปัญจเสเตหิ ภิกขุเสเตหิ ภิกขุหิ)</p>		<p>-ตั้งอยู่ตำแหน่งแกนเดียวกับเจดีย์ ใช้เป็นประธานของวัด</p> <p>-ลักษณะพระวิหาร เป็นทรงหลังคาจั่วและหลังคาปีกนก ชื่อว่า “ซด” ขนาดห้าห้องเสาด้านหน้าลด 3 ชั้นคือมุขที่ 1(ห้อง1) กับมุขที่ 2 (ห้อง2) ส่วนตรงพระประธานไม่ลด ด้านลดลงมา 2 ชั้น รวบบันไดประดับด้วยลวดลายรูปปั้น “รูปมังกรคายนาค”</p> <p>-รูปทรงพระวิหารเทียบได้กับเรือสำเภา คือคำสอนพระพุทธรูปเจ้าที่จะนำสรรพสัตว์พ้นห้วงทุกข์</p> <p>-สถาปัตยกรรม กลมกลืนกับธรรมชาติ</p> <p>-อาคารจะตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส</p> <p>-ศาลาลาย หรือวิหารคด รูปทรงตัวอยู่ เปิดล้อมด้านข้างและด้านหลังวิหารตามแบบโครงสร้างไตรภูมิ</p> <p>-กำแพงจักรวาล แทนศาลาบาตรหรือวิหารคดล้อมพระวิหาร แทนชมพูทวีป</p> <p>-สิ่งปลูกสร้าง 2 ตัวอยู่เหนือเสาประดับประตูทางเข้า 2 ข้าง</p>
<p>-พระอารามหลวง ชนิดวรมหาวิหาร</p> <p>-สร้างสมัยกรุงสุโขทัย พ.ศ. 1900 โดยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ที่ 1</p>	<p>สถานะวัด</p>	<p>-ทางประวัติศาสตร์เทียบเท่ากับพระอารามหลวง เพราะเป็นวัดที่อัญเชิญพระธาตุเจ้าเข้าเวียง เป็นที่พักสงฆ์พระธาตุจากวัดศรีจอมทองเข้าสู่เวียง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2395 แต่ปัจจุบันเป็นพระอารามราษฎร์</p>
<p>-เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราช ที่ชาวไทยและต่างประเทศให้ความเคารพบูชา</p> <p>-พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์เสด็จมากราบนมัสการ</p> <p>-เป็นวัดหลักของจังหวัดพิษณุโลก</p> <p>-เป็นวัดที่มีสถานะโดยเจ้าอาวาสเป็นพระราชอาคันตุกะชั้นหรืออัคร (รองสมเด็จพระพุทธิธรรม)</p>	<p>ความสำคัญของพระวิหาร</p>	<p>-แสดงพัฒนาการวิหารล้านนา ต้นแบบวิหารยุคฟื้นฟูการปกครองช่วงพม่าปกครอง เป็นต้นแบบกลุ่มสถาปัตยกรรม วัดทางดง วัดท้าว คำวัง วัดดอนเจียง วิหารวัดเสาหิน วิหารพุทธเอิ้น</p>
<p>-เป็นวัดที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราชที่ชาวไทยความเคารพ ศรัทธา มาสักการะมิขาดสาย</p> <p>-เป็นวัดสร้างสุขทางจิตวิญญาณ เกิดศรัทธาแหล่งทำบุญ ทำเทวดาพลี</p> <p>-เป็นวัดที่มีกิจกรรมทางศาสนา เช่น บวชหมู่ ถวายเป็นพระราชกุศลในโอกาสสำคัญ</p> <p>-เป็นวัดที่มีการบวชเนกขัมมบารมีในวันสำคัญ</p>	<p>วัดสร้างจิตวิญญาณ</p>	<p>-ชาวเวียงถือคติว่า การบูรณะศาสนสถานมีอานิสงส์มากจะได้พบพระนิพพาน</p> <p>-วัดศักดิ์สิทธิ์ แม้ เป็นพระอารามธรรมดาแต่ก็มีเจ้าฟ้าทรงศรัทธาเลื่อมใสเสด็จมากราบนมัสการ ละครที่วี ภาพยนตร์ก็ใช้เป็นฉากถ่ายละคร</p> <p>-วัดที่เทวดาคุ้มครองรักษา ชาวไทยใกล้ไกลเคารพยำเกรงมีจริยธรรมการเข้ากราบไหว้ด้วย</p>

ทางพระพุทธศาสนาและโอกาสสำคัญของชาติ		การสำรวมกาย วาจา ใจอย่างสูง
<ul style="list-style-type: none"> -เป็นวัดที่มีจัดการศึกษาแผนกธรรม-บาลี แผนกปริยัติสามัญ ตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาถึงระดับอุดมศึกษา -จิตกรรมฝาผนังในพระวิหารแสดงถึงพุทธประวัติและชาดกพระเวสสันดร เทพไถ้เทวา -ร้านจำหน่ายหนังสือธรรม ประวัติวัด หนังสือพระเครื่อง -ค้ำจกรึกป้ายหน้าพระเจดีย์ปราง พระอุโบสถ พระอัฐารส ธรรมมาสน์เทศน์ ธรรมาสน์สวด 	ธรรมาวาส พื้นที่ศึกษา ธรรม	<ul style="list-style-type: none"> -ภายในวัดมีค้ำจกรึกประวัติวัด ประวัติศาสดา จิตรมูข -มีจิตกรรมในพระวิหารหลวงที่แสดงพุทธประวัติ เทพไถ้เทวา ความศรัทธาเลื่อมใสของชาวเมืองเชียงใหม่ -มีต้นเกว่นตามชื่อวัดดั้งเดิม
<ul style="list-style-type: none"> -วัดบริการพื้นที่จำหน่ายของฝากจากสินค้าพื้นเมือง เช่น กล้วยตากอบน้ำผึ้งมีชื่อของบางกระทุ่ม พิษณุโลก แหนมสุพรรณ ข้าวแต่น สุนัขบางแก้ว ไก่ชนนครสวรรค์ -บริการพื้นที่จอดรถ อำนวยความสะดวกโดยรปภ. ตลอดวัน -บริการรถวีลแชร์สำหรับคนชราและพิการ -บริการให้ความปลอดภัย -บริการห้องน้ำ ห้องส้วมที่เพียงพอ มีสุขพลานามัย -บริการจุดนั่งพักผ่อน คลายร้อน ที่ปล่อยนกปล่อยปลา แม่น้ำน่าน หน้าพระวิหาร 	พื้นที่สังคม	<ul style="list-style-type: none"> -หน้าพระวิหารหลวงเป็นลานบุญ ลานกิจกรรม งานวัด งานสมโภช งานประเพณี -ภายนอกวัดบริการที่จอดรถ ร้านน้ำชา กาแฟ และร้านจำหน่ายหนังสือท่องเที่ยวหรือของที่ระลึก

ตาราง : 4.2 แสดงการเปรียบเทียบแบ่งเขตวัดพระศรีฯ กับ ต้นเกว่นที่สอดคล้องกับจักรวาลในไตรภูมิ
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร (19 ส.ค.62)

4) สรุปประเด็นที่สอดคล้อง-ไม่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

ประเด็นที่สอดคล้องๆ

ภูมิ/สถาปัตยกรรม โครงสร้างหลัก วัดพระศรีฯ ตั้งอยู่ในเขตเมืองพิษณุโลก ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน พระวิหารประธานของวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันตกหรือแม่น้ำน่าน ถ้ายึดแม่น้ำเป็นหลัก ก็ตรงกับเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้เห็นพระพักตร์ไปทางแม่น้ำเนรัญชรา ส่วนประกอบของวัดนั้น จัดภูมิทัศน์เป็นเขตพุทธาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส พื้นที่บริการสังคม พื้นที่จิตวิญญาณ กรณีนี้ถือว่า หน้าพระวิหารพระพุทธชินราชนั้นเป็นลานกว้าง พื้นที่โล่ง สอดคล้องกับทิสทัศน์ โครงสร้างลักษณะพระวิหารนั้นคล้ายเรือสำเภา สื่อถึงการนำพาสรรพสัตว์ข้ามพ้นวิภวสงสารได้ วัดพระศรีฯ ใช้เจดีย์ทรงปราสาทแทนเขาพระสุเมรุ เพราะถือว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งถือเอาว่า สถาปัตยกรรมใดใช้เป็นกิจกรรมเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ ก็ถือว่าเป็นแก่นกลางเขา

พระสุเมรุ แม้มิได้เป็นองค์ประธานของวัดก็ตาม พระเจดีย์นี้ตั้งอยู่ภายในพระวิหารคด อยู่ในเขตพุทธาวาส ที่ภายนอกล้อมด้วยกำแพงทึบ

ภูมิ/สถาปัตยกรรม โครงสร้างหลัก วัดพระศรีฯ ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน เป็นวัดร่มรื่นด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่ มีต้นตะคร้อ ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นคูณ ต้นพิกุล บางพื้นที่เป็นสวนดอกไม้ ปลูกดอกเข็มล้อมพระวิหารอัฐฐารส ภายในวิหารเป็นโบราณสถานที่กำลังบูรณะโดยกรมศิลปากร ลักษณะพื้นที่หนาแน่นด้วยสิ่งปลูกสร้าง ต้นไม้ นี้จัดเป็นส่วนของกามภูมิ ขณะเดียวกันก็มีพื้นที่โล่ง ใช้เป็นที่จอดรถ บริการจำหน่ายของที่ระลึก จัดเป็นส่วนของรูปภูมิและอรุภูมิ ภายในวัดมีกำแพงวัดซึ่งเป็นกำแพงชั้นนอกล้อมรอบ เป็นส่วนของกำแพงจักรวาล มีประตู 4 ทิศ แทนจัตุโลกบาลที่ห้ามหาราชทั้ง 4 คู่คุ้มครองประจำตุทั้ง 4 ทิศ

ภูมิ/สถาปัตยกรรม วัดอินทราวาส โครงสร้างหลัก เป็นวัดที่ตั้งอยู่ชานเมือง อำเภอหางดง เชียงใหม่ ด้านภูมิทัศน์ร่มรื่น มีสวนดอกไม้ พื้นที่โล่งหน้าวัด ล้อมรอบด้วยชุมชน ส่วนวัดก็มีรั้วรอบขอบชิด มีเขตพุทธาวาส สังฆาวาส หลัก ๆ ส่วนกอบของวัดนั้น ประเด็นที่สอดคล้องกับไตรภูมิคือ สถาปัตยกรรมใช้แทนเขาพระสุเมรุ ได้แก่ ศาลาจัตุรมุข เพราะถือคติที่ใช้เป็นที่ตั้งพักพระบรมสารีริกธาตุที่แห่จากพระธาตุศรีจอมทองเข้าเวียง เพื่อให้ชาวเวียงได้สักการบูชาและสร้งน้ำ ชาวเวียงเรียกว่า ศาลาสร้งน้ำ วัดแห่งนี้ไม่มีเจดีย์ปรากฏที่จะแทนแกนกลางของวัดเช่นเดียวกับวัดพระศรีฯ แต่ได้จำลองเขาพระสุเมรุไว้บนสันหลังคาจัตุรมุข มีลักษณะเป็นช่อตั้ง เป็นรูปสามเหลี่ยมตั้ง ตรงกลางจะสูงกว่า ส่วนอีกสองข้างก็ลดหลั่นลงมา ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านนาโบราณ ส่วนสถาปัตยกรรมอื่นนอกนั้นสอดคล้องเช่นเดียวกับวัดพระศรีฯ

ประเด็นที่ไม่สอดคล้อง

ว่าโดยโครงสร้างของวัดตัวอย่างทั้ง 2 พื้นที่นี้สอดคล้องกับไตรภูมิ แต่ส่วนที่ไม่สอดคล้องน้อยนัก จะเป็นส่วนประกอบบางอย่าง นั่นคือ โครงสร้างพระวิหารทรงเรือสำเภา ใช้เป็นสื่อธรรมนำสรรพสัตว์ข้ามพ้นวิภวสังสาร อันนี้เป็นแนวจริยธรรม ซึ่งไม่ใช่ลักษณะภูมิศาสตร์หรือสถาปัตยกรรม พระวิหารคดที่ล้อมรอบพระวิหารหลวงของวัดพื้นที่ทั้ง 2 แห่งนี้ ตามคติแห่งธรรมคือ ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระอรหันตบริวาร 500 องค์ ของพระพุทธเจ้าซึ่งพระองค์จะเสด็จไปที่ใด ๆ จะมีพระภิกษุสงฆ์อรหันต์ตามเสด็จไปด้วย 500 องค์ ดังคำสวดในพระสูตรที่ว่า มะหะตา ภิกษุสังเขนะ สัทธิง ปัญจะมัตเตหิ ภิกษุหิ.....แต่นัยทางภูมินั้น หมายถึงกำแพงจักรวาล

4.3 แนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

ผู้วิจัยกำหนดแนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมใหม่มีลักษณะที่มองไปข้างแล้วไม่ลึบที่จะมองหลังโดยศึกษาภูมิหลังการสร้าง การมีสถาปัตยกรรมแบบต่าง ๆ การกำหนดขอบเขตพื้นที่ปลูกสร้างสถาปัตยกรรมบนภูมิทัศน์ที่ให้มีผลเป็นรมณีสถาน นอกจากนี้สิ่งที่ควรมองคือ พื้นที่บริการสังคม พื้นที่ที่จะสร้างจิตวิญญาณสังคมให้เกิดขึ้น เป็นอย่างไร ดังแนวทางพัฒนา 3 แนวทาง ดังนี้

- 1) แนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมฯ โครงสร้าง/แผนผัง/แบ่งเขต
- 2) อาคารแหล่งเรียนรู้ภูมิสถาปัตยกรรมฯ
- 3) แนวทางอนุรักษ์ภูมิสถาปัตยกรรมฯ

1) แนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมฯ โครงสร้าง/แผนผัง/แบ่งเขต

-มองภูมิหลังการสร้างวัด

เวฬุวันมหาวิหาร; การสร้างวัดสมัยพุทธกาล มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นแสดงธรรม ยังคงลักษณะพื้นที่ไว้ตามสภาพเดิมตามป่า เชิงเขา ถ้ำ หรือธรรมชาติไว้ครบถ้วน ให้สอดคล้องกับชีวิตสมณะที่มุ่งความสงบ วิเวกเพื่อเพื่อปฏิบัติธรรม มีเกิดสัปายะ อาวาสสัปายะ อาหารสัปายะ เป็นต้น ไม่มุ่งเน้นสถาปัตยกรรม จะเห็นได้จากภูมิตั้งวัดพระวิหารเวฬุวัน เป็นพื้นที่อุทยาน หรือป่า หรือรอบถ้ำ และตั้งชื่อวัดตามลักษณะของภูมิประเทศนั้นว่า พระวิหารเวฬุวัน หรือวัดป่าไผ่ ณ กรุงราชคฤห์ อินเดีย ที่ชื่อนี้เพราะตั้งอยู่ในป่าไผ่ มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นวัดที่พระพุทธเจ้าใช้แสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ 1,250 องค์ เป็นที่มาของวันมาฆบูชา เหตุอัศจรรย์ 4 อย่าง ที่ถือเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาวันหนึ่งถึงทุกวันนี้

เขตนันทมหาวิหาร; สร้างสมัยพุทธกาล ตั้งชื่อตามผู้อุปถัมภ์การสร้างว่า พระวิหารเขตนันท มีลักษณะเป็นอุทยาน บ่งชี้ถึงความร่มรื่นจากต้นไม้ชานาพันธุ์ แหล่งน้ำ สระน้ำ และสิ่งสาธิตอันน้อยใหญ่ เป็นวัดที่เจ้าชายเขตนันทแห่งกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล อินเดีย บริจาคอุทยานถวาย วิหารบุพพาราม ซึ่งเป็นวิหารที่นางวิสาขาอุบาสิกาบริจาคทรัพย์สร้างถวาย ไม่ได้ใช้ชื่อของตัวเอง แต่ก็ยังใช้ชื่อดอกไม้ บ่งชี้ว่า ความร่มรื่น มีภาพรวมเป็นพื้นที่ธรรมชาติ ลักษณะที่โล่ง ไม่มุ่งเน้นสถาปัตยกรรมจำนวนมากนัก

มูลคันธกุฎี; วัดลักษณะหนึ่งคือ มูลคันธกุฎี เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะภายหลังแสดงธรรม ณ ยอดเขาคิณชกุฎี หนึ่งในภูเขา 5 ลูก ณ กรุงราชคฤห์นั้น เป็นที่ตั้งมูลคันธกุฎี ลักษณะเป็นเนินคล้ายสนามบาสเก็ตบอล ตั้งชื่อตามลักษณะหวนกแรง (คิมชะ+กุฎะ) คือหวนกแรงจะไม่มีขนบนหัว จะมีขนจากลำคอลลงมาตกไปหมด จึงได้ชื่อว่า เขาคิณชกุฎี ตามระยะทางขึ้นสู่มูลคันธกุฎีนี้มีถ้ำสำนักของพระสารีบุตร และโมคัลลานะ ใกล้จะถึงกุฎีนั้น เป็นกุฎีพระอานนท์ ในฐานะผู้อุปฐากใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้า วัดนี้มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในพระพุทธศาสนา คือ และเป็นที่ย้ายพระพุทธเจ้าของพระเจ้าพิมพิสารที่ทรงช้างเต็มยศพระราชา แล้วเปลี่ยนเครื่องทรงพระราชาเป็นเครื่องทรงอุบาสก ชุดสีขาว เป็นที่มาของชุดขาวของผู้รักษาศีล หรือผู้ปฏิบัติธรรมตามโอกาสถึงวันนี้ นอกจากนี้ เป็นเขาที่พระเทวทัตกลิ้งหินลงมาถูกพระบาทของพระพุทธเจ้าทำให้ห้อเลือด เป็นที่มาของหลักธรรมชื่อว่า อนันตริยกรรม 5 ข้อ ชื่อโลหิตุปบาท

มูลคันธกุฎีอีกที่หนึ่ง คือป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ชานเมืองสารนาถ กรุงพาราณสี แคว้นโกศล ใช้เป็นสถานที่แสดงปฐมเทศนา อัมมจักกัปปวัตตนสูตร ณ ที่นั้น มีลักษณะอุทยาน ชื่อ สารนาถป่าเป็นที่พึ่งแก่หมู่กวาง หรือเรียกตามชื่อเหตุการณ์ว่า ป่าเป็นที่ให้แก่หมู่เนื้ออันจะตกแก่ฤาษี มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในพระพุทธศาสนา เป็นที่เกิดมีพระอรหันต์สาวกองค์ชุดแรก 60 องค์ ในพรรษาแรก แล้วส่งไปประกาศศาสนาด้วยปฐมพจน์แห่งการเผยแผ่ธรรมว่า “จะระละ ภิภชะเว จาริกัง พะหุชนะหิตายะ พะหุชนะสุขายะ โลกานุกัมปายะ.....เทวะมนุสสานัง”

อรัญวาสี คามวาสี; วัดไทยในสมัยโบราณ คือสมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา ถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามประวัติศาสตร์การเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอาณาจักรไทย จะทราบ

ว่า สมัยนั้นมีพระสงฆ์ 2 สาย ตามชื่อคุณลักษณะของสาย คือ สายอรัญวาสี กับ สายคามวาสี ซึ่งสายแรก จะนิยมปฏิบัติธรรมในวัดป่า สวน เขิงเขา ปลิกวิเวกอยู่ห่างไกลชุมชน จึงมีชื่อวัดว่า วัดป่ามะม่วง วัดอัมพวัน วัดป่าเรไรย์ เป็นพระนามสมเด็จพระสงฆ์ตามลักษณะวัดว่า สมเด็จพระวันรัต (ยินดีในป่า) เป็นต้น ปัจจุบันเรียกว่าพระป่าที่มีสำนักปฏิบัติ เช่น หลวงพ่อชา หลวงตามหาบัว หลวงปู่มั่น หลวงปู่แหวน เป็นต้น อีกสายหนึ่งคือ คามวาสี จะนิยมอยู่วัดในเมือง ชุมชน

วัดพระธาตุผาซ่อนแก้ว; วัดนี้มีลักษณะกึ่งป่า ตั้งอยู่หุบเขาลักษณะเชิงเขาหลายลูก มีมุมมอง 2 ส่วน คือ ส่วนแรก มีสภาพเป็นวัดตามกฎหมาย โดยได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา หรือเขตสีมาตามพระวินัยสงฆ์ครบถ้วน โดยใช้แม่น้ำ ภูเขา หิน เป็นต้นเป็นนิมิตบอกสีมา ส่วนที่ 2 วัดนี้มีสภาพเป็นป่า เป็นสวน มีภูมิทัศน์ลักษณะเป็นเชิงเขาหลายลูกรวมกัน มีลำธาร มีชุมชนชาวเขาและชาวเรา เช่น วัดพระธาตุผาซ่อนแก้ว ตำบลเขาค้อ อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตั้งอยู่ตรงกันข้ามกับศูนย์พัฒนาศาสนาแคมป์สนของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปัจจุบันวัดนี้เป็นที่ปฏิบัติธรรม มีสถาปัตยกรรมขุมประดู ราวบันได วิหารบางแห่ง ประดับด้วยชิ้นส่วนของถ้วยชามสังคโลก สร้างศาลาปฏิบัติธรรมรับลม รับแดด มีกุฏิก็มีฐาน มีผู้เข้าปฏิบัติธรรมจำนวนมาก

วัดธารน้ำไหล; หรือสวนโมกขพลาราม วัดแห่งนี้กึ่งเก่ากึ่งใหม่ในความรู้จักของคนปัจจุบัน ถ้าใคร ๆ อายุได้ 40-60 ปี จะถือว่าเป็นยังใหม่ อยู่ในความสนใจของตนตลอดเวลา แต่ถ้าหลังจากนั้นจะรู้สึกว่าเป็นวัดเก่าแก่ แต่ประการสำคัญที่ยกมานี้คือ วัดนี้มีลักษณะเป็นสวน เป็นป่า มีต้นไม้ขนาดใหญ่ ประเภทปารกซึก ใช้เป็นที่เผยแพร่ธรรม จึงชื่อว่าสวนโมกขพลาราม แปลว่า วัดที่เป็นกำลังหนุนให้หลุดพ้นจากทุกข์ นั่นเอง สมัยก่อนนี้มีชื่อเสียงมาก ทั้งชาวไทยและเทศสนใจเข้ามาใช้สวนแห่งนี้ปฏิบัติธรรมกันมากเพราะได้บรรยากาศที่สถานที่เป็นป่าเหมาะสมที่จะปฏิบัติธรรม ผลผลิตของสถานที่แห่งนี้ คือ พระราชาธรรมนิเทศ (พระอาจารย์พยอม กัลยาโณ) เป็นพระนักเผยแผ่ธรรมด้วยการพูด การแสดงด้วยพุทธลีลาที่ประทับใจ นับว่ามีอิทธิพลต่อการเผยแผ่ธรรมในสังคมปัจจุบันนี้

วัดปลายกรุงรัตนโกสินทร์; รัตนโกสินทร์แบ่งเป็นตอนต้นกับตอนปลาย โดยตอนปลายนับจากรัชกาลที่ 5 เป็นต้น ที่เด่น ๆ ของรัชกาลนี้คือ การสร้างวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โครงสร้างของวัดนี้ คือ มีเขตพุทธาวาส ประกอบด้วยพระอุโบสถจัตุรมุข เขตสังฆาวาส เขตธรรมาวาส (พื้นที่ศึกษาธรรมและโรงเรียนวัดเบญจมบพิตร) ลักษณะของวัดมีภูมิทัศน์อยู่ในใจกลางกรุงเทพมหานคร ติดกับพระราชวังดุสิต ภายในเป็นที่ร่มรื่น มีลักษณะเป็นสวน ต้นไม้ไม่สูงมากนัก มีคูคลองผ่านกลาง มีพื้นที่บริการสังคมโดยเปิดพื้นที่โล่ง เป็นที่เปิดหูเปิดตาด้วยทิวทัศน์สวยงาม และพื้นที่ทางจิตวิญญาณทำบุญต่อบาตร เป็นที่สร้างศรัทธาปสาทะในธรรมและความเป็นพระราชาที่สัมพันธ์กับศาสนา สร้างพระวิหารจัตุรมุขที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราช จำลอง นี่คือวัดตัวอย่างที่สร้างสมัยปลายรัตนโกสินทร์ตามแบบไตรภูมิ

-มองเบื้องหน้าการสร้างและพัฒนาวัด (โครงสร้าง/แผนผัง/แบ่งเขต)

ปัจจุบันนี้ เราเห็นวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพมหานคร นอกกรุงเทพฯ จะมีลักษณะโครงสร้างที่มีภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมหลัก ๆ ครบถ้วน กล่าวคือ พระอุโบสถ พระวิหารประธาน พระเจดีย์ ศาลาต่าง ๆ ตามมาด้วยกุฏิพระสงฆ์ หอระฆัง หอกลอง มณฑปจำลองพุทบาท ถ้าเราผ่านพื้นที่ใด ๆ ปลายยอดอาคารที่เราเห็นอย่างหนึ่งคือ ช่อฟ้า ใบระกา หลังคาทรงเรือสำเภา สีกระเบื้องมุงหลังคาคาสีหรือสีเหลืองก็ถือเป็นสื่อสื่อได้ว่า นั่นคือวัด เรื่องลักษณะนี้ ผู้วิจัยเคยคุยกับชาวไทยที่ไปอยู่ต่างประเทศมานาน ภายหลังมีโอกาสกลับเมืองไทยโดยนั่งเครื่องบินมาหลายประเทศ ก็มองลงมา คิดไม่ออกว่าเป็นประเทศอะไร ไม่มีอะไรเด่นชัดด้านสถาปัตยกรรมเลย แต่พอเข้าเขตประเทศไทยเท่านั้น มองลงมาเห็นยอดพระปรารักษ์ หลังคาพระอุโบสถา กระเบื้องคาสีเหลือง เขียวเหลือง แดง ก็รู้ว่า นี่ประเทศไทยเรา

การที่เรามองเห็นลักษณะโครงสร้างวัดมาแต่ไกล ๆ ข้างต้นนั้น เหล่านั้นคือสถาปัตยกรรมทางศาสนา ที่สร้างตามลักษณะโครงสร้างของไตรภูมิ เมื่อมองภาพรวมภายนอกของวัดหลังคาพระอุโบสถ หรือพระวิหาร หรือศาลาบางวัดที่มีลักษณะเป็นกบิน 3 ชั้นบ้าง 2 ชั้นบ้าง บางวัดมีลักษณะชายต๋าค่ายเต็นกาง แล้วจะทราบว่าเป็นเรือสำเภา ที่เป็นสื่อธรรมนำสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ และอีกลักษณะหนึ่งคือ ทรงไตรภูมิที่มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง ยอดบนสุดของเขาพระสุเมรุเป็นวิมานที่สถิตของเทพ ให้ เทวดา และล้อมรอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ นทีสี่พันดร ทวีปทั้ง 4 กำแพงจักรวาลในเชิงจริยธรรม เขาพระสุเมรุนี้ ส่วนบน จะถูกล้อมรอบด้วยสวรรค์ พรหม ส่วนล่างสุดจะเป็นนรกอบายภูมิ

จุดมุ่งเน้นโครงสร้าง/ลักษณะของไตรภูมิ/วัด

วัดในปัจจุบันนี้ นิยมสร้างสถาปัตยกรรมที่มุ่งเน้นความสวยงามก่อนประกอบกับพื้นที่รันทรม เช่นวัดพระธาตุผาซ่อนแก้ว อำเภอก้อ เพชรบูรณ์ แม้วัดตัวอย่าง 2 แห่งของการวิจัยนี้ก็สร้างพระวิหารประดิษฐานพระประธานก่อน และภูมิสถาปัตยกรรมนั้นมุ่งจะสื่อถึงพระพุทธเจ้าและไตรภูมิเป็นหลัก ผู้วิจัยใช้คำว่า จักรวาลวิทยาในไตรภูมิ นั้น ก็มุ่งที่จะเน้นว่า ไตรภูมิ กล่าวคือว่า เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาจากไตรภูมิ วรรณกรรมชิ้นแรกที่พระราชนิพนธ์โดยพระยาสิทธิไถ่นั้น มีชื่อเป็นภาษาบาลีว่า เตภูมิกถา ต่อมาตั้งชื่อใหม่ให้สอดคล้องกับราชวงศ์พระร่วงว่า ไตรภูมิพระร่วง เนื้อหาของไตรภูมินี้ เป็นจริยธรรมชั้นสูง ถือว่าเป็นแหล่งจริยธรรม ศึกษาคุณธรรมจริยธรรมได้จากโครงสร้างลักษณะ ส่วนประกอบของไตรภูมิ ซึ่งไตรภูมิคือสถานรองรับผลการกระทำของมนุษย์ที่ดีหรือไม่ดี ถ้าทำดีก็มีสวรรค์รองรับ ถ้าไม่ดีก็มีนรกรองรับ ดังนั้น ภูมิสถาปัตยกรรมของศาสนสถานปัจจุบันนอกจากให้สอดคล้องกับไตรภูมิแล้ว ยังต้องมุ่งเน้นสัปปายะในการใช้ประโยชน์ของชุมชนอีกด้วย แต่การที่การสร้างวัดที่มีสถาปัตยกรรมด้วยการจำลองไตรภูมิมานั้น ก็ถือว่าการสื่อไตรภูมิที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เพื่อศึกษาด้วยประสาทสัมผัส เป็นประจักษ์ประมาณ นั่นเอง

ภูมิ/สถาปัตยกรรม ที่มีอยู่เดิมของวัดตัวอย่างทั้ง 2 แห่งนี้ มีอย่างสมบูรณ์ วัดทั้ง 2 แห่งมีความสำคัญทางภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมอย่างมาก เป็นวัดที่รองรับสาธารณชนที่มีจิตศรัทธาเลื่อมใสใน

องค์พระพุทธรูปชินราชแห่งวัดพระศรีฯ และพระพุทธรูปมงคลชัยรังสี แห่งวัดต้นเกว๋น แต่ละวันประชาชนจำนวนมากได้เข้ามากราบนมัสการองค์หลวงพ่อพระพุทธรูปชินราชมิขาดสาย จึงจำเป็นต้องบริหารจัดการภูมิทัศน์สถาปัตยกรรมให้ได้รับความสะดวกสบายต่อชนหมู่มากนี้ จึงแยกโครงสร้างและภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมเป็นเขตต่าง ๆ ของวัดทั้ง 2 แห่งรวมกันโดยสอดคล้องกับไตรภูมิ ดังแนวคิดในแผนผังดังนี้

ไตรภูมิ	ภูมิ/สถาปัตยกรรม
กามภูมิ	-พื้นที่ปลูกสร้าง; ตัวศาสนสถานที่เป็นอาคาร พระวิหาร วิหารคด พระอุโบสถ เจดีย์ ศาลาทำบุญ หอกลอง หอระฆัง สระน้ำ สวนหย่อม อาคารร้านค้า กำแพง
รูปภูมิ	-พื้นที่ร่มเงา; ลานธรรมหลังคาโดม อาคารวิปัสสนา ศาลาปฏิบัติธรรม กุฏิ กรรมฐาน
อรุณ	-พื้นที่โล่ง; ลานธรรม พื้นที่บริการสังคม พื้นที่สาธารณะ พื้นที่สวนดอกไม้

การพัฒนาวัดในอุดมคติ

ความข้างต้น แสดงแนวคิดการสร้างวัดแบบดั้งเดิมว่ามีจุดเน้น มีโครงสร้างและลักษณะของวัดอย่างไร แต่ในปัจจุบันจะให้เป็นอย่างดั้งเดิมไม่ได้แล้ว ดังนั้น การสร้างวัด หากมีผู้มีจิตศรัทธาบริจาคที่ดินเพื่อสร้างวัดแห่งหนึ่ง แต่มีเจ้าภาพ 2 คน บริจาคที่ดินให้สร้างในพื้นที่ต่างกัน เจ้าภาพหนึ่งบริจาคที่ดินกลางชุมชนประมาณ 10 ไร่ ลักษณะพื้นที่โล่ง กิ่งทუნา หรือกิ่งสนามร้าง ๆ มีต้นไม้ใบหญ้าปกคลุม เรียกว่า วัดคามวาสีของสมัยสุโขทัย อยู่ชาน เจ้าภาพคนที่ 2 ตรงกันข้าม คือบริจาคที่ดินมีลักษณะเป็นป่า ป่าติดเชิงเขา ป่าติดกับน้ำลำธาร ห่างไกลจากชุมชนเล็กน้อย อยู่ทางทิศเฉียง ๆ ของเมืองออกไป พื้นที่ 10 ไร่เท่ากัน ถ้าเป็นสมัยกรุงสุโขทัย สมัยอยุธยา ก็ต้องเรียกว่า วัดฝ่ายอรัญวาสี

ปัญหาว่า ถ้าให้พระสงฆ์เลือกเจ้าภาพ ท่านจะเลือกเจ้าภาพที่จะบริจาคที่ดินลักษณะใดเลือกที่ดินที่อยู่ในชุมชนหรืออยู่นอกชุมชน เราสามารถเดาใจพระสงฆ์ได้ว่า ท่านต้องเลือกที่ดินอยู่นอกชุมชนเป็นแน่ เพราะว่า ปฏิปทาของพระสงฆ์นั้นผู้เข้ามาบวชก็มุ่งหาความสงบ ปลีกชีวิตเข้าสู่วิเวก มีโมเดลคือ ตั้งเป็นวัดบริการธรรมแก่สังคม จะเห็นได้จาก วัดสวนโมกขพลาราม ตั้งชื่อตามเป้าหมายพันทุกซ์ โดยท่านพุทธทาส ท่านใช้พื้นที่สวนโมกข์ฯ เป็นแหล่งธรรม อบรม สอนธรรม เป็นที่ปฏิบัติธรรม มีสถาปัตยกรรมอาคารเท่าที่จำเป็น เช่น มีโรงมหรสพทางวิญญาณ สร้างหุ้่นปริศนาธรรมจำลอง มีศาลาธรรม ศาลาทำบุญ ศาลาบริการสื่อธรรมพอสมควร วัดชลประทานรังสฤษดิ์ โดยหลวงพ่อบุญญานันท์ โดยสร้างวัดในพื้นที่ของกรมชลประทาน ตั้งชื่อตามพื้นที่ชลประทาน เพื่อเป็นวัดบริการสังคม จัดอยู่กลุ่มเขตธรรมาวาส มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนธรรมแก่ประชาชน ซึ่งได้ผลประเมินได้จากการมีผู้ประชาชนใกล้เคียง ไกลเข้ามาร่วมฟังธรรม ทำบุญ อนุเคราะห์เข้าบรรพชาอุปสมบทจำนวนมาก

วัดสวนแก้ว ในปัจจุบัน โดยหลวงพ่อบุญญานันท์ ท่านใช้พื้นที่ของโยมพ่อแม่สร้างวัดตั้งอยู่นอกเมืองออกไป พื้นที่มีลักษณะเป็นสวนป่าแก้ว มีสถาปัตยกรรมอาคารเท่าที่จำเป็น หลัก ๆ ก็มีศาลาเอนกประสงค์ เป็นทั้งที่พัก ที่อบรมธรรม พื้นที่อื่น ๆ เป็นพื้นที่ใช้สอยฝึกอบรมทำเกษตรกรรมแก่เยาวชน นำผลเกษตรกรรมนั้นมาจำหน่ายเป็นค่าแรง ปัจจุบันขยายพื้นที่ออกไปหลายร้อยไร่ มีเกษตรกรทำงานหลายร้อยคน

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก เป็นวัดพื้นที่ตัวอย่างของการวิจัยนี้ ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ซึ่งไม่ใช่ในเขตชุมชน แต่ปัจจุบันอยู่ใจกลางชุมชน เพราะชุมชนสร้างบ้านเรือนล้อมกลายเป็นวัดในเมืองในที่สุด แต่ก็เหมาะสมกับจำนวนพระสงฆ์สามเณรที่มีจำนวนน้อยสมัยนั้น มาถึงปัจจุบันนี้มีพระสงฆ์สามเณรจำนวนมากกว่า 500 รูป ที่กำลังศึกษาเล่าเรียน นักธรรม บาลี ปริยัติธรรม-แผนกสามัญศึกษา และอุดมศึกษาโดยวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช ก็ย้ายที่ศึกษาไปอยู่นอกชุมชนห่างออกไป 15 กิโลเมตร เรียกพื้นที่นี้ว่า ไร่บึงพระ (ตำบลบึงพระ) เป็นที่สัปปายะ ดิน น้ำ ลม ไฟ สมดุล เป็นที่วิเวก เหมาะสมในการศึกษาตามอุดมคติของพระสงฆ์ตามพระธรรมวินัย

การวางแผนผังของวัด

ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน²³ ศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทย ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายการสร้างวัดสมัยโบราณโดยให้คำนึงถึงความร่มรื่น และหลักสัปปายะ ความร่มรื่นด้วยต้นไม้ แหล่งน้ำ อากาศบริสุทธิ์ ไม่มีพิษภัย รวมถึงความสงบสงัด เป็นที่วิเวกแก่ผู้ฝึกฝนธรรม ส่งเสริมการหลีกเลี่ยงแก่ผู้ปฏิบัติธรรม รองรับพื้นที่สังคม ส่งเสริมสุขภาพกาย จิต สังคม นำสู่ภาวะทางจิตวิญญาณแห่งสภาวะธรรม และกล่าวว่า “ด้วยอิทธิพลของจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ การวางแผนผังวัดจะยึดถือเจดีย์หรือพระอุโบสถเป็นแนวแกนกลางเหมือนการจำลองจักรวาลมาไว้ในโลกมนุษย์ ให้เจดีย์พระอุโบสถเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ซึ่งถือคติสองอย่างผสมกัน ได้แก่ คติจักรวาลและพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนา”²⁴

หลักสัปปายะ ที่เป็นสิ่ง สถานที่ หรือบุคคลที่สบาย เหมาะกัน เกื้อกูลกันหรือเอื้ออำนวยโดยเฉพาที่ช่วยเกื้อกูลแก่การบำเพ็ญและประดับประดาประกอบรักษาสมาธิ ได้แก่ “อवास (ที่อยู่) โคจร (ที่บิณฑบาตหรือแหล่งอาหาร) ภัตตาคาร (เรื่องพูดคุยที่เสริมการปฏิบัติธรรม) บุคคล (ผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยแล้วช่วยให้จิตผ่องใสสงบมั่นคง) โภชนะ (อาหาร) อตุ (สภาพแวดล้อมและอุณหภูมิ อิริยาบถ (ที่ยืน เดิน นั่ง นอนเล่น) ทั้ง 7 ข้อนี้ ที่เหมาะสมกันเป็นสัปปายะ ที่ไม่สบายเป็นอสัปปายะ”²⁵ นายภคชาติ เตชะอำนวยวิทย์ สถาปนิก กล่าวว่า “หลักธรรมเรื่องสัปปายะ 7 อันหมายถึงปัจจัยภายนอก 7 ประการ ที่ส่งเสริมต่อการพัฒนาจิตใจ อันได้แก่ บุคคล อิริยาบถ สถานที่ อากาศ การสื่อสาร อาหาร และที่ตั้งวัด โดยปัจจัยเรื่องสถานที่นั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถาปนิกโดยตรง การศึกษานี้จึงต่อยอด พัฒนาหลักธรรมดังกล่าว และนำมาประยุกต์ใช้กับการออกแบบสถาปัตยกรรมบนการปฏิบัติงานจริงโดยผ่านกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ที่มีผู้วิจัยเป็นตัวแปรหนึ่งของการวิจัย”²⁶

²³ อ่างแล้ว, วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทย; กับการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาพเชิงพุทธบูรณาการ, หน้า 11.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

²⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 274.

²⁶ ภคชาติ เตชะอำนวยวิทย์, การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมที่เอื้อให้เกิดความสัปปายะเพื่อนำไปออกแบบวัดป่าวิมุตตยาลัย, [ออนไลน์] ที่มา <https://www.tci-thaijo.org/index.php/arch-kku/article/view/45179> (สืบค้นเมื่อ 18 ส.ค.2022)

หลักการพัฒนากุมิสถาปัตยกรรมวัด ตามแนวคิดอุดมคติตัวอย่างวัดที่ยกมาคือ วัดสวนโมกข์ วัดชลประทาน วัดสวนแก้วนั้น ก็สอดคล้องกับหลักการออกแบบของสถาปนิกที่ออกแบบวัดป่าวิมุตตยาลัย ความสัมพันธ์ของความสปีปายะ รวมถึงกระบวนการและผลงานการออกแบบที่เอื้อต่อความสปีปายะ ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการออกแบบวัดป่าวิมุตตยาลัยระหว่างพระมหา วุฒิชัย วชิรเมธี กลุ่มตัวอย่างผู้ใช้โครงการ และผู้เขียนในฐานะสถาปนิกผู้ออกแบบ ในช่วงปี พ.ศ. 2552-2554

การกำหนดเขต/แผนผังสถาปัตยกรรม

แผนผังของวัดนั้นสมัยโบราณมา วัดบางแห่งสร้างโดยพระเจ้าแผ่นดิน จะทราบว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงรัตนโกสินทร์สมัยต้น สมัยกลางถึงรัชกาลที่ 5 นิยมสร้างวัดประจำรัชกาล เช่น รัชกาลที่ 1 สร้างวัดพระเชตุพนฯ วัดมหาธาตุ รัชกาลที่ 5 สร้างวัดเบญจมบพิตร รัชกาลที่ 9 สร้างวัดญาณสังวร และวัดที่สร้างโดยพระเจ้าแผ่นดินนี้มีสถานะเป็นพระอารามหลวง จึงมีความสมบูรณ์ด้วยกุมิตศน์ และสถาปัตยกรรมที่ครบถ้วนด้วยพระวิหาร พระอุโบสถ ศาลาธรรมต่าง ๆ ถือว่าเป็นต้นแบบแห่งวัดราษฎร์ต่าง ๆ ส่วนราษฎร์หรือวัดสามัญต่าง ๆ นั้น จะมีสถาปัตยกรรมไม่ค่อยครบหลัก ๆ ก็จะมีอุโบสถ มีศาลาทำบุญ กุฏิพระสงฆ์ หอกลอง-ระฆัง ที่รองลงไปจากวัดคือสำนักสงฆ์ ที่มีก้อยู่ตามป่า อุทยาน จะมีเพียงกุฏิสงฆ์ ศาลาธรรมและทำบุญเป็นหลัก ดังนั้น ผู้วิจัยใครเสนอแผนผังที่สร้างสถาปัตยกรรมของวัดที่สมบูรณ์ไว้ตามแบบโครงสร้างวัดในปัจจุบัน มีเขตต่าง ๆ 5 เขต คือ 1) เขตพุทธาวาส 2) เขตสังฆาวาส 3) เขตธรรมาวาส 4) พื้นที่บริการสังคม 5) พื้นที่จิตวิญญาณ ซึ่งจัดลงแผนผัง ต่อไปนี้

การแบ่งเขต/ แผนผัง/โครงสร้าง วัด	องค์ประกอบของเขต/แผนผัง/โครงสร้าง
เขตพุทธาวาส	เขตพื้นที่ของพระประธานวัดในฐานะรูปองค์แทนพระพุทธเจ้า รองลงมาคือที่ประดิษฐานพระอรหันตสาวกบริวารของพระพุทธเจ้าที่ตามเสด็จพระพุทธเจ้าร่วมเป็นพระอรหันตสาวก 500 องค์ พระอุโบสถ ที่ประกอบสังฆกรรมของพระสงฆ์ ส่วนพุทธาวาสนี้ เป็นอาณาจักรหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ตั้งแกนกลางของวัดที่ยึดเอาพระอุโบสถหรือเจดีย์เป็นแกนกลาง ซึ่งวัดพระศรีฯ จะเด่นชัด คือ พระเจดีย์ปรางค์ ใช้เป็นแกนกลางของวัด ซึ่งเจดีย์นี้เป็นสถาปัตยกรรมสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มีทรงสถาปัตยกรรมที่แสดงภาพ/กมุทิจกรवालได้อย่างดี มีรูปทรงเขาพระสุเมรุ ที่ถือว่าเป็นแกนกลางจักรवालในไตรภูมิ ตามที่นายวุฒินันท์ กันทะเดียนกล่าวว่า “ด้วยอิทธิพลของจักรवालวิทยาและไตรภูมิ การวางแผนผังวัด จะยึดถือเจดีย์หรือพระอุโบสถเป็นแนวแกนกลางเหมือนการจำลองจักรवालมาไว้ในโลกมนุษย์ ให้เจดีย์หรือพระอุโบสถเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ซึ่งถือคติสองอย่างผสมกัน ได้แก่ คติจักรवालและพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนา”
เขตสังฆาวาส	เขตที่พำนักของพระสงฆ์สามเณร ได้แก่ เขตที่ปลูกสร้างกุฏิสำหรับพระสงฆ์อยู่อาศัย ปัจจุบันได้แก่ กุฏิเจ้าอาวาส กุฏิไม้ทรงไทย 18 หลัง ตึกมูลนิธิ เรือนรับรองสงฆ์
เขตธรรมาวาส	เขตที่ศึกษาธรรม แหล่งเรียนรู้ หรือที่ทำบุญ ที่ประกอบศาสนกิจ ที่ศึกษาเรียนรู้พิธีภัณฑ์ของวัด ได้แก่ ศาลาพิบูลธรรม ในฐานะศาลาเอนกประสงค์ โดยหลัก ๆ เป็นอาคารสถาปัตยกรรมสำหรับเป็นพื้นที่ทำบุญ ที่ประกอบศาสนกิจ ที่ฟังเทศน์ ฟังธรรม ตีกอเนกประสงค์ 4 ชั้น สำหรับประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองพิกษณุโลก เป็นเสนาสนะของพระสงฆ์

	<p>บวชหมู่ในโอกาสพิเศษ เป็นที่พักของอุบาสกอุบาสิกาที่บวชอุทิศส่วนกุศลและบวชถวาย เป็นพระราชกุศล เป็นศาลาปฏิบัติธรรม ศาลาที่สวดธรรม-บาลีสนามหลวงของวัด</p> <p>เขตพื้นที่เปิดบริเวณหน้าพระวิหารอัฐารส สามารถจัดอยู่ธรรมวาสได้ด้วย เพราะว่า เป็นแหล่งเรียนรู้ ที่ประกอบพิธีกุศล ที่ประกอบพิธีสงฆ์พระสงฆ์ในเทศกาลสงกรานต์ มี ป้ายประวัติการสร้างและอาคารอื่น ๆ ที่สังเคราะห์เข้ากับธรรมวาสได้ คือ อาคาร พิพิธภัณฑสถานที่เป็นพิพิธภัณฑสถานเครื่องสักการะของพระเจ้าแผ่นดินที่เสด็จมากราบนมัสการ องค์พระพุทธชินราชทุกรัชกาล พื้นที่สนามหญ้าแห่งหนึ่งอยู่ด้านข้างพระวิหารอัฐารส เป็นสนามหญ้า มีน้ำพุ มีต้นไทรกรัส ต้นพิทูล เป็นที่ร่มรื่น ใช้เป็นที่เดินจงกรมตอนเช้าหรือ ตอนเย็นหรือกลางคืน ของผู้เข้าปฏิบัติธรรม-เนกขัมมบารมีที่เข้าบวชในวันสำคัญทาง พระพุทธศาสนาและวันสำคัญของชาติ วันนักขัตฤกษ์</p>
พื้นที่บริการสังคม	<p>-แหล่งเรียนรู้ สถานที่จำหน่ายของที่ระลึก ของฝากที่มาเช่าจำหน่ายโดยพ่อค้าแม่ค้า เป็นอาคารหลังหนึ่ง ชั้นเดียว มีจำนวนล็อกร้านค้า 200 กว่าห้อง จ่ายค่าเช่าเป็นรายเดือน มีคณะกรรมการร้านค้าบริหารจัดการเป็นไปด้วยความเรียบร้อย</p> <p>- พื้นที่บริการสังคมที่สำคัญอีกอย่างคือ ลานจอดรถ โดยวัดพระศรีฯ มีพื้นที่ภายใน ส่วนหนึ่งนอกจากเขตพุทธาวาส สังฆาวาสแล้ว ยังมีพื้นที่จัดการบริการสังคม คือลานจอดรถ ซึ่งมีส่วนเกี่ยวกับจิตวิญญานของประชาชนที่มีจิตศรัทธาน้อมนำเครื่องสักการะ ปัจจัย ทำบุญต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเลื่อมใส การยึดมั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้า มีความเชื่อใน พระรัตนตรัย ได้แก่ พื้นที่สนามหน้าร้านค้าขายของฝาก หน้ากุฏิพระสงฆ์ หน้าสระน้ำหรือ สามารถจอดรถได้รอบ ๆ อาคาร หน้าศาลา ริมถนนหนทาง (ชั่วคราว)</p>
พื้นที่จิตวิญญาน	<p>ภูมิและสถาปัตยกรรมที่เสริมสร้างความเชื่อ ความเคารพนับถือ เป็นอาคารและสถานที่ สำหรับเคารพกราบไหว้เพื่อความสุขสงบ ความสบายใจของชาวพุทธ ความเห็นที่ถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิแล้วจะก้าวต่อไปเข้าสู่การพัฒนาถึงระดับปัญญาจากระดับข้อมูล ระดับความรู้ ว่าตามหลักการทางพระพุทธศาสนา คือพื้นที่สำหรับผู้ปฏิบัติที่หวังหลุดพ้นจากกิเลส นอกจากพื้นที่วัดจะเป็นศูนย์รวมสำหรับคนที่มีความทุกข์หรือผู้ที่หวังสุข แต่สิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนคือพื้นที่วัดเป็นแหล่งพัฒนาจิตใจและปัญญา การเติมเต็มความเป็นมนุษย์ ที่สมบูรณ์ การพัฒนาจากปุถุชนสู่อริยชนล้วนอิงอาศัยวัดโดยมีกัลยาณมิตรเป็นผู้ให้ คำแนะนำ จำนวนวัดในพระพุทธกาลที่เพิ่มขึ้นเป็นลักษณะค่อย ๆ เพิ่มและยึดพื้นที่ในแต่ละท้องถิ่นมากกว่าจะรวมกันในพื้นที่เดียว ดังนั้น แนวคิดโครงสร้างและลักษณะของวัดใน พุทธกาล เมื่อพิจารณาตามกรอบพื้นที่ของพุทธาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาสแล้วจะสังเกตได้ว่า พื้นที่ทางจิตและปัญญาจะเป็นเป้าหมายหลัก เพราะเสนาสนะหรือที่อยู่อาศัยสำหรับ พระสงฆ์นั้น ต้องเป็นไปเพื่อส่งเสริมการพัฒนาจิตใจและปัญญา หรือตรงกับพุทธพจน์ใน โอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่า “ปนตถจ สยนาสน...” อยู่ในที่อันสงบ ไม่วุ่นวายและคลุกคลีกับหมู่ ชาวบ้านมากจนหาความสงบหรือไม่มีเวลาปลีกตัวเพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญา และเมื่อได้ อยู่อาศัยที่สงบสงัดแล้วก็จะได้ออกาสใส่ใจฝึกฝนจิตใจให้อยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามหลัก “อธิจิตเต จ อาโยโค...” ประกอบความเพียรในอธิจิตต่อไป</p> <p>ดังกล่าวยังต้น ภูมิทัศน์ในฐานะพื้นที่ที่มุ่งที่สงบสงัดเพื่อเจริญปัญญาแล้ว สถาปัตยกรรมก็เป็นสื่อไปสู่การพัฒนาทางจิตไปสู่ปัญญาได้ ถ้าวัดสถาปัตยกรรมนั้นเป็น อารามณ์ให้เราได้ศึกษาเกิดศรัทธาเลื่อมใส พัฒนาความรู้สู่ปัญญาต่อไป ซึ่งวัดพระศรีฯ วัด ตัวอย่างนั้นมีสถาปัตยกรรมในฐานะสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาที่โดดเด่น เมื่อเทียบกับส ถาปัตยกรรมของศาสนาอื่น ๆ แล้ว สามารถมองออกได้เลยว่า สถาปัตยกรรมแบบนี้คือ สถาปัตยกรรม พระพุทธศาสนา ซึ่งมีอาคาร พระวิหาร พระอุโบสถ ศาลา โดยสี่หลังกระเบื้องหลังคา จะมี</p>

	<p>สีคาคสีหรือมีสีขอบ โดยเฉพาะสีส้มแล้วลงขอบด้วยสีเขียว ด้านศิลปะ จะมีเป็นปูนปั้นสลักรูปนกหงษ์ ไบระกา หน้าบรรณทรงครุฑ ยุค นาค จำลองสัตว์ป่าหิมพานต์เอาไว้ให้ได้ครบตามเรื่องนั้น เช่น กัณฑ์เทศมหาชาติแต่ละกัณฑ์จะมีส่วนประกอบตกแต่งจำลองเหตุการณ์ในกัณฑ์เทศน์ไม่เหมือนกัน ที่แตกต่างไปจากสัตว์ธรรมดา คือ สัตว์วรรณคดีหรือสัตว์ป่าหิมพานต์ที่เป็นสัตว์ครึ่ง ๆ เช่น กิณรี ที่เป็นสัตว์ครึ่งคนครึ่งนก ช้างน้ำ มีรูปร่างส่วนหัวเป็นช้าง ส่วนหางเป็นปลา ครุฑ มีรูปร่างส่วนเป็นนก ส่วนลำตัวเป็นคน ซึ่งสัตว์ มนุษย์ กุมภภัณฑ์ยักษ์ นาค เหล่านี้คือเทพสวรรค์ในชั้นจาตุมหาราช ที่ทำหน้าที่โดยทิศตะวันออกมีท้าวธตรัฐมหาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก มีพวกเทพอยู่เบื้องหน้า ทิศใต้มีท้าววิรุฬหกมหาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ มีพวกเทพอยู่เบื้องหน้า ทิศตะวันตกมีท้าววิรูปักษ์มหาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก มีพวกเทพอยู่เบื้องหน้า ทิศเหนือมีท้าวเวสวัณมหาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศใต้ มีพวกเทพอยู่เบื้องหน้า ตามที่เจ้าอาวาสวัดต้นแก้วกล่าวว่า “แม้แต่การสร้างสถาปัตยกรรม ศาลาจัตุรมุขก็เป็นการจำลองเทพสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชหรือท้าวจตุโลกบาลที่คุ้มครองดูแลทิศทั้งสิ้น</p> <p>สถาปัตยกรรมแห่งจิตวิญญาณ โดยธรรมตามมนุษย์โลกในฐานะอยู่ในส่วนกามภูมิ จะหนาแน่นไปด้วยสิ่งมีชีวิต พืช ดิน น้ำ อากาศ การหนาแน่นนี้จะทำให้มีลักษณะทึบ มืด ไม่โปร่งแสง เพราะเป็นปุถุชนที่หนาแน่นด้วยกิเลสตัณหา การเบียดเบียน การรบราฆ่ากัน การทะเลาะ ซิงคิงเดินไปตามจริตแห่งความเป็นปุถุชน ก็ยอมรับส่วนนี้ แต่ก็ต้องมีจุดร่วมที่ผู้คนได้รับช่องว่างบ้าง ไม่ใช่อยู่ในสถานะแออัด บีบคั้น เบียดเบียนไปทุกที่เรื่องทุกเวลา เรียกว่า ให้ช่องหายใจบ้าง นั่นคือที่โปร่งโล่งสบาย</p>
--	---

ตาราง : 4.3 แสดงความการวางแผนผังการพัฒนา/สร้างวัดตามหลักการแห่งไตรภูมิ

ที่มา : พระครูสิริรัตนาวุธ, (28 พ.ศ.62)

2) อาคารแหล่งเรียนรู้ภูมิสถาปัตยกรรมฯ

แนวทางพัฒนาแหล่งเรียนรู้นี้ แยกตัวออกมาอธิบายอีกครั้งจากเขตธรรมาวาส ซึ่งเขตนี้จะมีมุ่งเน้นไปเรื่องเรียนธรรม อบรม เช่นสถานตั้งค่ายอบรมคุณธรรมจริยธรรม ค่ายพุทธบุตร เป็นต้น แหล่งเรียนรู้มีมุ่งจะสร้างแหล่งเรียนรู้ประเภทวิชาการกับอาชีพะ ซึ่งวัดตัวอย่าง ดังนี้

ภาควิชาการ ; วัดปัญญานันทาราม จังหวัดปทุมธานี สาขาของวัดชลประทานรังสฤษดิ์ วัดนี้มีภูมิทัศน์ที่อยู่ชานเมืองของกรุงเทพฯ ปริมาณถนนทุรี มีลักษณะร่มรื่น ปกคลุมไปด้วยป่านานาพันธุ์ ใช้ลานหินโค้งเป็นศาลาทำบุญ ลานเทศน์ ลานธรรม วัดนี้นอกจากเป็นที่ศึกษาธรรมแล้ว ยังเป็นที่อบรมฝึกฝนสร้างพระวิทยากรอีกด้วย กล่าวคือ พระสงฆ์หรือครูอาจารย์ท่านใดต้องการเป็นวิทยากรธรรม ก็สามารถเข้าเข้าฝึกกับวัดนี้ได้ ทำให้วิทยากรมีใจคนฝึกหัดเพียงดูงาน อบรมผ่าน ๆ ไปเท่านั้น ยังได้ลงภาคปฏิบัติจริงด้วย

ภาคอาชีพะ ; วัดสวนแก้ว โดยพระราชธรรมนิเทศ (พระอาจารย์พะยอม กัลยาโณ) วัดนี้ก็เป็นสวนตามชื่อ เพาะปลูกพืชสวน มีมะม่วง เงาะ ทุเรียน กล้วยหลายสามารถนำไปขายนำเงินเป็นค่าแรงคนงานได้เป็นร้อยคน ถือว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านเกษตรกรรมแผนกอาชีพะไปด้วย สามารถนำไป

ต่อยอดด้วยการเดินตามรอยทฤษฎีใหม่ของในหลวงรัชกาลที่ 9 เป็นการใช้ชีวิตด้วยเศรษฐกิจพอเพียง แบ่งสันปันส่วนที่ดินในบ้านของตนเป็น 4 ส่วน (ส่วนสร้างบ้าน ส่วนบ่อน้ำ ส่วนปลูกข้าว ส่วนปลูกพืช) แม้แต่รั้วก็สามารถกินได้

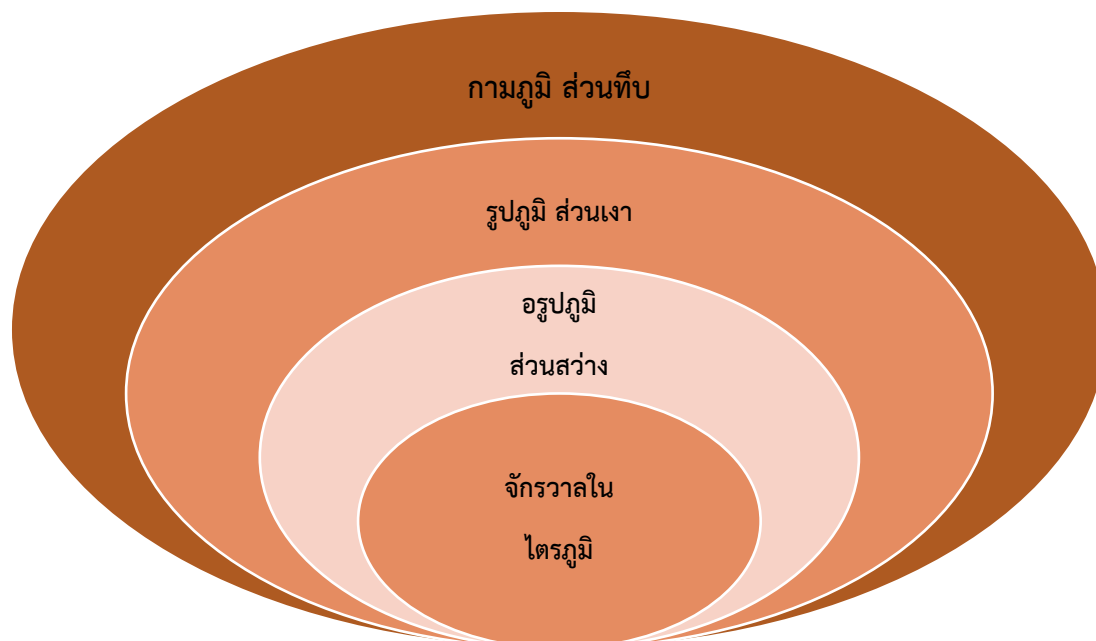
แหล่งเรียนรู้ภูมิสถาปัตยกรรมของวัด ; มาถึงตรงนี้ ปัญหาว่า จะสร้างแหล่งเรียนรู้ประจำวัดได้อย่างไร เมื่อเทียบกับวัดปัญญาบันฑิตาราม กับ สวนแก้วแล้ว จะจัดการให้มีแหล่งเรียนรู้โดยมีองค์ประกอบแหล่งเรียนรู้ ดังนี้

-อาคารแหล่งเรียนรู้ ; ด้านภูมิทัศน์ ควรจัดให้อยู่ในภูมิที่โล่งแจ้ง มีพื้นที่ใช้สอย ใช้จอตรงได้สะดวก มีน้ำดื่ม น้ำใช้ ห้องน้ำ ห้องส้วมที่สะดวก ด้านสถาปัตยกรรม ควรออกแบบให้มีเอกลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา เป็นแบบไทยเติมองค์หรือไทยประยุกต์ โดยให้มีข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ การใช้สีกระเบื้องให้เห็นเด่นชัดว่าอาคารหลังนี้อยู่ในเขตวัด ด้านจักรวาลวิทยา ควรออกแบบให้สามารถรับแสงสว่าง รับลม ได้จากด้านบนที่เป็นระเบียง กันสาด ฝ้าผนังกระจก โดยคำนึงถึงไตรภูมิในส่วนกามภูมิ จะเป็นส่วนที่ทึบคือฐานล่าง รูปภูมิ คือส่วนที่รับแสง รับลมที่น้อยกว่า เป็นลักษณะเงา ซึ่งจะเป็นลักษณะฝ้าผนังกระจกแต่มีม่านเรื่องแสง ส่วนอรุณ คือส่วนที่โล่ง สว่าง รับแสงเข้าตรง ๆ สู่พื้นล่างทุกห้องใช้สอย ถ้าเป็นกลางก็ไม่จำเป็นต้องเปิดไฟแสง อันนี้จะได้รับจากหลังคาหรือส่วนบนของอาคาร

-แหล่งข้อมูล; เป็นแหล่งบริการข้อมูลด้านเอกสารในรูปแบบหนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย เรียนข้อมูลทางสื่อวีดิทัศน์ในรูปแบบเว็บไซต์ แหล่งเรียนในลักษณะห้องสมุดหรือร้านจำหน่ายหนังสือของวัดเพื่อนำไปเขียนอ้างอิงในการศึกษาค้นคว้าเชิงประวัติศาสตร์ เนื้อหาสื่อธรรมเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรมทางจักรวาลวิทยาในรูปแบบของหนังสือ วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย ต่อไป

-แหล่งสร้างวิทยาการ; เมื่อมีแหล่งเรียนรู้ด้านเอกสาร สื่อวีดิทัศน์หรือห้องสมุดแล้ว สิ่งที่มาคือสร้างวิทยาการ ทำหน้าที่มีคฤเทศก์หรือไกด์แนะนำและให้คำบรรยายในห้องบรรยายสำหรับทัศนศึกษาของนักเรียน นักศึกษา พระสงฆ์สามเณรหรือประชาชนทั่วไป

-แหล่งทดลอง; ธรรมดาการศึกษาอาชีวะ สิ่งขาดไม่ได้คือ เครื่องมือทดลอง ถ้าเป็นการฝึกขับเครื่องบิน เครื่องมือสำคัญได้ เครื่องจำลองฝึกบิน (Flight Simulator) การฝึกสอนขับรถยนต์ จะใช้รถยนต์ฝึกขับบนถนนจริง การปลูกข้าวนาหว่าน จะทดสอบสร้างกระบวนการให้แน่ใจแล้วจึงกำหนดเป็นหลักวิชาการเป็นหลักสูตรสอนได้ ฉันทิใด แหล่งเรียนรู้อย่อมต้องมีพื้นที่ทดลอง ทดลองวัดผลออกมาเป็นคะแนนแล้วถือว่าสอบผ่านได้ ต้องมีห้องทดลอง ฉันทินั้น วิธีทำเช่นนี้ถือพัฒนาบุคลากร พัฒนาระบบ กระบวนการเรียนรู้ที่มั่นคง ยั่งยืน ถาวร ดังแผนผังนี้ ดังแผนผังนี้

แผนผัง :4.3 แสดงสัดส่วนของอาคารแหล่งเรียนรู้ที่สอดคล้องกับไตรภูมิ
ที่มา : พระครูสิริรัตนาวุธ, 26 ส.ค.62

สถาปัตยกรรมในอุดมคติที่สอดคล้องกับไตรภูมิในส่วนเปรียบเทียบ สว่าง มีด / วิชา อวิชา ที่มาจากจิตวิญญาณในธรรมกลายเป็นระดับสติปัญญาของมนุษย์และภพภูมิที่รองรับผลการกระทำของตนเอง นั่นคือ พระธาตุแก่นนคร วัดหนองแวง จังหวัดขอนแก่น ดังนี้

ภาพ :4.7 พระธาตุแก่นนคร วัดหนองแวง ขอนแก่น ลักษณะสถาปัตยกรรมที่มีคอคอยล์ลดหลั่นลงมา
ที่มา: <https://www.thailandhotelforums.com/forum> (28 ส.ค.62)

3) แนวทางอนุรักษ์ภูมิสถาปัตยกรรมฯ

คำว่า การอนุรักษ์นั้น นิยามว่า ทำให้คงอยู่ ซ่อมแซม หรือสร้างเสริมในส่วนที่ให้เกิดความสวยงาม ร่มรื่น มีสัปปายะแก่ประชาชนที่เพิ่มขึ้น ทำให้มีวัสดุอุปกรณ์คู่กายมากขึ้น เช่น รถยนต์ส่วนบุคคล หรือรถยนต์บัสที่ใช้พื้นที่เป็นหมู่คณะ จะเห็นว่า ปัจจุบันนี้สำนักงานของหน่วยงานต่าง ๆ ต้องการพื้นที่มากขึ้น เพราะนอกจากตั้งโต๊ะทำงานที่พอนั่งได้แล้ว ยังต้องใช้โต๊ะตั้งคอมพิวเตอร์ด้วย คือจากหนึ่งเป็นสองตัว ดังนั้น จึงเป็นต้องเพิ่มพื้นที่ขึ้นตาม ดังนั้นแนวทางการอนุรักษ์นี้ ใครเสนอในลักษณะนวัตกรรม ดังนี้

-นวัตกรรม : แนวทางการอนุรักษ์

คำว่า นวัตกรรม หรือ นวัตกรรม คือการสร้างขึ้นมาใหม่ การอนุญาตให้สร้างใหม่ หรือ ประยุกต์ ดัดแปลง ซ่อมแซมจนเกิดรูปทรงหรือลักษณะใหม่ขึ้นแล้วใช้ได้ดีมีประสิทธิภาพสูงหรือวิธีการปฏิบัติใหม่ๆ ที่แปลกไปจากเดิม โดยอาจจะได้มาจากการคิดค้นพบวิธีการใหม่ ๆ ขึ้นมาหรือการปรับปรุงแต่งของเก่าให้ใหม่และเหมาะสม และสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ได้รับการทดลองพัฒนาจนเป็นที่เชื่อถือได้แล้วว่าได้ผลดีในทางปฏิบัติ ทำให้ระบบก้าวไปสู่จุดหมายปลายทางได้อย่างมีประสิทธิภาพขึ้น โดยมีหลักการที่สำคัญอยู่ ๓ ประการ ที่จัดเป็นหลักพิจารณาว่าสิ่งใดเป็นนวัตกรรมทางการศึกษาหรือไม่ ได้แก่

1. สิ่งนั้นควรเป็นสิ่งที่ค้นพบหรือประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ หรือการปรับปรุงแต่งของเก่าให้ใหม่เหมาะสมกับกาลสมัยมาใช้ในวงการศึกษา เพื่อให้ระบบการศึกษาก้าวหน้าไปอย่างมีประสิทธิภาพ
2. ได้ผ่านการทดลอง การปรับปรุงพัฒนา จนเป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย
3. ได้มีการนำมาปฏิบัติจริงในวงการศึกษา

คำว่า นวัตกรรมเชิงพุทธ คือ การก่อสร้างหรือการปฏิสังขรณ์อาคารหรือถาวรวัตถุที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนาทั้งที่สร้างไว้ในวัดหรือนอกวัด เช่น พระวิหาร อุโบสถ ศาลาการเปรียญ หอระฆัง เจดีย์ บ่อน้ำ อาคารโรงเรียน อาคารโรงพยาบาล รวมถึงสร้างคนให้มีวิทยฐานะ มีอาชีพที่ดี คำว่า นวัตกรรมเชิงพุทธของพระพุทธวิถีสุมณี คือ การก่อสร้างหรือการปฏิสังขรณ์โดยพระเดชพระคุณท่านฯ นั้นเอง

-นวัตกรรมในพระไตรปิฎก/พระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎก ในส่วนพระวินัยได้กล่าวเรื่องนี้มาก ซึ่งเป็นการก่อสร้างที่มีส่วนประกอบ เช่น การฉาบ การทา การขุด การเจาะ การสลักต่าง ๆ การก่อสร้างในพระพุทธศาสนานั้นที่เห็นได้ชัดคือ พระวิหาร พระอุโบสถ เจดีย์ กุฏิสงฆ์ หอระฆังและอื่น ๆ อีกมากมาย แม้แต่กำแพงวัด ซุ้มประตูวัด ซึ่งนวัตกรรมประเภทอาคารนี้ จะเห็นได้ว่า “เมื่อครั้งอนาถปิณฑิกคหบดีมีศรัทธาไปป่าสีตวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ เข้าพระผู้มีพระภาคครั้งแรก เศรษฐีเห็นธรรมแล้ว กราบทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคพร้อมภิกษุสงฆ์ ระหว่างทางท่านอนาถปิณฑิกคหบดีได้ชักชวนประชาชนสร้างอาราม พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตนวัตกรรม” อีกกรณีหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุให้นวัตกรรมได้ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนักทำนวัตกรรมต้อง

ชวนขวยว่า ‘ทำอย่างไรหนอวิหารจึงจะสำเร็จได้เร็ว’ ต้องปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ทรุดโทรม” นัยนี้คือทำนวัตรกรรมขึ้นใหม่และหรือซ่อมแซมใหม่

นวัตรกรรมนั้น มีบริบทของการก่อสร้างนั้นมีมากมาย พระไตรปิฎกได้แจ้งเรื่องนี้ไว้โดยละเอียดจากที่พระองค์ทรงตำหนิภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงวางก้อนดิน ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงฉาบทาฝา ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงติดตั้งประตู ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงติดสายผู้อยู่ ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงติดตั้งกรอบเข็ดหน้า ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงทาสีขาว ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงทาสีดำ ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงทาสีเหลือง ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงมุงหลังคา ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงผูกหลังคา ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงติดให้หลบหลังคา ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ทรุดโทรม ไม่พึงให้นวัตรกรรมด้วยอาการเพียงขัดถู ไม่พึงให้นวัตรกรรม 20 ปี ไม่พึงให้นวัตรกรรม 30 ปี ไม่พึงให้นวัตรกรรมตลอดชีวิต ไม่พึงให้นวัตรกรรมวิหารที่สร้างเสร็จแล้ว ชั่วเวลาแห่งควนไฟ รูปใดให้ ต้องอาบัติทุกกฏ

ขณะเดียวกันพระองค์ทรงอนุญาตภิกษุทั้งหลายว่า เรานุญาตให้ภิกษุให้นวัตรกรรมวิหารที่ยังไม่ได้สร้าง หรือที่สร้างค้างไว้ ให้ตรวจดูวิหารเล็กแล้วให้นวัตรกรรม 5-6 ปี ให้ตรวจดูงานในเรือนมุงแถบเดียวแล้ว ให้นวัตรกรรม 7-8 ปี ให้ตรวจดูงานในวิหารใหญ่หรือปราสาทแล้วให้ นวัตรกรรม 10-12 ปี”

พระอรหันตสาวกตัวอย่างที่มีปฏิปทาด้ำนนวัตรกรรม เรียกตำแหน่งท่านว่า นวกัมมาธิฐฐายี ได้แก่พระมหาโมคคัลลานะ ผู้มีความสามารถในการนวัตรกรรม คือ งานก่อสร้าง พระบรมศาสดาเคยทรงมอบหมายให้ท่านรับหน้าที่ นวกัมมาธิฐฐายี คือ ผู้ควบคุมดูแลการก่อสร้างวิหารบุพพาราม ที่เมืองสาวัตถี ซึ่งนางวิสาขาบริจาคทรัพย์สร้างถวาย นับว่าท่านเป็นกำลังสำคัญของพระศาสนา ช่วยแบ่งเบาภารกิจและยังพุทธดำริต่าง ๆ ให้สำเร็จด้วยดี เพราะท่านมีฤทธิ์มีอำนาจยิ่งกว่าพระสาวกรูปอื่น ๆ จนได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดา แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง พระอัครสาวกเบื้องซ้าย โดยทรงยกย่องให้เป็นอัครสาวกคู่กับพระสารีบุตรว่า “พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา เปรียบเสมือนมารดา ผู้ให้กำเนิดบุตร พระโมคคัลลานะ เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย เปรียบเสมือนนางนมผู้เลี้ยงทารกที่เกิดมาแล้ว พระสารีบุตร ย่อมแนะนำให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล พระ มหาโมคคัลลานะ ย่อมแนะนำให้ตั้งอยู่ในคุณเบื้องสูงขึ้นไป

-นวัตรกรรมของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (พระพุทธริวงศมฺณี):-

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ โดยพระเดชพระคุณพระพุทธริวงศมฺณี ได้สร้างนวัตรกรรมต่าง ๆ มากมายทั้งที่สร้างขึ้นใหม่และปฏิสังขรณ์ของเดิมให้ใหม่มีประสิทธิภาพเช่นเดิมรวมถึงการแก้ไขปรับปรุง เปลี่ยนแปลงด้ำนนามธรรมกล่าวคือ นโยบาย วิสัยทัศน์ แผนการพัฒนางองค์กรสงฆ์ในจังหวัดพิษณุโลกซึ่งสอดคล้องกับนิยามทุกท่านที่เสนอมาแต่ต้น เช่นค่านิยามนวัตรกรรมทางการศึกษาของ รศ.ดร.มนสิข สิริธสมบูรณ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ว่า การกระทำใหม่ ๆ หรือการพัฒนาตัดแปลงจากสิ่งใด ๆ แล้วทำให้ดีขึ้น และเมื่อนำนวัตรกรรมมาใช้ในวงการศึกษาก็ เรียกว่า นวัตรกรรมการศึกษา มนสิข สิริธสมบูรณ นวัตรกรรมในด้ำนอื่น ๆ ก็เป็นลักษณะเดียวกันนี้ ซึ่งนวัตรกรรมทุกด้ำนมีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาในเรื่องนั้น ๆ เช่นแก้ปัญหาการศึกษาที่สร้างโรงเรียนขึ้นใหม่เพื่อ

แก้ปัญหาการศึกษาที่เรียน สร้างครูอาจารย์เพื่อแก้ปัญหาการศึกษาแคลนครูอาจารย์ สร้างภาระงานใน ฐานะองค์กรการศึกษาขึ้นมากเพื่อให้มีให้ดีขึ้น ดังนั้น เราสามารถแยกนวัตกรรมการของพระเจ้าพรหมคุณา เป็นรายด้าน คือ (1) ด้านการสร้าง/ก่อสร้าง (2) ด้านการปฏิสังขรณ์ (3) ด้านการจัดตั้งสถานศึกษา ตัวอย่างการบูรณปฏิสังขรณ์ องค์พระพุทธรูปชินราช ว่า การลงรักหรือถมดำเพื่อปิดทองใหม่ บางท่าน เรียกว่า พระพุทธรูปชินราช รุ่งลงรักบ้าง รุ่งปิดทองบ้าง ใช้เวลาซ่อมอยู่ประมาณ 2-3 ปี ดังความว่า “ภาพประวัติศาสตร์ เมื่อปี ๒๕๔๗ องค์พระพุทธรูปชินราชได้ถูกรื้อถอน ลอกทองเดิมอายุกว่าร้อยปีออก แล้วลงรักเพื่อปิดทองใหม่ พระรุ่นนี้จึงได้ชื่อว่า "รุ่งปิดทอง" ทางวัดบอกว่าครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๒ แห่ง กรุงรัตนโกสินทร์ ที่มีการบูรณะองค์พระพุทธรูปชินราช ครั้งแรกในสมัย รัชกาลที่ 5”

พระเจ้าพรหมคุณพระพุทธรูปชินราช ท่านมีผลงานนวัตกรรมการไว้ในพระพุทธศาสนา คือการ ก่อสร้าง การสร้าง การทำขึ้นใหม่ หรือการพัฒนาตัดแปลงจากสิ่งใด ๆ แล้วทำให้ดีขึ้นซึ่งหมายถึงการ ซ่อมแซม รวมถึงอนุมัติการก่อสร้างหรืออนุญาตให้ก่อสร้างด้วย คำว่า นวัตกรรมการนี้ยังรวมไปถึงการ บริหารจัดการองค์กรให้ทันสมัย มีวัสดุอุปกรณ์ปฏิบัติการที่รวดเร็ว มีระบบการติดต่อสื่อสารที่ทันสมัย ทันเหตุการณ์ด้วย ตัวอย่างอดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬารามราชวิทยาลัยกล่าวถึงนวัตกรรมการ ของมหาวิทยาลัยคืองานการชำระพระไตรปิฎก ฉบับของมหาจุฬาฯ ได้เป็นผลสำเร็จ จัดสร้าง พระไตรปิฎก ฉบับสากล หลายภาษา จัดสร้างพจนานุกรมพระไตรปิฎก เป็นเจ้าภาพจัดงานวันวิสาข โลกในนามประเทศไทย (วันสำคัญสากล) ร่วมตั้งองค์กรมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาโลก หรือพัฒนา ตัดแปลงจากสิ่งที่เคยมาก่อนแล้วให้ใหม่ทันสมัยขึ้นและเมื่อนำนวัตกรรมการมาใช้ในวงการศึกษาก็ เรียกว่า “นวัตกรรมการศึกษา” เป็นต้น

พระเจ้าพรหมคุณพระพุทธรูปชินราช มีผลงานนวัตกรรมการดังกล่าวข้างต้นมากมายนับจาก 30 ปี แต่ตัดยอดเอาเพียง 20 ปีตามที่คนรุ่นเราจะมองเห็นได้เอง อย่างเช่น องค์กรการศึกษาระดับหรือ แผนกต่าง ๆ ในรอบ 10 ปีนี้มีนวัตกรรมการด้านอาคารที่สำคัญคือ ร้านค้าขายของที่ฝากจากเมือง พิษณุโลกแสดงให้เห็นว่านอกจากสงเคราะห์ให้คนมีโอกาสทางการศึกษาแล้วยังสงเคราะห์ชาวบ้านให้มี แหล่งทำมาหากินด้วย การซ่อมแซมจะเห็นว่าองค์พระพุทธรูปชินราช พระวิหาร พระปรารงค์ พระเจดีย์ อื่น ได้รับการซ่อมแซมอยู่เสมอกะทั่งติดแอร์ภายในพระวิหารเพื่อบริการความสะดวกสบายใจแก่ชาว พุทธจากทุกสารทิศมากราบไหว้พระพุทธรูปชินราช ภาระงานบริการเหล่านี้ตั้งอยู่บนฐานปฏิบัติของพระ ผู้ให้ บางอย่างท่านให้ที่คนอื่นไม่มีใครให้ได้

เปรียบเทียบ ส่วนประกอบของภูมิสถาปัตยกรรมของวัด กับ จักรวาลในไตรภูมิ

ภูมิสถาปัตยกรรมของวัด	จักรวาลในไตรภูมิ
เจดีย์ประจักษ์ พระอุโบสถ พระวิหาร ประธาน	-เขาพระสุเมรุแกนกลาง
ยอดเขาพระสุเมรุ	-คติพุทธฯ คือโลกุตตรธรรม 9/วิมานเทวดา -คติพราหมณ์ คือที่สถิตของพระพรหม
คัมภีระ/เรือนธาตุ ส่วนกลางเจดีย์ประจักษ์	-บรรจุมหาธาตุแก้วจุฬามณี -ข้างเขาพระสุเมรุ-สวรรค์ 6 ชั้น
ส่วนบนคัมภีระเป็นกลีบฝักข้าวโพด	-คติพุทธคือสวรรค์ 6 คติพราหมณ์คือเขาสัตตบริภัณฑ์
ส่วนใต้ฐานเขาพระสุเมรุ	-นาคภิกขุ
ส่วนลึกของฐานพระสุเมรุ	-นรกและอสุรกาย
พระวิหารคด	-กำแพงจักรวาล องค์ประกอบส่วนที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ
กำแพงวัด	กำแพงจักรวาล
ลานหน้าพระวิหาร	-นทีสี่พันดร
ต้นไม้ ป่า ภูเขา	-เขาสัตตบริภัณฑ์ / นทีสี่พันดร
ทิศ 4 ทิศ (ทิศใต้ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก)	-ทวีปทั้ง 4 /ทิศใต้ชมพูทวีป ทิศเหนืออุตตระกुरुทวีป ทิศตะวันตก อมรโคยานทวีป ทิศตะวันออก บรูหวิเทหทวีป
ระดับชั้นคุณธรรมจริยธรรม	-ยอดเขาพระสุเมรุได้แก่ พรหม -กลางเขาพระสุเมรุ ได้แก่ สวรรค์ -ต่ำเชิงเขาพระสุเมรุ ได้แก่ มนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน เปรต -ใต้สุด คือนรก และอสุรกาย
โปกขรณี/สิ่งมีชีวิต	นทีสี่พันดร/แม่น้ำ/ปลาอานนท์กับปลาใหญ่ 6 ตัว

ตาราง ; 4.4 แสดงส่วนประกอบภูมิสถาปัตยกรรมของวัดกับจักรวาลในไตรภูมิ
ที่มา ; พระครูสิริรัตนานุวัตร, (18 ส.ค.62)

สรุปแนวทางพัฒนาวัด แยกเป็น 2 แนวหลัก ๆ คือ ย้อนสะท้อนให้เห็นภาพความมุ่งหมายของการมีวัด หรือการสร้างวัดก่อนว่า มีจุดประสงค์ใด ถ้าถือเอาการสร้างวัดพระเวฬุวันมหาวิหาร ก็สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่แสดงธรรมเป็นหลัก ซึ่งวัดมีภูมิทัศน์เป็นป่า ตั้งชื่อวัดตามลักษณะของป่า นั้น ๆ แม้ที่ประทับของพระพุทธเจ้าก็ถือว่าเป็นวัดอย่างหนึ่ง เช่น มูลคันธกุฎี บนยอดเขาคิณชุกกุฎ และสารนาถ ถ้าถือตามผู้ถวายที่ดินเพื่อสร้างวัดขึ้นสำหรับเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและแสดงธรรม ก็อย่างเช่นวัดเชตะวันมหาวิหาร นั่นคือการสร้างวัดสมัยพุทธกาลนั้นมุ่งภูมิทัศน์ที่ร่มรื่นมากกว่าความงามทางสถาปัตยกรรม สมัยไทยโบราณนิยมสร้างวัดในป่า ในสวน ดังมีชื่อว่า วัดป่ามะม่วง วัดป่าเลไลยก์ วัดต้นแก้ว เป็นต้น แต่สมัยปัจจุบัน นิยมสร้างที่ผสมผสานโดยมุ่งเน้นภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมมาพร้อม ๆ กัน เช่น วัดพระศรีฯ และวัดต้นแก้วก็สร้างพระวิหารหลวง สร้างพระเจดีย์ประจักษ์ก่อน ดังนั้นแนวทางพัฒนาต้องวางแผนผัง โครงสร้าง แบ่งเขต ลักษณะให้ได้ตามหลักของภูมิหลังเป็นแม่แบบ เพื่อคงอุดมคติการสร้างวัด

อนึ่ง การศึกษาเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะสอนเรื่องศาสนาตามหลักไตรสิกขา ซึ่งแปลว่าการศึกษาเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา คำสอนของพระพุทธเจ้าสรุปลงในไตรสิกขานี้ มีผลให้ผู้นับถือพระพุทธศาสนาต้องศึกษาตลอดชีวิตตามชื่อไตรสิกขา ดังนั้น ข้อสำคัญของการวัดคือ สร้างแหล่ง

เรียนรู้ ที่ดียิ่งขึ้นคือ กำหนดไว้ในหลักสูตรตั้งแต่มัธยมถึงอุดมศึกษามากไปกว่าที่จะรู้จักเพียงไตรภูมิ พระร่วงเท่านั้น

ในส่วนของการอนุรักษ์ที่มีส่วนให้เกิดการพัฒนานั้นก็ใช้แนวทางนวัตกรรม คือสร้างเสริม ต่อเติมชิ้นใหม่ บูรณะของเก่า จัดการพื้นที่รองรับพหุชนให้สะดวกสบายมีสัปปายะในด้านต่าง ๆ แม้จัด บุคลากรไปอำนวยความสะดวก บริการให้ความรู้ บริการที่กิจกรรมเนื่องด้วยบุญ ทาน ศิล ภาวนา ต่อเนื่องด้วย ดังตารางนี้

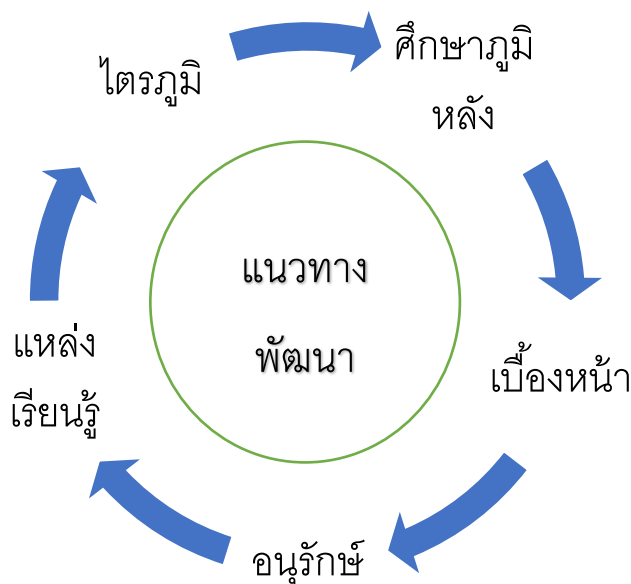
แผนผังสรุปแนวทางการพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

วัดต้นแบบ			แนวทาง
สมัยพุทธกาล	สมัยไทยโบราณ	สมัยไทยปัจจุบัน	การพัฒนา
นิยมสร้างวัดใน อุทยาน เขิงเขา หน้าถ้ำ ยอดเขา ไม่เน้น สถาปัตยกรรม เช่น เวฬุวันมหา วิหาร เขตะวัน มหาวิหาร มูล คันธกุฎี แม้แต่วัด วิหารบุพผาราม ของนางวิสาขาที่ บริจาคทรัพย์ เครื่องประดับ สร้างถวายเป็น ลักษณะเป็นสวน ดอกไม้	สมัยกรุงสุโขทัย ยังนิยม สร้างวัดในป่า ในส่วน เช่นวัด วัดป่ามะม่วง วัด อัมพวัน วัดป่าเลไลยก์ มี อิทธิพลให้แบ่งสายการ ปกครองพระสงฆ์เป็นสาย ความวาสี และอรัญวาสี แม้แต่ไทยโบราณสมัย กลางกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ นิยมสร้างวัดที่สมบุรณ์ สถาปัตยกรรมแสดงไตร ภูมิครบถ้วนแล้ว เช่น วัด เบญจมบพิตร กรุงเทพฯ	นับแต่สมัยต้นกรุง รัตนโกสินทร์ เป็นต้นมา พระเจ้าแผ่นดินสร้างวัด ในกรุง เช่น วัดมหาธาตุฯ วัดพระเชตุพนฯ บริวาร ของวัดพระศรีรัตนศาสดา ราม (วัดพระแก้ว) กรุงเทพฯ ก็มี สถาปัตยกรรมที่สมบุรณ์ แบบตามหลักไตรภูมิ มี ภูมิทัศน์แบ่งเขต พุทธาวาส สังฆาวาส ธรรม มาวาส พื้นที่บริการสังคม และพื้นที่สร้างจิต วิญญาณครบถ้วนแล้ว นอกจากนี้ สำนักสงฆ์ เท่านั้นที่ไม่เน้น สถาปัตยกรรมเต็ม รูปแบบตามหลักไตรภูมิ	1. แบ่งเขต -พุทธาวาส -สังฆาวาส -ธรรมาวาส -พื้นที่บริการสังคม -พื้นที่สร้างจิตวิญญาณ -จัดระบบพื้นที่แบะสาธารณูปการ 2. อนุรักษ์ -สร้างเพิ่ม -ต่อเติม -บูรณะ -เพิ่มความรื่นรมย์ -เพิ่มหลักสัปปายะ 3. อาคารแหล่งเรียนรู้ -ข้อมูลเอกสาร / วีดีโอ /ภาพถ่าย/ เว็บไซต์ -หลักสูตรการศึกษาาระดับมัธยมถึง อุดมศึกษา -โครงสร้างแหล่งเรียนรู้แบบปิรามิด มี 3 ชั้นใหญ่ๆ เรียวขึ้นไปเพื่อรับแสง

แผนผัง :4.5 สรุปแนวทางการพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, 25 ส.ค.62

แผนผัง : 4.4 แสดงกระบวนการพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมตามจักรวิทยาในไตรภูมิ

ที่มา : พระครูสิริรัตนานวัตร, 26 ส.ค.62

4.4 องค์ความรู้จักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

ผู้วิจัยกำหนดองค์ความรู้เรื่องภูมิสถาปัตยกรรมของวัดทั้งสองแห่งไว้ 3 ระดับคือ (1) องค์ความรู้ระดับข้อมูล (3) องค์ความรู้ระดับความรู้ (3) องค์ความรู้ระดับปัญญา โดยแยกอธิบายได้ 2 แบบ ดังนี้

- 1) องค์ความรู้ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา 3 ระดับ
- 2) แผนผังกระบวนการสร้างองค์ความรู้ตามหลักจักรวาลในไตรภูมิ

1) องค์ความรู้ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา 3 ระดับ

ผู้วิจัยกำหนดสร้างองค์ความรู้เป็น 3 ระดับ คือ ความรู้ระดับเบื้องต้นหรือระดับรู้เรื่องราว ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ระดับความรู้เหตุผล โยนิโสมนสิการ และองค์ความรู้ระดับปัญญาที่สามารถสื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่เกิดผลและข้ามพ้นทุกปัญหาได้ มีรายละเอียด ดังนี้

องค์ความรู้ระดับที่ 1 ; ข้อมูล

องค์ความรู้ระดับข้อมูลนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษามาแต่ต้นตามที่แสดงไว้เป็นแนวคิดในจักรวาลวิทยา (บทที่ 2) ทั้งในเรื่องสำรวจภูมิทัศน์สถาปัตยกรรมของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุและวัดอินทราวาส ซึ่งวัดพระศรีฯ ทั้งแสดงความสัมพันธ์กับภพภูมิในแบบคำบรรยายและแผนผัง ในที่นี้จะเน้นลงไปว่า ความรู้ระดับข้อมูลแสดงให้เห็นว่า มีพื้นที่ ๓ ส่วนหลัก ๆ คือ ส่วนพุทธาวาส ส่วนสังฆาวาส และ ใน

ส่วนภูมิทัศน์นั้นเป็นส่วนของทิศทางตามภูมิศาสตร์ 4 ทิศ โดยมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง คือ คือ ทิศเหนือ (N) ทิศใต้ (S) ทิศตะวันออก (E) และทิศตะวันตก (W) และทั้ง 4 ทิศนี้สัมพันธ์กับไตรภูมิชนิดกามภูมิในส่วนที่เป็นสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช คือ

1. ทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุ ที่สถิตของท้าวธตรัฐ ห้วหน้าปกครองเหล่าคนธรรพ์เทวดา ในฐานะดุริยเทพแห่งดนตรีสาย
2. ทิศใต้ ที่สถิตท้าวของวิรุพหก ห้วหน้าปกครองเหล่ากุมภัณฑ์เทวดา
3. ทิศตะวันตก ที่สถิตของท้าววิรูปักษ์ ห้วหน้าปกครองนาคเทวดา
4. ทิศเหนือ ที่สถิตของท้าวกุเวร หรือ ท้าวเวสสุวรรณ ห้วหน้าปกครองยักษ์เทวดา

ข้อมูล ; ภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรม วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

ภาพ ; 4.8 แสดงถ่ายภาพมุมสูงวัดพระศรีฯ
ที่มา ; หนังสือวัดพระศรีฯ เม.ย.-พ.ค. ๒๕๖๐

ความสอดคล้องจักรวาลวิทยา

ภาพภูมิสถาปัตย์ฯ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก ภาพถ่ายทั้ง 3 ส่วนบนนี้ แสดงความสอดคล้องโครงสร้างและแผนผังภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมของวัดพระศรีฯ ซึ่งจะเห็นว่า ศูนย์กลางวัดจะมีเจดีย์ปรางค์ ซึ่งจะสถานะของวัดว่า วัดที่พระเจ้าแผ่นดินสร้าง วัดที่มีพระบรมสารีริกธาตุชื่อว่า สุตันตสุคันธธาตุ ในส่วนขององค์เจดีย์นี้จะแสดงภพภูมิ นั่นคือ ส่วนฐานจะเป็นชั้นสังสารวัฏหรือส่วนของสัตว์โลกอาศัย สูงขึ้นเป็นส่วนกลาง จะเป็นส่วนคัพภธาตุหรือเรือนธาตุสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ รอบนอกจะเป็นจะเป็นซุ้มจารณา 4 ซุ้ม ซึ่งแสดงถึงจัตุโลกบาลที่มีท้าวจัตุโลกบาลประจำอยู่แต่ละทิศ โดยทิศตะวันออก ที่สถิตเพื่ออารักขาของท้าวธตรัฐ โดยเป็นห้วหน้าเหล่าคนธรรพ์เทวดาในฐานะดุริยเทพแห่งดนตรีสาย ทิศใต้ ที่สถิตเพื่ออารักขาท้าวของวิรุพหก ห้วหน้าปกครองเหล่ากุมภัณฑ์เทวดา ทิศตะวันตก ที่สถิตเพื่ออารักขาของท้าววิรูปักษ์ ห้วหน้า

ปกครองนาคเทวดา ทิศเหนือ ที่สถิตเพื่ออารักขาของท้าวภูเวร หรือ ท้าวเวสสุวรรณ หัวหน้าปกครองยักษ์เทวดา เช่นอาหวกยักษ์ที่มีอาวุธคือฝ้ายันต์โปกศิระชะ

ส่วนอื่น ๆ รอบ ๆ เจดีย์ปราสาท คือ ด้านหน้าของวัดจะเป็นพระวิหารพระพุทธชินราช ซึ่งเป็นองค์ประธานของวัด เป็นองค์ริเริ่มของวัดที่สร้างพร้อมกับวัดโดยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท (พระยาสิทธิ) รัชกาลที่ 6 ราชวงศ์พระร่วง กรุงสุโขทัย สร้างเมื่อ พ.ศ. 1900 มีโครงสร้างและสถาปัตยกรรมอื่น ๆ คือ พระวิหารพระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา และพระวิหารคด องค์พระพุทธชินราชจะสอดคล้องกับภูมิศาสตร์โดยทิศนี้จะมีแม่น้ำน่านไหลผ่าน แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ ความร่มเย็น สอดคล้องกับศาสนาพราหมณ์ที่สร้างสระน้ำไว้หน้าโบสถ์พราหมณ์หรือปราสาทที่สถิตของเทพเจ้า พระพรหม พระนารายณ์ พระศิวะ ก็จะมีสระน้ำอยู่ด้านหน้าปราสาทเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์โลก ดังเช่น ปราสาท 3 องค์ที่จังหวัดลพบุรีหรือนครวัด นครธม ประเทศกัมพูชา

ด้านทิศตะวันออกของพระปราสาท คือพระวิหารอัฐฐารส พระอุโบสถ วิหารพระเจ้าเข้านิพนพาน วิหารหลวงพ่อดัง หลวงขาว มณฑป นอกออกมาเป็นเขตสังฆาวาส บริเวณหน้าเขตสังฆาวาสเป็นเขตธรรมาวาส ซึ่งเป็นพื้นที่ทางสังคมหรือพื้นที่ใช้สอย เช่น ที่พักยวดยานพาหนะเพื่อมากราบไหว้พระพุทธชินราช จัดกิจกรรมแสดงศิลปวัฒนธรรม กิจกรรมสมโภชพระพุทธชินราช กิจกรรมแสดงสินค้าพื้นบ้านเพื่อเป็นของฝากจากเมืองพิษณุโลก เป็นต้น

ข้อมูล ; ภูมิสถาปัตยกรรมวัดอินทราวาส (ต้นแก้ววัน)

ภาพ ;4.9 แสดงวัดโครงสร้างและแผนผังวัดต้นแก้ววัน
ที่มา ; หนังสือวัดต้นแก้ววัน (อินทราวาส), มกราคม ๒๕๖๒

ความสอดคล้องภูมิสถาปัตยกรรมของวัดต้นแก้ววัน กับ จักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

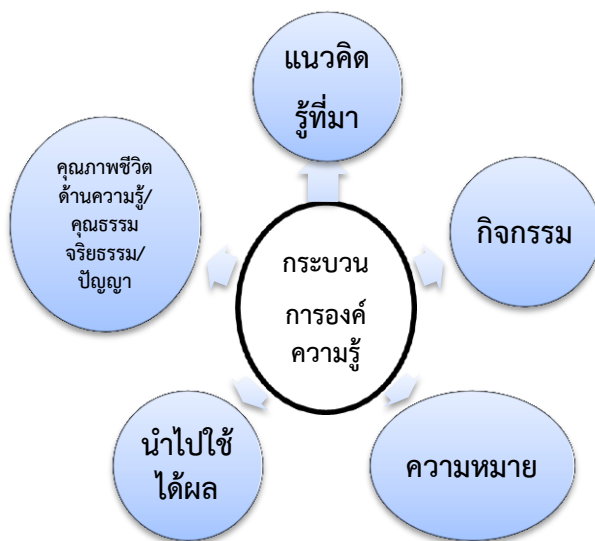
ภาพข้างต้นนี้แสดงถึงความสอดคล้องภูมิสถาปัตยกรรมของวัดต้นแก้ววันกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ โดยวัดแห่งนี้มีภูมิทัศน์แยกเป็น เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตธรรมาวาส ในเขตพุทธาวาสประกอบด้วยพระวิหาร ในฐานะองค์ประธานในวัดนี้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีโครงสร้างสถาปัตยกรรมเป็นหลังคา 3 ชั้น ลักษณะทรงไทยล้านนาโบราณ ทางเข้าบันไดพญานาค 3 ข้าง ประกอบด้วย

วิหารคดซึ่งล้อมพระวิหารด้านข้างสองข้างและด้านหลัง ส่วนด้านหน้าเปิดไว้ ที่สำคัญคือ ศาลาจัตุรมุข ซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้าพระวิหารซีกขวา สำหรับประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเพื่อพักสงฆ์ของชาวเมือง จากการแห่รอบเมืองเพื่อขึ้นสู่ตอยสุเทพ เชียงใหม่ต่อไป ความสอดคล้องกับไตรภูมิ คือศาลาจัตุรมุข สถาปัตยกรรมทรงไทยล้านนา หมายถึงสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ที่มีท้าวมหาราชทั้ง 4 คุ่มครองดูประจำทิศทั้ง 4 เทียบได้กับแม่ทัพทางทหารที่มี 4 ภาค ในปัจจุบัน

เขตสังฆาวาส ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของพระวิหาร มีศาลา กุฏิพระสงฆ์ กั้นด้วยกำแพง มีประตูถึงพระวิหารได้โดยสะดวก ในส่วนเขตธรรมาวาสวัดนี้ ด้านหน้าพระวิหารจะเป็นพื้นที่โล่ง พื้นที่เปิดสำหรับเป็นพื้นที่ทางสังคมทำกิจกรรมทำบุญ พิธีบุญในเทศกาลประเพณีต่าง ๆ เช่น พิธีสมโภชพระบรมสารีริกธาตุเพื่อสงฆ์ของชาวเมืองเชียงใหม่

องค์ความรู้ระดับที่ 2 ; ความรู้

องค์ความรู้ระดับความรู้นี้ ผู้วิจัยมุ่งให้รู้หารายละเอียดของจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาในรูปแบบของไตรภูมิที่แสดงออกทางภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมนี้ จะสามารถสร้างเป็นองค์ความรู้ได้อย่างไร ประเด็นสำคัญคือ คำว่าองค์ความรู้คืออะไร ผู้วิจัยให้นิยามว่า ต้องอยู่ในกลุ่มความรู้ที่รู้ทั้งที่มา การทำงาน ผลสัมฤทธิ์ และการนำไปใช้ที่ได้ผลสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตทุกด้าน นี้เอง ดังนั้น คำว่าองค์ความรู้จึงมีกระบวนการ ดังนี้

แผนผัง :4.5 แสดงกระบวนการสร้างองค์ความรู้ด้านภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรม
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (30 พ.ค.62)

ความรู้ที่มาจาก

การรู้ที่มาจากเรื่องนั้น ๆ เป็นความจำเป็นเพราะนั่นหมายถึงเหตุผลที่จะแสดงถึงปัญหาของผู้ศึกษาและปฏิบัติตาม เช่นเดียวกับศรัทธา ซึ่งตัวของศรัทธาเองนั้นตั้งอยู่แล้ว แต่ก็มีปัญหาว่า ศรัทธานั้นเป็นศรัทธาที่เชื่อเท่านั้นหรือศรัทธาที่วิพากษ์ได้ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ศรัทธาที่วิป

ยุติด้วยปัญญาหรือศรัทธาสัมปยุตต์ด้วยปัญญา มักเปรียบเทียบศรัทธานี้ว่า ศรัทธาที่วิปยุตต์ด้วยปัญญา คือศรัทธาตาบอด ส่วนศรัทธาที่สัมปยุตต์ด้วยปัญญา คือศรัทธาตาดี

คำว่า ตรัสรู้ คำนี้ใช้กับพระพุทธเจ้าเท่านั้น ถ้าจะให้อธิบายคำนี้ก็ยาก แต่ก็รู้กันว่ารู้ชนิดที่รู้พิเศษที่คนอื่น ๆ สามัญรู้ไม่ถึง รู้ได้กับตัวเองในใจในภาษาไทยเราได้แค่นี้ แต่ถ้าย้อนไปภาษาอังกฤษที่ใช้กับคำนี้ คือ **Enlightenment** แปลว่า การทำให้เกิดแสงสว่าง มาจากรากศัพท์ที่ว่า light แปลว่า ส่องสว่าง สว่าง หรือดวงไฟที่ให้แสงสว่าง คำนี้ประกอบด้วย คำนำหน้า คือ en คำตามหลัง 2 คำ คือ en+ment ใช้คำนี้กับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แปลว่า การรู้แจ้งในอริยสัจ 4 อย่างไม่มีอะไรสงสัย ความรู้ด้วยญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างตามที่พระองค์รายงานปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ และแสงสว่างนี้เปรียบด้วยปัญญาที่สร้างเป็นสถาปัตยกรรมเปลวเพลิงบนพระเศียรของพระพุทธรูป ตามพระพุทธพจน์ที่ว่า ปัญญา โลกสมิ ปชโชโต ปัญญาเปรียบแสงสว่างในโลก ดังภาพนี้

ภูมิทัศน์ การที่วัดไทยส่วนมากที่สามารถจัดการให้มีภูมิทัศน์ของวัดได้ ส่วนใหญ่แล้วจะเลือกสร้างภูมิทัศน์ที่เป็นสังเวชนียสถาน 4 ตำบล ตัวอย่าง วัดปัญญานันทาราม ก็จำลองสังเวชนียสถาน 4 ตำบลไว้ในเนื้อที่ของวัดส่วนหนึ่ง บนเนื้อที่ภูมิทัศน์เหล่านี้จะมีสถาปัตยกรรมสังเวชนียสถาน 4 ตำบลจำลอง คือ อาคารที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน เจดีย์ตรัสรู้ ภาพปั้นเบญจวัคคีย์ และเจดีย์ที่แสดงปฐมเทศนา นอกจากนี้ยังมีเสาหินอโศกด้วย ภายในวัดนี้มีลานหินโค้งสำหรับทำบุญตักบาตรแทนศาลาในวัดทั่วไป ดังภาพสังเวชนียสถาน 4 ตำบล นี้

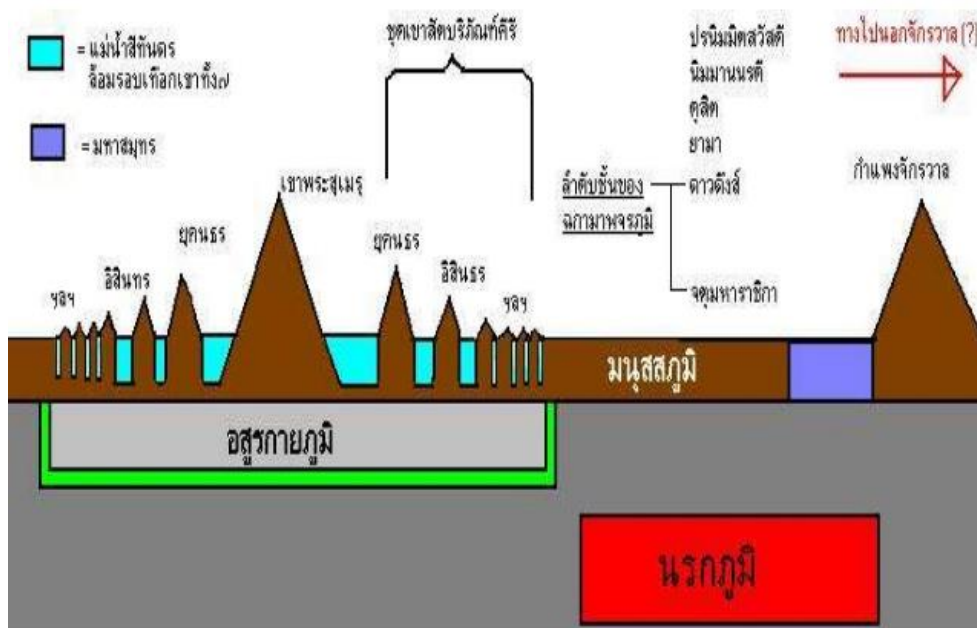

ภาพ :4.10 แสดงภาพสังเวชนียสถาน 4 ตำบลที่ในฐานะตำบลแห่งภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรม
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (2 พ.ศ.62)

ภูมิทัศน์ ที่วัดต่าง ๆ นิยมสร้างให้มีกันคือ การย้อนอดีตของวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา คือ เวฬุวันมหาวิหาร หรือสวนไผ่ ซึ่งที่นี่เป็นที่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ในเดือนมาฆมาส ซึ่งชื่อวิหารนี้ก็ตั้งตามภูมิประเทศที่เป็นต้นไผ่ จะเห็นวัดตามชนบทนั้น ตั้งชื่อตามสภาพแวดล้อมทางภูมิประเทศ เช่น

วัดหนองไผ่ล้อม วัดหนองบัว วัดโคกสี วัดนาลานข้าว วัดป่าสน วัดป่าจิว วัดคลองเมือง วัดบึงพระ วัดทะเลแก้ว วัดหนองอ้อ เป็นต้น ดังแผนผัง ดังนี้

องค์ประกอบของจักรวาล

แผนผัง :4.6 แสดงส่วนประกอบของจักรวาลในไตรภูมิ
ที่มา : หนังสือไตรภูมิ, (2 พ.ศ.62)

ความรู้กิจกรรม

กิจกรรมคือการทำงาน การดำเนินการปฏิบัติการของเรื่องหรือสิ่งนั้น ๆ ในที่นี้ให้รู้ว่า พื้นที่วิจัยแห่งที่ 1 คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ ได้ดำเนินการสร้างภูมิของวัดให้สวยงาม โดยปลูกต้นไม้ริมถนน ริมรั้ว สร้างสวนหย่อมหน้าพระวิหารอัฐฐารส จะเห็นว่า ใครก็ตามที่เข้ามานมัสการแล้วถ่ายรูปติดตัวไปไว้ดูจะภาพจะติดดอกไม้ต่าง ๆ ไปด้วย จากนั้น ก็ไปถ่ายรูปรอบ ๆ พระวิหาร โดยถ่ายรูปติดแม่น้ำน่าน สะพานสมเด็จพระนเรศวร ศาลากลางเมือง ศาลากลางจังหวัด และศาลจังหวัดพิษณุโลก

กิจกรรม การดำเนินงานที่มีอยู่ในปัจจุบันนั้นสืบเนื่องจากการสร้างขึ้นในอดีต เช่นพระสร้างพระพุทธชินราช ก็สร้างมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 1900 ถึงบัดนี้อายุได้ 662 ปีแล้ว ก็แสดงว่ามีกิจกรรมดำเนินการเรื่อยมา มิฉะนั้น ก็จะไม่สิ้นสุดไปไร้ร่องรอยจนประวัติศาสตร์ขาดไปหรือสูญไปก็ได้ วัดต้นแก้วสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2399 ถึงบัดนี้ ก็อายุ 163 ปีแล้ว และปัจจุบันก็พัฒนาปรับสภาพภูมิทัศน์ให้ดูสะอาดตา มีต้นตาล ถนนหนทางก็ดูสวยงาม ซึ่งเจ้าอาวาสกล่าวว่า หน้าวัดฝั่งถนนด้านข้างถนนนั้น เป็นอุทยานพื้นที่โล่ง แต่รอบ ๆ อุทยานนี้มีต้นตาลเรียงรายอยู่หนาแน่น และมีบ่อน้ำอยู่หน้าวัดตามคติโบราณของพราหมณ์และพุทธด้วย สอดคล้องตามคติโบราณที่ว่า พระพุทธรูปหรือพระวิหาร พระอุโบสถนั้น จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือไปทางแม่น้ำ เป็นต้น ดังภาพนี้

ภาพ :4.11 แสดงภาพภูมิทัศน์จากต้นตาลหน้าวัดต้นเกว่น ที่ปลูกไว้เพื่อความร่มรื่น ตามอุดมคติของวัด
ที่มา : พระวิฑูรย์ ปภสสโร, มี.ค. 2562

ความรู้ความหมาย

สถาปัตยกรรมใดๆ เมื่อรู้ที่มาแล้ว ประการต่อไปคือความหมายเป็นเรื่องที่ต้องรู้ เพราะคงไม่มีช่างใด ๆ ที่สร้างสถาปัตยกรรมขึ้นโดยไม่รู้ความหมายว่าสื่อถึงอะไร บนหลังคาพระอุโบสถนั้น ศิลปกรรมทางพุทธศาสนาก็จะทรงไว้ซึ่งสัญลักษณ์ที่จะแสดงจำลองสัตว์ป่า หิมพานต์ เช่น ครุฑ ยุกตนาค กินรี ไบระกา หางหงษ์ สิงห์โต ช้าง ลิง เช่น เสาคินโศก จะมีสัตว์ที่ฐานสิงห์ 5 ชนิดและใช้รางวัลผู้นำศีลธรรมที่ทางรัฐบาลร่วมกับคณะสงฆ์จัดมอบให้แก่ผู้ผ่านการคัดเลือกประจำปี ดังเช่นภาพนี้

ภาพ : 4.12 แสดงตัวอย่างภาพเสาค้ำสิงโศก ที่มีสัตว์ 4 ชนิดอยู่ที่ฐานสิงห์ 4 เศียร ที่สื่อความหมาย
ที่มา : พระวิฑูรย์ ปภสสโร, (22 พ.ค.62X

ภาพแกะสลักบนยอดเสาค้ำเสาค้ำสลัก รูปสิงโต 4 หัว นั่งหลังชนกัน ซึ่งอยู่ในลักษณะคำรามหรือเปล่งสีหนาท แต่เดิมมีธรรมจักรตั้งอยู่บนหลังของสิงห์ทั้ง 4 เป็นลักษณะสิงห์แบกธรรมจักร ซึ่งมี

24 ที่ ธรรมจักร คือ เครื่องหมายทางพระพุทธศาสนา เท่ากับจำนวนปฏิจกสมุปบาท ทั้งขบวนการเกิด และขบวนการดับ (ทุกข์) ระหว่างรูปธรรมจักรแต่ละด้านมีรูปสัตว์สำคัญ 4 ชนิด เรียงไปตามลำดับ คือ "ช้าง" หมายถึง การเสด็จลงสู่พระครรภ์ (พระมารดาสุบินเห็นช้างเผือก) หรือ ปัญญาชาญฉลาด สุขุมเยือกเย็น "โค" หมายถึง ทรงได้ปฐมฌาน (ขณะพระบิดาทรงทำพิธีแรกนาขวัญ) หรือ ความแข็งแรง อดทน "ม้า" หมายถึง การทรงม้าเสด็จออกผนวช หรือ ฝ่าเท้าอันรวดเร็ว "สิงโต" หมายถึง การแสดงธรรมจักร ซึ่งเปรียบเหมือนการปลงสีหนาท หรือการคำรามของพญาราชสีห์ สร้างความยำเกรงแก่สรรพสัตว์ และอาจหมายถึง พลังกำลังอันมหาศาล สัตว์ผู้ทรงความยิ่งใหญ่นี้จะคอยเฝ้าพระธรรมจักรให้ดำรงอยู่ ส่งเสียงสีหนาทกึกก้องไปทั่วชมพูทวีป รองลงมาจากรูปสัตว์สำคัญทั้ง 4 นั้น เป็นรูปกลีบบัว อันเป็นดอกไม้ประจำพระพุทธศาสนา หรือความบริสุทธิ์ นั่นเอง

ความรู้การนำไปใช้ที่ได้ผล

สิ่งที่จะได้ชื่อว่าองค์ความรู้ นั้น จะต้องเป็นทฤษฎี ทนต่อการพิสูจน์ และยอมรับว่าดีจริงจึงจะยืนหยัดถูกปฏิบัติสืบมาได้และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทางสังคม หรือด้านใดก็ได้ที่สมควร เช่น เสาหัวลิงโศก สามารถนำมาเป็นรางวัลแก่ผู้นำทางศีลธรรมได้ สิ่งที่น่าไปใช้นี้ แม้แต่หุ่นผีตาโขนก็ถือว่าเป็นปริศนาธรรมที่จะจรรโลงศีลธรรมได้ที่แฝงมากับประเพณีสงกรานต์ ดังความว่า

คำว่า ผีตาโขน นี้ น่าจะเพี้ยนมาจากคำว่าผีตาคน คือคนที่แต่งตัวน่ากลัวเพื่อให้มองว่าเหมือนผีมากที่สุด เรื่องนี้มีอยู่ว่า เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ ชาวบ้านทางภาคอีสานหรือจังหวัดพิษณุโลกบางพื้นที่จะมีการละเล่น โดยตอนกลางวัน หนุ่มสาวจะนำน้ำอบน้ำหอมมาสร้างพระพุทธรูปในวัดและสร้างน้ำพระสงฆ์ เมื่อถึงเวลากลางคืนหนุ่มสาวก็ประดิษฐ์ประสาตดอกไม้ขนาดใหญ่ หามแห่ไปรอบ ๆ วิหารในวัด ผู้คนที่ทั้งหลายก็แห่แหนกันด้วยความสนุกสนาน มีเต้น ฟ้อน รำ พราเพลงกันยกใหญ่ ว่าแล้วก็ธรรมดาที่มีความสุข ความทุกข์ก็มาคู่กัน ขณะที่คนกำลังสนุกสนานนั้น จะมีคนแต่งกายให้เหมือนผีในจินตนาการของตน แต่นิยมทำหน้ากากแต่งตัวให้น่าเกลียดน่ากลัวชนิดที่ว่าใคร ๆ เห็นแล้วตกใจกลัว วิ่งหนีไป ผีตาโขนนี้ก็จะปรากฏตัว ทำเอาคนที่กำลังสนุกสนานนั้นตกใจกลัววิ่งหนีโดยสัญชาตญาณ ดังนั้น คนโบราณจึงต้องเตือนลูกหลานเสมอว่า อย่าสนุกสนานลืมตัว ต้องผีตาโขนจะมาหรือคนทีสนุกสนานด้วยความประมาท ต้องมีสติหาทางหนีที่ไต่ไว้ด้วย

เมรุ/เมรุมาศ มีลักษณะเป็นยอดสูงคล้ายภูเขา เมรุ คือเมรุราชกุมาร ส่วนเมรุมาศ คือเมรุหลวงตั้งอยู่ศูนย์กลางคือท้องสนามหลวงสำหรับถวายเพลิงพระเจ้าแผ่นดิน ที่สำคัญคือเมรุ เป็นศูนย์กลางจักรวาล ที่กำหนดให้มนุษย์สามารถกำหนดแห่งที่ของตนได้ เขาจะทราบโดยอัตโนมัติว่า ตนมีสิทธิ์ หน้าที่ และจะต้องมีหน้าที่ จะต้องปฏิบัติเช่นไรกับสิ่งรอบตัวทั้งธรรมชาติ สิ่งมีชีวิต บุคคล สัตว์ สิ่งของ ไปจนถึงสิทธิ์และหน้าที่ต่อสังคมทั้งในโลกสามัญและโลกศักดิ์สิทธิ์อันเป็นเป้าหมายของชีวิตในอุดมคติ

ความรู้คุณค่า/คุณลักษณะ/เป้าหมาย

คำว่าคุณลักษณะหรือเป้าหมายที่เพิ่มขึ้น เสริมขึ้น มีผลส่งผลให้ชีวิตมีสุขลักษณะ เข้าใจโลก เข้าใจสังคม ท้ายสุดก็มีความสุขสงบ สันติสุขในสังคม ส่วนคุณภาพชีวิตก็ลักษณะเดียวกันนี้ ซึ่งมีได้หลายในหลายลักษณะ เช่นว่า กินดี อยู่ดี สุขภาพดี เศรษฐกิจดี สังคมดี มีความสุขสงบ คือมีพร้อมสรรพ แต่คุณภาพชีวิตที่จะขาดไม่ได้อย่างหนึ่ง คือ ความรู้ ที่ถือว่าเป็นคุณภาพพื้นฐานที่ทุกคนต้องมี ยิ่งในโลกปัจจุบันด้วยแล้วหากอ่านไม่ได้ เขียนไม่ออกก็เป็นเรื่องใหญ่ เพราะจะสะท้อนถึงการพัฒนาประเทศจะไปไม่ถึงระดับ 4.0 โดยแบ่งคุณลักษณะความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาเชิงพุทธไว้ว่า

1. ความรู้ ; คุณค่า/คุณลักษณะ/เป้าหมายจักรวาลวิทยา
2. ความรู้ ; คุณธรรมจริยธรรมในภูมิสถาปัตยกรรม

1. ความรู้ ; คุณค่า/คุณลักษณะ/เป้าหมายจักรวาลวิทยา

ถ้าพูดถึงองค์รวมความรู้ในพระพุทธศาสนาแล้ว ต้องรู้คำว่า ไตรสิกขา เพราะไตรสิกขา จะเป็นคำรวมของคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ทั้งหมด ซึ่งจะพัฒนาชีวิตทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านกาย คือ การกระทำที่ไม่ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม ด้านวาจา ไม่พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ด้านสมาธิ จะช่วยพัฒนาชีวิตด้านจิตที่บริหารอบรมด้วยสติปัญญาทั้ง 4 มีกาย เวทนา จิต ธรรม มีจิต 6 ที่สมดุลซึ่งได้รับการแก้ไขเรียบร้อยแล้ว อย่างเช่น คนที่มีโรคจิตมากก็ได้รับการแก้ไขด้วยอสุภกรรมฐาน โทสจริตมากแก้ด้วยเมตตา โมหจริตแก้ด้วยปัญญา วิตกจริตแก้ด้วยสมาธิ ศรัทธาจริตแก้ด้วยอาณาปานสติ และพุทธจริตแก้ด้วยมรณานุสติ และด้านปัญญา ที่รู้เข้าใจทั้งชีวิต ที่มาที่ไปในคติต่าง ๆ ของชีวิต ภูมิที่จะต้องสำรวจรับผลการกระทำของมนุษย์ ทำดีก็มีสวรรค์ชั้นต่าง ๆ รองรับ ทำชั่วก็มีนรก เปรต อสุรกาย วินิบาต เดรัจฉาน รองรับ แม้จะอยู่ในระดับโลกีย์ซึ่งเราอาจหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ตามแต่เราต้องรู้ ส่วนระดับโลกุตระแม้เราจะไม่ถึงแต่ก็ต้องรู้สภาพการณ์ คือสิ่งที่เรารู้นั้น ไม่จำเป็นต้องไปทุกที่ เช่นเดียวกับประเทศอเมริกาที่บางท่านไม่เคยไป แต่จะปฏิเสธว่า ไม่มีไม่ได้ ต้องบอกว่ามี เป็นต้น ดังนั้น เกี่ยวกับภูมิแล้วถ้าเรารู้ได้ก็จะรู้คำสอนของพระพุทธเจ้าได้ดีอีกทางหนึ่ง เช่นเดียวกับ พระยาลีไท ซึ่งพระองค์สามารถศึกษาเรียนรู้พระไตรปิฎกผ่านภาษาบาลีได้เป็นอย่างดี จึงได้รับสมญานามว่า “พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก” และในพระไตรปิฎกนั้น พระองค์ได้ศึกษาเรียนรู้ภาษาบาลีจึงทำให้เข้าใจและแตกฉานในคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างดี จึงได้รับสมญานามว่า “สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย” และพระองค์ก็มีพระราชนิพนธ์ เรื่อง เตกภูมิภาขึ้นมาจึงได้ศึกษาถึงทุกวันนี้

2. ความรู้ ; คุณธรรมจริยธรรมในภูมิสถาปัตยกรรม

คุณภาพชีวิตด้านนี้ อธิบายมาพอสมควร ผู้วิจัยได้นิยามคุณธรรมจริยธรรมว่า คุณธรรมคือ ข้อพึงปฏิบัติตามหลักธรรมทั่วไป เช่น กตัญญูกตเวที ความรู้คุณที่ผู้อื่นมีต่อเราแล้ว มีโอกาสเราก็ตอบแทนท่าน อพยابาท ความไม่พยาบาทเบียดเบียน อนิฆา ไม่ทำร้าย อมัจฉริยะ ความไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ทานัง การทำบุญทำทาน ปริจจาคะ การเสียสละความสุขที่ตนกำลังเสวยอยู่เพื่อช่วยผู้อื่นที่มาร้องขอความช่วยเหลือ เป็นต้น ส่วนจริยธรรมนั้น คือ การปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับ ปฏิบัติกติกาสังคม ปฏิบัติตามคำสั่งสอน ปฏิบัติหลักการที่กำหนดไว้ เช่น เจ้าอาวาสมีกติกากำหนดให้พระสงฆ์ในพระวัดของตนลงฟังสวดพระปาฏิโมกข์ครั้ง พระสงฆ์ต้องปฏิบัติกิจของสงฆ์ขึ้นศาลาต้อนรับการทำบุญของญาติโยมทุกวันพระในระหว่างพรรษา กำหนดให้พระสงฆ์ในวัดนุ่งห่มสีจีวรเป็นสีเหลืองทอง ถ้าใช้สีอื่นต้องขออนุญาตจากเจ้าอาวาสก่อน ในหน่วยงานงาน องค์กร ผู้บริหารกำหนดข้อบังคับว่า ห้ามใช้เฟซบุ๊กหรือไลน์ในเวลางานเด็ดขาด ยกเว้นถ้าเป็นในกรณีเฟซบุ๊กหรือไลน์นั้นอยู่ในงานที่เป็นตอบคำถามเท่านั้น และห้ามตอบเกิน 2-3 วินาที เป็นต้น

อีกประการหนึ่ง ผู้วิจัยต้องการสังเคราะห์ภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมพระเจดีย์ทรงปราสาทว่าเป็นสถาปัตยกรรมแห่งคุณธรรมจริยธรรม เพราะถือว่า องค์เจดีย์นั้นแสดงให้เห็นว่า การกระทำดีหรือไม่ดีดูที่ภพภูมิที่ตนตกอยู่ ถ้าดี มีสวรรค์รองรับผู้ทำดี ถ้าชั่ว มีนรกรองรับผู้ทำชั่ว รวมถึงชั้นพรหม ทำหน้าที่รองรับผู้ปฏิบัติในฌานครบถ้วน และใบเพกาปักชี้ฟ้าชั้นสุดท้าย สื่อถึงนิพพานของพระอรหันต์ ซึ่งจำลองไว้ในเจดีย์ปราสาทในฐานะแกนจักรวาลนี้

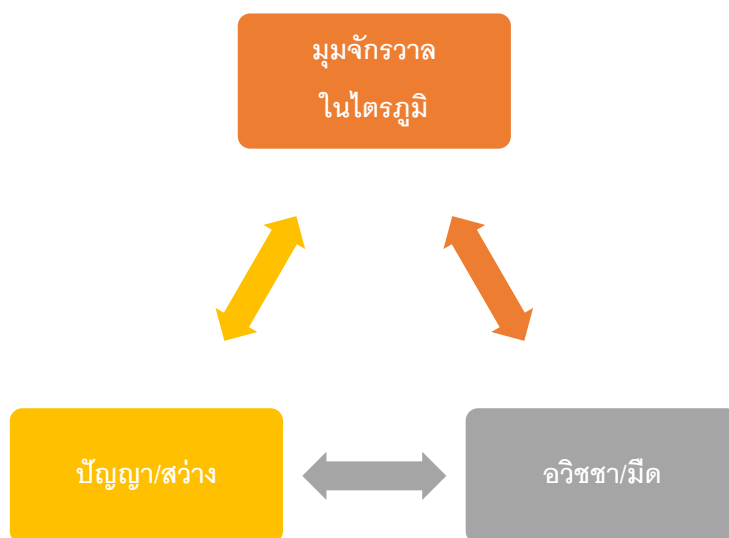
องค์ความรู้ระดับที่ 3 ; ปัญญา

มรรคมืองค์แปด หนึ่งในอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นสังขธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ไว้ โดยมรรคสองข้อแรก จัดลงในปัญญาสิกขา ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ แปลว่า ความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ความดำริที่ถูกต้อง คำว่า เห็นถูกต้อง คือเห็นในเรื่องไตรลักษณ์ ชันธ์ห้า กรรม ปฏิิจสมุบาท ว่าเป็นจริง มีอยู่จริง เป็นไปตามกฎแห่งธรรมชาติแท้จริง เช่นเดียวกับคนที่ชื่อว่าเป็นพุทธมามกะ ต้องมีความเชื่อในพระรัตนตรัย เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา) กัมมสกาตาสัทธา เชื่อว่าคนมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นที่พึ่ง ส่วนการดำริที่ถูกต้องนั้น จะต้องดำริในเรื่องการออกบวช ดำริในเรื่องเนกขัมมะ ที่จะออกจากกาม เป็นต้น

ปัญญาที่แท้ คือปัญญาที่กำจัดทุกข์ พ้นทุกข์ ปัญญาที่จะนำผู้ปฏิบัติธรรมไปสู่นิพพานหรือโลกุตระปัญญา ซึ่งการที่จะได้ปัญญาถึงขั้นโลกุตระนี้ต้องดำเนินการตามปัญญาในมรรคแปดที่เรียกว่า มัคคามินีปฏิบัติา ชื่อปัญญาสูงสุด ปัญญาญาณ ส่วนปัญญาอื่นจากนี้คือปัญญาระดับเหตุผล ปัญญาระดับทฤษฎี ปัญญาระดับสัญญา ที่เรียกว่า โลกียปัญญา ปัญญาสูงสุด เป็นปัญญาในพระพุทธศาสนาที่ผ่านการปฏิบัติตามองค์มรรคแล้วจะสามารถพ้นทุกข์ได้ ละสังโยชนได้ครบทั้งสิบประการแล้วเป็นพระชีนาสพและมีเอตทัคคะด้านต่าง ๆ มีด้านปัญญาหรือด้านมีฤทธิ์ เช่น พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ

ปัญญาของปุถุชน เป็นปัญญาระดับเหตุผล ระดับทฤษฎี แม้ว่าปัญญาระดับนี้ เป็นระดับโลกีย์ ก็ตาม แต่จำเป็นต้องมีหากได้รับการพัฒนาให้สูงขึ้นไปก็สามารถเข้าสู่ระดับโลกุตตระได้ ณ ที่นี้ ผู้วิจัย นำเสนอปัญญาที่ล่วงรู้เรื่องนี้หรือบริบทเรื่องนี้ กล่าวคือ ปัญญาที่ล่วงรู้ไตรภูมิ เพราะไตรภูมินั้นเป็นการแสดงความองค์ความรู้ที่รวบรวมได้ดีที่สุด สามารถแสดงผลการกระทำของมนุษย์ผ่านภูมิสถาปัตยกรรมซึ่งรองรับผลการกระทำดีหรือไม่ดีของมนุษย์เป็นรูปธรรมที่สุด โดยแยกภพหรือภูมิเป็นชนิด ๆ หรือชั้น ๆ จำนวน 31 ภูมิ โดยกามภูมิ ประกอบด้วย เทพ มนุษย์ นรก จำนวน 11 ภูมิ รูปภูมิ จำนวน 16 ภูมิ อรูปภูมิ จำนวน 4 ภูมิ

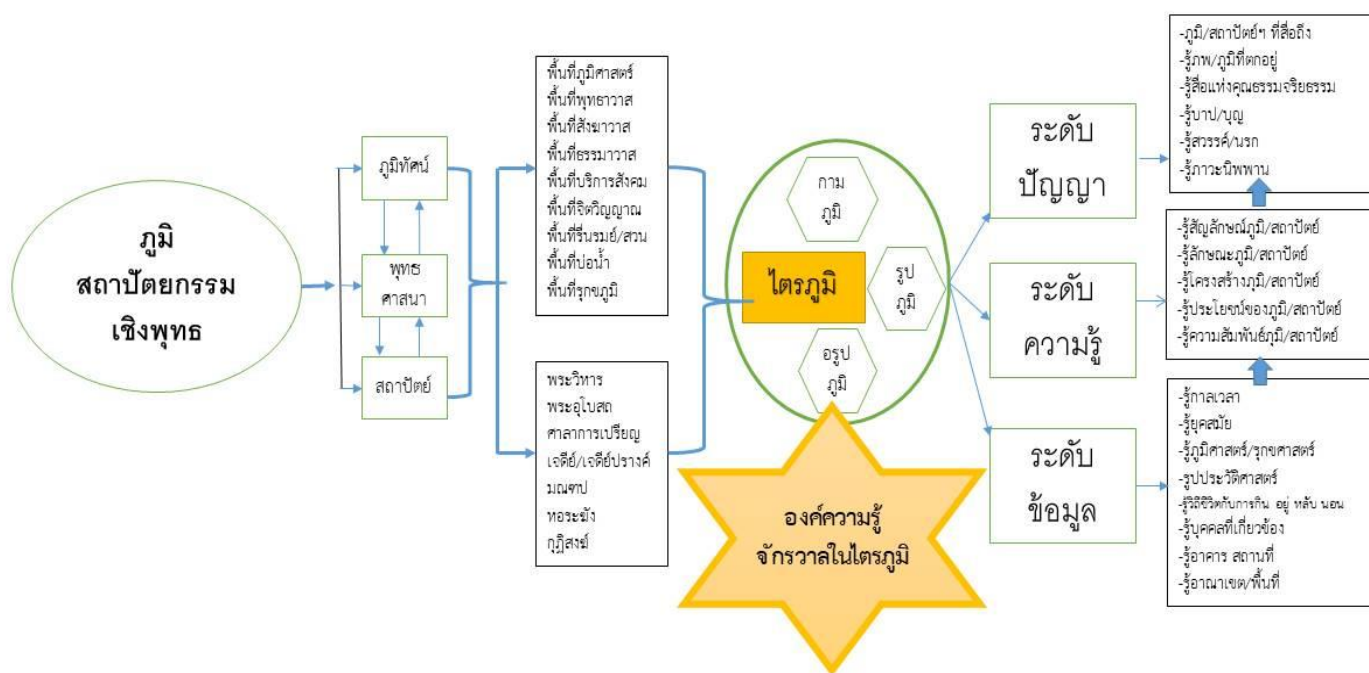
เรื่องแปลวเพลิงบนพระเศียรพระพุทธรูปนี้เคยกล่าวมาแต่ต้น แต่ต้องนำมาสรุปประกอบกับ ส่วนทึบ/โปร่งแสง หรือมืด/สว่าง ว่า สว่าง ปริศนานี้ จะหมายถึงปัญญาที่เปรียบด้วยแสงสว่าง คือ ความรู้แจ้งตามความเป็นจริงที่เป็นจริง (as it is really) ตามพุทธพจน์ที่ว่า ปัญญา โลกสมิ ปชโชโต และปัญญา คือปัญญาในไตรสิกขา แทนด้วยสถาปัตยกรรมแปลวเพลิงบนพระเศียรพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ส่วนมืดเปรียบด้วยอวิชชา เป็นต้นเหตุแห่งวัฏสงสารตามกระบวนการของปัจจุสมุปบาทที่เริ่มต้นด้วยอวิชชาที่เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร วิทยญาณ นามรูป .....ภพชาติ ดังแผนภาพนี้

แผนผัง: 4.7 แสดงปริศนาธรรมด้านสว่าง / ด้านมืด > ปัญญา/อวิชชา

ที่มา : พระครูสิริรัตนาววัตร, (29 พ.ค.62)

2) แผนผังกระบวนการสร้างองค์ความรู้ตามหลักจักรวาลในไตรภูมิ

แผนผัง; 4.8 แสดงแผนภูมิกระบวนการองค์ความรู้ภูมิสถาปัตย์ของวัดฯ ตามหลักจักรวาลวิทยา
ที่มา ; พระครูสิริรัตนานุวัตร, 22 ส.ค. 62

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

จากการดำเนินการวิจัย เรื่อง การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาแนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมในไตรภูมิ ศึกษาโครงสร้าง ลักษณะจักรวาลวิทยาของวัดที่สอดคล้องกับไตรภูมิ และแนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา จึงสรุปผล อภิปราย และให้ข้อเสนอแนะไว้ ดังนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษานี้ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลภาคเอกสารชั้นปฐมภูมิ ทุติยภูมิ รายงานการวิจัย และภาคสนามโดยใช้เทคนิคการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้างจากเครื่องมือวิจัยคือแบบสัมภาษณ์กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 3 กลุ่ม 20 ท่าน ทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ซึ่งผู้วิจัยจะทำการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงเพื่อหาลักษณะร่วมและข้อสรุปร่วม และการสนทนากลุ่มย่อย เน้นจุดเด่นในด้านภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรม โดยใช้พื้นที่ตัวอย่าง 2 พื้นที่ คือ ภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก และวัดอินทราวาส (ต้นเกว่น) จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีวิธีการคัดเลือกพื้นที่ที่มีคุณสมบัติเป็นวัดที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ วัดที่มีภูมิและสถาปัตยกรรมที่น่าศึกษา มีความสมบูรณ์เชิงศิลปกรรม มีภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมที่บ่งชี้ไตรภูมิชัดเจน

การวิเคราะห์ข้อมูลพรรณนาจากการเก็บข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิซึ่งได้แก่พระไตรปิฎก ซึ่งกล่าวเรื่องนี้มีมากมายชัดเจน เช่น สุริยสูตร ว่าด้วยระบบสุริจักรวาล ดวงดาว พระจันทร์ พระอาทิตย์ จุฬนิกาสสูตร ว่าด้วย โลก โลกธาตุ เป็นอันเดียวกันกับคำว่า จักรวาล ทำหน้าที่สำคัญ เป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์ เป็นภูมิประเทศ ดิน ฟ้า อากาศ ดวงดาว ต่าง ๆ ในส่วนเนื้อหาที่เกี่ยวกับไตรภูมิ สวรรค์ นรก มนุษย์ พรหม เทพ ชีวิตและภูมิที่อาศัยของชีวิตเหล่านี้มีสภาพอย่างไร สัมพันธ์กับสิ่งอื่น ๆ อย่างไร ในส่วนเอกสารทุติยภูมิเป็นการศึกษาค้นคว้าจากหนังสือและเอกสารงานวิชาการต่างๆ ทั้งที่เป็นหนังสือ และสื่อสิ่งพิมพ์อิเล็กทรอนิกส์ในส่วนที่เชื่อมโยงกับเนื้อหาการวิจัยและการเก็บข้อมูลภาคสนาม เป็นการสัมภาษณ์ใช้ทั้งการสัมภาษณ์แบบกึ่งทางการและไม่เป็นทางการ ดังนั้น จึงวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนาแบบอุปนัย ผู้ศึกษาวิจัยได้ตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นไปพร้อม ๆ กับการเก็บข้อมูลทุกระยะตามกรอบการสัมภาษณ์ โดยนำข้อมูลมาเรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ จากนั้นนำมาตีความหมายที่สื่อไตรภูมิเชื่อมโยงความสัมพันธ์และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่างๆ ที่รวบรวมได้ โดยทำไปพร้อมๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งนี้เพื่อจะได้ศึกษาประเด็นต่างได้ลึกซึ้ง เมื่อประเด็นใดวิเคราะห์แล้วไม่มีความชัดเจนก็จะตามไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นต่างๆ เหล่านั้น เพื่อ

ตอบคำถามหลักตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อมูลเชิงคุณภาพได้นำมาวิเคราะห์เพื่อหาความเชื่อมโยง ความสัมพันธ์เชิงทฤษฎีและแนวคิดการวิจัยตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

1) แนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมจักรวาลในไตรภูมิ

คำว่าจักรวาลหรือจักรวาลวิทยาที่กล่าวมาในบทที่ทบทวนเอกสารทั้งแนวคิด ทฤษฎีได้แยกไว้ 2 ประการหลัก ๆ คือ จักรวาลในระบบสุริยจักรวาล และจักรวาลในไตรภูมิ สุริยจักรวาล คือ จักรวาลที่ครอบคลุมระบบสุริยะรวมถึงโลก จักรภพ เอกภพ (universe) ที่ประกอบด้วยดวงดาว ที่ดำเนินไป เคลื่อนไปตามแรงโน้มถ่วงที่นับด้วยเวลาทำให้มีปี เดือน วัน การตั้งชื่อวันจันทร์ อังคาร พุธ ก็ตั้งตามชื่อของดวงดาวประจำวันนี้ ในวันหนึ่ง คือนึ่งมีกลางวันกลางคืน มีมืด สว่าง ฝนตก แดดออก น้ำท่วม แผ่นดินไหว สึนามิ เหล่านี้ก็มีอิทธิพลมาจากการทำงานของระบบสุริยจักรวาลทั้งนั้น สอดคล้องกับอุทกศาสตร์ ว่าด้วยเรื่องโลก โลกธาตุ เป็นอันเดียวกันกับคำว่า จักรวาล เป็นภูมิประเทศ ดิน ฟ้า อากาศ ดวงดาว ต่าง ๆ และในสุริยจักรวาลนี้ก็เกี่ยวเนื่องกันกับไตรภูมิด้วย

ในส่วนจักรวาลในพระพุทธศาสนานั้นหมายถึงจักรวาลในไตรภูมิที่แสดงออกด้วยรูปธรรมทางภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมซึ่งปรากฏอยู่ในภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมทางศาสนามีพื้นที่อยู่ที่วัดวาอารามหรือศาสนสถานอื่น ๆ ชื่อประการเหล่านี้มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้วโดยเฉพาะภูมิทัศน์พื้นที่พระพุทธเจ้าใช้เป็นพื้นที่บำเพ็ญโพธิญาณและการเผยแผ่คำสอน เช่น พระวิหารเวฬุวันหรือสวนไผ่ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ อินเดีย ที่ถือว่าเป็นวัดแห่งแรกและวัดนี้พระพุทธเจ้าใช้เป็นที่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ถึง 1,250 องค์ แม้หลังพุทธกาลแล้วพื้นที่ใกล้เคียงแห่งนี้ก็ยังใช้เป็นที่ทำสังคายนาครั้งที่ 1 ที่ถ้าสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต มีพระสงฆ์สาวกเข้าร่วมสังคายนาครั้งนี้ถึง 500 องค์ เป็นต้นแห่งพระสงฆ์สาวกบริวารตามเสด็จพระพุทธเจ้าตัวอย่างบทพระวินัยที่ว่า ..... ภาวะคะวา วิหระระติ นะเพรุปัญิมันทะมุเล มะหะตา ภิกขุสังฆณะ สัทธิง ปัญจะมัตเตติ ภิกขุสะเตติ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่โคนต้นอ้อพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ 500 รูป และเป็นที่มาของวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปบริวารจำนวนมาก

ในที่นี้มุ่งที่จะกล่าวถึงจักรวาลในพระพุทธศาสนาเน้นมาที่ภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมที่แสดงจักรวาลไตรภูมิซึ่งเป็นเรื่องเรื่องภูมิทั้งสามอันเป็นที่อยู่ของสัตว์โลก ไตรภูมิ คือ ภูมิ 3 แบ่งย่อยเป็น 31 ภูมิ กามภูมิ หรือ กามาวจรภูมิ, รูปภูมิ หรือ รูปาวจรภูมิ, อรูปภูมิ หรือ อรูปาวจรภูมิ กามภูมิ ประกอบด้วยภูมิ 11 ภูมิ แยกเป็นกามทุกคติภูมิ 4 คือ ภูมิที่ไม่เจริญ ฝ่ายข้างเสื่อม ได้แก่ 1. นรกภูมิ แดนอันเป็นทุกข์เดือดร้อนได้รับโทษทุกข์ทรมาน 2. ดิรัจฉานภูมิ แดนยินดี กิน-นอน-สืบพันธุ์ปราศจากความอาย 3. เปรตภูมิ แดนผู้หิวกระหาย ไร้สุข 4. อสุรกายภูมิ แดนผู้ไม่กล้าปรากฏ เทียวหลอกหลอนคน กามสุคติภูมิ เป็นกามภูมิฝ่ายดี เป็นฝ่ายสุคติ 7 ภูมิ ได้แก่ 1. มนุษย์ภูมิ แดนผู้อาศัยของสัตว์ 4 จำพวก 2. ฉกามาพจรสวรรค์ 6 ชั้น จากุมหาราชิกา, ตาวะดึงสา, ยามา, ดุสิตตา, นิมมานะระตี, ประระนิมิตะวะสะวัตตี รูปภูมิหรือรูปาวจรภูมิ ประกอบด้วยพรหม 16 ชั้น มีชั้นสุทธาวาส ซึ่งเป็นรูปพรหมชั้นพิเศษที่เกิดของพระนาคามีอีก 5 ชั้น เป็นชั้นสูงสุดใน 16 ชั้น คือตั้งแต่ชั้นที่ 12 เป็นต้นไป อรูปภูมิหรืออรูปาวจรภูมิ ได้แก่ พรหม 4 ชั้นที่มีจิตไร้รูป มีอากาสนัญญาตนะ เป็นต้น ซึ่งเป็นพรหมทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป มีแต่สภาวะจิตที่โปร่ง โล่ง สว่าง หมายถึงกิเลสที่บางเบาที่สุด ซึ่งต่างจากกามภูมิที่หนาแน่นไปด้วยสิ่งมีชีวิต ธรรมชาติ วัตถุภาพ ดินแดนที่เป็นสุขบ้าง ทุกข์

ทรมานบ้าง ซึ่งการสร้างวัดก็สร้างหลักตามไตรภูมิที่ออกแบบ วางแผนผัง กำหนดโครงสร้างการสร้างที่สอดคล้องกับไตรภูมิ โดยกำหนดให้องค์พระประธานที่ประดิษฐานเป็นพระวิหารหลวงหรือวิหารธรรมดา หรือทำให้พระเจดีย์ปราสาทที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอุโบสถเป็นจุดศูนย์กลางของวัด เช่นเดียวกับทำให้เขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาสเป็นแกนกลางจักรวาลในไตรภูมินั้นเอง สอดคล้องกับทัศนะที่ว่า นายภูตินันท์ กันทะเตียน นายกิตติพงษ์ บุญเกิด

แนวคิดจักรวาลของนายภูตินันท์ กันทะเตียน กล่าวว่า อิทธิพลของจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ จึงมีการวางแผนผังสร้างวัด โดยยึดเจดีย์ พระอุโบสถเป็นแนวแกนกลางหรือแกนกลางเหมือนเป็นการจำลองจักรวาลไว้ในโลกมนุษย์ ให้เจดีย์หรืออุโบสถเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีการถือคติเป็นสองอย่างผสมกัน ได้แก่ คติจักรวาลและพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนา ตัวแบ่งความต่างคือการกำหนดความหมายเลยยอดเขาพระสุเมรุเป็นเกณฑ์ หากถือว่าส่วนยอดสุดของเขาสุเมรุเป็นที่สถิตของพระพรหม จัดเข้าตามคติพราหมณ์ แต่หากว่า ส่วนยอดสุดเขาสุเมรุเป็นวิมาน เป็นชั้นสถิตของเหล่าเทวดา จัดเข้าตามคติแบบพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากถือคติแบบพระพุทธศาสนาจึงมีเรื่องไตรภูมิเข้ามาเกี่ยวข้องกับความรู้เรื่องจักรวาลด้วย ในขณะที่จักรวาลวิทยากล่าวถึงโครงสร้างที่อยู่ไตรภูมิจะเพิ่มเติมว่า ภูภูมิที่อยู่ของสัตว์นั้นจัดได้เป็นชั้น ๆ ไป การสร้างวัดไทยจึงมีความเกี่ยวข้องกับคติดังกล่าว

แนวคิดของนายกิตติพงษ์ บุญเกิด กล่าวในการศึกษาคติภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษาสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร ว่า “โลกธาตุตั้งตามด้วยภูเขาสิเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ มหาทวี 4 ทวีปเล็ก 2,000 ทวีป และมหาสมุทร 4 แห่ง แวดล้อมด้วยภูเขาจักรวาลประดับประดาด้วยเทวโลกอันเป็นกามาวจร 6 ชั้น เบื้องบนพรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้นและอรุปาวจร 4 ชั้น ท่านเรียกว่า จักรวาลหนึ่ง” เรื่องเขาสุเมรุ จะมีสัณฐานกลม ตั้งอยู่บนท่อนเสาสามฐาน ด้านตะวันออกเป็นสีเงิน ด้านทิศใต้เป็นสีแก้ว อันทนิล ด้านทิศตะวันตกเป็นสีแสด ด้านทิศเหนือเป็นสีทอง” เรื่องราวทวีปทั้ง 4 ส่วนกว้างประมาณ 10,000 โยชน์

สวรรค์/พรหม ในไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาล บนยอดเขาพระสุเมรุมีสวรรค์ของพระอินทร์ตั้งอยู่ ต่อจากนั้นข้างบนเหนือขึ้นไปก็มีพรหมชั้นต่าง ๆ สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ ตามลำดับ ต่ำลงมาจากยอดเขา นั้นข้างเขาพระสุเมรุก็มีสวรรค์ชั้น ท้าวมหาราชทั้งสี่หรือจตุมหาราชิกา แล้วต่ำลงไปเชิงเขาพระสุเมรุก็มีภพของพวกมนุษย์พวกอสูร ไต่ลงไปมีพวกนาคพิภพ ไต่ดินลงไปก็มีนรกต่าง ๆ พระอินทร์เป็นเทพผู้พิทักษ์ปกป้องความดี คอยติดตามรักษาคนดี พระอินทร์ต้องเกิด ตาย มีอายุไม่ได้เที่ยงแท้วันหนึ่ง สวรรค์ไม่ว่าชั้นไหนจนกระทั่งถึงพรหมก็ล้วนไม่เที่ยงต้องเวียนว่ายตายเกิดได้ตลอดไป เมื่อเกิดสูงเป็นพรหมต่อไปอาจจะตกลงมาเกิดเป็นมนุษย์ มนุษย์ทำชั่วก็ไปเกิดในนรก เปรตอีกก็ได้หมุนเวียนเปลี่ยนไปเรื่อยเป็นความเสมอภาคกันอย่างหนึ่ง นอกจากนี้มีเขาสัตตบริภัณฑ์อยู่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ระหว่างเขาสัตตบริภัณฑ์นี้มีแม่น้ำที่สี่พันนครเต็มเปี่ยม ที่สำคัญอีกอย่างคือ ทวีปทั้ง 4 คือ อุตรรุทวีป อยู่ทางทิศเหนือของเขาสุเมรุ มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในทวีปนี้ มีลักษณะใบหน้าเป็นรูป 4 เหลี่ยม รักษาศีล 5 เป็นนิจ มีอายุ ประมาณ 1,000 ปี เป็นหนุ่มสาวอยู่เสมอ อาศัยอยู่ตามโพรงไม้ ไม่ต้องทำงานใด ๆ แต่งตัวสวยงาม มีกับข้าวและที่นอนเกิดขึ้นตามใจปรารถนา บุรพวิเทหทวีป อยู่ทางทิศตะวันออก ของภูเขาพระสุเมรุ มีใบหน้าตอนบนโค้งตกลงมา

เหมือนบาตร มีอายุ ประมาณ 700 ปี อมรโคยานทวีป อยู่ทางทิศตะวันตก ของภูเขาพระสุเมรุ มี ไบหน้าวงกลม คล้ายวงพระจันทร์ มีอายุ ประมาณ 500 ปี ชมพูทวีป อยู่ทางทิศใต้ ของภูเขาพระสุเมรุ คือ มนุษย์โลกนี้เอง อายุขัยไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับการทำงานบุญหรือทำกรรม แต่ทวีปนี้ก็พิเศษกว่า 3 ทวีป คือ เป็นที่เกิดของพระพุทธเจ้า พระจักรพรรดิราช พระอรหันต์ และผู้คนที่เกิดในยุคสมัยของโคตม พุทธเจ้าที่ได้รับแสงพระธรรมนำชี้ทางปฏิบัติในศีลธรรม อยู่กันอย่างปกติสุข

ไตรภูมิ/จักรวาลจริยธรรม เรื่องจักรวาลในไตรภูมิทางพระพุทธศาสนาสอนว่า สามารถ สรุปลงได้ที่จริยธรรมแห่งการทำของมนุษย์ที่มีภพดีไม่ติรอนรับของตนอยู่ ดังนั้น ไตรภูมิ ชั้นกามภูมิ จึง แยกเป็นสุคติ ได้แก่ เทพ กับมนุษย์ ที่รอนรับการกระทำคือ สวรรค์ ส่วนทุคติ ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย วินิบาต ดิรัจฉาน ที่รอนรับการกระทำคือ นรก ในขั้นต่อไป การที่จะประสบความสำเร็จสูงสุดได้ นั้น จะต้องหลุดพ้นจากภพภูมิเหล่านี้ทั้งหมด ฉะนั้นจึงสอนอีกชั้นหนึ่ง คือ พ้นจากภพภูมิของสวรรค์ เทพ พรหมเหล่านี้ไปถึง โลกุตตรภูมิ จุดสนใจมีใช้อยู่ที่ภูเขาพระสุเมรุ หรือยอดเขาพระสุเมรุ แต่อยู่เหนือ เลยอดเขาพระสุเมรุขึ้นไป ฉะนั้น เขาพระสุเมรุเป็นที่ประทับของพวกเทพ พระอินทร์ พรหม ไม่ถือเป็นที่สุด แต่พระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะแสดงให้เห็นภูมิเหล่านี้เป็นเพียงขั้นตอนต่าง ๆ ในสังสารวัฏ และจะต้องสิ้นสุดลง เราจะต้องหาทางให้พ้นไปจากสวรรค์พื้นเหนือพรหม ตลอดจนภพ ภูมิที่เกิดทั้งปวงอีกทีหนึ่ง

กามพจรในสวรรค์มีความมั่งคั่งใหญ่โอ้อ่าแสนสุขสำราญของอัครมหาเศรษฐีและพระเจ้า จักรพรรดิตลอดจนแดนสวรรค์ชั้นสูง ให้เลิศหรูโอฬารที่สุดอย่างยิ่งล้วนพื้นประมาณ แต่ก็จบลงด้วยความสิ้นสลายตามหลักอนิจจัง เพื่อให้เกิดสังเวคะ เตือนให้เกิดความไม่ประมาทไม่ลุ่มหลงมัวเมาเร่งทำ ความดี ถ้าเหนือกว่านั้นก็จะได้สลัดข้ามพ้นขึ้นไปให้ถึงโลกุตตรภูมิ เรื่องนรก สวรรค์ คนทำชั่วแล้วจะไป เกิดเป็นเปรต เป็นสัตว์นรก ทำกรรมดีแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นไปตามสภาวะธรรมความ เป็นจริง อนิจจังสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง แม้แต่ความสุขในสวรรค์ชั้นฟ้าก็ไม่เที่ยงแท้แน่นอน แต่คุณค่าของ โลกุตตรธรรมเหนือกว่าและสูงสุด คือ พระนิพพาน ซึ่งข้ามพ้นจักรวาลลอยเหนือเทพพรหมทั้งหมด สอดคล้องกับสถาปัตยกรรมที่เป็นอาคาร เจดีย์ต่าง ๆ โดยจำลองสื่อแทนธรรมในไตรภูมิเสมอ เช่นว่า เจดีย์ปราสาท ส่วนฐาน 3 ชั้น หมายถึงกุศลมูล อุกุศลมูล ส่วนซุ้มจาระนำ หมายถึงสวรรค์ชั้นจาตุ มหาราช เหนือขึ้นไปเป็นสัตว์ป่าหิมพานต์ เหนือขึ้นไปเป็นกลีบ 6 ชั้น หมายถึงสวรรค์ 6 ชั้น ส่วนกิ่ง ไปเพกาที่ขึ้นไปในสี่ทิศและชี้ขึ้นฟ้าหมายถึงโลกุตตรธรรม 9 คือ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1

การวางแผนผังการสร้างวัด ก็ เช่นเดียวกัน พยายามให้สอดคล้องกับไตรภูมิ โดยกำหนด ทิศตะวันออกเป็นส่วนหน้าของวัดนั้น เพราะถือคติว่า พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งตรัสรู้ได้หันพระพักตร์ไป ทางทิศตะวันออก และหันไปทางแม่น้ำคือแม่น้ำเนรัญชรา ดังนั้น ถ้าองค์พระประธานที่ตั้งอยู่ไกล แม่น้ำก็จะหันหน้าไปทางแม่น้ำ เพราะได้คติตามที่พระพุทธเจ้าหันหน้าไปทางแม่น้ำนั่นเอง นอกจากนี้ ภายในวัดยังแบ่งเขตแดนของวัดเป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตธรรมาวาส ต่อมาแยกเป็นเขต พื้นที่บริการสังคม พื้นที่ทางจิตวิญญาณ เพราะตามอุดมคติของการสร้างวัดนั้นถือตามหลักสัปปายะ และความร่มรื่นด้วยหลัก 5 ร. ตามที่วุฒินันท์ กันทะเตียนกล่าว เรื่องนี้สอดคล้องกับการมุ่งเน้นถึง ความงามของภูมิสถาปัตยกรรมตามคำกล่าวของนายสุชาติ เถาทองว่า การทำความเข้าใจเกี่ยวกับ ภูมิสถาปัตยกรรมต้องเริ่มต้นจากความหมายของคำสำคัญก่อนคือ สถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมเป็น

ศิลปะ แขนงวิจิตรศิลป์ (Fine Arts) ซึ่งเป็นที่เพื่อการชื่นชมหรือความงาม และเป็นศิลปะที่มีวัตถุประสงค์ให้เกิดความงามด้วยการเห็นหรือทัศนศิลป์

2) สํารวจภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา

พื้นที่วิจัยตัวอย่าง 2 แห่ง คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก และวัดอินทราวาส (ต้นเกว่น) เชียงใหม่ มีภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมเด่น ๆ ต่างกันไป กล่าวคือ วัดพระศรีฯ มีภูมิทัศน์ที่อยู่ในเขตภาคกลางตอนบน ภาคเหนือตอนล่างของไทย มีเขตแดนติดต่อกับจังหวัดเพชรบูรณ์ อุตรดิตถ์ พิษณุโลก สุโขทัย เป็นศูนย์กลางการคมนาคมที่ใช้การเดินทางไปได้โดยเครื่องบิน รถไฟ รถยนต์ เป็นชุมทางสี่แยกอินโดจีนสามารถเดินทางเข้าสู่เมียนมาร์ มาเลเซีย จีน กัมพูชา ได้โดยรถยนต์ มีสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาทั้งของรัฐและเอกชน คือ มหาวิทยาลัยนเรศวร เป็นสถาบันอุดมศึกษารัฐบาลแห่งแรกและเป็นศูนย์กลางการศึกษาของจังหวัดพิษณุโลกและภาคเหนือตอนล่าง มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา วิทยาเขตพิษณุโลก วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช พิษณุโลก วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีนีพุทชินราช วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดพิษณุโลก วิทยาลัยพิษณุโลก มีค่ายทหาร 3 ค่ายใหญ่ คือ ค่ายสมเด็จพระนเรศวร ค่ายเอกาทศรถ ค่ายพระบรมไตรโลกนาถ ค่ายสฤษดิ์เสนา มีแม่น้ำสำคัญไหลผ่าน คือแม่น้ำน่าน แม่น้ำแควน้อย มีพืชเศรษฐกิจที่มีชื่อคือกล้วยตาก มีอาหารลือชื่อคือแหยมสุพรรณิฆาย มีสัตว์เลี้ยงเศรษฐกิจคือสุนัขบางแก้ว มีสถานทางศาสนาที่สำคัญ คือ วัดจุฬามณี วัดเจดีย์ยอดทอง วัดเขาสมอแครง วัดพระศรีฯ พระพุทชินราช พระอารามหลวง สร้างขึ้นสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทที่ 1 (พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก) เมื่อ พ.ศ. 1900 และเป็นที่พระราชอาพระมหากษัตริย์แห่งรัตนโกสินทร์เสด็จมาทุกพระองค์

สถาปัตยกรรมทางศาสนาที่สำคัญของวัดพระศรีฯ พระวิหารพระพุทชินราช หลังคา 2 ชั้นลดหลั่นลงมาแสดงช่องรับลม เดิมทีพระวิหารพระพุทชินราชนี้ไม่ได้ใช้สปรตไล่ที่ส่ององค์พระพุทชินราชเพราะใช้แสงจากปล่องที่หลังคาส่องเข้าทั้งด้านซ้ายและขวาซึ่งเป็นไปตามหลักไตรภูมิ พระวิหารนี้มีวิหารคดล้อมรอบสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปบริวารจำนวน 300 กว่าองค์ อีกสถาปัตยกรรมที่สำคัญคือ องค์พระปรารค์เจดีย์ ซึ่งเป็นไปตามหลักไตรภูมิมีเขาพระสุเมรุแกนกลาง มีส่วนที่เป็นกามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ส่วนเรือนธาตุชั้น มีซุ้มทิศ 4 ซุ้ม แสดงที่สถิตของท้าวจตุโลกบาล ล้อมรอบด้วยป่าหิมพานต์ สัตว์ป่าหิมพานต์ นอกนั้นก็ยังมีพระอุโบสถสมเด็จพระนเรศวร ภายในมีจิตรกรรมฝาผนังประวัติศาสตร์สมเด็จพระนเรศวรทำสงครามยุทธหัตถีกับพม่า ที่สำคัญอีกสถาปัตยกรรมหนึ่งคือ พระวิหารอัญฐานหรือวิหารเก้าห้องที่มีพระพุทธรูปยืนสูง 18 ศอก ตระหง่านเป็นภูมิทัศน์ที่ใคร ๆ เข้ามานมัสการพระพุทชินราชก็จะถ่ายภาพติดองค์พระ และสถาปัตยกรรมที่ไว้เป็นอนุสติ

วัดอินทราวาส (วัดต้นเกว่น) มีภูมิทัศน์ที่สวยงาม รอบ ๆ วัดบริหารจัดการร้านค้าได้เป็นระเบียบ ด้านหน้าวัดมีอุทยาน มีอาคารที่สร้างเพื่อกลมกลืนกับวัดที่เป็นโบราณสถานได้มาก ระยะทางเข้าวัดด้านหน้ามีปลุกตาลเดี่ยวไว้เป็นดง คู่มรินดิงาม วัดแห่งนี้มีสถาปัตยกรรมที่สำคัญอยู่ 2 อย่างคือ พระวิหารหลวง ที่ไม่มีเสาเอก เป็นอาคารหลังใหญ่ หลังคา 3 ชั้น ลดหลั่นกันลงมาเพื่อรับลมและแสง เป็นที่ประดิษฐานพระประธานนามว่า พระพุทธมงคลรังสี กล่าวกันว่า วิหารแห่งนี้มีเทพไ้เทวาอารักษ์อาศัยอยู่มาก ใครก็ตามที่พระกราบไหว้ก็จะได้รับการต้อนรับดูแลอย่างดี และอีกหนึ่งคือ ศาลา

จัตุรมุขหรือมณฑปจัตุรมุข สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักพระบรมสารีริกธาตุของกระบวนแห่ชาวเมือง เชียงใหม่จากวัดพระธาตุดุสิตจอมทองเพื่อแห่รอบเมืองเชียงใหม่เมื่อพักที่นี่มีจุดประสงค์คือเพื่อเป็น กราบสักการบูชาและสงวนน้ำของชาว เชียงใหม่และทำการสมโภช 2-3 คืนบ้าง 7 คืนบ้าง นี่ก็แสดงให้เห็นถึงศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของชาวล้านนาโบราณ ศาลาจัตุรมุขนี้สอดคล้องกับไตรภูมิคือ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ที่คุ่มครองดูแลทิศทั้ง 4 ตามमुखของศาลาหรือมณฑปนี้

3) แนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยา

การวางแผนผัง โครงสร้างภูมิสถาปัตยกรรมแยกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่แบ่งเขตไว้เรียกว่า เขตพุทธาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส พื้นที่บริการสังคม และพื้นที่ทางจิตวิญญาณ ส่วนอาคารสถาน แหล่งเรียนรู้เพื่อบริการสังคมด้านข้อมูลเอกสาร สื่อ การแนะนำบรรยายต่าง ๆ โดยผู้ทรงคุณวุฒิ และ ส่วนแนวทางอนุรักษ์สิ่งที่มีอยู่แล้วอย่างไร อันดับแรกให้อิงหลักไตรภูมิไว้ก่อน ว่ามี 5เขต/พื้นที่นี้เป็น หลัก แต่บางวัดแม้ศาลา หรือพระอุโบสถก็จำลองรูปปั้นไตรภูมิไว้บนสันหลังคา อย่างไรก็ตาม แม้เรา จะพัฒนาด้านภูมิทัศน์ให้ครบถ้วนสมบูรณ์สักเพียงไรก็ยังคงให้มีสถาปัตยกรรมที่สื่อถึงส่วนประกอบ ของไตรภูมิด้วยเช่นกัน คือให้สวยงาม มีศิลปะ อนุรักษ์ยุคสมัยไว้ เช่น ศิลปะพระวิหารหลวงของวัด อินทราวาสว่าเป็นศิลปะล้านนาโบราณ เพราะต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษด้วย ดังนั้น โดย ภาพรวม การสร้างวัดหรือพัฒนาวัดต้องมีส่วนประกอบภูมิทัศน์ที่ร่มรื่น เย็นกายใจ มีความสุขที่ได้เห็น มี สถาปัตยกรรมที่สวยงาม สร้างคุณภาพชีวิตมากขึ้นมีลักษณะตามอุดมคติ ดังนี้

1) ภูมิทัศน์ ควรพัฒนาให้มีการวางแผนผัง จัดการสัดส่วนว่า จุดไหนที่เป็นพื้นที่ปลูก สิ่งก่อสร้างหลัก สิ่งก่อสร้างรอง มุมไหน ทิศทางใดเป็นที่รับลม แดด สว่าง เช่น การสร้างบ้านในทุ่งนา พื้นที่โล่ง ๆ จะปลูกบ้านหันทิศทางอย่างไรให้แดดส่องเป็นช่วง ๆ ช่วงเช้าหรือช่วงบ่าย หรือช่วงเย็น ถ้า ไม่ปรับทิศทางหน้าบ้าน แดดจะส่องตั้งแต่ตะวันขึ้นจนถึงตอนเย็นเลย

2) ภูมิทัศน์ ควรพัฒนาด้วยการบริหารจัดการให้มีพื้นที่ใช้สอย คือจัดวางผังว่า สิ่งปลูก สร้างหลักอยู่จุดไหน สิ่งปลูกรองอยู่จุดไหน จุดไหนให้เป็นพื้นที่โล่ง เพื่อรับแดด ลม ระบายอากาศไม่ให้ อับชื้น สะสมกลิ่นเหม็นอับ

3) สถาปัตยกรรมในภูมิทัศน์นั้น ควรพัฒนาให้กลมกลืนศิลปกรรมภูมิภาค เช่น ศิลปกรรม ด้านสถาปัตยกรรมเหนือที่มีวัฒนธรรมด้านอาคารเป็นทรงกาแล อาคารศาลาการเปรียญเป็นทรงไทย ล้านนาโบราณ หลังคา 3 ชั้น ลัดหลังลงมา การวางแผนผังอาคาร ภูมิทัศน์เช่นนี้ เป็นเช่นเดียวกับโลก จักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาลที่แวดล้อมไปด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ มหานทีสี่พันดร ทวีปทั้ง 4 ส่วนบนเป็นสวรรค์ พรหมโลก ส่วนล่างสุดเป็นนรก หมุนจักรวาลอยู่ด้วยปลาใหญ่ชื่อ ปลา อานนท์ ดังแผนภาพ ดังนี้

แผนผัง : 5.1 แสดงการบริหารจัดการเพื่อการพัฒนาภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรม
ที่มา : พระครูสิริรัตนานวัตร, (31 พ.ค.62)

3) องค์ความรู้ภูมิสถาปัตยกรรมตามหลักจักรวาลในไตรภูมิ

ผู้วิจัยกำหนดกระบวนการสร้างองค์ความรู้ไตรภูมิ 3 ระดับ คือ ระดับประสาทสัมผัส (ข้อมูล) ระดับความรู้ มีเหตุผล และระดับปัญญาที่เป็นปัจจัยให้ดำรงชีวิตอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญาถึงการพ้นทุกข์ในที่สุด ความรู้ระดับนี้ ระดับแรก เป็นลักษณะความรู้ข้อมูลแต่ยังสังเคราะห์ไม่ได้หรือได้แต่น้อย ระดับต่อมาพัฒนาขึ้น สามารถสร้างเป็นสัญลักษณ์ได้ กำหนดเป็นแนวคิดทฤษฎี ระดับสุดท้ายจะรู้จำ รู้จักแยกแยะและนำไปต่อยอดเชื่อมโยงต่อคคลหรือสิ่งอื่น ๆ ได้

ในเรื่องนี้ องค์ความรู้หลัก คือ จักรวาลในไตรภูมิ เราใช้พระเมรุมาศหรือพระเมรุเป็นเสาเอกในฐานะเป็นศูนย์กลางจักรวาลอยู่แล้ว ส่วนอื่น ๆ เป็นส่วนประกอบ ในแง่ของการนำมาใช้แล้วได้ผลคือ สถาปัตยกรรมจำลองจากพระเมรุมาศ เป็นสถาปัตยกรรมก่อสร้างด้วยลวดลายศิลปอันเกี่ยวเนื่องในการพิธีพระบรมศพหรือพระศพพระเจ้าแผ่นดินหรือพระบรมศานวงศ์ ที่บรรจุพระบรมศพเรียกว่าพระโกศมีเหลี่ยมสูงสุด เพื่อรอการถวายพระเพลิงหรือพระราชทานเพลิงเรียกต่างกันตามแต่พระอิสริยยศ สะท้อนถึงความเชื่อเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์จากอดีตจวบจนปัจจุบัน เกี่ยวกับเรื่องนี้จากคัดข้อความจากหนังสือ “ธรรมเนียมพระบรมศพและพระศพเจ้านาย” โดยนายนันทพร อยู่มั่งมี. มติชน. 2559 ความว่า “การสร้างพระเมรุเกี่ยวพันถึงคติความเชื่อในสังคมไทยที่รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาและพราหมณ์ ในทางพุทธศาสนายึดถือคติไตรภูมิกล่าวถึงเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของภูมิทั้งสามแวดล้อมด้วยสรรพสิ่งนานา เช่น วิมานท้าวจตุโลกบาลรักษาเหลี่ยมเขาพระสุเมรุทั้ง 4 ทิศ และเขาสัตบริภัณฑ์ ส่วนในทางศาสนาพราหมณ์ ต่างนับถือเทพเจ้าเป็นหลัก ได้แก่ พระพรหม พระนารายณ์ พระศิวะ และเชื่อว่าพระมหากษัตริย์สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า ซึ่งบรรดาเทพเจ้าต่างๆ สถิต ณ เขา

พระสุเมรุ อันเป็นภูเขาใหญ่ ที่เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล มีเขาบริวารเรียกว่า สัตบริภัณฑ์ทั้ง 7 ทิว สลับด้วยแผ่นดินกับแผ่นน้ำสี่พันครล้อมไว้ประดุจกำแพงแก้ว ในเขตเขาพระสุเมรุจะมี ป่าหิมพานต์ เป็นที่อยู่ของสิ่งสาราสัตว์นานาพันธุ์ ล้อมด้วยเขาสัตบริภัณฑ์คือ ยุคันธร หรือ ยุคุนธร เป็นคันทบของ เขาพระสุเมรุ เป็นที่ทรงไว้ของพระอาทิตย์และพระจันทร์ อีสินธร เป็นทิพยวิมานของมहिสสรเทวบุตร กรวิก เป็นที่อาศัยของนกรวิกสุทัสนะ เป็นที่เกิดของทิพยโอสถว่านยาวิเศษ เนมินธร เป็นที่เกิดของ ปทุมชาติที่มีขนาดใหญ่เท่ากงรถและกงเกวียน วินันตกะ เป็นที่อยู่ของมารดาพญาครุฑ และ อัสน กัณณะ เป็นที่เกิดของไม้ก่ายาน”¹

ประการที่ถือกันมาโบราณคือ ชาวไทยถือว่า พระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยอยู่ในสถานะพ่อ ขุน คือผู้เป็นหลัก เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองบ้านเมือง ที่สำคัญคือผู้อยู่ในสถานะนี้คือ ผู้ ปกป้องคุ้มครองประชาชนและป้องอาณาเขตเหนือดินแดนของประชาชนด้วย เช่น พ่อขุนรามคำแหง มหาราช พระองค์เป็นผู้นำทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร โดยวังพระราชสุโขทัย เมืองเก่ายังพระแท่น ศิลาอาสน์ อยู่ตรงตาล ใช้เป็นที่ฟังเทศน์ฟังธรรมในวันพระ พระองค์ได้นิมนต์พระสวามีสังฆราชจาก นครศรีธรรมราชมาประจำประยูโดยสร้างวัดถวายนามว่า วัดอัมพวันบ้าง วัดอริยัญญิกบ้าง ทำให้สาย การปกครองคณะสงฆ์สมัยสุโขทัยเป็นฝ่ายคามวาสีและอริยวาสี นี้เอง

พระเจ้าแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยา ถือว่าพระเจ้าแผ่นดินอยู่ในสถานะเทวราช คือเป็นดัง เทพนั่นเอง ดังพระนามว่า พระเจ้ารามธิบดี หรือพระเจ้าอู่ทอง พระรามศวร พระนารายณ์ แม้พระ นามของรัชกาลที่ 10 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ยังมีคำว่า เทพยวรางกูร แปลว่า หน่อเนื้อเชื้อของเทพ นี้เอง แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าแผ่นดินหรือพระราชา พระมหากษัตริย์ ก็ล้วนเป็นพระนามของเทพ ทั้งนี้ สอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แยกเป็นเทพไว้เป็น อุบัติเทพ คือเทพโดยกำเนิด และ สมมติเทพ เทพโดยสมมติ กล่าวพระเจ้าแผ่นดินสมัยนี้เอง เรื่องนี้จากการคัดข้อความของนายนทพร อยู่มั่งมี จากหนังสือ “ธรรมเนียมพระบรมศพและพระศพเจ้านาย” มติชน, 2559 ว่า “เมื่อ พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ดำรงพระชนมชีพจะประทับในสถานที่ประดุจดังทิพยวิมาน ของเทพเจ้าคือ พระบรมมหาราชวัง และแวดล้อมด้วยสิ่งแสดงพระเกียรติยศนานาประการ หากใน ยามเสด็จล่วงลับแล้วก็กลับไปสถิตย์ยังสวรรคต เรียกว่า สวรรคต ตามที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรง ราชานุภาพ ทรงอธิบายถึงคติทางศาสนาพราหมณ์กับสถานะของพระเจ้าแผ่นดิน ว่า “ด้วยคติของพวก พราหมณ์ถือว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นพระอิศวรหรือพระนารายณ์แบ่งภาคลงมาบำรุงโลก เจ้านายซึ่ง เป็นพระราชบุตรแลพระราชธิดาก็เป็นเทพบุตรแลเทพธิดา เมื่อสิ้นชาติในโลกนี้แล้ว ย่อมกลับคืนไปสู่ สวรรคตเทวโลกตามเดิม เพราะเหตุนี้ ถือว่าพระเจ้าแผ่นดินจะกลับเป็นเทวดาตั้งแต่เวลาสิ้นพระชนมชีพ จึงแต่งพระศพเป็นเทวดา ประเพณีที่ไสโภษฐะตั้งบนฐานแว่นฟ้า แลเรียกที่ถวายเพลิงพระศพว่า ‘เมรุ’ มีชื่อภูเขาที่อยู่สูงสุดเป็นปรีศนาธรรมอย่างหนึ่ง หมายถึงประชาชนเทิดทูนยกไว้ ณ ที่สูงเพื่อเคารพ สูงสุด สืบเนื่องจากคติที่ถือว่าเป็นเทวดานั้นเอง” สอดคล้องกับที่เคยกล่าวมาในตำนานสงกรานต์ที่ พระเศียรของกบิลพรหมที่ถูกตัดจากการพนันหาย ปัญหา 3 ราศีกับธรรมบาลกุมารแล้วแพ้ เมื่อตัด แล้วพระธิดาของท่านจึงนำไปบรรจุไว้ถ้ำคันธุลี ณ เขาพระสุเมรุนี้เอง สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า

¹ นนทพร อยู่มั่งมี คัดข้อความจาก : หนังสือ “ธรรมเนียมพระบรมศพและพระศพเจ้านาย” มติชน, 2559.

“พรมหามาตี มาตาปิตโร” มารดาบิดาถือว่าเป็นพรหมของบุตรนี้เอง เรื่องนี้ เป็นที่มาของการถอดแบบเรื่องราวนี้ออกมาเป็นฎุมิ/สถาปัตยกรรมจำลองเขาพระสุเมรุหรือพระเมรุมาศที่สื่อจากไตรภูมิ ดังภาพนี้

ภาพ : 5.1 แสดงฎุมิ/สถาปัตยกรรมพระสุเมรุ ณ พุ่่งพระเมรุ (สนามหลวง)

ที่มา : หนังสือพระราชพิธีถวายพระเพลิง รัชกาลที่ 9

การสังเคราะห์ไตรภูมิเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ผู้วิจัยได้กำหนดคุณภาพชีวิตที่ได้จากการศึกษาจักรวาลในไตรภูมิไว้ 3 ประการด้วยกันคือ คุณภาพชีวิตด้านความรู้ ด้านคุณธรรม จริยธรรม และด้านปัญญา ด้านความรู้คือรู้และเข้าใจความหมาย การตีความ สื่อธรรมต่าง ๆ ในไตรภูมิ คุณธรรมจริยธรรมคือ การปฏิบัติตามที่เป็นธรรม ยุติธรรม มีจริยธรรมด้วยการให้ความเคารพด้วย กาย วาจา นับถือด้วยจิตใจ ปฏิบัติตามคำชี้แนะ กตिकासังคมในไตรภูมิ แล้วนำไปสู่องค์ความรู้ที่มี กระบวนแห่งองค์ความรู้ คือ ความรู้ กิจกรรม ความหมาย การนำไปใช้ได้ผล และคุณธรรมจริยธรรม เกิดความคิดรวบยอดเป็นองค์ความรู้ ว่า ภูมิและสถาปัตยกรรมหลักจักรวาลในไตรภูมิ คือ จินตภาพที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงผลการกระทำตามจริยธรรมของมนุษย์ที่ดีและไม่ดีแทนส่วนที่ดีด้วยปัญญา ด้านสว่าง ส่วนที่ไม่ดี แทนด้วยอวิชชา ด้านมืด ดังแผนภาพนี้

ภาพ :5.2 แสดงไตรภูมิด้านสว่างด้วยปัญญา ด้านมืดด้วยอวิชา
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร,(30 พ.ค.62)

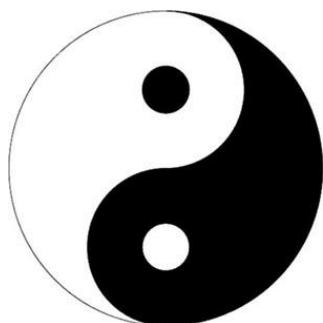
5.2 อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ทั้งจากต้นไปหาปลาย ทั้งจากปลายไปหาต้น คือ วิเคราะห์จักรวาลวิทยาในระบบสุริยะจักรวาลและจักรวาลในไตรภูมิของพระพุทธศาสนาไปหาภูมิทัศน์ และสถาปัตยกรรม และวิเคราะห์ภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมไปหาจักรวาล ซึ่งเป็นภูมิและสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบภูมิทัศน์ และสถาปัตยกรรมตามวัดต่าง ๆ ซึ่งมีพื้นที่ตัวอย่าง 2 แห่งคือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ พิษณุโลก และวัดอินทราวาส (วัดต้นแก้ว) เชียงใหม่ นำมาสังเคราะห์แล้วสรุปเป็นองค์ความรู้ที่มีกระบวนการให้เห็นชัด ๆ

พิษณุโลก ด้านภูมิศาสตร์ ถือว่า มีความสำคัญ ถือเป็นศูนย์กลางของ คมนาคม ทหาร ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศิลปะภาคเหนือ วัฒนธรรม ความสำคัญของวัดพระศรีฯ ด้านภูมิศาสตร์ ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกมีสระน้ำหน้าโบสถ์ หน้าวิหารมีแม่น้ำน่านไหลผ่านสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ ความร่มเย็น เป็นสุข และที่สำคัญอีกอย่างคือ วัดแห่งนี้พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เสด็จมาทุกพระองค์ เป็นหลวงประจำจังหวัด มีสถาปัตยกรรมทางศาสนาครบถ้วน

พระปรารค์ สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งเสด็จมาครองเมืองพิษณุโลก ปี 1991-2031 รวม 25 ปี พระองค์ทรงโปรดให้สร้างพระปรารค์ที่มีรูปแบบศิลปสมัยอยุธยา เป็นศิลปะตามความนิยมในสมัยนั้น โครงสร้างพระปรารค์ครอบพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมองค์เดิมไว้ พระปรารค์องค์นี้ได้รับการปฏิสังขรณ์เรื่อยมา และเป็นการสร้างตามตำหรับแห่งภพภูมิด้วยศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา มีพระอุโบสถนี้ พระปรารค์ พระวิหารเป็นต้น มีลักษณะเด่นมาก แสดงภูมิรู้ในเรื่องศาสตร์และศิลป์ที่สื่อธรรมได้ครบถ้วน จึงกำหนดนโยบายของชาติในด้านการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้

ถ้าตามคติของจีนมีคำว่า หยิน-หยาง คือ มีขาวกับดำ ชายกับหญิง มีดกับสว่าง มีสัญลักษณ์เรียก เต๋า จึงแทนความสมดุลของพลังในจักรวาล โดยสีดำคือ หยิน หมายถึง ดวงจันทร์ เป็นตัวแทนของการเต็มใจ รับหรือยอมเป็นฝ่ายถูกกระทำเป็นพลังแห่งสตรีเพศ ความเยือกเย็น การหยุดนิ่ง การเคลื่อนลงต่ำ การเก็บรักษา การยับยั้ง ส่วนสีขาวคือ หยาง หมายถึง ดวงอาทิตย์ อันเป็นสัญลักษณ์ของพลังแห่งบุรุษเพศ การเคลื่อนไหว ความกระตือรือร้น การเคลื่อนขึ้นไปด้านบน การเจริญเติบโต เจริญรุ่งเรือง ความร้อนแรง ภาพหยิน-หยาง นี้

ภาพ 5.3 : สัญลักษณ์เต๋า หยิน-หยาง สมดุลแห่งจักรวาล
ที่มา : หนังสือศาสนาสากล (4 มิ.ย.62)

ไตรภูมิเมื่อเปรียบเทียบกับโบสถ์ฮินดูหรือพราหมณ์ เมื่อเราเข้าไปชมในจะเห็นว่า มีรูปเคารพแห่งมหาเทพ 3 องค์คือ พระพรหม พระนารายณ์ พระศิวะ สถิตอยู่ใน 3 มุมของห้องโถงนั้น ๆ ประการสำคัญคือ สถาปัตยกรรมที่เป็นอาคารโบสถ์จะสร้างเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นกันลงมา ไทยเรานิยมเรียกว่า กันสาดหรือระเบียงเดิน ซึ่งลักษณะการออกแบบสร้างนี้มีเป้าหมายตามภพภูมิ คือให้มีส่วนมืดแทนด้วยกามภูมิ ส่วนสว่างแทนด้วยรูปและอรุณภูมิ ในเชิงวิทยาศาสตร์คือได้แสงสว่างส่องเข้าโดยธรรมชาติไม่ต้องใช้สปอร์ตไลท์ส่องในตอนกลางวันแทนที่จะใช้เมื่อตอนกลางคืนเท่านั้น ส่วนก็ลมเข้าออกถ่ายเทได้สะดวก ไม่รู้สึกอึดอัดเมื่อเข้าไปภายในนั้น ดังภาพนี้

ภาพ : 5.4 แสดงเปรียบเทียบสถาปัตยกรรมพระสุเมรุด้วยโบสถ์พราหมณ์ที่มีระเบียงรับ ลม-แสง (กาม/รูป-อรุณภูมิ)
ที่มา : พระครูสิริรัตนานุวัตร, (17 มี.ค. 60)

อีกประการหนึ่ง ภายในโบสถ์นี้ เมื่อเวลาเปิดให้สักการบูชามหาเทพภายในนั้น สิ่งที่เห็นคือการบรรเลงดนตรีสาย มีกลอง มีหนังฆ้อง ตีประสานเสียงกันอย่างไพเราะนั้นเทียว เมื่อครั้งผู้วิจัยกำลังศึกษาอยู่เมืองพาราณสี ได้ไปพักที่ศาลาใกล้แม่น้ำคงคา ตอนเช้าเวลาประมาณ ตีสี่ตีห้าก็ได้ยิน

เสียงตามสายของนักพรตฤาษีที่นั้งปฏิบัติธรรมตามริมแม่น้ำคงคานั้น เสียงสวดมนต์นั้นจะประสานเสียงด้วยดนตรีเครื่องสายไพเราะเชียว เรื่องนี้ไม่ใช่อะไรอื่น นอกจากเรื่องราวที่ปรากฏในไตรภูมินี้ทั้งนั้น นั่นคือ ท้าวจตุโลกบาลที่คุ้มครองดูแลทิศทั้ง 4 โดยทิศตะวันออกเป็นหน้าที่ของท้าวอถรรุ มหาราช ผู้ปกครองดูแลเทพชั้นนี้คือ คนธรรพ์หรือดุริยเทพทั้งหลาย เพื่อทำหน้าที่บันเลงดนตรีประสานเสียงขับกล่อมเทพเจ้าให้มีความสุขนั่นเอง เรื่องนี้ในคติทางพระพุทธศาสนากล่าวว่ พระปัญจสิงขรครุเทพแห่งดนตรีไทย (เครื่องสาย) ยอกรกึ่งเกล้าบงกชเกศ ไหว้ไทเทเวศน์เป็นใหญ่ อันเรื่องรู้ครุครอบพิณชัย สถิตในฉ้อชั้นกามา ทรงนามชื่อปัญจสิงขร ได้สั่งสอนสาธุศิษย์ในแหล่งหล้า เป็นตำหรับร้องสี่ปี่มา ปรากฏเกียรติในแผ่นดินดอน ท่านเทวดาปัญจสิงขร พระกรเธอถือพิณ ดัดบัณลือเสนาสนัน" ในวงการดนตรีไทยหากจะกล่าวถึงครุเทพทางดนตรีที่สำคัญ ครุเทพองค์หนึ่งที่จะต้องกล่าวถึงนั้นก็คือ พระปัญจสิงขร หรือ พระปัญจสิขร ในภาษาบาลีเรียกว่า "ปัญจสิขะ" ตามคติความเชื่อในไตรภูมิพระร่วงหรือเตภูมิกถา มีความเชื่อเกี่ยวกับพระปัญจสิงขรดังนี้ พระปัญจสิงขร เป็นมนุษย์ธรรมดา เป็นเด็กเลี้ยงโค และได้เสียชีวิตตั้งแต่วัยหนุ่ม แต่ด้วยคุณความดีของท่านสร้างเอาไว้ในตอนที่ยังมีชีวิต ด้วยการสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์หลายต่อหลายอย่าง จึงทำให้ท่านบังเกิดเป็น เทพบุตร ใน ชั้นจตุ มหาราช นามว่า "ปัญจสิขคนธรรพเทพบุตร"

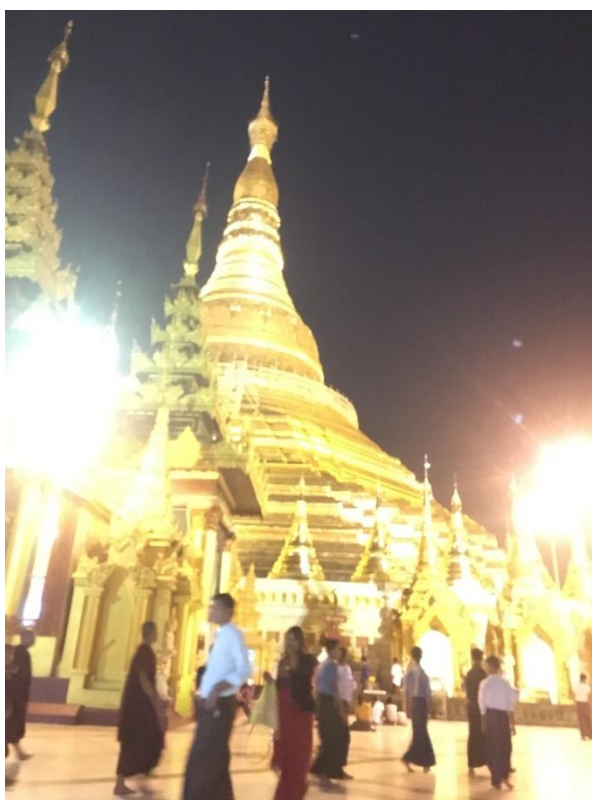

ภาพ :5.5 แสดงเปรียบเทียบเทพปัญจสิงขรเป็นสื่อประโคมดนตรีผ่านนักพรต นักบวช
ที่มา : ตามรอยคุณเล็ก ตอนที่ 1 >> พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (17 มี.ค. 61)

เจดีย์เขเวดากอง คือเจดีย์สี่ทองอร่าม ตั้งอยู่บนยอดเขาสูงหนึ่งในกรุงย่างกุ้ง ประเทศเมียนมาร์ ได้ว่าจัดภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมได้ตามหลักไตรภูมิ ในด้านภูมิทัศน์ นับว่าสวยงาม เพราะภูเขาสูงประมาณ 50 เมตร บันไดขึ้นประมาณ 100 ขั้น มีทางขึ้น-ลง 4 ทิศ เรียกว่าประตูทิศใต้ ทิศเหนือ ทิศ ตะวันออก ทิศตะวันตก ตามรูปของสวรรค์ชั้นจตุมหาราช ซึ่งทางขึ้น-ลงทั้ง 4 ทิศนี้ สามารถจัดการได้อย่างมีระบบ ขึ้น-ลงสะดวก บันไดกว้าง ไม่แออัด มีทิวทัศน์สวยงามร่มรื่น มีพื้นที่ที่ทึบและสว่างตามแบบของไตรภูมิ บริเวณฐานล้อมรอบเชิงพระเจดีย์จะเป็นพื้นที่โล่ง กว้างสำหรับคนเดินพร้อม ๆ กัน

ประดาหน้าได้ 60 คน สามารถจุผู้คนเข้าชมพร้อม ๆ กันได้ 50,000 คน อีกชั้นหนึ่งของฐานเจดีย์จะรายล้อมด้วยศาลารายรอบอยู่ 4 ทิศ แต่ละทิศนั้น จะมีศาลารายอื่น ๆ หลังเล็ก ใหญ่ ขนาดจุคนได้ 50 คน อยู่หนาแน่น บริเวณรอบ ๆ นอกจากนี้ยังรุกขกมุข อากาศภูมิมากมาย สำหรับฐานเจดีย์นี้จะมีสถาปัตยกรรมรูปปั้นอื่น ๆ คือเจดีย์บริวารมากมายประมาณ 10,000 องค์ทีเดียว ซึ่งสถาปัตยกรรมอาคารนี้จะประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ แม้พระอินทร์ พระพรหม ยม ยักษ์ พระพุทธรูปปางประจำวันเกิดตั้งไว้เป็นที่สร่งน้ำ สักการะบูชาขอพรบารมีจากพระเกศธาตุจุฬามณีเจดีย์นั้น สังเกตดูหลายท่าน เดินบริเวณจนเหนื่อยแล้วก็มานั่งกับพื้นทางเดินหรือศาลารายแล้วแหงนมองไปที่ยอดพระเจดีย์ทาดองนั้นจะเห็นเพชร นิล จินดา บุขุชราคัม แขนวนอยู่ยอดเจดีย์นั้นได้ยินเสียงลมพัดเพชรนิลเหล่านั้นดังกริ่งกร่าง ๆ ไพเราะยิ่งนัก

ภาพ : 5.6 แสดงเปรียบเทียบการวางแผนผังอาณาจักรเจดีย์ชเวดากอง กรุงย่างกุ้ง เมียนมาร์
ที่มา : พระครูสิริรัตนาวุธ, (18 พ.ศ.62)

สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดของนายวุดมินันท์ กันทะเตียนกล่าวว่า อิทธิพลของจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ จึงมีการวางแผนผังสร้างวัด โดยยึดเจดีย์ พระอุโบสถเป็นแนวแกนกลางหรือแกนกลางเหมือนเป็นการจำลองจักรวาลไว้ในโลกมนุษย์ ให้เจดีย์หรืออุโบสถเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีการถือคติเป็นสองอย่างผสมกัน ได้แก่ คติจักรวาลและพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนา ตัวแบ่งความต่างคือ การกำหนดความหมายเลยยอดเขาพระสุเมรุเป็นเกณฑ์ หากถือว่าส่วนยอดสุดของเขาพระสุเมรุเป็นที่สถิตของพระพรหม จัดเข้าตามคติพราหมณ์ แต่หากว่า

ส่วนยอดสุดเขาพระสุเมรุเป็นวิมาน เป็นชั้นสถิตของเหล่าเทวดา จัดเข้าตามคติแบบพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากถือคติแบบพระพุทธศาสนาจึงมีเรื่องไตรภูมิเข้ามาเกี่ยวข้องกับความรู้เรื่องจักรวาลด้วย ในขณะที่จักรวาลวิทยากล่าวถึงโครงสร้างที่อยู่ ไตรภูมิจะเติมเต็มว่า ภูมิที่อยู่ของสัตว์นั้นจัดได้เป็นชั้น ๆ ไป การสร้างวัดไทยจึงมีความเกี่ยวข้องกับคติดังกล่าว ที่สำคัญอีกอย่างคือ ภูมิสถาปัตยกรรมนี้ถือเป็นการสร้างสภาพแวดล้อมด้วย ซึ่งจะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้มนุษย์มีสุขภาพกายใจ สังคม อารมณ์ ปัญญาดี สามารถพัฒนาไปถึงการพ้นทุกข์ ตามที่พระพี กิรติสิงเห (Buddhadāsa P. Kirthisinghe) กล่าวว่า ก่อนการวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ซึ่งเริ่มในศตวรรษที่ 17 ศาสนาแบบเอกเทวนิยมและพหุเทวนิยมเชื่อในการสร้างโลก สร้างมนุษย์และปรากฏการณ์อื่น ๆ ที่เหนือมนุษย์พิเศษ การสันนิษฐานอันรหัสยะนี้ถูกแยกเป็นชั้น ๆ โดยความเจริญขึ้นของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เหมือนดาราศาสตร์มานุษยวิทยา เคมีกายภาพและโดยทฤษฎีวิวัฒนาการของชาร์ล ดาร์วิน (Charls Darwin) ว่า “ชีวิตบนพื้นโลกนี้จะเกิดขึ้นหรือสูญไปขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม

สอดคล้องกับแนวคิด เรื่อง การศึกษาคติภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรมแนวคิดของนาย กิตติพงษ์ บุญเกิดว่า โลกธาตุที่ตงามด้วยภูเขาสีเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ มหาทวี 4 ทวีปเล็ก 2,000 ทวีป และมหาสมุทร 4 แห่ง แวดล้อมด้วยภูเขาจักรวาลประดับประดาด้วยเทวโลกอันเป็นกามาวจร 6 ชั้น เบื้องบนพรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้นและอรุปาวจร 4 ชั้น ท่านเรียกว่า จักรวาลหนึ่ง” เรื่องเขาพระสุเมรุ จะมีสี่ฐานกลม ตั้งอยู่บนท่อนเสาสามฐาน ด้านตะวันออกเป็นสีเงิน ด้านทิศใต้เป็นสีแก้ว อันทนิล ด้านทิศตะวันตกเป็นสีแก้วผลึก ด้านทิศเหนือเป็นสีทอง” เรื่องราวทวีปทั้ง 4 ส่วนกว้างประมาณ 10,000 โยชน์ จุดเน้นของแนวคิดของนายกิตติพงษ์

5.3 ข้อเสนอแนะการวิจัย

ภายหลังได้สรุปผลการวิจัยแล้ว ผู้วิจัย จึงใคร่ขอเสนอแนะเชิงในการนำไปใช้และข้อเสนอแนะทำวิจัยต่อยอดครั้งต่อไป ดังนี้

1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การก่อสร้างที่เป็นสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะพระอุโบสถนั้น กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรมในปัจจุบันรับช่วงมาจากนโยบายก่อน ซึ่งกำหนดให้มีรูปแบบพระอุโบสถไว้ 3 ขนาด คือขนาดใหญ่มีต้นเสามากกว่า อาจจะมีทรงเป็นจัตุรมุขก็ได้ ดังพระอุโบสถวัดจุฬามณี วัดมหาธาตุ วัดสุทัศน์ วัดโพธิ์ท่าเตียน กรุงเทพฯ เป็นต้น หรือทรงธรรมดาแต่หลังใหญ่ เช่น พระโบสถวัดพระศรีฯ พิษณุโลก ขนาดกลาง มีต้นเสาน้อยกว่า และขนาดเล็กมีต้นเสาตกลงมาแต่ศิลปกรรมมีลักษณะเดียวกัน ศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร พระปราสาท เป็นต้นนี้ สามารถแสดงภูมิรู้ในเรื่องศาสตร์และศิลป์ที่สื่อธรรมได้ครบถ้วน จึงกำหนดนโยบายของชาติในด้านการอนุรักษ์ แหล่งเรียนรู้

2) ข้อเสนอแนะนำไปใช้

พระพุทธศาสนานั้นประกอบ ศาสนธรรม ศาสดา ศาสนพิธีกรรม ด้วยศาสนวัตถุ และ ศาสนาสถาบัน บรรดาศาสนะเหล่านี้ ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยนี้ ศาสนสถานได้แก่ นวัตกรรมทาง พระพุทธศาสนาประเภทอาคาร สถานที่ รวมถึงวัตรธรรมและองค์แทนพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยได้ยก หลักธรรมให้เห็นชัดเจนที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรมนั้น ง่ายต่อการศึกษาจัดเป็นคู่มือการเรียนการสอน แก่นักเรียนนักศึกษาทุกระดับชั้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยเคยสอนนิสิตนักศึกษาโดยยกเรื่องนี้มาแนะนำว่า พุทธศิลปะก็ดี นวัตกรรมก็ดี ล้วนแล้วแต่มีธรรมคติดู้อยู่ภายใน ดังนั้น ถ้าเราศึกษาธรรมผ่านพุทธ ศิลปกรรมนี้ ก็จะทำให้เห็นบุคคลาธิษฐานได้ง่ายขึ้น อย่างเช่นพระพุทธรูปองค์หนึ่ง ที่สร้างตั้งแต่สมัย สุโขทัยเป็นต้นมา ทำไมจึงคบบเพลิงบนพระเศียร ถ้าคนธรรมดาจะยอมให้มีเปลวเพลิงบนศีรษะหรือไม่ หรือว่าใครจะยอมให้มีคบบเพลิงบนศีรษะนั้น เพราะไฟก็รู้ถือว่าร้อนและคบบเพลิงก็ไม่ใช่เบา ถ้าเรา เข้าใจเสียว่า การที่ช่างศิลป์นวัตกรรมพระพุทธรูปขึ้นมาโดยมีคบบเพลิงบนพระเศียรนั้นก็เพื่อสื่อถึง ปัญหา ตามพุทธพจน์ที่ว่า ปัญหา โลกัสมี ปชโชโต ปัญหาเป็นแสงสว่างในโลก นั่นเอง เพราะ คุณสมบัติของไฟคือสว่าง อีกอย่างคือร้อน หมายถึงตปะ แปลว่าเผาเลนิกเลสให้สิ้นไปต่างหาก ส่วนอื่น ๆ นอกนั้น จะมีพุทธลักษณะของพระพุทธรูปที่มีนิ้วพระหัตถ์เสมอกัน หมายถึงความเสมอภาคจาก ความเมตตาในพระองค์ พระกรรมที่ยาวนาน หมายถึง มีหูหนักแน่น ไม่ใช่คนหูเบา ใจง่าย ตัดสิน ปัญหาความผิดที่ใจทักและจำเลยมาอยู่ให้การพร้อมหน้ากัน ไร้อคติในการตัดสินปัญหาทุกเมื่อ ดังนั้น ผู้วิจัยคิดว่า การที่เรารู้เรื่องนี้ดี จะเป็นคุณสมบัติของพุทธศาสตรบัณฑิตที่สมบูรณ์

3) ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

ในการทำวิจัยครั้งต่อไปนั้น เป็นการต่อยอดจากนี้ ประเด็นที่สำคัญคือ ภูมิทัศน์ที่ร่มรื่น มี รุกขภูมิ ศิลาภูมิ อากาศภูมิ ดินภูมิ ต้นไม้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญคือ ต้นโพธิ์ ต้นสาละ ต้น ไทร สระบัว โดยเฉพาะศาลานั้น ต้องมีพื้นที่ใช้สอยให้มาก แยกเป็นห้องเก็บของ ห้องล้างถ้วยชาม ห้องครัว ห้องฉันอาหารของพระสงฆ์ ตามชื่อเรื่อง ดังนี้

- (1) ศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมในไตรภูมิที่มีผลต่อการพัฒนาสังคมไทย
- (2) ศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและความสำคัญของพุทธศิลปกรรมต่อความเชื่อที่มีผลต่อการ พัฒนาจิตใจของสังคมไทย
- (3) ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าสุนทรียศาสตร์พุทธศิลปกรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม
- (4) ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อต่อพุทธศิลปะของวัดร่องขุน จังหวัดเชียงราย
- (6) ศึกษาและตีค่าทางจริยธรรมในสัญลักษณ์ของศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนา สังคมไทย

4) ทรรศนะของผู้วิจัย

ผู้วิจัยมีแนวคิดว่า เรื่องพุทธศิลปกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นการดีที่สุดคือมองแบบ กลาง ๆ ระหว่างความนิยมชมชอบ กับ ความเชื่อ การมองแบบกลาง ๆ นี้สามารถได้ว่า มองแบบเป็น

อนุสติ เป็นระเครื่องระลึกเตือนใจให้ถึงคุณความดีในพระพุทธเจ้าที่มีกรุณาคุณต่อชาวโลก ช่วยสรรพสัตว์ให้มีวิชา มีความรู้ในสังขาร กำจัดอวิชชาคือความมืดหมดสิ้นไป คิดเสียว่า ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้า ก็ไม่มีพระพุทธศาสนา ไม่มีพุทธศาสนิกชน ไม่มีพระสงฆ์ และก็จะไม่มีวัดวาอารามที่เปี่ยมไปด้วยศิลปะ นวัตกรรมให้เราเห็นอย่างปัจจุบันนี้ พื้นที่ในประเทศอาจจะเห็นเป็นทะเลทราย บ้านเรือนเหลือซากปรักหักพังเหมือนบางประเทศก็ได้

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่สำคัญของโลก มีองค์ประกอบที่ครบถ้วนสมบูรณ์ กล่าวคือ พระศาสดา ผู้ค้นพบคำสอน คัมภีร์ ได้แก่พระไตรปิฎก สภาว ได้แก่ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา ศาสนสถาน ได้แก่ วัดวาอาราม พระอุโบสถ สังฆเวณียสถาน ศาสนวัตถุ ได้แก่ พระพุทธรูป พระเจดีย์ ต้นโพธิ์ รอยพระพุทธบาท และพิธีกรรม ได้แก่พิธีอธิษฐานเข้าพรรษา พิธีเจริญพุทธมนต์ พิธีทำบุญ พิธีพรมน้ำมนต์ (ไม่มีคำว่าสังฆกรรม) องค์ประกอบของศาสนาที่จะศึกษาในบทนี้ได้แก่ ศาสนธรรม ศาสนสถานและศาสนวัตถุ ที่ถูกนวัตกรรมขึ้นอย่างมีศิลปะและสอดคล้องกับคติธรรมทางพระพุทธศาสนาที่บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ เรียกว่า พุทธศิลปกรรม

ดังนั้น เรื่องพระพุทธศาสนากับภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมนี้ มิใช่แต่เป็นศาสตร์สมัยใหม่เท่านั้น หากแต่ความเป็นพุทธพาณิชย์ที่ติดอีกด้วย พระระบอบวัดวาอารามมีการก่อสร้างในรูปแบบอาคารสถานที่ และเน้นรูปแบบศิลปกรรมที่อิงศาสนาหรือแบบไทย ๆ ยิ่งไปกว่านั้น ยังสร้างวัดถ้ำมุงกลต่าง ๆ เพื่อสักการบูชาแก่ผู้เคารพศรัทธา มิใช่แต่พระพุทธรูปเท่านั้น ยังมีรูปมุงกลของเกจิอาจารย์ รูปปั้นรูปหล่อ รูปเหรียญต่าง ๆ อีกมากมาย เรียกว่ามีอาชีพเกิดขึ้นแก่คนพ่อค้าก็ว่าว่า ทำให้เงินสะพัด สินค้าเฟื่องฟู การพาณิชย์เจริญรุ่งเรือง ทำให้คนมีกินมีใช้ ว่างไปแล้ว ก็ไม่ใช่มีแต่วัดถ้ำมุงกลที่เคารพนับถือเท่านั้น แม้แต่เครื่องสังฆภัณฑ์ อนุรักษ์บริหารการบวชใหม่บวชเก่าก็ยังเป็นสินค้าที่ติดอีกด้วย เรียกว่ากิจการบริโภคจากศาสนาเป็นแหล่งบริโภคชั้นดีเลิศ

การนวัตกรรมทางพระพุทธศาสนานั้น เป็นนวัตกรรมที่ต้องประกอบด้วยศิลปะตามแบบของพระพุทธศาสนา เรียกว่าก่อสร้างว่า นวัตกรรม เรียกผู้ดูแลนวัตกรรมว่า นวกัมมิกะ เรียกผู้อำนวยการก่อสร้างว่า นวกัมมัญญา มีผลสำคัญต่อวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางวัตถุและสติปัญญา มีประเภทที่เป็นศาสนสถานถาวรวัตถุ มีศาลาการเปรียญ เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอุโบสถ ชุ่มประตู่วัด กำแพงวัด หอกลอง หอระฆัง มีประเภทวัดถ้ำมุงกล เช่นเหรียญบูชา พระพุทธรูป มีลักษณะเป็นสิ่งเคารพกราบไหว้ บูชา เพราะถือว่าศักดิ์สิทธิ์ มีความสัมพันธ์ในคำสอนเพราะสร้างขึ้นตามคำสอนที่เกี่ยวกับภพภูมิของชีวิต เช่น เจดีย์บุโรพุทโธ ชั้นฐาน เป็นชั้นกามภูมิ มีสัตว์โลกที่ยังเกี่ยวข้องกับกามวัตถุ มีกิเลสตัณหาอยู่หนาแน่น มีลักษณะที่บ่งแสงชั้นที่ 2 เป็นชั้นของบุคคลที่อยู่ในรูปมาน ที่มีรูปร่างและมีจิต มีลักษณะโปร่ง คือมีทั้งส่วนที่ทึบทั้งส่วนที่สว่าง ชั้นบนสุดเป็นชั้นยอด เป็นชั้นของบุคคลที่อยู่ในอรุณมาน มีแต่จิต ไม่รูปร่าง มีลักษณะโปร่งใส สว่าง หรือว่าง (นิพพาน) มีแนวคิดสุนทรียศาสตร์ในพุทธศิลปกรรมที่ประกอบด้วยจริยธรรม เน้นไปที่วัตถุประสงค์ซึ่งสามารถนำมาสร้างให้เกิดความสวยงามได้ และมีเงื่อนไขว่าต้องเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาด้วย เช่น พระอุโบสถจัตุรมุขของวัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก พระอุโบสถวัดร่องขุน ตำบลป่าอ้อดอนชัย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงรายโดยช่างเฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ ที่มีนวัตกรรมอันวิจิตรภายนอกภายในงดงามสีเงิน (ขาว) สอดคล้องกับภพภูมิ มีภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นถึงชีวิตในนรกอันเดือดร้อน ชีวิต

ในสวรรค์อันสุขสบาย สัตว์ป่าหิมพานที่มีรูปร่างลักษณะต่าง ๆ ชูคอขอส่วนบุญจากผู้มาทำบุญกับวัด ร่องขุนด้วย จึงได้คิดเป็นสังกัปว่า “วัด กับ วัง คือ แหล่งศิลปวัฒนธรรม”

ภาพ : 5.7 แสดงเปรียบเทียบพระอุโบสถทรงไทยจักรมุข วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ
ที่มา : พระมหาจิววัฒน์ กนตวณฺโณ, (31 พ.ศ.62)

ผู้วิจัยได้ประมวลผลจากความคิด เรียกว่า “บันทึกความเข้าใจของระดับผู้นับถือพระพุทธศาสนา” กล่าวคือว่า พระพุทธศาสนา และชาวพุทธซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาไม่ใช่มุ่งเน้นจะเรียนรู้หลักธรรมคำสอนเท่านั้น ยังมีหวังพึ่งอำนาจศักดิ์สิทธิ์ โดยยกให้พระพุทธชินราชนี้มีฤทธิ์มีเดชคอยบันดาลให้โชคให้ลาภด้วย เรื่องนี้ ถ้าเป็นการสมมติฐานของผู้วิจัยแล้วก็ตรงตามที่สมมติฐานเลยว่า ชาวพุทธไทยมีระดับนับถือพระพุทธศาสนาทั้ง 3 ระดับชั้นของต้นไม้ กล่าวคือ

1. ผู้นับถือพระพุทธศาสนาในระดับสะเก็ด (ของต้นไม้) หมายถึง ระดับชาวบ้านที่ยึดมั่นในเรื่องบุญ-บาป มีความเป็นคนอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีไว้สูง บางคนแม้จะอ่านหนังสือไม่ออก แต่ก็เคารพศรัทธาในพระพุทธศาสนา เชื่อบุญทำกรรมแต่ง เชื่อในนรกสวรรค์ เชื่อในพิธีกรรมหมั้นทำบุญตักบาตร เชื่อในการบนบานศาลกล่าว เชื่อในความแปลกแหวกแนวทางธรรมชาติ เช่นต้นออกหัวปลีกลางลำต้น เรียกว่าเชื่อตามฤกษ์ตามประเพณีสืบ ๆ มา

2. ผู้นับถือพระพุทธศาสนาในระดับรากหญ้า หมายถึง ระดับชาวบ้านที่อยู่ในถิ่นเจริญ อยู่ใกล้วัดที่มีการเทศน์ การบรรยายธรรม ให้ความรู้มีศรัทธาที่ถูกต้อง ไม่เน้นแต่เรื่องพิธีกรรมมากมายจนลืมนึกถึงคำสอนทางศาสนา ความจริงชาวบ้านระดับนี้มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้ดีกว่าระดับรากหญ้าที่สำคัญคือมีเหตุผลในการความเชื่อศรัทธาดี

3. ผู้นับถือพระพุทธศาสนาในระดับแก่น หมายถึง ระดับชาวบ้านที่อยู่ในแวดวงการศึกษา มีระดับความรู้ชั้นครูอาจารย์หรือได้ศึกษาเรียนรู้ธรรมะมากพอสมควร แต่ยอมรับในกิจกรรมทางศาสนา

แม้จะเป็นพิธีกรรมที่ยอมรับได้ และเข้าใจเหตุผลของการกระทำและเหตุที่เชื่อตามหลักวิชาการที่เป็นทางออกของสังคมอันจะนำไปสู่สันติภาพทุกระดับชั้น ตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้าน องค์กร จนถึงระดับประเทศก็ได้

ถามว่า ผู้นับถือทั้ง 3 ระดับของชาวบ้านข้างต้นนี้ ระดับใดสำคัญกว่ากัน ต้องตอบว่าสำคัญเท่า ๆ กัน เพราะอะไร เพราะความอยู่รอดของต้นไม้ นั้น จะต้องมีการเปลี่ยนแปลง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงก็มีการทิ้ง ถ้าต้นไม้โดยหน้าที่ของเปลือกคือลำเลียงอาหาร ปุ๋ย น้ำไปเลี้ยงลำต้น ทำให้ต้นไม้ยืนต้นอยู่ได้ ถ้าต้นไม้มีแต่แก่น ไม่มีเปลือก ไม่มีกรพี้เลย ก็ยืนต้นอยู่ไม่ได้ ส่วนกรพี้ นั้น เป็นสิ่งที่มาทับเปลือกซึ่งเปลือกจะสลายสภาพที่หมดอายุแล้วออกไป แล้วเพาะพันธุ์ขึ้นมาใหม่เป็นการปลูกถ่ายให้ต้นไม้อยู่รอดต่อไป ขณะเดียวกันนี้ พระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน ถ้ามีแต่แก่นคำสอนที่จะมีสนองตอบแก่คนที่มีการศึกษาก็อยู่รอดยาก แต่ถ้ามีแต่พิธีกรรม ไม่มีกิจกรรมการเผยแพร่ธรรมของวัดวาเลยก็อยู่รอดยาก ดังนั้น ต้องมีระดับผู้นับถือพระพุทธศาสนาที่คละปะปนกันไป เหมือนต้นไม้ที่ทิ้งเปลือก กรพี้และแก่นอย่างนี้ก็จะอยู่รอดตลอดไป

ถ้าถามผู้วิจัยว่า เชื่อการให้ผลของวัตถุมงคลนี้หรือไม่ ต้องบอกว่าเชื่อ แล้วเชื่อมากน้อยขนาดใด ก็บอกได้ว่า เราเชื่อมั่นต่อจริยธรรม คุณธรรมของเทพของพรหม ที่มีแต่ความรักความเมตตาต่อมนุษย์ เชื่อในความคุ้มครองรักษาของเทพดาอารักษ์ แต่ประการสำคัญเราต้องไหว้ตีพลีถูก ปฏิบัติในศีลธรรมด้วย เช่นเดียวกับเราที่คล้องพระเครื่อง หลายคนก็บอกเป็นเสียงเดียวกันว่า ต้องซื้อสัตย์สุจริตด้วย ความศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์บันดาลขององค์ศักดิ์สิทธิ์หรือเกจิอาจารย์หลวงพ่อกุหลาบเหล่านี้จึงจะคุ้มครองเรา ก็แสดงว่าเทพต่าง ๆ นั้นรักคนดี ผู้มีศีลธรรม ขณะเดียวกันก็เกลียดคนชั่ว เมินที่จะช่วยคุ้มครองเขาได้ อย่างไรก็ตาม อำนาจแห่งความศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ แม้เราจะได้รับโดยไม่รู้ เพราะเป็นเรื่องที่พูดยาก แต่ประการที่พบเห็นได้ชัดโดยประจักษ์ก็คือ เกิดพลังแห่งจิตใจ (empower of mind) ซึ่งพลังแห่งจิตใจอันเกิดจากความเชื่อศรัทธาในคุณธรรม จริยธรรมของผู้อื่นนี้ ทำให้เรามีระเบียบวินัยในตัวเอง ดำรงตนอยู่ในความถูกต้อง เป็นธรรมต่อทุกคนไม่กล้าทำผิดต่อสิ่งหรือบุคคลที่ให้ประโยชน์ทางกายและทางจิตใจ แล้วเราจะเป็นผู้ประพฤติธรรม เกิดความสุขในชีวิตของตนและส่งผลถึงสังคมโดยรวมในที่สุด ดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข (อัมมะจารี สุขัง เสติ)

บรรณานุกรม

ภาษาไทย;

กิตติพงษ์ บุญเกิด. การศึกษาคติภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษาสถาปัตยกรรมพระอารามหลวง ในเขตกรุงเทพมหานคร. ภาควิชาโบราณคดี, ม.ป.ป.

คณะกรรมการวัด. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร 660 ปี (1900-2560) พระพุทธชินราช. พิษณุโลก: รตาวรรณปริน, 2560.

จักรพร สุวรรณนคร. การบูรณะเรือนไทยเครื่องสับภาคกลาง : กรณีศึกษาเรือนไทยศูนย์ศิลปวัฒนธรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเรือนไทย คุณอาริตา นุทกาญจนกุล จ.ชลบุรี และเรือนไทยคุณชรินทร์ ธารพานิช จ.สุพรรณบุรี. สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (ม.ป.ป.).

ชวาพร ศักดิ์ศรี. การเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนของชาวลาวโซ่งในบริบทใหม่: กรณีศึกษา ป่าแส่ว, วารสาร Journal of Architectural/Planning Research and Studies (JARS) is initiated by Faculty of Architecture and Planning, Thammasat University as a publication with JARS 9(1). 2012.

พระมหาชัยพงษ์ กตปุณฺโญ, อิทธิพลและความสำคัญของคัมภีร์โลกกัปที่ปกสารที่มีต่อคัมภีร์โลกศาสตร์บาลีในยุคหลัง: ศึกษาในกรณีของคัมภีร์จักกวางทีปนีและคัมภีร์โลกสันฐานโชตรตนคัณฐี, ธรรมธारा ; วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา, (ม.ป.ป.).

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาฯ. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 11, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ. อนุทินธรรมะ: ธรรมะสำหรับ 365 วัน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.

พระครูสิริรัตนานุวัตร. สงกรานต์: ภูมิปัญญาตะวันออก. พิษณุโลก: โฟกัสปริ้นต์, 2559.

พระมหาปรกณ กิตติธโร (ค้นคว้าและเรียบเรียง). วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร. กรุงเทพฯ : สายรุ้งกิจโรงพิมพ์, 2560.

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. กล่าวในหนังสือ “พุทธจักรวาลวิทยา”. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, 2542.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **ตอบเรื่อง พ.ร.บ. คณะสงฆ์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2561.

สุชาติ เถาทอง. **ศิลปะกับมนุษย์**. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์โอเอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, 2532.

ศูนย์อาเซียนศึกษา มจร. **อินโฟกราฟิกพุทธอาเซียน**. นนทบุรี : หจก. เซน ปริ้นติ้ง, 2561.

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **วัดต้นแก้ว (อินทราวาส) : ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และ การสืบสานประเพณีวิถีล้านนา**. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2562.

รายงานการวิจัย;

พระครูสิริรัตนานูวัตร. **ศึกษาแนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา**. รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559.

_____. **รูปแบบการเรียนการสอนรายวิชาการเปียบวิธวิจัยตามหลักอริยสัจ 4**. รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.

_____. **การศึกษาเชิงตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรม**. รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557.

วุฒินันท์ กันทะเตียน. **ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการส่งเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ**. รายงานการวิจัย, สนับสนุนโดย: โครงการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและสำนักสนับสนุนสุขภาวะองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริม สุขภาพ (สสส.), 2560.

วสุ โปษยะนันท์. **การจัดการภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมของวัดไทยให้เกิดความเจริญศรัทธา : จากอดีตสู่ปัจจุบัน**. รายงานการวิจัย, โครงการวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งในโครงการวิจัยพุทธศาสนศึกษาของศูนย์พุทธศาสนศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558.

สรรรค์ เวสสุนทรเทพ และชัยสิทธิ์ ด่านกิตติกุล. **แนวโน้มการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมในประเทศไทย**. รายงานการวิจัย, คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, (ม.ป.ป.).

สาโรช บัวศรี. **อ้างอิงจากพระครูสิริรัตนานูวัตร, รูปแบบการเรียนการสอนรายวิชาการเปียบวิธวิจัยตามหลักอริยสัจ 4**. รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.

ภาษาอังกฤษ;

Buddhadasa P. Kirthisinghe (Editor). **Buddhism and Science, the Article on Buddhism and Cosmology**. Written by F. Mark Davis, Translated by Phrakru Sirirattananuwat, Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, reprint 1993.

Buddhism and Science. Buddhadāsa P. Kirthisinghe, Editor, the Article on **Buddhism, Biology and Exobiology**. Written by F. Mark Davis. แปลโดย พระครูสิริรัตนานวัตร Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, reprint, 1993.

สื่อออนไลน์;

กำเนิดเอกภพ/ทฤษฎีบิกแบง (Big Bang Theory) [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล [https://
https://www.baanjomyut.com](https://https://www.baanjomyut.com),

กำเนิดสุริยจักรวาล, [ออนไลน์] ที่มา <https://th.wikipedia.org/wiki/จักรวาล>

สถาปัตยกรรม [ออนไลน์] ที่มา <https://th.wikipedia.org/wiki/%>

อยากรู้ถามทฤษฎีปัญหา [ออนไลน์] ที่มา <http://www.truelookpanya.com>

จักรวาลในพุทธปรัชญาเถรวาท [แหล่งข้อมูล] ที่มา <https://philosophychicchic.com/>
สุดขอบจักรวาล มีอะไร? ทฤษฎีที่น่าจะเป็น ณ ดินแดนลึกลับมีจริงหรือไม่! [แหล่งข้อมูล] ที่ <http://roostershours.com>

ภคชาติ เตชะอำนวยวิทย์, การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมที่เอื้อให้เกิดความสัปปายะเพื่อนำไป [ออนไลน์] ที่มา <https://www.tci-thaijo.org/index.php>

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, จากบทความเรื่อง “พระธาตุและพระบรมสารีริกธาตุกับคนไทย” [ออนไลน์] แหล่งที่มา www.mcu.ac.th/site/articlecontent
ออกแบบวัดป่าวิมุตตยาลัย, [ออนไลน์] ที่มา <https://www.tci-thaijo.org/index>.

ภาคผนวก

ก

บทความวิจัย

การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา The Development of Architecture Landscape of Wat Concerning Cosmology

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา” นี้ มีวัตถุประสงค์ศึกษา 3 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาแนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมในไตรภูมิ (2) เพื่อสำรวจโครงสร้าง ลักษณะภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาและ (3) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลภาคเอกสารชั้นปฐมภูมิ ทุติยภูมิ รายงานการวิจัย และภาคสนามโดยการสัมภาษณ์มีโครงสร้างให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจงและการสนทนากลุ่มย่อย คัดเลือกพื้นที่ตัวอย่างที่มีภูมิสถาปัตยกรรมไตรภูมิที่สมบูรณ์ คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลกและอินทราวาส (วัดต้นแก้ว) จังหวัดเชียงใหม่ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย พบว่า

แนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมตามหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ มีค่านิยมและจุดมุ่งหมายว่าการศึกษาเอกภพหรือโลกที่เป็นองค์รวมบรรดามีทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ดิน น้ำ อากาศ มีลักษณะหมุนไปวนรอบ ตามแนวคิดพระพุทธรูปศาสดาคือจักรวาลทางจริยธรรมในฐานะที่รองรับผลการกระทำของมนุษย์ มี 3 ส่วนใหญ่ ๆ และ 31 องค์ประกอบย่อย ซึ่งจำลองภาพออกมาด้วยภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมทางไตรภูมิ โดยภูมิ คือ พื้นที่หรือทิศทางภูมิศาสตร์และทิศทางธรรม เกี่ยวข้องกับการวางแผนผัง การกำหนดทิศคือตามคติและความเชื่อกับสถาปัตยกรรมในไตรภูมิที่เป็นเจดีย์ อาคารวิหาร อุโบสถที่ถือเป็นแกนกลางของวัดตามคติเขาพระสุเมรุที่ถือเป็นแกนกลางของจักรวาล ตามคติของพราหมณ์ถือว่า พระอิศวรเจ้ามีประสงค์จะประดิษฐานภูเขาใหญ่ให้เป็นหลักของโลก จึงเอาพระจุฬามณี (ปิ่นปักผม) ปักลงที่กลางพื้นพิภพ บันดาลให้เป็นเขาพระสุเมรุที่ประกอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ แม่น้ำสี่พันดร อนุทวีปทั้งสิ้น เพื่อเป็นที่สถิตของเทพอิศวร ณ ที่แห่งนี้ ไตรภูมิสัมพันธ์กับการปฏิบัติธรรมของมนุษย์ ในส่วนกามภูมิเป็นที่ภูมิของมนุษย์ เทวดา นรก มีลักษณะหนาที่ไปถึงมนุษย์ที่ยังกิเลส ยังข้ามพ้นวิภูสงสารไม่ได้ ส่วนรูปภูมิ เป็นส่วนที่ยังมีรูปหรือวัตถุแต่เบาบาง สื่อถึงผู้ปฏิบัติในฌานสมาธิที่ยังมีรูปชั้นอยู่ มีกิเลสน้อย ปัญญาดี ส่วนอรุภูมิ เป็นสภาพจิตโปร่งใสบริสุทธิ์ สื่อถึงผู้ปฏิบัติในฌานสมาธิจนได้กายละเอียด มีลักษณะโปร่งแสง หมายถึงแสงสว่างแห่งปัญญา ที่เปรียบด้วยแสงสว่าง ซึ่งสัมพันธ์กับภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมที่มีมุมมืดและมุมสว่าง

การสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมตามหลักจักรวาลวิทยาในวัด พื้นที่ตัวอย่าง 2 แห่งคือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก และวัดอินทราวาส เชียงใหม่ ด้านภูมิทัศน์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ตั้งอยู่พื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน เมืองโอบล้อมด้วยภูเขาทั้งสี่ทิศค้ำค้ำกับพระพุทธรูปเจ้าที่ตรัสรู้โดยหันพระพักตร์ไปทิศตะวันออกและแม่น้ำน่านจรดหน้า เป็นที่นิยมสร้างโปกขณิในวัด หรือหน้าโบสถ์พราหมณ์ วัดนี้มีพระวิหารหลวง มีพระเจดีย์ปรางค์เป็นแกนกลางของวัด จำลองด้วยฐานแห่งกุศลหรืออกุศล มีอนุสาวรีย์ทั้ง 4 มีซุ้มจารนำตามคติสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช โดยจำลองสวรรค์ และโลกุตตรธรรม 9 พระวิหารเป็นประธานของวัด เป็นสถาปัตยกรรมรูปพิกหน้าพรหมหรือ จัวภควัน มีวิหารคดที่ล้อมรอบพระวิหารและถือเป็นที่ประทับของอรหันตสาวก บริวารของพระพุทธเจ้า มีพระอุโบสถและวิหารอัฐารสหรือวิหารเก้าห้องหันไปทางทิศตะวันออกตามคติทางพระพุทธศาสนา แบ่งเขตแดนเป็นพุททาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส พื้นที่บริการสังคม และพื้นที่จิตวิญญาณ และอีกวัดตัวอย่างหนึ่งคือวัดอินทราวาส (ต้นแก้ว) พระวิหารหลวงเป็นประธานของวัด มีลักษณะเรือสำเภาที่สื่อถึงการนำสรรพสัตว์ข้ามพ้นทุกข์ ส่วนแกนกลางของวัดถือเอาศาลาจัตุรมุข ที่สื่อถึงสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช วัดนี้มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เป็นที่พักสงฆ์พระบรมสารีริกธาตุแล้วที่แห่งยาตราจากพระธาตุศรีจอมทองเข้าสู่เมืองเชียงใหม่ มีกำแพงโบราณเช่นเดียวกับกำแพงจักรวาลในไตรภูมิ มีเขตพุททาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส พื้นที่บริการสังคม และพื้นที่จิตวิญญาณ

แนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดโดยให้สอดคล้องกับจักรวาลในไตรภูมิ ในส่วนภูมิทัศน์ให้คำนึงถึงความร่มรื่น ร่มเย็น สงบ ด้วยต้นไม้ บ่อน้ำ อากาศบริสุทธิ์ เป็นที่วิเวกส่งเสริมการปฏิบัติธรรม เป็นที่สัปปายะด้านอาหาร การคมนาคม มีสภาพแวดล้อมดี เหมาะสมใช้เป็นที่ศึกษาพระธรรมวินัยตามอุดมคติของพระสงฆ์ ส่วนสถาปัตยกรรมนั้นให้คำนึงถึงความสวยงามสอดคล้องกับจักรวาลในไตรภูมิที่ประกอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ นทีสีทันดร ทวีปทั้ง 4 กำแพงจักรวาล ปลายานนท์ เป็นที่รองรับผลการกระทำของมนุษย์ เทวดา และนรก วัดสร้างใหม่กำหนดเขตการสร้างสถาปัตยกรรมให้มีเขตพุททาวาส สังฆาวาส ธรรมาวาส ที่บริการสังคม และพื้นที่จิตวิญญาณ มีอาคารแหล่งเรียนรู้ที่มีส่วนที่บ ส่วนโปร่งแสง รับแสงตามคติกามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ สำหรับบรรจุข้อมูลเอกสาร สื่อวีดิทัศน์ ห้องสัมมนา ห้องอบรม สร้างวิทยาการเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรม ส่วนแนวการอนุรักษ์นั้น ใช้แนวคิดนวัตกรรมที่สร้างใหม่ อนุญาตให้สร้าง หรือบูรณะปฏิสังขรณ์โดยเฉพาะการบูรณะซึ่งคำนึงความงดงาม มีโครงสร้างและลักษณะของสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ มีแผน และนโยบายการอนุรักษ์และนวัตกรรมจากภาครัฐ นำสู่กระบวนการสร้างองค์ความรู้ไตรภูมิ 3 ระดับ คือ ระดับประสาทสัมผัส (ข้อมูล) ระดับความรู้ มีเหตุผล และระดับปัญญาที่เป็นปัจจัยให้ดำรงชีวิตอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญาถึงการพ้นทุกข์ในที่สุด

คำสำคัญ : ภูมิสถาปัตยกรรม, จักรวาลวิทยา, ไตรภูมิ

ABSTRACT

The research entitled “The Development of Architecture Landscape of Wat Concerning Cosmology” consisted of three objectives, namely:- (1) to study of concept about architecture landscape of wat concerning cosmology in three spheres, (2) to survey of structure and character about architecture landscape of wat concerning cosmology and (3) to study of architecture landscape conforming cosmology in three spheres. It is qualitative research studied from the first primary data and the secondary, research report and from field in particularly structural interview and from focus group. The sample area is selected the completion of architectures and landscape in three the worlds (earth, heaven and hell), namely i.e. *Wat Phrasrī*, Phitsanulok and *Wat Indravāsa* (Tonkuaen) Chiangmai. Its analysis is narrative.

From the study, it was found that the concept of landscape and architecture in cosmology of three spheres. Its definition and goal are the study of cosmology or the world as integration in living and non-living, earth, water, air. Its character moves around. In Buddhism, the three spheres communicates to morality being area for action of people divided into main 3 parts and 31 sub-components of them communicated by landscape and architecture. The sphere is land or direction of geography with *Dhamma*. About planning, it is regarded as ways and belief of architecture in the three spheres being pagoda, *Dhamma* building, Buddha Hall as regarded central core of temple same as *Sumeru* as regarded the center of cosmology. According to the way of Brahma, it is regarded as *Isavara* needs to place a big mountain for a core of the world. So, he sticks hairpin in a middle earth to be *Sumeru* regarded as the resident of *Isavara* consisted of seven Boribhan mountains, *Sīdandon* River, moral 4 continents. In Buddhism, the three spheres are related to the action of people divided to good or bad action, namely;- the Sense Sphere is the area of human, gods, hell which are hard, dark directing to human to be full defilements, not able to pass rebirth. The Form-Sphere is body directing to one who get absorption with aggregates, light defilement just like moonlight and the Formless Sphere is one who gets deep absorption in the form of bright body meaning intellectual excellence just like lightness. They are related with landscape and architecture which are the cores of darkness and lightness.

The survey of landscape and architecture residing in two sample areas i.e. *Wat Phrasrī*. In the East of Nan River, Ancient Ogapurī which is related to the Buddha who enlightens in making His turn-face to the East and *Neranjara*. In this way, the pool is constructed in Wat or in front of Brahma Temple. It is background of construction of temple giving its face to the East. *Wat phrasi*. as royal temple, the Prang pagoda is placed this temple and regarded as the center of that temple. The base of this pagoda is used by simulated from wholesome and un-wholesome. In the pagoda, 4 continents, 4 *Jāranam* arbors are in the forms of *heaven called Jātummahārāja* simulated by heaven and 9 transcendences. The Buddha Hall (*Vihāra*) as the president of Wat in the form of Brahma-face named, ‘*Juabhagavan*’. The Buddha Hall is surrounded by the big *vihāra* being regarded as the resident of *Arahantasāvaka* as the Buddha’s followers. The Buddha Hall and *Aṭṭhārāsa* turn their faces to the East in the ways of Buddhism. This wat is divided as *Buddhāvāsa*, *Saṅghāvāsa*, *Dhammāvāsa*, social service area and conscious area. Another sample

temple is *Wat Indrāvāsa* (Tongvaen), its royal *vihāra* is the president of wat directing to the central core of *Sumeru* and turning its face in the East. The *vihāra* is like bark directing to freedom of suffering. The 4 faces of pavilion direct to heaven named *Jātummahārāj*. There is historical importance being base of resting for pouring of water for the Buddha's relic traveling from *Dhātu-Srījomtong* to Chiangmai city. There is ancient wall same as cosmological wall in the three spheres and consisted of the area of *Buddhāvāsa*, *Saṅghāvāsa*, *Dhammāvāsa*, social service area and conscious area of this temple.

The ways of development and conservation for landscape and architecture of wat in three spheres. In the part of landscape is focused on sylvan, peace, silent with trees, pool and pure air, the area of *viveka* and the promotion of Dhamma treatment. The area is *sappāya* in food, communication, good environment being suitable for education in ways of Saṅgha discipline. In the case of architecture is focused on beauty relating to Buddhist cosmology together with seven *Boribhan* mountains, 4 continents, cosmological wall, Anond fish being base for action of human, gods and hell. The new wat is designed by architectures in *saṅgha* area; - constructed *Buddhava*, *Saṅghavasa*, *Dhmmavasa*, an area for social service and an area for consciousness. There is learning building in the part of darkness, shadow or lightness in ways of three spheres;- the sense sphere, the Form-sphere and the Formless Sphere. This building focuses on the putting documents, media, seminar room, training room, trainer room for architecture landscape. In the parts of conservation, it is used in concept of innovation in a new thing constructed or allowed for new construction or reconstruction directing to artistic. The structure and form of architecture are related to cosmology in Buddhism with planning and policy of government. There is the making process of knowledge body on the three spheres in 3 levels;- (1) sensual knowledge or information, (2) rational knowledge and (3) intellectual knowledge being promotion of livelihood in *Sīla*, *Samādhi* and *Paññā* and finally into freedom from suffering.

Keywords: Architecture Landscape, Cosmology, Tribhūmi

บทนำ

คำว่าจักรวาลหรือจักรวาลวิทยาที่กล่าวมาในบทที่ทบทวนเอกสารทั้งแนวคิด ทฤษฎีได้แยกไว้ 2 ประการหลัก ๆ คือ จักรวาลในระบบสุริยจักรวาล และจักรวาลในไตรภูมิ สุริยจักรวาล คือ จักรวาลที่ครอบคลุมระบบสุริยะรวมถึงโลก จักรภพ เอกภพ (universe) ที่ประกอบด้วยดวงดาว ที่ดำเนินไป เคลื่อนไปตามแรงโน้มถ่วงที่นับด้วยเวลาทำให้มีปี เดือน วัน การตั้งชื่อวันจันทร์ อังคาร พุธ ก็ตั้งตามชื่อของดวงดาวประจำวันนี้ ในวันนี้ ค็นหนึ่งมีกลางวันกลางคืน มีมืด สว่าง ฝนตก แดดออก น้ำท่วม แผ่นดินไหว สึนามิ เหล่านี้ก็มีอิทธิพลมาจากการทำงานของระบบสุริยจักรวาลทั้งนั้น สอดคล้องกับอุพนิสาสูตร ว่าด้วยเรื่องโลก โลกธาตุ เป็นอันเดียวกันกับคำว่า จักรวาล เป็นภูมิประเทศ ดิน ฟ้า อากาศ ดวงดาว ต่าง ๆ และในสุริยจักรวาลนี้ก็เกี่ยวเนื่องกันกับไตรภูมิด้วย

ในส่วนจักรวาลในพระพุทธศาสนานั้นหมายถึงจักรวาลในไตรภูมิที่แสดงออกด้วยรูปธรรมทางภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมซึ่งปรากฏอยู่ในภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมทางศาสนามีพื้นที่อยู่ที่วัดวา

อารามหรือศาสนสถานอื่น ๆ ชื่อประการเหล่านี้มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้วโดยเฉพาะภูมิทัศน์พื้นที่ พระพุทธเจ้าใช้เป็นพื้นที่บำเพ็ญโพธิญาณและการเผยแผ่คำสอน เช่น พระวิหารเวฬุวันหรือสวนไผ่ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ อินเดีย ที่ถือว่าเป็นวัดแห่งแรกและวัดนี้พระพุทธเจ้าใช้เป็นที่พักผ่อนโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ถึง 1,250 องค์ แม้หลังพุทธกาลแล้วพื้นที่ใกล้เคียงแห่งนี้ก็ยังใช้เป็นที่พักผ่อนครั้งครั้งที่ 1 ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต มีพระสงฆ์สาวกเข้าร่วมสังคายนาครั้งนี้ถึง 500 องค์ เป็นต้นแห่งพระสงฆ์สาวกบิรवारตามเสด็จพระพุทธเจ้าตัวอย่างบทพระวินัยที่ว่า .....กะคะวา วิหะระติ นะเพรุภูมิทันทะมูเล มะหะตา ภิกขุสังเขนะ สัทธิง ปัญจะมัตเตหิ ภิกขุสะเตหิ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่โคนต้นอ้อพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ 500 รูป และเป็นที่มาของวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปบิรवारจำนวนมาก ดังนั้นภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรม ในพระพุทธศาสนาจะสื่อถึง ไตรภูมิ ที่ประกอบด้วยภูมิใหญ่ 3 ภูมิ ภูมีย่อย 31 ภูมิ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาแนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ
2. เพื่อสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ
3. เพื่อสร้างแนวทางพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยาใน

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาวิจัยนี้ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลภาคเอกสารชั้นปฐมภูมิ ทุตติภูมิ รายงานการวิจัย และภาคสนามโดยใช้เทคนิคการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้างจากเครื่องมือวิจัยคือแบบสัมภาษณ์กับผู้ที่ให้ข้อมูลสำคัญ 3 กลุ่ม 20 ท่าน ทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ซึ่งผู้วิจัยจะทำการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงเพื่อหาลักษณะร่วมและข้อสรุปร่วม และการสนทนากลุ่มย่อย เน้นจุดเด่นในด้านภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรม โดยใช้พื้นที่ตัวอย่าง 2 พื้นที่ คือ ภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก และวัดอินทราวาส (ต้นแก้ว) จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีวิธีการคัดเลือกพื้นที่ที่มีคุณสมบัติเป็นวัดที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ วัดที่มีภูมิและสถาปัตยกรรมที่น่าศึกษา มีความสมบูรณ์เชิงศิลปกรรม มีภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมที่บ่งชี้ไตรภูมิชัดเจน

ผลการวิจัย

แนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมจักรวาลในไตรภูมิ พบว่า จักรวาลในระบบสุริยจักรวาล และจักรวาลในไตรภูมิ สุริยจักรวาล คือจักรวาลที่ครอบคลุมระบบสุริยะรวมถึงโลก จักรภพ เอกภพ (universe) ที่ประกอบด้วยดวงดาว ที่ดำเนินไป เคลื่อนไปของภูมิประเทศ ดิน ฟ้า อากาศ ดวงดาวต่าง ๆ จักรวาลในไตรภูมิจะแสดงออกด้วยรูปธรรมทางภูมิทัศน์ และสถาปัตยกรรม มีพระอุโบสถ พระวิหาร เจดีย์ กำแพงวัด โดยถือพระอุโบสถหรือพระวิหารประธานหรือเจดีย์ปรางค์ เป็นจุดศูนย์กลางของวัด เช่นเดียวกับทำให้เขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาสเป็นแกนกลางจักรวาลในไตรภูมินั่นเอง สอดคล้องกับทัศนะที่ว่า นายวุดินันท์ กันทะเตียน อธิพอลของจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ จึงมีการวางแผนผังสร้างวัด โดยยึดเจดีย์ พระอุโบสถเป็นแนวแกนกลางหรือแกนกลางเหมือนเป็นการจำลอง

จักรวาลไว้ในโลกมนุษย์ ให้เจดีย์หรืออุโบสถเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีการถือคติเป็นสองอย่างผสมกัน ได้แก่ คติจักรวาลและพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนา ตัวแบ่งความต่างคือ การกำหนดความหมายเลยยอดเขาพระสุเมรุเป็นเกณฑ์ หากถือว่าส่วนยอดสุดของเขาพระสุเมรุเป็นที่สถิตของพระพรหม จัดเข้าตามคติพราหมณ์ แต่หากว่า ส่วนยอดสุดเขาพระสุเมรุเป็นวิมาน เป็นชั้นสถิตของเหล่าเทวดา จัดเข้าตามคติแบบพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากถือคติแบบพระพุทธศาสนาจึงมีเรื่องไตรภูมิเข้ามาเกี่ยวข้องกับความรู้เรื่องจักรวาลด้วย ในขณะที่จักรวาลวิทยากล่าวถึงโครงสร้างที่อยู่ไตรภูมิจะเต็มเต็มว่า ภพภูมิที่อยู่ของสัตว์นั้นจัดได้เป็นชั้น ๆ ไป การสร้างวัดไทยจึงมีความเกี่ยวเนื่องกับคติดังกล่าว (วุฒินันท์ กันทะเตียน, 2560) นายกิตติพงษ์ บุญเกิด กล่าวว่า โลกธาตุที่ตั้งงามด้วยภูเขาสิเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ มหาทวี 4 ทวีปเล็ก 2,000 ทวีป และมหาสมุทร 4 แห่ง แวดล้อมด้วยภูเขาจักรวาลประดับประดาด้วยเทวโลกอันเป็นกามาวจร 6 ชั้น เบื้องบนพรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้น และอรุปาวจร 4 ชั้น ท่านเรียกว่า จักรวาลหนึ่ง เรื่องเขาพระสุเมรุ จะมีสัณฐานกลม ตั้งอยู่บนท่อนเสาสามฐาน ด้านตะวันออกเป็นสีเงิน ด้านทิศใต้เป็นสีแก้วอันนิล ด้านทิศตะวันตกเป็นสีแก้วลึกลับ ด้านทิศเหนือเป็นสีทอง” เรื่องราวทวีปทั้ง 4 ส่วนกว้างประมาณ 10,000 โยชน์ (กิตติพงศ์ บุญเกิด, 2543) ดร. วสุ กล่าวว่า วัดพุทธนิภาเยธรวาทแบ่งพื้นที่ใช้สอยออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาสและเขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ โดยการใช้อย่างอาคารและสิ่งปลูกสร้างในพื้นที่ใช้สอยทั้ง 3 เขต โดยมีภูมิสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมมีสี่ปายะ (วสุ โปษะณันท์, 2558)

การวางแผนผังการสร้างวัด ก็ เช่นเดียวกัน พยายามให้สอดคล้องกับไตรภูมิ โดยกำหนดทิศตะวันออกเป็นส่วนหน้าของวัดนั้น เพราะถือคติว่า พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งตรัสรู้ได้เห็นพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก และหันไปทางแม่น้ำคือแม่น้ำเนรัญชรา ดังนั้น ถ้าองค์พระประธานที่ตั้งอยู่ไกลแม่น้ำก็จะหันหน้าไปทางแม่น้ำ เพราะได้คึดตามทีพระพุทธเจ้าหันหน้าไปทางแม่น้ำนั่นเอง นอกจากนี้ภายในวัดยังแบ่งเขตแดนของวัดเป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตธรรมาวาส ต่อมาแยกเป็นเขตพื้นที่บริการสังคม พื้นที่ทางจิตวิญญาณ เพราะตามอุดมคติของการสร้างวัดนั้นถือตามหลักสี่ปายะและความร่มรื่นด้วยหลัก 5 ร. (วุฒินันท์ กันทะเตียน, 2560) การทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรม ต้องเริ่มต้นจากความหมายของคำสำคัญก่อนคือ สถาปัตยกรรมเป็นศิลปะ แขนงวิจิตรศิลป์ (Fine Arts) เพื่อการชื่นชมหรือความงาม และเป็นศิลปะที่มีวัตถุประสงค์ให้เกิดความงามด้วยการเห็นหรือทัศนศิลป์ (สุชาติ เถาทอง, 2532)

โครงสร้างและลักษณะภูมิสถาปัตยกรรมของวัดวัดพระศรีฯ พระวิหารพระพุทธชินราชหลังคา 2 ชั้นลดหลั่นลงมาแสดงช่องรับลม เดิมทีพระวิหารพระพุทธชินราชนี้ไม่ได้ใช้สปอร์ตไลท์ส่ององค์พระพุทธชินราชเพราะใช้แสงจากปล่องที่หลังคาส่องเข้าทั้งด้านซ้ายและขวาซึ่งเป็นไปตามหลักไตรภูมิ พระวิหารนี้มีวิหารคดล้อมรอบสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปบริวารจำนวน 300 กว้างองค์ อีกสถาปัตยกรรมที่สำคัญคือ องค์พระปรารักษ์เจดีย์ ซึ่งเป็นไปตามหลักไตรภูมิมีเขาพระสุเมรุแกนกลาง มีส่วนที่เป็นกามภูมิ รูปภูมิ และอรุปภูมิ ส่วนเรือนธาตุชั้น มีซุ้มทิศ 4 ซุ้ม แสดงที่สถิตของท้าวจตุโลกบาลล้อมรอบด้วยป่าหิมพานต์ สัตว์ป่าหิมพานต์ นอกนั้นก็ยังมีพระอุโบสถสมเด็จพระนเรศวร ภายในมีจิตรกรรมฝาผนังประวัติศาสตร์สมเด็จพระนเรศวรทำสงครามยุทธหัตถีกับพม่า ที่สำคัญอีกสถาปัตยกรรมหนึ่งคือ พระวิหารอัญฐานหรือวิหารเก้าห้องที่มีพระพุทธรูปยืนสูง 18 ศอก ตระหง่านเป็นภูมิทัศน์ที่ใคร ๆ เข้ามานมัสการพระพุทธชินราชก็จะถ่ายภาพติดองค์พระ และสถาปัตยกรรมที่ไว้เป็นอนุสติ

วัดอินทราวาส (วัดต้นแก้ว) มีสถาปัตยกรรมที่สำคัญอยู่ 2 อย่างคือ พระวิหารหลวงทรงไทย ล้านนาโบราณ ที่ไม่มีเสาเอก เป็นอาคารหลังใหญ่ หลังคาด้านหน้าลดหลั่น 3 ชั้น ด้านหลัง 2 ลักษณะ คล้ายเรือสำเภาที่จะนำสรรพสัตว์สู่ความพ้นทุกข์ ศาลาจัตุรมุข สอดคล้องกับไตรภูมิคือสวรรค์ชั้นจatumหาราช ที่คุ้มครองดูแลทิศทั้ง 4

อภิปรายผลการวิจัย

พิษณุโลก ด้านภูมิศาสตร์ ถือว่า มีความสำคัญ ถือเป็นศูนย์กลางของ คมนาคม ทหาร ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศิลปะภาคเหนือ วัฒนธรรม ความสำคัญของวัดพระศรีฯ ด้านภูมิศาสตร์ ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกมีสระน้ำหน้าโบสถ์ หน้าวิหารมีแม่น้ำน่านไหลผ่านสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ ความร่มเย็น เป็นสุข และที่สำคัญอีกอย่างคือ วัดแห่งนี้พระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เสด็จมาทุกพระองค์ เป็นหลวงประจำจังหวัด มีสถาปัตยกรรมทางศาสนาครบถ้วน

พระปรารภ สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งเสด็จมาครองเมืองพิษณุโลก ปี 1991-2031 รวม 25 ปี พระองค์ทรงโปรดให้สร้างพระปรารภที่มีรูปแบบศิลปะสมัยอยุธยา เป็นศิลปะตามความนิยมในสมัยนั้น โครงสร้างพระปรารภครอบพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมองค์เดิมไว้ พระปรารภองค์นี้ได้รับการปฏิสังขรณ์เรื่อยมา และเป็นการสร้างตามตำรับแห่งภพภูมิด้วย

ถ้าตามคติของจีนมีคำว่า หยิน-หยาง คือ มีขาวกับดำ ชายกับหญิง มีดกับสว่าง มีสัญลักษณ์เรียก เต๋า จึงแทนความสมดุลของพลังในจักรวาล โดยสีดำคือ หยิน หมายถึง ดวงจันทร์ เป็นตัวแทนของการเต็มใจ รับหรือยอมเป็นฝ่ายถูกกระทำเป็นพลังแห่งสตรีเพศ ความเยือกเย็น การหยุดนิ่ง การเคลื่อนลงต่ำ การเก็บรักษา การยับยั้ง ส่วนสีขาวคือ หยาง หมายถึง ดวงอาทิตย์ อันเป็นสัญลักษณ์ของพลังแห่งบุรุษเพศ การเคลื่อนไหว ความกระตือรือร้น การเคลื่อนขึ้นไปด้านบน การเจริญเติบโต เจริญรุ่งเรือง ความร้อนแรง

ไตรภูมิเมื่อเปรียบเทียบกับโบสถ์ฮินดูหรือพราหมณ์ เมื่อเราเข้าไปชมในจะเห็นว่า มีรูปเคารพแห่งมหาเทพ 3 องค์คือ พระพรหม พระนารายณ์ พระศิวะ สถิตอยู่ใน 3 มุมของห้องโถงนั้นๆ ประการสำคัญคือ สถาปัตยกรรมที่เป็นอาคารโบสถ์จะสร้างเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นกันลงมา ไทยเรานิยมเรียกว่า กันสาดหรือระเบียงเดิน ซึ่งลักษณะการออกแบบสร้างนี้มีเป้าหมายตามภพภูมิ คือให้มีส่วนมืดแทนด้วยกามภูมิ ส่วนสว่างแทนด้วยรูปและอรุณภูมิ ในเชิงวิทยาศาสตร์คือได้แสงสว่างส่องเข้าโดยธรรมชาติไม่ต้องใช้สปอร์ตไลท์ส่องในตอนกลางวันแทนที่จะใช้เมื่อตอนกลางคืนเท่านั้น ส่วนก็ลมเข้าออกถ่ายเทได้สะดวก ไม่รู้สึกอึดอัดเมื่อเข้าไปภายในนั้น

เจดีย์เขเวดากอง คือเจดีย์สี่ทองอร่าม ตั้งอยู่บนยอดเขาสูงหนึ่งในกรุงย่างกุ้ง ประเทศเมียนมาร์ ได้ว่าจัดภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมได้ตามหลักไตรภูมิ ในด้านภูมิทัศน์ นับว่าสวยงาม เพราะภูเขาสูงประมาณ 50 เมตร บันไดขึ้นประมาณ 100 ชั้น มีทางขึ้น-ลง 4 ทิศ เรียกว่าประตูทิศใต้ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ตามรูปของสวรรค์ชั้นจatumหาราช ซึ่งทางขึ้น-ลงทั้ง 4 ทิศนี้ สามารถจัดการได้อย่างมีระบบ ขึ้น-ลงสะดวก บันไดกว้าง ไม่แออัด มีทิวทัศน์สวยงามร่มรื่น มีพื้นที่ที่tibและสว่างตามแบบของไตรภูมิ บริเวณฐานล้อมรอบเชิงพระเจดีย์จะเป็นพื้นที่โล่ง กว้างสำหรับคนเดินพร้อม ๆ กัน ประดาหน้าได้ 60 คน สามารถจุผู้คนเข้าชมพร้อม ๆ กันได้ 50,000 คน

สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดของนายวุฒินันท์ กันทะเตียนกล่าวว่า อิทธิพลของจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ จึงมีการวางแผนผังสร้างวัด โดยยึดเจดีย์ พระอุโบสถเป็น แนวแกนกลางหรือแกนกลางเหมือนเป็นการจำลองจักรวาลไว้ในโลกมนุษย์ ให้เจดีย์หรืออุโบสถเป็น สัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีการถือคติเป็นสองอย่างผสมกัน ได้แก่ คติจักรวาลและพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนา ตัวแบ่งความต่างคือ การกำหนดความหมายเลยยอดเขาพระสุเมรุเป็นเกณฑ์ หากถือว่าส่วนยอดสุดของเขาสุเมรุเป็นที่สถิตของพระพรหม จัดเข้าตามคติพราหมณ์ แต่หากว่า ส่วนยอดสุดของเขาสุเมรุเป็นวิมาน เป็นชั้นสถิตของเหล่าเทวดา จัดเข้าตามคติแบบพระพุทธศาสนา

สอดคล้องกับแนวคิดคติภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรมแนวคิดของนายกิตติพงษ์ บุญเกิด ว่า โลกธาตุตั้งตามด้วยภูเขาสิเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ มหาทวี 4 ทวีปเล็ก 2,000 ทวีป และ มหาสมุทร 4 แห่ง แวดล้อมด้วยภูเขาจักรวาลระดับประดาด้วยเทวโลกอันเป็นกามาจร 6 ชั้น เบื้องบนพรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้นและอรุปาวจร 4 ชั้น ท่านเรียกว่า จักรวาลหนึ่ง” เรื่องเขาพระสุเมรุ จะมีสี่ฐานกลม ตั้งอยู่บนท่อนเสาสามฐาน ด้านตะวันออกเป็นสีเงิน ด้านทิศใต้เป็นสีแก้วอันทนิล ด้านทิศตะวันตกเป็นสีแก้วผลึก ด้านทิศเหนือเป็นสีทอง” เรื่องราวทวีปทั้ง 4 ส่วนกว้างประมาณ 10,000 โยชน์ จุดเน้นของแนวคิดของนายกิตติพงษ์

ข้อเสนอแนะ

ภายหลังได้สรุปผลการวิจัยแล้ว ผู้วิจัย จึงใคร่ขอเสนอแนะเชิงในการนำไปใช้และ ข้อเสนอแนะทำวิจัยต่อยอดครั้งต่อไป ดังนี้

1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การก่อสร้างที่เป็นสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะพระอุโบสถนั้น กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรมในปัจจุบันรับช่วงมาจากนโยบายก่อน ซึ่งกำหนดให้มีรูปแบบพระอุโบสถไว้ 3 ขนาด คือขนาดใหญ่มีต้นเสามากกว่า อาจจะมีทรงเป็นจัตุรมุขก็ได้ ดังพระอุโบสถวัดจุฬามณี วัดมหาธาตุ วัดสุทัศน์ วัดโพธิ์ท่าเตียน กรุงเทพฯ เป็นต้น หรือทรงธรรมดาแต่หลังใหญ่ เช่น พระโบสถวัดพระศรีฯ พิษณุโลก ขนาดกลาง มีต้นเสาน้อยกว่า และขนาดเล็กมีต้นเสาลดลงมาแต่ศิลปกรรมมีลักษณะเดียวกัน ศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร พระปราสาท เป็นต้นนี้ สามารถแสดงภูมิรู้ในเรื่องศาสตร์และศิลป์ที่สื่อธรรมได้ครบถ้วน จึงกำหนดนโยบายของชาติในด้านการอนุรักษ์ แหล่งเรียนรู้

2) ข้อเสนอแนะนำไปใช้

ผู้วิจัยได้ยกหลักธรรมให้เห็นชัดเจนที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรมนั้น ง่ายต่อการศึกษา จัดเป็นคู่มือการเรียนการสอนแก่นักเรียนนักศึกษาทุกระดับชั้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยเคยสอนนิสิต นักศึกษาโดยยกเรื่องนี้มาแนะนำว่า พุทธศิลปะก็ดี นวัตกรรมก็ดี ล้วนแล้วแต่มีธรรมคติดู้อยู่ภายใน ดังนั้น ถ้าเราศึกษาธรรมผ่านพุทธศิลปกรรมนี้ ก็จะทำให้เห็นบุคลาธิษฐานได้ง่ายขึ้น อย่างเช่น พระพุทธรูปองค์หนึ่ง ที่สร้างตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ทำไมจึงคบบเพลิงบนพระเศียร ถ้าคนธรรมดาจะยอมให้มีเปลวเพลิงบนศีรษะหรือไม่ หรือว่าใครจะยอมให้มีคบบเพลิงบนศีรษะนั้น เพราะไฟก็รู้ยู่ว่า ร้อนและคบบเพลิงก็ไม่ใช่เบา ถ้าเราเข้าใจเสียว่า การที่ช่างศิลป์นวัตกรรมพระพุทธรูปขึ้นมาโดยมีคบบ

เพลิงบนพระเศียรนั้นก็เพื่อสื่อถึงปัญญา ตามพุทธพจน์ที่ว่า ปัญญา โลกัสมิ ปชโชโต ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก นั่นเอง เพราะคุณสมบัติของไฟคือสว่าง อีกอย่างคือร้อน หมายถึงตปะ แปลว่าเผาผลาญกิเลสให้สิ้นไปต่างหาก ส่วนอื่น ๆ นอกนั้น จะมีพุทธลักษณะของพระพุทธรูปที่มีนิ้วพระหัตถ์เสมอกัน หมายถึงความเสมอภาคจากความเมตตาในพระองค์ พระกรรมที่ยาวนาน หมายถึง มีหูหนักแน่น ไม่ใช่คนหูเบา ใจง่าย ตัดสินปัญหาความผิดที่โจทก์และจำเลยมาอยู่ให้การพร้อมหน้ากัน ไร้อคติในการตัดสินปัญหาทุกเมื่อ ดังนั้น ผู้วิจัยคิดว่า การที่เรารู้เรื่องนี้ดี จะเป็นคุณสมบัติของพุทธศาสตรบัณฑิตที่สมบูรณ์

3) ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

ในการทำวิจัยครั้งต่อไปนั้น เป็นการต่อยอดจากนี้ ประเด็นที่สำคัญคือ ภูมิทัศน์ที่ร่มรื่น มีรุกขกัมมิ ศิลากัมมิ อากาศกัมมิ ดินกัมมิ ต้นไม้เกี่ยวกับพระพุทธรูปที่สำคัญ ตามชื่อเรื่อง ดังนี้

- (1) ศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมในไตรภูมิที่มีผลต่อการพัฒนาสังคมไทย
- (2) ศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและความสำคัญของพุทธศิลปกรรมต่อความเชื่อที่มีผลต่อการพัฒนาจิตใจของสังคมไทย
- (3) ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าสุนทรียศาสตร์พุทธศิลปกรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม
- (4) ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อต่อพุทธศิลปะของวัดร่องขุน จังหวัดเชียงราย
- (6) ศึกษาและตีค่าทางจริยธรรมในสัญลักษณ์ของศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการวัด. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร. 660 ปี (1900-2560) พระพุทธชินราช, พิษณุโลก: รตาวรรณปรินต์, 2560.

พระครูสิริรัตนานุวัตร. สงกรานต์: ภูมิปัญญาตะวันออก. พิษณุโลก: โฟกัสปรินต์, 2559.

พระมหาปกรณ์ กิตติธโร (คันคว่าและเรียบเรียง). วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร. กรุงเทพฯ : สายธุรกิจโรงพิมพ์, 2560.

สุชาติ เกาทอง. ศิลปะกับมนุษย์. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์โอเอส พรินต์ติ้ง เฮ้าส์, 2532.

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. วัดต้นแก้ว (อินทราวาส) : ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และการสืบสานประเพณีวิถีล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2562.

รายงานการวิจัย;

กิตติพงษ์ บุญเกิด. การศึกษาคติภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษาสถาปัตยกรรมพระอารามหลวง ในเขตกรุงเทพมหานคร, ภาควิชาโบราณคดี, ม.ปป.

พระครูสิริรัตนานุวัตร. การศึกษาเชิงตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรม. รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557.

วุฒินันท์ กันทะเตียน. ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการส่งเสริมสร้างสุขภาวะเชิง

พุทธบูรณาการ. รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและสำนัก
 สนับสนุนสุขภาวะองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), 2560.
 วสุ โปษะนันท์. การจัดการภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมของวัดไทยให้เกิดความเจริญศรัทธา : จาก
 อดีตสู่ปัจจุบัน. รายงานการวิจัย, โครงการวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งในโครงการวิจัยพุทธศาสน์
 ศึกษาของศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558.

สื่อออนไลน์;

กำเนิดเอกภพ/ทฤษฎีบิกแบง (Big Bang Theory) [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล <https://>

<https://www.baanjommyut.com>,

กำเนิดสุริยจักรวาล, [ออนไลน์] ที่มา <https://th.wikipedia.org/wiki/จักรวาล>

สถาปัตยกรรม [ออนไลน์] ที่มา <https://th.wikipedia.org/wiki/%>

จักรวาลในพุทธปรัชญาเถรวาท [แหล่งข้อมูล] ที่มา <https://philosophychicchic.com/>

สุดขอบจักรวาล มีอะไร? ทฤษฎีที่น่าจะเป็น ณ ดินแดนลึกลับมีจริงหรือไม่! [แหล่งข้อมูล] ที่มา

<http://roostershours.com>

ภคชาติ เตชะอำนวยวิทย์, การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมที่เอื้อให้เกิดความสัปปายะเพื่อนำไป

ออกแบบวัดป่าวิมุตตยาลัย, [ออนไลน์] ที่มา <https://www.tci-thaijo.org>

ภาคผนวก

ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. การใช้ประโยชน์ในระดับนโยบาย เช่น การนำข้อมูลไปประกอบการตัดสินใจในการนำการบริหาร/การดำเนินงานของหน่วยงาน/อปต. /คณะสงฆ์

- นโยบายการจัดการภูมิสถาปัตยกรรมเชิงประจักษ์
- นโยบายปรับปรุง ตกแต่ง ออกแบบภูมิสถาปัตยกรรมของคณะสงฆ์/อปต./ราชการ
- นโยบายการปรับปรุง มคอ.3 ต่อเนื่องตามหลักประกันคุณภาพการศึกษา
- นโยบายจัดการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับ มคอ. 3
- นโยบายอาจารย์มีคุณสมบัติครบต่อการเป็นผู้รับผิดชอบหลักสูตร ที่ปริกษานิพนธ์

เป็นกรรมการสอบป้องกันวิทยานิพนธ์และสอนระดับปริญญาโท

2. การใช้ประโยชน์มิติเศรษฐกิจ/พาณิชย์ เช่น การเจรจากับกลุ่มธุรกิจ จดลิขสิทธิ์ เป็นต้น

-พัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมเป็นคู่มือเชิงตำรา / เอกสารประกอบการสอน / หนังสือ หรือคู่มือพระสังฆาธิการ ที่สร้างทุนให้หน่วยงานได้

-พัฒนาเป็นคู่มือการเรียนการสอน รายวิชาการระเบียบวิธีวิจัยทางพุทธศาสนา ระดับปริญญาโท หรือระดับอื่น ๆ ที่ช่วยการจัดพิมพ์/การทำสื่อช่วยเผยแพร่

3. การใช้ประโยชน์มิติการพัฒนาสังคม/ชุมชน/ท้องถิ่น เช่น ถ่ายทอดเทคโนโลยี/กระบวนการความรู้ให้กับชุมชน

- ข้อมูลสารสนเทศบริการชุมชนด้านศิลปวัฒนธรรม
- ข้อมูลสารสนเทศด้านบริการวิชาการแก่ชุมชน
- ข้อมูลประจำห้องสมุดประชาชนในวัด/ชุมชน
- ข้อมูลศึกษาตีความศึกษาธรรมจากรูปธรรมเชิงศิลปกรรมที่สื่อจากคำสอน
- เป็นคู่มือเขียนโครงการ โครงเสนองบประมาณ โครงเสนอนิพนธ์และโครงเสนองการวิจัย

วิจัย

4. การใช้ประโยชน์มิติวิชาการ เช่น มีการอ้างอิงผลงานที่ตีพิมพ์วารสารวิชาการระดับประเทศ/ระดับนานาชาติ การนำไปสอนในรายวิชาต่างๆ

- เสนอรายงานการวิจัย ในการสัมมนาวิชาการระดับชาติ/นานาชาติ
- เป็นฐานข้อมูลของสถาบันการศึกษาเชิงวิชาการ
- แสดงศักยภาพทางวิชาการด้านการวิจัยแก่สังคม
- สร้างคุณชีวิตด้วยองค์ความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ

5. การเผยแพร่/การประชาสัมพันธ์ เช่น การเผยแพร่ในวารสาร/การนำเสนอในที่ประชุม/เว็บไซต์

- เผยแพร่ผ่านเว็บไซต์วิทยาลัย แบบสื่อออนไลน์ประเภทเฟสบุ๊ก, ยูทูป
- เผยแพร่ผ่านรูปแบบของบทความ นิตยสารการ เสนอบทความสดและวารสาร มหาจุฬาริชาการ สารนิพนธ์พุทธบัณฑิต บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ พุทธชินราชปริทรรศน์ สื่อสิ่งพิมพ์
- เผยแพร่ผ่าน ชุดความรู้/บูรณาการความรู้โดยตรงต่อวิทยาลัยเขต วิทยาลัยสงฆ์ หน่วยวิทยบริการ และห้องเรียนฯ โรงเรียนฯ ค่ายพุทธธรรม, ค่ายอบรมเยาวชน ค่ายคุณธรรมจริยธรรมทหาร ตำรวจ เนกขัมมบารมี โครงการบวชหมู่วัดต่าง ๆ

-ประชาสัมพันธ์วิทยาลัยสงฆ์ด้านศาสนา ปรัชญา ศิลปวัฒนธรรม

ภาคผนวก

ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ
มาและผลที่ได้รับของโครงการ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุ วัตถุประสงค์	ผลลัพธ์
1.ศึกษาแนวคิดจากข้อมูล ปฐมภูมิ-พระไตรปิฎก/ ทุติยภูมิ-เอกสาร รายงาน การวิจัยที่เกี่ยวข้อง	ทบทวนเอกสาร เก็บข้อมูล รวบรวมข้อมูล	ข้อ 1 ข้อ 2	ระบบการจัดเก็บข้อมูล ตามแบบการวิจัย
2.ศึกษาภูมิทัศน์/ สถาปัตยกรรมที่มี ประเภท/ลักษณะ/การ สร้าง/ประโยชน์	ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับภูมิ ทัศน์ สถาปัตยกรรมที่มี ประเภท ลักษณะ การ สร้าง ประโยชน์ การ สำรวจ	ข้อที่ 1 ข้อ 2	แนวคิด หลักการ ลักษณะ ประเภท ประชาชน องค์กร ธุรกิจ
3. ศึกษาแนวการพัฒนา ภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรม ของวัด	ทราบแนวทางการพัฒนา ปรับปรุง การสร้าง การ พัฒนาภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมตามหลัก ไตรภูมิ	ข้อที่ 3	องค์ความรู้เรื่องภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมตามหลัก จักรวาลวิทยาในไตรภูมิ
4. สังเคราะห์แนวคิด จาก เอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกต การนำเสนอ รายงานการวิจัย	ได้หลักการ แนวคิด นโยบาย ที่มาของภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมของพื้นที่ ตัวอย่างที่มีประโยชน์ สอดคล้องกับจักรวาล วิทยา	ข้อ 3	องค์ความรู้การทำชุดความ รู้ / การบูรณาการวิจัยเพื่อ เผยแพร่ การนำเสนอต่อ เวทีระดับชาติหรือ นานาชาติ
5.นำเสนอองค์ความรู้ด้าน ภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรมแก่ สถาบันการศึกษา วัด หน่วยงานราชการ	ได้บริการวิชาการแก่สังคม จากองค์ความรู้งานวิจัย	ข้อ3	ได้ข้อสรุปไตรภูมิในพระ พุทธศาสนาทั้งเชิงรูปธรรม และนามธรรม (ปัญญา/ อวิชา)

ภาคผนวก
ง
เครื่องมือวิจัย

บันทึกคำแบบสัมภาษณ์/เสวนากลุ่มย่อย
เพื่อการวิจัย เรื่อง การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา

ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคล

ชื่อ .....นามสกุล.....

ตอนที่ 2 ภูมิทัศน์

การสร้างวัดสมัยโบราณถือว่า ใช้คติธรรมอะไรในการสร้าง

.....

การจัดภูมิทัศน์ใช้หลักการทางสังเวชนียสถาน 4 ตำบลหรือว่าสุดแท้แต่ศรัทธาของผู้สร้างวัดนั้น

.....

การตั้งชื่อวัดใช้หลักการอะไรเป็นเกณฑ์

.....

ทำไมการตั้งชื่อวัดสมัยพุทธกาล จึงตั้งชื่อตามลักษณะพื้นที่หรือชุมชนนั้น เป็นหลักการ

.....

การสร้างวัด ควรจะมีการจัดการ วางแผนผังพื้นที่สร้างอย่างไร

.....

ท่านคิดว่า พื้นที่วัดต่าง ๆ ในประเทศไทยมีรื่นดีไหม

.....

การจัดการพื้นที่ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลกเป็นอย่างไร

.....

การจัดการพื้นที่ของวัดต้นแก้ว อ.หางดง จ. เชียงใหม่ เป็นอย่างไร

.....

ตอนที่ 3 การพัฒนาสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมของวัดพระศรีฯ พิษณุโลก มีคุณลักษณะตามภพภูมิอย่างไรบ้าง

.....

สถาปัตยกรรมของวัดตันเกว่น ทางดง เชียงใหม่ มีคุณลักษณะตามภพภูมิอย่างไรบ้าง

.....
ท่านคิดว่า จะมีแนวคิดปรับปรุงภูมิสถาปัตยกรรมของวัดพระศรี ฯ อย่างไร

.....
ท่านคิดว่า จะมีแนวคิดปรับปรุงภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตันเกว่น อย่างไร

.....

ขอขอบคุณที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

ภาคผนวก

จ

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลที่เจาะจงและภาคีร่วม

1) รายชื่อเสวนากลุ่มย่อย

พระครูสุนทรธรรมถาวร พระมหาชลัน ฐิริวฑฒโน นายสกิด สิริพัฒนาไพศาล นางกนกวรรณ นาคบุญมี นางสุภาพ บุญแก้วน้อย นางราณี วรรณสร นางเกษร แก้วทองคำ

2) นำข้อมูลจากเอกสารของผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน ประกอบด้วย

- พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร. อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, รศ.ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ
- ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

3) สัมภาษณ์เจาะจง 4 ท่านแรก และภาคีร่วมผู้สังเกตการณ์ 6 ท่าน

- พระสุนทรธรรมธาดา, อาจารย์สาขาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
- พระครูพิพิธจรรุธรรม พระนักพัฒนาและสังคมสงเคราะห์ จังหวัดพิจิตร
- พระมหาชลัน ฐิริวฑฒโน เจ้าอาวาสวัดต้นแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่
- พระครูนิทัศน์บุญญากร เจ้าอาวาสวัดธรรมจักร พิชณุโลก
- นายชมภู แก้ววงศ์ ไวยาวัจกรวัดพระศรีฯ อ.เมือง จ.พิษณุโลก
- พ.อ. ดร. เกื้อ ชัยภูมิ อาจารย์อาวุโส วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
- พ.อ. เทพ นันตา ไวยาวัจกรวัดพระศรีฯ อ.เมือง จ.พิษณุโลก
- นายสุเทพ แยมแสง นิติกรสำนักงานพุทธศาสนา จ.พิษณุโลก
- นายประพันธ์ พักตร์เขียว หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานพระพุทธชินราช พิชณุโลก
- ดร.เจริญ มณีจักร อาจารย์บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

ภาคผนวก
ฉ
ภาพประกอบการวิจัย

ภาคผนวก

ช

บทสรุปโครงการวิจัย

(เพื่อขออนุมัติจบโครงการวิจัย)

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

1. สัญญาเลขที่ -ว. 014/2562

2. ชื่อโครงการ -การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา

3. หัวหน้าโครงการวิจัย/นักวิจัย - พระครูสิริรัตนานูวัตร, รศ.ดร.

หน่วยงานที่สังกัด;

-วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช ต.บึงพระ อ.เมือง จ.พิษณุโลก

โทรศัพท์ 089-6380507

อีเมล E-mail/ gurutawee@gmail.com

4. บทนำ

คำว่าจักรวาลหรือจักรวาลวิทยาที่กล่าวมาในบทที่ทบทวนเอกสารทั้งแนวคิด ทฤษฎีได้แยกไว้ 2 ประการหลัก ๆ คือ จักรวาลในระบบสุริยจักรวาล และจักรวาลในไตรภูมิ สุริยจักรวาล คือ จักรวาลที่ครอบคลุมระบบสุริยะรวมถึงโลก จักรภพ เอกภพ (universe) ที่ประกอบด้วยดวงดาว ที่ดำเนินไป เคลื่อนไปตามแรงโน้มถ่วงที่นับด้วยเวลาทำให้มีปี เดือน วัน การตั้งชื่อวันจันทร์ อังคาร พุธ ก็ตั้งตามชื่อของดวงดาวประจำวันนี้ ในวันหนึ่ง คือนึ่งมีกลางวันกลางคืน มีมืด สว่าง ฝนตก แดดออก น้ำท่วม แผ่นดินไหว สึนามิ เหล่านี้ก็มีอิทธิพลมาจากการทำงานของระบบสุริยจักรวาลทั้งนั้น สอดคล้องกับจันทรคติว่าด้วยเรื่องโลก โลกธาตุ เป็นอันเดียวกันกับคำว่า จักรวาล เป็นภูมิประเทศ ดิน ฟ้า อากาศ ดวงดาว ต่าง ๆ และในสุริยจักรวาลนี้ก็เกี่ยวเนื่องกันกับไตรภูมิด้วย

ในส่วนจักรวาลในพระพุทธศาสนานั้นหมายถึงจักรวาลในไตรภูมิที่แสดงออกด้วยรูปธรรมทางภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมซึ่งปรากฏอยู่ในภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมทางศาสนามีพื้นที่อยู่ที่วัดวาอารามหรือศาสนสถานอื่น ๆ ชื่อประการเหล่านี้มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้วโดยเฉพาะภูมิทัศน์พื้นที่พระพุทธรเจ้าใช้เป็นพื้นที่บำเพ็ญโพธิญาณและการเผยแผ่คำสอน เช่น พระวิหารเวฬุวันหรือสวนไผ่ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ อินเดีย ที่ถือว่าเป็นวัดแห่งแรกและวัดนี้พระพุทธรเจ้าใช้เป็นที่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ถึง 1,250 องค์ แม้หลังพุทธกาลแล้วพื้นที่ใกล้เคียงแห่งนี้ก็ยังใช้เป็นที่ทำสังคายนาครั้งที่ 1 ที่ถ้าสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต มีพระสงฆ์สาวกเข้าร่วมสังคายนาครั้งนี้ถึง 500 องค์ เป็นต้นแห่งพระสงฆ์สาวกปริวารตามเสด็จพระพุทธรเจ้าตัวอย่างบทพระวินัยที่ว่า .....ภะคะวา วิหะระติ นะเสรูปุจิมันทะมุเล มะหะตะ อิกขุสังเขนะ สัทธิง ปัญจะมัตเตหิ อิกขุสะเตหิ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่โคนต้นอ้อพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ 500 รูป และเป็นที่มาของวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปริวารจำนวนมาก ดังนั้นภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรม ในพระพุทธศาสนาจึงจะสื่อถึง ไตรภูมิ ที่ประกอบด้วยภูมิใหญ่ 3 ภูมิ ภูมีย่อย 31 ภูมิ

5. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาแนวคิดจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ
2. เพื่อสำรวจภูมิสถาปัตยกรรมของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุและวัดอินทราวาส
3. เพื่อศึกษาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดที่สอดคล้องกับหลักจักรวาลวิทยา

6. ผลการวิจัย

แนวคิดภูมิสถาปัตยกรรมจักรวาลในไตรภูมิ พบว่า การสร้างวัดไทยมีความเกี่ยวเนื่องกับคติดังกล่าว (วุฒินันท์ กันทะเตียน, 2560) นายกิตติพงษ์ บุญเกิด กล่าวว่า โลกธาตุทั้งดงามด้วยภูเขาสีเนรุ ภูเขาสัตตบริภณต์ มหาทวี 4 ทวีปเล็ก 2,000 ทวีป และมหาสมุทร 4 แห่ง แวดล้อมด้วยภูเขาจักรวาลประดับประดาด้วยเทวโลกอันเป็นกามาวจร 6 ชั้น เบื้องบนพรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้น และอรูปาวจร 4 ชั้น ท่านเรียกว่า จักรวาลหนึ่ง เรื่องเขาพระสุเมรุ จะมีสันฐานกลม ตั้งอยู่บนท่อนเสาสามฐาน ด้านตะวันออกเป็นสี่เงิน ด้านทิศใต้เป็นสี่แก้วอันทนิล ด้านทิศตะวันตกเป็นสี่แก้วเล็ก ด้านทิศเหนือเป็นสี่ทอง” เรื่องราวทวีปทั้ง 4 ส่วนกว้างประมาณ 10,000 โยชน์ (กิตติพงษ์ บุญเกิด, 2543) ดร. วสุ กล่าวว่า วัดพุทธนิคายเถรวาทแบ่งพื้นที่ใช้สอยออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาสและเขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ โดยการใช้อยู่อาศัยและสิ่งปลูกสร้างในพื้นที่ใช้สอยทั้ง 3 เขต โดยมีภูมิสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมมีสี่ปายะ (วสุ โปษะนันท์, 2558)

การวางแผนผังการสร้างวัด ก็ เช่นเดียวกัน พยายามให้สอดคล้องกับไตรภูมิ โดยกำหนดทิศตะวันออกเป็นส่วนหน้าของวัดนั้น เพราะถือคติว่า พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งตรัสรู้ได้เห็นพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก และหันไปทางแม่น้ำคือแม่น้ำเนรัญชรา ดังนั้น ถ้าองค์พระประธานที่ตั้งอยู่ไกลแม่น้ำก็จะหันหน้าไปทางแม่น้ำ เพราะได้คติตามที่พระพุทธเจ้าหันหน้าไปทางแม่น้ำนั่นเอง นอกจากนี้ภายในวัดยังแบ่งเขตแดนของวัดเป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตธรรมาวาส ต่อมาแยกเป็นเขตพื้นที่บริการสังคม พื้นที่ทางจิตวิญญาณ เพราะตามอุดมคติของการสร้างวัดนั้นถือตามหลักสี่ปายะและความร่มรื่นด้วยหลัก 5 ร. (วุฒินันท์ กันทะเตียน, 2560) การทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรม ต้องเริ่มต้นจากความหมายของคำสำคัญก่อนคือ สถาปัตยกรรมเป็นศิลปะ แขนงวิจิตรศิลป์ (Fine Arts) เพื่อการชื่นชมหรือความงาม และเป็นศิลปะที่มีวัตถุประสงค์ให้เกิดความงามด้วยการเห็นหรือทัศนศิลป์ (สุชาติ เกาทอง, 2532)

7. การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

7.1 นำไปใช้ประโยชน์ในระดับนโยบาย มีดังนี้

- นโยบายสร้างแหล่งเรียนรู้ภูมิสถาปัตยกรรมในไตรภูมิ
- นโยบายประกันคุณภาพการศึกษา นำไปเสริมแผนการสอน (มคอ.3)
- นโยบายพัฒนาความก้าวหน้าอาจารย์เข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการ
- นโยบายประกอบการเรียนการสอนและควบคุมวิทยานิพนธ์นิสิตระดับปริญญาโท

7.2 การใช้ประโยชน์มิติเศรษฐกิจ/พาณิชย์

-พัฒนาจากคู่มือเป็นตำรารายวิชาการเปรียบเทียบวิธีวิจัยทางพุทธศาสนา ระดับปริญญาโท หรือระดับอื่น ๆ

7.3 การใช้ประโยชน์มิติการพัฒนาสังคม/ชุมชน/ท้องถิ่น มีดังนี้

-เป็นคู่มือเขียนโครงการวิจัย โครงเสนองบประมาณ โครงเสนอวิทยานิพนธ์และโครงเสนอการวิจัยเพื่อขอทุนสนับสนุนโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

7.4 การใช้ประโยชน์มิติวิชาการ

ลงในงานที่ตีพิมพ์วารสารวิชาการระดับประเทศ/ระดับนานาชาติ การนำไปสอนในรายวิชาต่าง ๆ

8. การเผยแพร่/การประชาสัมพันธ์

-เผยแพร่งานวิจัยผ่านเว็บไซต์ มหาวิทยาลัย ในรูปแบบนิตยสารการ นำเสนอบทความสด นำเสนอบทความวารสาร มหาจุฬาริชาการ วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วารสารพุทธชินราชปริทรรศน์

-เผยแพร่งานวิจัยสื่อออนไลน์ประเภทเฟสบุ๊ก ยูทูบ

-เขียนบทความวิจัยเพื่อประกอบการศึกษา การประกันคุณภาพ และตำแหน่งทางวิชาการ

9. ภาพประกอบเผยแพร่ผลงานวิจัย

ภาพ: เสนอรายงานประเด็นการศึกษา (ไตรสิกขา) / ภาพล่าง โปสเตอร์บทความ

ประวัติผู้วิจัย

1. หัวหน้าโครงการวิจัย

- 1.1 ชื่อ (ภาษาไทย) - พระครูสิริรัตนานูวัตร
(ภาษาอังกฤษ) Phrakrū Siriratanānuwat (Tawee Thānavaro)
- 1.2 หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน - 3 6503 00053 53 2
- 1.3 ตำแหน่งปัจจุบัน - รองศาสตราจารย์ อาจารย์ประจำหลักสูตรบัณฑิตศึกษา
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
- 1.4 หน่วยงานและสถานที่อยู่ที่ติดต่อได้สะดวก :
-วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
เลขที่ 217 หมู่ 6 ต.บึงพระ อ.เมือง จ.พิษณุโลก 65000
-โทรศัพท์ 089-638 0507
- e-mail/ gurutawee@gmail.com

2. ประวัติการศึกษา :

- เปรียญธรรม 5 ประโยค
- พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาภาษาอังกฤษ มจร. ส่วนกลาง
- พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) สาขาปรัชญา มจร. ส่วนกลาง
- ปริญญาเอก (Ph.D.) สาขาศาสนาและปรัชญา BHU, India

3. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ (แตกต่างจากวุฒิการศึกษา) ระบุสาขาวิชาการ

- ธรรมนิเทศ - วรรณกรรม - การวิจัย

4. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับงานทั้งภายในและภายนอกประเทศ

เผยแพร่บทความประชุมสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ เรื่อง การศึกษาเชิงตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรม ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 2557

เผยแพร่บทความ ประชุมสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ เรื่อง รูปแบบการเรียนการสอนวิธีวิจัยตามหลักอริยสัจ 4 (ชั้นเรียน) ปี 2558 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เฉลิมพระเกียรตินครน่าน

เผยแพร่บทความ ประชุมสัมมนาวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 12 เรื่อง ศึกษาแนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะองค์กรตามแนวพุทธจิตวิทยา พ.ศ. 2559 เมื่อ 3 มีนาคม 2560 ณ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต กรุงเทพมหานคร

เผยแพร่บทความ; การสัมมนาผลงานวิจัยระดับชาติ ครั้งที่ 1 วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 ม.ค.-มิ.ย. 2560 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่ จังหวัดแพร่

เผยแพร่งบความ; ประชุมสัมมนาวิชาการระดับนานาชาติ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 22-23 พฤศจิกายน 2561 (IC-HUSO 2018)

5. งานวิจัยที่กำลังทำ : ชื่อหัวข้อเสนอการวิจัย แหล่งทุน และสถานภาพในการวิจัยว่าได้ทำการวิจัยลุล่วงแล้วประมาณร้อยละเท่าใด

เสนอโครงการชุด; เรื่อง พุทธจิตวิทยาบูรณาการ : รูปแบบและกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมของครอบครัวและสังคม

แหล่งทุน ; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปงม 2559 ลุล่วงแล้วร้อยละ 50

สถานภาพ; ผู้อำนวยการแผนงาน

เสนอโครงการเดี่ยว ; เรื่อง การเสริมสร้างเครือข่ายทางการศึกษาประชาคมอาเซียน

แหล่งทุน ; สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปงม 2561 ลุล่วงแล้วร้อยละ 100

สถานภาพ ; หัวหน้าโครงการ

*****